

TC
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

**SAMET AĞAOĞLU'NUN HAYATI VE
EDEBÎ ESERLERİ ÜZERİNDE BİR
ARAŞTIRMA**

107477

Doktora Tezi

Hazırlayan

Muzaffer ÇANDIR

Danışman

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

İzmir – 2001

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24/01/2001. tarih ve 3/13. sayılı kararı ile oluşturulan jüri, Yeni Türk Edebiyatı.....anabilim. dalı doktora öğrencisi...Muzafer CANDIR...'nın Samet Ağaoglu'nun Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma başlıklı tezini incelemiş ve aday 20/02/2001...Salı günü saat 10:00...da tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Rıza Filizok
— filizok —

ÜYE

Doç. Dr. Mahmut Kaplan
— mahmut —

ÜYE

ÜYE

Prof. Dr. Ö. Faruk Hıncal
— hıncal —

ÜYE

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum
~~Samet Ağasöğüt'ün H. ayetü ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Çalışma~~
doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde
hazırlanmış, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda
gösterdiğimi onurumla doğrularım.

M. Zaffer

20.10.2009

Adı-Soyadı

Muzaffer GANDİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III

KISALTMALAR.....	VI

I.BÖLÜM

SAMET AĞAOĞLU'NUN HAYATI

A-AİLESİ.....	1
B-ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI (1909-1931).....	15
C-EVLİLİK, AİLE VE MESLEK HAYATI (1931-1946).....	24
D-EDEBİ HAYATI	27
E-SİYASİ HAYATI VE SON YILLARI (1946-1982).....	40

II.BÖLÜM

SAMET AĞAOĞLU'NUN ESERLERİ

A-HİKÂYELERİ

Giriş: Samet Ağaoğlu'na Kadar Türk Hikâye Geleneği.....	73
1-Hikâyelerde Konu ve Vak'a:.....	87
a. Yazarın Kendi Hayatıyla İlgili Hikâyeler.....	89
b. Yakın Çevresini Anlatan Hikâyeler.....	98
c. Sosyal Konulu Hikâyeler.....	109
d. Psikolojik İçerikli Hikâyeler.....	125
2-Kişiler ve Kişileştirme.....	
a. Kişiler.....	145
a1. İhtirash tipler.....	146
a2. Fakir ve pasif tipler.....	153
a3. Yalnız ve Marazî tipler.....	162
b. Kişileştirme.....	173
b1. Adlandırma	173
b2. Fiziki Özellikler	175
b3. Psikolojik Özellikler.....	178
b4. Sosyal Özellikler.....	182
3-Mekan	186
a. Geniş Mekanlar.....	186
b. Dar ve Kapalı Mekanlar.....	190

4- Zaman.....	197
5- Dil ve Üslup.....	205
B. HATIRALARI	
Giriş: Türk Edebiyatında Hatırat Geleneği.....	220
1-Siyasî Hatıraları	
a. Babamdan Hatıralar.....	234
b. Babamın Arkadaşları.....	236
c. Aşina Yüzler	239
d. Arkadaşım Menderes.....	243
e. Marmara’da Bir Ada.....	246
f. Siyasi Günlük: Demokrat Parti’nin Kuruluşu.....	248
2-Edebî Hatıraları ve “İhtisaslar”ı	
a. İlk Köşe	250
b. Strazburg Hatıraları.....	255
C. GEZİ KİTABI	
1 Sovyet Rusya İmparatorluğu.....	257
D. SİYASİ ESERLERİ	
1-Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri.....	261
2-İki Parti Arasındaki Siyasi Farklar.....	263
3-Kuva-yı Milliye Ruhu.....	264
E. MAKALELERİ	
1-Tenkit Yazıları.....	267
2- Aktüel Yazıları.....	277
3-Ekonomi ve İş Dünyası ile İlgili Yazıları.....	296
SONUÇ	299
BİBLİYOGRAFYA	
1- Samet Ağaoğlu’nun Eserleri.....	304
a. Kitapları.....	304
b. Edebi, Fikri Yazıları ve Diğer Makaleleri.....	305
2- Faydalanılan Kaynaklar.....	313

ÖNSÖZ

Samet Ağaoğlu, İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet döneminin önde gelen fikir ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu ve isminden 1940'lı yıllarda bahsedilmeye başlanan bir edebiyat ve siyaset adamımızdır. Bazen sanatı, bazen de siyasî kimliği ön plana çıkan yazarın, renkli bir kişiliği vardır. Azerbaycan'dan göçmüş, Cumhuriyet döneminde kimi zaman ön plana çıkmış, genelde dışlanmış bir aile ortamında yetişen Samet Ağaoğlu'nun, hikâyeleri kadar hatıra kitapları da çok kıymetli ve o dönemin çeşitli olaylarına ışık tutacak niteliktedir.

İşte Cumhuriyet sonrası Türk hikâyeciliğinde psikolojik hikâye tarzında eserler veren ve edebiyatımızın bu yönünü dolduran Samet Ağaoğlu'nun, ailesiyle birlikte hayatı ve bütün edebî eserleri üzerine etraflı bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan iki yüksek lisans tezi ise¹ ciddi bir araştırmadan yoksun, dergilerdeki pek çok yazılarına gidilmeden, birçok hikâyelerine ulaşılmadan hazırlanmış², hayatı ile ilgili olarak da birçok eksik ve yanlış bilgiler içeren çalışmalardır. Bu bakımdan Samet Ağaoğlu'nun eserlerinin bir bütün olarak incelenmesi, Cumhuriyet devri Türk hikâyeciliği ve hatıra geleneği açısından önemlidir. Bu düşüncelerle Samet Ağaoğlu'nun hayatı ve edebî eserleri üzerine bir çalışmanın yapılması gereğine inanıp tez çalışması olarak bu konuyu seçtik.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Samet Ağaoğlu'nun ailesi ve kendi hayatı ayrıntılı olarak ele alınırken, ikinci bölüm, edebî özellik taşıyan eserlerinin incelenmesine ayrılmıştır. Birinci bölüm iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan yazarın ailesi kısmında bütün ailesi hakkında bilgi verilmekle beraber babası üzerinde daha çok durulmuştur. Bunun sebebi babası Ahmet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet

¹Belkıs Sanay, "Samet Ağaoğlu'nun Hayatı, Sanatı, Eserleri", Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996 (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ertan Örgen, "Samet Ağaoğlu'nun Hayatı, Sanatı, Eserleri" (Basılmamış yüksek lisans tezi) Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., 1996

²Her iki çalışmada da yazarın "Hep Gençlik" dergisine gidilmediği gibi, derginin içeriğinden de bahsedilmemiştir.

tarihindeki önemli yeri, yazar üstündeki manevi etkisi ile beraber hikâye ve hatıralarında kendisine geniş yer verilmesi ve hakkında birçok yanlış bilgilerin bulunmasıdır. Örneğin Serbest Fırka'nın kurulması ve neticesi konusunda Ahmet Ağaoğlu'nun hatıralarını yazdığı “Serbest Fırka Hatıraları” isimli kitabından da alıntılar yapılmış, onun bu konudaki fikirleri ortaya konmuştur.

Yazarın kendi hayatı ise “Çocukluk ve Gençlik Hayatı”, “Evlilik ve Aile Hayatı”, “Edebî Hayatı” ve “Siyasî Hayatı ve Son Yılları” gibi dört ana başlık altında eserlerinden, dergi ve gazetelerdeki röportajlarından, oğlu Tektaş Ağaoğlu ile yakın siyaset arkadaşları Rıfki Salim Burçak, Nilüfer (Bayar) Gürsoy ve eşi Ahmet Gürsoy ile yapılan sohbetlerden ve meclis zabıtlarından çıkardığımız bilgilerle yazılmıştır. Ailesinden kız kardeşi Doktor Gültekin Ağaoğlu'na yaptığımız görüşme teklifine olumsuz cevap aldığımızdan görüşülememiş, küçük oğlu Mustafa Kemal'e ise sağlık sorunlarından dolayı teklif götürülemedi. Zaten ikili görüşmelerde konuşulan konular bir belgeye dayanmadığı için bir çoğu kullanılmamıştır.

Yazarın altı hikâye kitabı ile hatıra kitapları genelde ellili yıllarda yayımlandığı ve yakın dönemde bir ikisi müstesna yeni baskıları yapılmadığı için kitapların çoğunu kütüphanelerden fotokopi çekirmek yoluyla elde ettik. Bir kısmını ise eski kitapçılardan temin etme yoluna gittik. Dergilerde kalmış hikâyeleriyle diğer yazılarını ise Ankara ve İzmir Millî Kütüphanelerinde bulduk. Yakın dönemde yaşamış ve eserlerini de hayatta iken yayımlamış olması, eserlerine rahat ulaşmamızı sağlamış, görüştüğümüz yakınlarının da bu konuda faydaları olmuştur.

İkinci bölümü yazarın bir kısmı dergilerde kalmış hikâyeleriyle hatıra kitaplarına ve tenkit, aktüel ve fikrî yazılarıyla, yazarın ekonomi ve iş dünyası ile ilgili makalelerine ayrılmıştır. Yalnız bu bölümlere geçmeden önce Samet Ağaoğlu'na gelinceye kadar Cumhuriyet dönemi Türk hikâyeciliğindeki gelişmelerle, hatıra geleneğimizin bir tarihçesi verilmiştir. Okuyucu, bu bölümlerle, yapılan hikâye tahlillerini ve diğer hatıra kitaplarını daha iyi değerlendirebilecektir.

Bu bölümde yazarın altı hikâye kitabındaki hikâyeleriyle dergilerde kalan hikâyeleri bir bütün olarak ele alınmış, bunlar konularına göre sınıflandırıldıktan sonra vak'a, vak'anın kompozisyonu, kişiler ve kişileştirme, mekan, zaman, dil ve üslup

bakımından incelenmiştir. Yazarın tenkit, fikir ve ekonomi ile ilgili yazıları ise son bölümde “Makaleleri” adı altında değerlendirilmiştir. Bunlar da kendi içinde; tenkit yazıları, aktüel ve fikir yazıları ile ekonomi ve iş dünyası ile ilgili yazıları adı altında üç bölüme ayrılmıştır.

Hikâye tahlilinden sonra Türk hatırat geleneğinin tarihçesi yapılmış, bunu, yazarın çeşitli özelliklerine göre hatıra sınıfına koyduğumuz on iki eserinin tanıtımı takip etmiştir. Bu tanıtım yazıları fazla uzatılmamış, eserin içeriğinin tanıtılmasıyla sınırlı tutulmuştur.

Daha sonra gelen sonuç kısmında, araştırmada elde edilen sonuçlar toplu olarak ve Samet Ağaoğlu’nun edebî eserleri, özellikle hikâyeleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bibliyografya; yazarın eserleri ve kaynakça olarak iki gruba ayrılmıştır. Yazarın eserleri yayınlanmış tarihlerine göre sırayla verildikten sonra, yazarın dergilerde kalmış bütün yazıları yine yayın sırasına göre dergi dergi ayrılarak ortaya konmuştur. Böylece yazarın hangi dergide ne kadar yazısının yayınlandığı okuyucuya topluca verilmiştir.

Bu çalışmaya başladığım günden itibaren yaptığı ufuk açıcı ikazlarla beni yönlendiren hocam Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel’e, bu konuyu almamdan bitmesine kadar ilgisini esirgemeyen diğer bir hocam Prof. Dr. Yavuz Akpınar’a minnet ve şükranlarımı sunarım. Tez danışmanlığımı sonradan almasına rağmen beni kısa zamanda motive edip şevk ve gayret aşılayan, yerine göre arkadaş gibi olup duygularımı paylaşan, “Sabırla koruk üzüm olur” sözü gereği bu çalışmanın sonuçlanmasında büyük katkısı olan muhterem hocam Prof. Dr. Rıza Filizok’a burada ayrıca şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum. Bu çalışmanın edebiyat alemine bir nebzecek katkısı olması dileğiyle...

KISALTMALAR

a.g.d.	adı geçen dergi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.g.	adı geçen gazete
Ank.	Ankara
Ans.	ansiklopedi
AP.	Adalet Partisi
b.	baskı
Bk.	bakınız
Bak.	Bakanlığı
c.	cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	çeviren
DP.	Demokrat Parti
Dr.	doktor
Ens.	enstitü
EÜ.	Ege Üniversitesi
Fr.	Fransız
GÜ.	Gazi Üniversitesi
İng.	İngiliz
İst.	İstanbul
Mat.	matbaası
MBK.	Millî Birlik Komitesi
MEB.	Millî Eğitim Bakanlığı
Mec.	mecmuası
Prof.	profesör
s.	sayfa
ss.	sayfalar
S.	sayı
SCF.	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SF.	Serbest Fırka
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF.	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE.	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	yayınları

I. BÖLÜM

SAMET AĞAOĞLU'NUN HAYATI

A. AİLESİ:

Cumhuriyet döneminin tanınmış hikâye ve hatıra yazarlarından olup, Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946'dan 1960'a kadar geçen sürede politikada aktif rol oynayan Samet Ağaoğlu, 1909 yılında Azerbaycan'ın Karabağ şehrinde dünyaya gelmiştir.¹

Kültürlü bir ailede ortamında yetişen Samet Ağaoğlu, ailesinin, özellikle babasının oldukça etkisinde kalmış, hikâyelerinde bu etkilenmeye fazlasıyla yer vermiştir.

Annesi, Karabağ'ın zengin ve asil ailelerinden Abdurrahman Vezirof'un kızı Sitare Hanımdır. Abdurrahman Vezirof, asiller sınıfından olması nedeniyle Rus Çarının hassa alayında kumandanlık yapmış, Rus yönetimine yakın bir insandır. Sitare Hanım köklü bir aileden gelmenin verdiği birikim ve hayat tecrübesine, keskin zekâsını ve zengin iç alemini de katmış; beş çocuğu ile kocasının işlerinde ve yetişmelerinde en büyük yardımcısı olmuştur. Hem Samet'in, hem de ablası Süreyya Ağaoğlu'nun aileyle ilgili anlattıkları hatıralarında, Sitare Hanım; ileri görüşlü, sezgisi kuvvetli, dindar, olayların arkasında nelerin döndüğünü doğru tahmin edebilme gibi özellikleriyle tanıtılmıştır. Anlatılanlara bakarak, Ahmet Ağaoğlu gibi çabuk sinirlenen ve anlaşılması zor birinin, hayattaki başarısının arkasında bu kadının olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Samet Bey'in babası Ahmet Ağaoğlu (1866-1939), Karabağ'ın geniş toprak sahibi beylerinden Mirza Hasan'ın oğludur. Dedesi ise Mirza İbrahim, dedesinin babası da Kurtlareli'nden Hasan Ağa'dır.

¹ Bu bilgiyi teyit edecek yazılı resmî bir belgeye maalesef rastlayamadık. Samet Ağaoğlu'nun büyük oğlu Tektaş Ağaoğlu'nun elinde bulunan nüfus cüzdanında yalnızca doğum tarihi olarak Rûmî 1325 (1909) tarihi verilmiş; gün, ay ve yer olarak her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Samet Ağaoğlu "Babamın Arkadaşları" isimli kitabında Karabağ ile ilgili olarak "Karabağ! Babamın, annemin ve küçük kardeşim doktor Gültekin müstesna hepimizin doğduğu şehir." (s.162) der. Ancak Süreyya Ağaoğlu hatıralarını anlattığı "Bir Ömür Böyle Geçti" isimli kitabında; kendisiyle beraber kardeşleri Tezer, Abdurrahman ve Samet'in Bakü'de dünyaya geldiklerini söylemektedir. Fakat bu bilgiler herhangi bir belgeye dayandırılmadığı için biz Samet Bey'in ifadesini esas aldık.

Ahmet Ağaoğlu'nun annesi ise Sarıca Ali ilinden, göçebe olan Refi Bey'in kızı Naire Hanım'dır.² Kendi yetiştiği çevrenin özelliklerini korumakla beraber yeniliklere çok açık olan bu kadın, Ahmet Bey'in hayatının yönlendirilmesinde birinci derecede etkili olmuş, babası ve amcasına rağmen Küçük Ahmet'in bir Ermeni hocadan üç yıl gizlice Rusça dersi almasını ve Rus okuluna gitmesini sağlamıştır.

Çocukluk yıllarında, küçük Ahmet'in üzerinde en az babası kadar tesirli olan üçüncü bir kişi de amcası Hacı Mirza Mehmet'tir. O, büyük bir aile reisidir. Aynı çatı altında yaşayan yaklaşık elli kişilik ataerkil bir ailenin en yetkili amiridir ve küçük Ahmet'i çok sever.

Ahmet, Karabağ'da başladığı tahsiline Şuşa'da devam eder ve Tiflis'te Rus lisesinden büyük bir başarıyla mezun olur. Yüksek tahsil yapmak için Petersburg'a geçer. Fakat hem gözlerindeki geçici rahatsızlık, hem de kendi deyimiyle Yahudi düşmanı bir profesörün bunu Yahudi zannedip sınavda bırakması üzerine kısa bir süre için memleketine döner. Sonra iyi bir tahsil yapıp, Ruslarla daha etkili fikir mücadelesinde bulunmak düşüncesiyle, gençliğinden beri hayalini kurduğu Paris'e gider.

Paris'te parasızlık ve yabancı olmanın verdiği sıkıntılarla dolu bir yıl geçirirken yabancı dilini de geliştirir. Gündüzleri hem fazla para harcamamak, hem de Fransızca'sını ilerletmek için pek dışarıya çıkmaz. Fransızca'yı öğrenmek için izlediği metot da çok ilginçtir. Eline geçirdiği Alfred de Musset'in bir kitabından her gün on beş satır okuyup, bilmediği kelimeleri ezberleyip devamlı tekrar ederek tam üç ayda okuduğunu anlamaya ve konuşmaya başlar.

Paris'te tahsiline devam ederken, orada bulunan tanınmış Jön Türklerden Ahmet Rıza, Esat Paşa ve Doktor Nazım Beyle tanışır. Onlarla ara sıra Lüksembourg Bahçesi'nde bir araya gelip, Türkiye hakkında bilgi alır ve memleketin geleceğini

² a.g.e. s.52 Ağaoğlu'nun annesi ile ilgili iki ayrı kaynaktan iki ayrı isim geçmektedir. Şükûfe Nihal'e ait olan yazıda geçen Naire ismine Samet Ağaoğlu da itiraz etmezken, Yusuf Bayraktutan'ın hazırladığı "Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları" adlı eserde Ahmet Bey'in annesinin ismi "Taze Hanım" olarak verilmiştir. (Bk. BAYRAKTUTAN Yusuf, Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 116.)

tartışılar. Bu tanışma, ileriki yıllarda Ahmet Bey'in İstanbul'a gelmesine sebep olacaktır.

Paris'te büyük filozof ve mütefekkir Ernest Renan'ın³ derslerine devam etmiş, onun İslâm dünyası ve şarkla ilgili fikirlerine katılmakla beraber, zaman zaman da itirazda bulunmuştur. Renan, bu zeki ve cüretkâr şarklı öğrencisine iltifat etmiş, Revüe de Demande'de düzenlediği kabul günlerinde onun da hazır bulunmasını istemiştir.

Onun Batıda tahsilde iken yapmış olduğu önemli faaliyetlerinden biri de, hocası Renan'ın tavsiyesi ile "Şîf Mezhebinin Menşeleri" konulu bir tebliğ hazırlayarak 1892 yılında Londra'da yapılan Müsteşrikler Kongresi'ne sunmasıdır. Ahmet Ağaoğlu'nun bu tebliği, daha sonra Cambridg Üniversitesi tarafından yayımlandığı gibi, bu yazıdan haberdar olan İran Şahı tarafından da firûze bir yüzükle taltif edilmiştir.

Ahmet Ağaoğlu'nun, Kafkasya'dan Avrupa'ya tahsil için giden ilk Türk olmasının yanında, Fransızca, İngilizce ve Rusça gibi batı dilleriyle beraber Farsça'yı da hakkıyla bilmesi, onun hem Doğuda hem de Batıda yazılmış pek çok eseri okuyup, engin bir bilgi birikimine sahip olmasını sağlamıştır.

Paris'te tahsilini tamamladıktan sonra oradan ayrılmak ve memleketi olan Azerbaycan'a dönmek ister. Kendisini seven ve takdir eden hocası Renan, onun Paris'ten ayrılmasını istemez ve: "Sen dünya çapında alim olacak nitelikte bir insansın, memleketine gitme, Şark seni yer" der. Fakat Ağaoğlu: "Şarkın da okumuş insana ihtiyacı var. Sizden öğrendiklerimi memleketimdeki vatandaşlarıma öğreteceğim"⁴ diyerek bu teklifi reddeder ve 1894'te Azerbaycan'a döner. Döndüğünde annesini, babasını ve büyük amcasını ölmüş bulur. Ona göre fikirlerini etrafına anlatabileceği en iyi meslek öğretmenliktir. O da bunu tercih eder ve önce Tiflis'te, sonra da Şuşa ve Bakü'de öğretmenlik yapmaya başlar. Bu arada boş durmaz, bir yandan bazı yerel gazetelere milliyetçilik ve hürriyet hakkında Rusça yazılar yollarken, bir yandan da Hasan Bey Zerdabi, Ali Merdan Topçubaşı, Hüseyinzade Ali Bey ve Şahtahtlı Mehmet Ağa gibi devrin aydın insanlarıyla beraber millî uyanış hareketine katılır.

³ Ernest Renan: (1823-1892) Fransız yazardır. Dine rasyonalist açıdan bakan idealist bir filozof, edebiyat ve tarih eleştircisidir. Ahmet Ağaoğlu'na hocalık yapmış, ona iltifat etmiştir.

⁴ Süreyya Ağaoğlu Bir Ömür Böyle Geçti, Ağaoğlu Yay. İst 1940.

Ahmet Ağaoğlu, Paris'ten Bakü'ye gelip, yukarıda anlatılan faaliyetleri yaptığı sıralarda kendisine takılan lakap "Frenk Ahmet"tir. Bu lakap kendisine Fransa'da okumuş olmasından ziyade, Frenk fikir ve ideallerini yayma çabasından dolayı verilmiştir. Samet Ağaoğlu'na göre de "Karabağ halkının, şarkın o ince istihza esprisiyle babasına taktığı bir isimdir."⁵ Ahmet Bey bu lakaptan dolayı hiç bir zaman rahatsız olmaz. Yalnız Karabağ'ın en eski ve asil ailelerinden "Vezirofların yegâne kızı Sitare Hanım" ile evlenmek istediğinde, bu lakabından dolayı pek sıcak karşılanmamış, özellikle Sitare Hanım'ın annesi tarafından reddedilmiştir. Evlilik, ancak bu hanımın vefatından sonra gerçekleşebilmiştir.

Ahmet Bey'in bu evlilikten beş çocuğu olur. Bunlardan Süreyya(1903), Tezer(1904), Abdurrahman(1907) ve Abdüssamet(1909)⁶ Karabağ'da, en küçük kız kardeşleri Gültekin ise İstanbul'da dünyaya gelir.

Ahmet Ağaoğlu'nun Azerbaycan'da bir yandan Rus idaresine, diğer yandan da taassup ve cehalete karşı başlattığı mücadele gittikçe tehlikeli boyutlara çıkıp, hayatını tehdit eder bir hale gelir. O sıralarda İstanbul'da II. Meşrutiyet de ilân edilmiştir. Paris'te talebe iken tanıştığı Dr. Nazım, Ahmet Rıza gibi İttihatçı tanıdıkları bulunan Ahmet Bey, İstanbul'a gelip, hürriyeti getiren dostlarının arasında mücadelesine devam etmeğe karar verir. İsmi geçen İttihatçıların daveti de bu kararında etkili olmuştur.

İstanbul'a gelirken eşi Sitare Hanım'a: "Ben gitmeğe mecburum. Bu esir Türk yurdunu kurtaracak olan hür Türklerin arasında bulunmalıyım. Seni ailenden, memleketinden ayırmak istemem, istersen kal!" demesine karşılık, Sitare Hanım: "Sen nerede isen ben oradayım. Ölünceye kadar seninle beraber olacağım"⁷ der. Ahmet Bey'den yaklaşık bir yıl sonra Sitare Hanım dört çocuğunu alıp çocukların küçük halası Humay'la beraber gemi ile İstanbul'a gelirler.

Ahmet Ağaoğlu'nun Azerbaycan'da duramayıp meşrutiyet sonrası Türkiye'ye gelmesinin sebebi, rahat bir hayat sürmek ve geri kalan ömrünün huzur içinde

⁵ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yay. İst. 1958, s. 157.

⁶ Samet Ağaoğlu'nun asıl ismi Abdüssamet'tir. Bu isim, hem babasının hatıralarında, hem de büyük oğlu Tektaş Ağaoğlu'nda bulunan, Türkiye Cumhuriyetinden alınmış nüfus cüzdanında böyle geçmektedir. Biz, kendisinin de tercihi olan Samet ismini kullanmayı uygun gördük.

⁷ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yay. İst. 1958, s. 158.

geçmesini sağlamak değildir. Onun amacı; hürriyet havasını teneffüs ettiği sırada, yeterince millî rûha erişememiş Türk aydınının düşünce ufkunu geliştirmek ve ona yön vermektir. Bu faaliyetiyle aynı zamanda Azerbaycan'daki Türkçülük düşüncesine de kuvvet vermiş olacaktır.

Nitekim İstanbul'a geldikten sonra da bazı Azerbaycan dergilerine yazılar gönderdiği gibi, 11 Haziran 1910 tarihli Kaspi gazetesinde çıkan bir habere göre de Azerbaycanlı aktörlere mektup yazarak, onları, bazı oyunları sahnelemek üzere İstanbul'a davet etmiştir⁸

Ahmet Ağaoğlu, İstanbul'a gelince hemen kendisine görev verilir ve önce maarif müfettişliğine tayin edilir, sonra da Süleymaniye Kütüphanesi müdürü olur. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülük ideolojisine sıcak bakması üzerine bu fırkaya girer ve orada, düşüncesine yakınlık duyan pek çok insanla tanışıp bu fikrin gelişmesini sağlar.

İttihat ve Terakki Fırkası'na geçtikten sonra memurluğu bırakır ve serbest gazeteciliğe başlar. Bir yandan Fransızca "Jeune Turc" gazetesine makaleler yazarken, diğer yandan da Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin Yurdakul gibi Türkçü aydınlarla birlikte Türk Ocağını kurup, yayın organı olan Türk Yurdu mecmuasını çıkarırlar. Daha sonra Darülfünun Türk Tarihi kürsüsüne atanır. Orada Türk - Moğol Tarihi ve Rusça dersleri verir. Gazeteci olarak önce Hikmet gazetesi ile Sebilürreşat mecmuasında, sonra da Tercüman-ı Hakikat gazetesinde baş makale yazar. I. Dünya Harbi başlamadan önce İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Afyon mebusu ve parti merkezi umûmî azası seçilir. 1917'de Rusya'da çıkan Bolşevik ihtilâli sonrasında Türk toplulukları birer birer bağımsızlıklarını ilân ederler. Azerbaycan da bunların içindedir. Bağımsız Azerbaycan devletine yardım amacıyla gönderilen orduda Ahmet Ağaoğlu, "Devlet-i Şâhânenin müşavir-i siyasîsi" yani Osmanlı Devleti Kafkas ordusu siyasî müşaviri olarak Nuri Paşa ile beraber Azerbaycan'a gider. "Bu ülkenin parlamentosuna seçilir. İngiltere - Azerbaycan görüşmelerinde Azeri heyetine başkanlık eder."⁹ Orada yaklaşık bir sene kalan Ağaoğlu, I. Dünya Harbi'nin sona erip, Osmanlı Devleti'nin

⁸ Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınevi, İstanbul 1994, s. 285.

⁹ Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.59.

mağlup olması ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın hükümetten çekilmesi üzerine İstanbul'a döner.

O sıralar İstanbul'un durumu da pek iç açıcı değildir. İttihat ve Terakki Fırkası dağılmış, ileri gelenleri yurt dışına kaçmış, diğerleri de yakalanıp hapsedilmişlerdir. Ahmet Ağaoğlu'nda yakalanıp Bekirağa Bölüğü'ne gönderilir. Burada diğer İttihatçılarla birlikte yargılanıp küçük bir ceza almayı beklerken, iktidarda bulunan İtilafçılar tarafından İngilizlere teslim edilirler. Bundan kısa bir zaman sonra da İttihatçıların meşhur "Malta sürgünü" başlar. Ahmet Ağaoğlu'nun Malta mahkumiyeti, diğer İttihatçılarla beraber yirmi üç ay sürmüştür. Bu durum 29 Nisan 1921'de, Ankara hükümetinin İngilizlerle yaptığı anlaşma neticesinde sona ermiştir. Malta sürgününden sonra İstanbul'a dönen Ağaoğlu, bir hafta sonra da Millî Mücadeleye katılmak amacıyla Ankara'ya gider.

Ahmet Ağaoğlu'nun İstanbul'daki yılları böyle hareketli bir şekilde geçerken, ailesi ile çocukları da bu yeni çevreye alışmaya çalışırlar. İstanbul'a ilk gelişlerinde babalarının tuttuğu, "pencereleri kafesli, kocaman bir konağa" yerleşirler. Cağaloğlu'nun Şeref Efendi sokağındaki bu evin ilk günlerinde dört kardeş birden kızamık olup yatağa düşerler. Anneleri dördüne birden bakmak zorunda kalır, fakat bu sıkıntılı günler çabuk geçer ve yerini mutlu günlere bırakır.

Çocuklar iyileşince Ahmet Bey, çocukları ve küçük halalarını Madam Colbe'un Fransız mektebine yazdırır. Orada halaları ileri bir sınıfta, çocuklar da ana sınıfında okurlar. Fakat bir süre sonra okuldaki diğer çocukların Humay halalarıyla, Azerbaycan'dan geldikleri için "Moskof" diye alay etmeleri üzerine Humay okulu terk eder, çocuklar da Çarşıkapı'daki İttihat mektebine kayıt olurlar. Burada çocuklardan Süreyya ikinci, Tezer birinci sınıfa, Abdurrahman ve Samet de ana sınıfına girerler.¹⁰

Ahmet Ağaoğlu Malta'ya sürgüne giderken, geride beş küçük çocuklu bir kadın ile kız kardeşini bırakmıştır. Sürgünde kendisinin de paraya ihtiyacı olduğu halde hem kendisinin, hem de İstanbul'da kiralık bir evde bıraktığı yedi çaresiz insanın parasızlığı aileyi derinden sarsmış, Azerbaycan'dan getirdikleri pek çok kıymetli eşya, bu sıralarda elden çıkarılmıştır. O sıralarda Azerbaycan'ın Bolşevik Ruslar tarafından işgal edilmiş

¹⁰ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s.10.

olması, çocukların Hüseyin amcalarının İstanbul'a gelişini engellemiş, oradan da bekledikleri yardımı görememişlerdir. İçine düşülen bu çaresiz durum, sürgündeki Ahmet Bey'i çok üzmüştür.

Ahmet Ağaoğlu, Ankara'ya geldikten sonra hemen Mustafa Kemal tarafından "İrşat Heyeti" ile birlikte Doğu Anadolu'ya gönderilir. Bu görevin aslı şudur; Ağaoğlu yanında beş-altı kişilik bir heyet ile Karadeniz üzerinden Kars'a kadar giderek, gittikleri yerlerde halka Kuva-yı Milliye'yi anlatıp onların aydınlanmasını sağlayacak, sonra Kazım Karabekir'in yanına gelip, orada çıkacak gazetede baş yazarlık yapacaktır. Bu görevle Karadeniz'den yola çıkan Ahmet Bey, Samsun'a gelince Sitare Hanım'ı da yanına birkaç günlüğüne çağırır. O da yanına küçük Samet'i alarak Samsun'a giderler. Orada İttihat ve Terakki devrinin tanınmış polis müdürlerinden, Samsun'da da aynı görevini sürdüren Tefik Hadi Bey'in evinde kalırlar. Küçük Samet'in Anadolu'yu ilk tanınması bu yolculukla olur. Kağı arabalarını ve onunla cepheye cephane ve erzak taşıyan genç, ihtiyar, kadın ve çocukları ilk kez orada görür.¹¹

Bu görevinden sonra Ankara'ya dönen Ağaoğlu, "Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü" olur. Aynı zamanda Hakimiyet-i Milliye gazetesinin de baş yazarlığına getirilir. Bu gazete, Meclisteki Mustafa Kemal'in başını çektiği "Tecedütperverler" yani yenilikçilerin fikirlerini hem Anadolu'da, hem de Rumeli'de neşreden bir yayın organıdır. Ahmet Ağaoğlu, burada makalelerini isimsiz olarak üç yıldız imzasıyla yayınlamış, bu yazılarına Meclisteki muhafazakâr ve muhalif gruptan pek çok tenkitler gelmiştir.¹² Ağaoğlu, zaferin kazanılmasından sonra II. dönem Kars milletvekili olarak meclise girer. Bu sıralarda Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından. Onun düşüncelerinin halk tarafından bilinip kabul edilmesine çalışmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra Ağaoğlu'nun birikim ve düşüncelerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Atatürk'e devrimler konusunda danışmanlık yapmış, batılılaşma yolundaki reformların, özellikle de laikliğe ilişkin devrimlerin haklılaştırılmasında Ziya Gökalp ile birlikte önemli katkıları olmuştur. Daha sonra ise CHF içinde bireysel özgürlüklerin savunucusu olmuş, bu partinin politikalarına zaman zaman ciddi eleştiriler getirmiştir.¹³ Ayrıca o zamanki

¹¹ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, Ağaoğlu Yay. İst.1978, s.42.

¹² Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s.45.

¹³ Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.60.

Ankara Hukuk fakültesinde Hukuk-ı Esasiye dersleri de verir. Onun Ankara'daki bu görevleri 1931 yılında Serbest Fırka'nın kapatılması ile millet vekilliğinin sona ermesi ve eşinin hastalığı sebebiyle İstanbul'a taşınmasına kadar devam etmiştir.

Ahmet Ağaoğlu, Ankara'ya geldikten bir müddet sonra yurdu terk eden bir Ermeniden 3500 liraya Keçiören'de geniş bir ev alır. Burayı gençliğinden beri hayalini kurduğu şekilde imar eder. Bahçeyi kendi eliyle düzenler, ağaçları kendisi yetiştirir, evin planını bile kendisi çizer. Ahmet Ağaoğlu Ankara'da bu evinde kaldığı süre içinde hayatının en mutlu, en hareketli dönemini yaşamıştır. Bu ev Atatürk de dahil birçok seçkin insanları ağırlamış, memleketin kaderinin çizildiği o yıllarda çok tartışmalara sahne olmuştur. Aile fertlerinin hepsi için çok kıymetli olan bu ev, en çok genç Samet'i etkilemiştir.

Ahmet Ağaoğlu'nun hayatının en önemli faaliyetlerinden ve kendisinin siyasî hayatının sonunu getirecek bir teşebbüs de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır.

Takrir-i Sükun kanunu ile muhalif basını susturan İnönü hükümeti, ekonomiyi bir türlü düzeltemez. Bu durumda geçim sıkıntısına düşen halk ile çıkarları zedelenen iş çevresinden ciddi tenkitler gelmeye başlar. Hükümet ise kendi içinden gelen şikayetlere bile cevap veremez.

İşte siyasî ve ekonomik hayatın böyle karışık ortamında “her şeyden önce açık ve aydınlık durmaları seven Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına karar verir. Amacı, İsmet Paşa'nın gittikçe şahsileşen politikasını frenlemektir.”¹⁴ Zaten 1924 teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesinden yaklaşık beş yıl sonra memlekette kontrollü bir hürriyet havası estirmek ve memleketi yavaş yavaş hürriyet ortamına sokmak için Paris sefirliğinden yurda geri dönen Fethi (Okyar) Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasını emreder. Ahmet Bey'i de hürriyetle ilgili düşüncelerinden dolayı Fethi Bey'in yardımcılığına getirir. Ahmet Bey'in “Serbest Fırka Hatıraları”nda anlattığına göre her ikisine de bu görevin verilmesi Mustafa Kemal'in isteği ile olmuştur. Başlangıçta her ikisinde de oluşan şüphe zaman zaman inanca dönüşürse de, hiçbir zaman yok olmaz.

¹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim yayınları İst. 1984 s.115.

Ahmet Bey, SF. İle ilgili şüphelerini gidermek için kendisini; “Şöhreti dünyayı kaplamış olan bir devlet reisi daha dün Paris gibi bir merkezde sefiri olan ve evvelce de kendisine başvekillik, meclis reisliği gibi makamlar tevdi etmiş olan ve eskiden beri yakın bir dostu bulunan bir zata karşı dünya ve millet önünde yapılacak bir taahhüdün üstünde bir teminat hayale bile sığmaz”¹⁵ yollu düşüncelerle ikna etmeğe çalışır.

Ahmet Ağaoğlu, yeni kurulan SF'nin hem başkan yardımcısı, hem de ideologudur. Parti programını kendisi kaleme alır, iç tüzüğünü yine kendisi hazırlar. Partinin fikirlerini en çok basına duyuran yine Ahmet Ağaoğlu'dur. CHP'den yılmış olan halk bu fikirleri ilgiyle takip etmiş, yapılan bütün parti programlarına katılmışlardır.

SF kurulduktan kısa bir zaman sonra belediye seçimleri yapılır. Mustafa Kemal'in ve Fethi Bey'in arzularına rağmen Ahmet Bey firkanın bu seçime girmesini istemez. Çünkü CHP'den memnun olmayan halk SF'de toplanacak, bu da hâlâ CHP'nin kurucusu ve tabî başkanı olan Atatürk'ü kızdıracaktır. CHP'ye verilmeyen oylar aynı zamanda Gazi'yi istemiyoruz manasında yorumlanabilecektir. Nitekim olaylar Ahmet Ağaoğlu'nun endişe ettiği şekilde gelişir. Fırka belediye seçimlerine girer. İzmir mitingi çok maceralı olur. CHP'li bir kısım gazeteci ve politikacıların kışkırtmasıyla Mustafa Kemal de bu olaylardan etkilenmeye başlar. Hatta SF'nin bu derece taraftar bulmasından rahatsız bile olur. Bunu Ağaoğlu "Zaten bizler ince bir psikolog olup Gazi'nin yüzünden içindikileri anlamaya muktedir adamlar olsaydık, yeni firkanın muvaffakiyetlerinden Gazi'nin son derece müteessir olduğunu kolaylıkla sezebilirdik"¹⁶ sözleriyle ifade eder.

SF. girişiminde Fethi Bey kullanıldığını düşünürken, Ahmet Bey öyle düşünmez. O, bu girişimden Gazi'nin samimi olduğuna inanır. Ona göre, seçimlerde devletin asker ve polisini kendisi için kullanan iktidarın, bu hareketiyle, bu kuvvetleri ikiye bölme tehlikesini göze alıyor olması istenmeyen bir sonuçtur ve Gazi işin böyle sonuçlanmasını istemez. Fethi Bey'i yanına çağırır, seçimlerde tarafsız kalamayacağını belirttiikten sonra " SF'ye karşı vaziyet almaya ve sizinle mücadele etmeğe

¹⁵ a.g.e., s.4.

16 a.g.e., s.52.

mecburum”¹⁷ der. Bunun üzerine on üç kişiden ibaret olan SF vekilleri düşünürler ve Gazi ile mücadele etmenin iyi sonuçlar vermeyeceğine binaen firkanın kendisini feshetmesine karar verirler. Zaten Gazi’nin ve İnönü’nün istediği de budur.

15 Ekim 1930 günü akşamı mecliste SF. için oturum düzenlenir. Burada isnatsız iftiralarla SF. mahkum edilmek istenir. Fethi Bey, son olarak kürsüye gelir, SF. macerasını başından itibaren anlatır ve nutkunu: “Bu şartlar içinde muhalif bir firkanın teşekkülü imkanı yoktur”¹⁸ cümlesiyle noktalar.

Böylece 8 Ağustos 1930 tarihinde temeli atılan SF. aynı yılın 17 Kasımında yani yüz gün bile yaşayamadan “rahmete erişir ve tarihe gömülür.” Bu olay, Ahmet Bey için çok büyük bir darbe olur. Çünkü bu kısa dönemde çok büyük haksızlık ve ahlak düşüklüğüne şahit olmuştur.

Bu fırkayı kuranların veya kurulmasına müsaade edenlerin niyetleri ne olursa olsun Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kısa ve umutsuz ömrü Türkiye Cumhuriyeti tarihinde karanlık bir olay olarak durmaktadır ve birçok farklı yaklaşımlara yol açmıştır. “Bazıları Mustafa Kemal’in çok partili bir demokrasiyi Türkiye’de kurmayı gerçekten istediğine, yalnız gerici hareket bunun erken olduğunu gösterince teşebbüsten vazgeçtiğine inanır. Diğerleri, onun iktisadî bunalım sırasında gerginliği yatıştırmak için uslu, idare edilebilir bir muhalefet kurmak amacıyla olduğunu, bu muhalefet şirazeden çıkıyor görününce de onu ezdiğini söylemişlerdir. Diğer bazıları da olayı Mustafa Kemal ile İsmet İnönü arasında bir fikir ayrılığı olarak yorumlamış, birincisinin İsmet’e ve Halk Partisi’ne bir karşı ağırlık aradığını, ikincisinin de bu denemenin tehlikeli olduğuna nihayet Mustafa Kemal’i ikna ettiğini ileri sürmüşlerdir.”¹⁹

Bu ihtimallerden hangisi doğru olursa olsun Ahmet Ağaoğlu için artık meclis ve siyaset yolu kapanmıştır. Bu şartlarda Ankara’da daha fazla kalmak istemeyen Ahmet Bey, Keçiören’deki kendi eliyle yaptırdığı konağını ucuz bir fiyata Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan Tokgöz’e satar ve eşinin de hastalığı sebebiyle İstanbul’a taşınır.

¹⁷ a.g.e., s.78.

¹⁸ a.g.e., s.92.

¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK. Basımevi, Ankara 1993 s.279.

Sitare Hanım daha eşinin Malta esareti sırasında başlayan ağır bir kalp ve karaciğer hastalığına yakalanmış, bu hastalıklar, Keçiören’de oturdukları senelerde artarak devam etmiştir. Bunda, ailenin çektiği sıkıntıların da büyük rolü vardır. Ailenin Ankara hayatının son döneminde (1930) bazı değişiklikler de olmuştur. Çocukluğundan beri bu ailenin bir ferdi olan Humay Hala’nın kocası Rıza Bey vefat edince Humay Hala ve çocukları da aileye katılır. Böylece aile daha da genişler. Ayrıca ailenin zeki, uslu ve çalışkan kızı Tezer, Doktor Nimet Taşkiran’la evlenip, Avusturya’ya ihtisas yapmaya gider. Yine aynı yıl Hukuk fakültesini bitiren Samet, doktora tahsili için Strazburg’a, ağabeyi Abdurrahman da Grenoble’a Elektrik Mühendisliği tahsili için giderler.²⁰ Ailenin İstanbul’a taşındığı 1932 yılında üç çocuk da tahsil için Avrupa’dadırlar. Güçlü olan aile bağlarından ötürü evdeki en küçük ayrıntılardan bile bunlar haberdar edilir.

Ahmet Ağaoğlu İstanbul’a taşınınca o zamanlar pek تنها bir yer olan Topağacı’nda otuz üç odalı bir konak alır ve oraya yerleşir. Ailenin renkli yaşamı burada da devam eder. Artık çocuklar büyümüştür. Hepsi ya meslek sahibi olmuşlar ya da yüksek tahsil yapmaktadırlar. Eve gelip gidenler eksik olmaz. Kısa zamanda fikir ve sanat alanında devrin tanınmış düşünürlerinin katıldığı ve Ağaoğlu’nun hayatının sonuna kadar devam edecek olan “Pazartesi Sohbetleri” yapılmaya başlanır. Bu Pazartesi toplantılarında devrin en aşırı sol sayılan Nazım Hikmet’ten, en aşırı sağa, Peyami Safa’ya kadar bir çok ünlü sima vardır. “Bunlar Peyami Safa, Prof. Hilmi Ziya, Prof. Zühtü Bey, Prof. Ziyaeddin Fahri, Limancı Hamdi ve Refikası Nihal (Şükufe), Prof. Mustafa Şekip, Prof. Mümin, İsmail Hami Danişmend, Nazım Hikmet, Sabiha ve Zekeriya Sertel, Hamdi Başar, Mithat Cemal, Nadir Nadi gibi dönemin entelektüel şahsiyetleridir. Bunlardan başka Hüseyinzade Ali ve Halim Sabit gibi Ağaoğlu’nun eski fikir arkadaşları da ara sıra gelenlerdendir.”²¹ Ağaoğlu’nun vefatından sonra gazeteler “Türkiye’de entelektüel toplantıları olan yegâne ev de kapandı”²² diyerek bu sohbet toplantılarından bahsetmişlerdir.

İstanbul’a taşınma sebeplerinden olan Sitare Hanımın hastalığı bu hava değişimi ile biraz düzelmeye yüz tutar. Bu müspet gelişme Ahmet Bey’i geçici bir süre de olsa

²⁰ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s.62.

²¹ a.g.e., s. 45.

²² a.g.e., s. 61.

ümitlendirir. Mektupta bu durumu Samet'e şöyle anlatır: "Annenin sıhhati tam ve kâmil, ağrılar ve krizler tamamen zâil oldu. Rengi değişti, kilo aldı, gençleşti ve eski aşkı yeniden canlandırdı."²³

Sitare Hanım'ın son günlerinde, Ankara'daki SCF deneyiminden sonra hükümet Ahmet Bey'e adeta rejim muhalifi gibi bakmakta, o da her şeyden elini çekmiş, yalnızca İstanbul Darülfünunu'ndaki derslerine devam edip, etliye sütlüye pek karışmamaktadır. 1933 senesinin başlarında eve üç adam gelir. Aile bunlardan birisini tanıyor fakat diğerlerini hiç görmemiştir. Ahmet Bey'le uzun bir görüşme yaptıktan sonra giderler.

Sermayesinin bir kısmını Ahmet Bey'in karşıladığı "Akın" gazetesi bu görüşmeden sonra çıkmaya başlar. Akın'ın baş yazarı da Ahmet Ağaoğlu'dur. Sitare Hanım, hasta yatağında, eşini tanımadığı insanlarla iş yapmaması konusunda uyarır fakat dinletemez

Gazetenin yayınına başlamasından üç-dört ay sonra bir gece, o sırada İstanbul'da bulunan Atatürk, Ahmet Bey'i Dolmabahçe'ye çağırır. SF. macerasından sonra CHP'ye geçmeyen veya Ankara'da bir devlet hizmetine dönmeyen, neredeyse yalnız Ahmet Bey kalmıştır ve Akın gazetesi de muhalefetin sesi olarak görülmektedir. Bunları bilen Ahmet Bey, Atatürk'le görüşmeye oldukça sıkıntılı gider. Sofrada Atatürk epey iltifattan sonra Ağaoğlu'nun Akın gazetesinde çıkan makalelerini birer birer okutur ve her birinde ne demek istediğini sorar. Ağaoğlu, bunların hepsinin sosyal tenkitler olduğunu, cemiyetin kusurlarını ve iyi taraflarını göstermekten ibaret bulunduğunu anlatır. Atatürk sofradakilere hitaben; "Bir zat hem Darülfünun'da hocalık eder, hem de iktidarı tenkit ederse bunun neticeleri iyi olur mu?" diye sorması üzerine istediği yönde cevap alınca, Ağaoğlu'na dönüp "bak ne diyor" der. Ağaoğlu da: "Paşam herkes bir türlü düşünebilir. Ben ne yapayım" cevabını verir.

Bunun üzerine hiddetlenen Atatürk; "Anlaşıyor sen bunlara cevap vermeye tenezzül etmiyorsun, peki işte ben söylüyorum, hem Darülfünun'da hocalık, hem muhaliflik olmaz. Söyle bakalım, sen bu gazeteyi çıkarmak için parayı nereden buldun?"

²³ Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s.40.

Atatürk'e kendi aleyhinde yanlış bilgiler verildiğini anlayan ve buna da içerleyen Ağaoğlu, Atatürk'e şu cevabı verir:

"Paşam, Akın nüshalarını meydana çıkararak makalelerim okunmağa başladığı zaman gazeteyi kapatmaya karar vermiştim. Fakat mademki böyle bir şüphe var, müfettişlerinizi göndererek parayı nereden, nasıl bulduğumu tahkikle ilan etmedikçe gazeteyi kapamayacağım."

Bunun üzerine Atatürk: "Demek kafa tutuyorsun" diye bağırır ve ilave eder: "Hem sen unutuyorsun ki bir sığıntısın."

Bu sözlerle hayatının en derin kederini duyan Ağaoğlu, üzüntülü bir halde,

"Paşam, on sekiz yaşından beri Türk milletinin hizmetindeyim. Bana bu hizmet yolunda bir çok defalar, bir çok adamlar bu sözü söylediler, hepsine güldüm. Ama şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin noktasına kadar sarstı. Çünkü ötekiler küçük adamlardı. Siz ise bu memleketi kurtaran adamsınız. Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan hududumuzdan iki saat ötedeki halis ve yazık ki esir bir yurttan, Türk'ün hürriyetini muhafaza etmeğe muvaffak olmuş kısmına gelen, yine halis bir Türk'e sığıntı diyebiliyorsunuz, bu ne korkunç tezattır ve niçin Allah bana sizi böyle bir tezat uçurumu içinde göstermek felaketini nasip etti" der ve ayağa kalkar. O sırada beklemediği bir şey olur. Atatürk de ayağa kalkıp Ağaoğlu'nun boynuna sarılır ve "sen beni yanlış anladın, öyle demek istemedim" diyerek yüzünü, gözünü öpmeye başlar. Fakat Ağaoğlu başka bir şey söylemeden orayı terk eder."²⁴ Birkaç hafta sonra Akın gazetesi kapanır. Aynı yılın yaz aylarında çıkarılan üniversite reformuyla Darülfünun'daki kürsüsü elinden alınır ve kendisi emekliye sevk edilir, bu iki olayda da Ankara'ya muhalif görüntüsünün etkisi büyüktür.

Bu olaylardan sonra yaşadığı üzüntünün etkisi ile iyice bitkin düşen Sitare Hanım, kendisini uzun zaman tedavi eden Dr. Akil Muhtar'a: "Ölümüm yaklaştı doktor, fakat Ahmet'i içinde bulunduğu bu maddî ve manevî sıkıntılar arasında yapayalnız bırakmak

²⁴Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 175-177.

çok fena. O kendisini toplayıncaya kadar yaşayabilsem”²⁵ demeye başlar. Çok geçmeden 16 Ekim 1933 günü akşamı gözlerini bu dünyaya ebediyen kapatır. Eşinin ölümü karşısında Ahmet Bey önce çok şaşırır, sonra çocuklarının yüzlerine ayrı ayrı baktıktan sonra birden karısının üzerine kapanıp hıçkırma hıçkırma ağlar

Karısının vefatından sonra büyük bir yalnızlığa düşen Ağaoğlu, akşamları uyuyamaz, hassasiyeti gittikçe asabiyet halini alır. Haftada bir gün, Pazartesi sohbetleri devam etmektedir. Diğer günler çocukları yanındadır, özellikle büyük kızı Süreyya annesinin vefatından sonra ölümüne kadar babasını yalnız bırakamaz, karakter olarak da babasına en çok benzeyen Süreyya’dır. İş yerinin İstanbul’da olup, kendisinin bekar olması, babasıyla daha yakından ilgilenmesini sağlamıştır.

Ahmet Ağaoğlu’nu karısının vefatından sonra en çok üzen ikinci hadise Atatürk’ün ölümüdür. Çünkü o, hayatında zaman zaman Atatürk tarafından dışlansa da hiçbir zaman küsmemiş, devamlı taktir etmiştir. Kızı Süreyya, Atatürk’ün öldüğü gün eve geldiğinde Ahmet Bey’i yazı masasının üzerine dayanmış ağlar bulur.

Ağaoğlu, Akın gazetesi kapandıktan sonra ara verdiği yazı hayatına Atatürk’ün vefatından sonra tekrar başlamış, hatıra ve aktüel konulardaki yazıları İnsan ve Kültür Haftası dergilerinde yayınlanmıştır. Bunlar onun son yazı faaliyetleridir. 1939 yılına gelindiğinde Samet Ankara’da Ticaret Bakanlığında müdür vekili, ablası Tezer de Ankara Lisesi müdiresi olarak çalışmaktadır. Ablaları Süreyya, işi düştükçe Ankara’ya gelip tekrar İstanbul’a dönmektedir. Abdurrahman ticaretle meşgul olduğu için Avrupa ile İstanbul arasında gidip gelmekte, küçük kız Gültekin ise Tıp Fakültesi dördüncü sınıfta okumaktadır. Ahmet Ağaoğlu, yalnızlık ve hastalığın verdiği asabiyetle çocuklarını sık sık yanında görmek ister.

16 Mayıs 1939 günü İstanbul’dan Ahmet Bey’in hasta olduğu haberi gelir. Bütün çocuklar babasının yanında toplanırlar. Dr. Akil Muhtar ve Dr. Hasan Ferit de oradadır. Bir ara kızı Tezer’in ağladığını görür, ona ve diğer çocuklarına: “İnsan bir makinedir. Vicdanî bir makinedir. Her makine gibi o da duracak. Ölüm bir tabiat kanunudur. Hepimiz ona boyun eğeceğiz. İşte ben duruyorum. Metin olun, birbirimizden

²⁵ a.g.e., s.177.

ayrılmayın”²⁶ der. Bunlar onun son sözleri olur. 19 Mayıs 1939’da, Millî Mücadelenin başladığı, Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı günün yıl dönümünde ebediyete intikal eder.

Vefatından sonra çeşitli dergi ve gazetelerde Ahmet Bey’i öven pek çok yazı yayınlanmasına rağmen, hükümet erkanından hiçbir ses çıkmamıştır.

B. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI : (1909 – 1931)

1909 yılında Karabağ’da doğan Samet Ağaoğlu, bir yaşındayken ailesiyle beraber Türkiye’ye gelir. Çocukluğu dokuz yaşına kadar Molla Gürani semtinde, geniş bir bahçe ortasındaki iki katlı ahşap bir evde geçer. Daha yürümeye çalıştığı günlerde, Balkan Harbi’nin felaketini her çocuk gibi o da hissederek.

Bu semtte 1918’de çıkan Meşhur Fatih yangınından sonra aile “Saraçhanebaşı’nda, tahtaları gıcırdayan, eski, köhne, bahçeli bir eve”²⁷ taşınır.

Samet Ağaoğlu’nu çocukluğundan beri etkileyen bir olay da rüyalarıdır. O, gördüğü rüyalarından bir anlam çıkarmaya çalışır ve bir süre rüyaların etkisi altında kalır. Çocukluğundan itibaren âleminde yer eden bu rüyalar, onun için bazı olacak olayların habercisi durumundadır. Onu bu düşünceye sevk eden bir rüyayı şöyle anlatır:

“Yangından dört gece evvel bir rüya gördüm: Evimizin misafir odasından Fatih Camii’ne bakıyordum. Birden minarelerin arasından parlak alevler fişkırdı. Gözümün önündeki geniş sahayı hızla yakarak evimizi tutuşturdu, sonra Aksaray’a doğru indi. Haykırarak uyandım, annemin koynuna biraz daha sığınarak ağlamaya başladım. Annem de uyandı. Gördüğüm rüyaya anlattım. Saçlarımı okşadı, “bu güzel bir rüya! Babandan çok iyi haberler alacağız” dedi. Tam dört gün sonra İstanbul’un fethinin yıldönümünde yine misafir odasından Fatih Camiine baktığım zaman alev ve duman sütunları gördüm. Bağırarak annemi çağırdım. Annem manzaraya baktı, hiç bir şey

²⁶ a.g.e., s. 59.

²⁷ Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s. 11.

söylemeden beni pencerenin önünden çekti. Öğleye doğru yangın evimizden öteye kadar gelmiş ve geçmişti.”²⁸

O geceden sonra gördüğü rüyalarından hep bir anlam çıkarmaya çalışmış ve bu rüya motifini de hikâyelerinde sık sık kullanmıştır.

Bu arada Azerbaycan’dan dönen babası tutuklanarak Malta’ya Sürgüne gönderilir. İlk tahsilini bu dönemde Çarşambakapı’daki İttihat mektebinde kardeşleriyle beraber yapar. Küçük Samet’in bu yılları çok sıkıntılı geçer. Hayat hikâyesini anlatırken en çabuk geçtiği devre bu devredir. Çünkü aile bu devrede parasızdır. Ahmet Ağaoğlu önce Azerbaycan’da bir görev vesilesiyle bulunur. Dönünce de kısa bir zaman sonra Malta’ya sürülür. Ailenin düştüğü ekonomik sıkıntının yanında birbiri ardına gelen Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve mütareke gibi millî felaketler tabî olarak sıkıntılı bir çocukluk devresi geçirmek zorunda bırakmıştır.

Bununla beraber daha dört-beş yaşından itibaren babasının sohbet arkadaşı olup sık sık evlerine gelen “Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey, Celâl Sahir, Hamdullah Suphi, Fuat köprülü, Abdullah Cevdet, Esat Paşa, Halim Sabit, Ömer Naci gibi yazar ve Türkçüler, Enver ve Talat Paşalar, diğer yandan Seyit Tahir Efendi, Abdürreşit Efendi”²⁹ gibi fikir adamlarının evlerinde yaptıkları ilmî, siyasî, içtimaî sohbetleri dinler. Yukarıda ismi geçen ünlüler evdeki çocukların amcalarıdır ve aileleriyle de çok yakın münasebetleri vardır. Küçük Samet’in âleminde evlerine gelen bu insanlar ile onların düşünce ve davranışları o kadar çok yer eder ki, babasının ölümünden sonra kaleme aldığı “Babamın Arkadaşları” isimli eserde bunları en ince ayrıntılarına kadar tahlil ve tasvir etmiştir.

Babaları, çocuklarının, yapılan bu sohbetlerin bir kısmını dinlemelerine müsaade eder. Onlar da kapıya yakın bir kenarda oturup misafirlerini pür dikkat dinlerler. Daha o yıllardan itibaren zihinleri memleket meseleleriyle dolmaya başlar. Hatta Samet’in ablalarından Süreyya’nın meşhur bir avukat, Tezer’in eğitimci ve milletvekili, kendisinin de ünlü bir siyasetçi olmasının altında bu devrede gördükleri ve yaşadıklarının büyük tesiri vardır. Samet Ağaoğlu da 1964’te Kayseri Cezaevi’nde

²⁸ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 159.

²⁹ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 11.

siyasete hangi şartlarda girdiğini şöyle anlatır: “Vefasızlığın, hıyânetin, siyasi rekabet ihtirasının insanları sürüklediği çeşitli ahlâksızlıkları o yaşlarda tanıdım ve gördüm. Daha üç beş ay önce amca diye ellerini öptüklerimin sehpalarda sallanan cesetlerine korka korka, titreye titreye baktım. Birbirlerine ölünceye kadar sadık kalmaya yemin etmiş insanların aradan çok geçmeden yine birbirlerini yok etmeğe nasıl hazırlandıklarını hayretle dinledim. Yalnız küçük dağları değil, büyükleri de kendisinin yarattığını sanan kabadayılar gördüm, süngüler arasında kendisini sorguya çeken dünkü arkadaşlarının önünde yerlere kadar eğilerek hayatını bağışlamalarını yalvıyorlardı. Profesörler gördüm; öğrencilerini hükümete jurnal ediyorlardı. Valiler gördüm; siyasi hasımlarının ipe çekildikleri zaman çıkardıkları seslerin taklidini yaparak, adale gevşemesinin sonucu beliren bazı halleri kahkahalarla anlatıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı’na, Millî Mücadelenin her biri bir cephede yarı ilahlar gibi hayata ve ölüme hükmetmiş yüzlerini gördüm, sokaklarda kendilerini belli etmemek için duvar diplerine sürünerek geçiyorlardı. Bir cümle ile, tahsilimi bitirdiğim gün, kafamda ve vicdanımda Türk cemiyetinin sosyal hastalıkları, yaraları hakkında edindiğim inançlar vardı.”³⁰

Babası Malta’da sürgünde iken, onun bir an evvel kurtulması için annesi ile beraber kabir ziyaretlerine ve büyük camilere gidip dua ederler. Samet, “Eyüp Sultan’a o önde, ben elinden tutarak arkasında niyet taşından geçtiklerimizi, Akbıyık’ta Fuat Köprülü’nün evinde gece misafir kalarak tanyeri ağırırken içinde babamın bir an evvel göndermesi için Hazreti Ali’ye yazılmış mektup bulunan şişeleri kaç defa denize fırlattığımızı hatırlıyorum. Yine her mukaddes günün fecir vaktinde semaya bakarak bütün dinlerin peygamberlerine, Bütün mezheplerin evliyalarına, çocuklarının babalarını bir an evvel kurtarmaları için yalvaran sesini işitiyorum”³¹ ifadeleri ile o günleri hatırlar.

Babasının 1921’de Malta sürgününden döndükten yaklaşık on gün sonra Anadolu’ya geçmesi ile Samet’in hayatında yeni bir dönem başlar. Bu dönemin geçtiği yer Keçiören’dir. Ankara’nın yeni Türkiye Cumhuriyeti için gençlik, tazelik ve hayat sembolü olduğu gibi, Keçiören’de bu aile, özellikle Samet için güzellik ve mutluluğun sembolü olmuştur. Keçiören’e yerleşince, İstanbul’da yaşanan ve geçmişte kalan bütün

³⁰ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük (Demokrat Partisinin Kuruluşu)*, İletişim Yay. İst.1992, s.24.

³¹ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s.173.

sıkıntılar unutulmuş, maziye bir sünger çekilmiş, hayata adeta yeniden başlanmıştır. Samet Ağaoğlu'nun Keçiören'le ilgili son dönemlerinde yazdığı hasret dolu ifadeler, hayatının sonuna kadar bu semti unutmadığını göstermektedir. Bu ifadelerde Samet Ağaoğlu şöyle seslenir:

“Bu gün ikimiz de hayatımızın o eski neşesini kaybettik. Ben ne artık semaya, kahkahaların en safını, heyecanların en kırmızısını katan çocuğum, sen ne artık ağaçlarda yapraklarına, evlerde panjurlarına, dağlarda kayalarına kadar gülen bağısın. Zerdalilerinin güneşten meyveleri, elmaların ateşten mahsulleri gittikçe azalıyor. Artık dallarında güneş vurmuş, sarı benizli, olgun armutlar, kütüklerinde, içinde küçücük, ince belli kızlar olan üzümler yok. Rüzgarlarının haykırışında ümidini kaybetmiş insanların bükülmüş sesi var.

Sallanan bir sonbahar yaprağısın! Titriyorsun. Yarın hafif bir nisan rüzgarı seni gönüllerden ve gözlerden uzaklaştıracak. Yollarının üstünde birbirinin ardından esatirî birer canavar gibi geçen otobüsler arabanın ve atın zevkini insanlardan aldı. Çocukların dağıldı ve sen her çöpünü başka başka ufuklardan esen fırtınaların alıp götürdüğü harap bir yuvaya döndün. İçini kemiren öldürücü bir mikrop seni yavaş yavaş eritti. Bağlarının hududu seneden seneye daraldı; ağaçlarının miktarı mevsimden mevsime azaldı; gecelerin bir çölün gecelerinden farksız oldu; mahrem, samimi muhitine yabancılar girdi; eski ve iyi sahiplerin seni terk ettiler.

Fakat, aziz, sevgili bağım, ben seninle beraberim. Yollarında gezerken göreceğim her taş, bana eski günlerinden her birini hatırlatacak. Her sene yerde bir güneş gibi karlarda başlarını çıkartarak açan solgun çiğdemleri çocukluğumdaki hasretle bekleyeceğim. Nihayet senin güneşinin son ışığını gözlerimin içinde saklayarak öleceğim. Ebediyen yatacağım yer senin toprağının, senin samanın ve senin çiçeklerinin altı olacak, sevgili, çok sevgili bağım.”³² Bu ifadelerde de görüldüğü gibi Samet Ağaoğlu küçüklüğünden beri etkisinden kurtulamadığı Keçiören'deki bağlarıyla kendisi arasında çok yakın bir ilişki kurmuş, adeta onunla özdeşleşmiştir.

Samet Ağaoğlu'nun 1921-1931 yılları arasındaki tam on senesi burada geçmiştir. Keçiören onun için vatan derecesinde kıymetli bir yer olmuştur. Çünkü o, ilk gençlik

³² Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, ss. 21-22.

yıllarını burada yaşamış, ilk hikâyelerini burada yazmış, ilk aşklarının acılarını da yine burada çekmiştir.

Yaratılış olarak hassas ve tutkun bir yapıya sahip olan Samet Ağaoğlu, evlenip, iş hayatına atıldıktan sonra bile bu bağı unutamamıştır. Yıllarca bir çok akşam Keçiören'e gidip, eski ev ve bağlarının çevresini, geçmiş günleri düşünerek dolaşmıştır.

Yine Keçiören ile ilgili olarak edebî hatıralarını anlattığı "İlk Köşe" isimli eserinde de, Feridun Fazıl Tülbentçi ile yaşadığı bir olayı şöyle anlatır ;

"Feridun'la kendi masamızda geçmiş günlerden bahsediyorduk. Söz Keçiören bağlarına, oradaki evimize geldi. Hatıraların etkisi ile olacak, kafamda bir şimşek çaktı. Babam bağımızı Servet-i Fünun'un meşhur sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'e satmıştı. Kafamda belirmiş düşünceyi Feridun'a açtım. "Bak dedim, şimdi aklıma geldi. Ahmet İhsan bir bakıma babamın dostu idi. Sonra bizim o bağı ne kadar sevdiğimizi biliyordu. Gidip kendisine bağın bir köşesinden küçük bir parçasını bize satmasını rica etsem nasıl olur? Bir çeşit çocukluğumuza dönmüş oluruz. Ne dersin buna?"

Tülbentçi, "çok iyi olur" diye cevap verdi. "Hem de hemen şimdi gidelim."

İkimiz de oldukça içkili idik. Havanın kararmış olmasına aldırmadan bir arabaya atlayarak Keçiören'e gittik. Feridun kapıda bekledi. Ben içeri girdim. Ahmet Bey beni tanıyordu. Ama biraz soğuk karşıladı. Ben neden geldiğimi heyecanla anlattım. Sözlerim Tokgöz'ü daha da soğuttu ve aşağı yukarı kelime kelimesine şu cevabı verdi: "Bak oğlum, ben prensip sahibi bir insanım. Nasıl hiçbir fikrimden geri dönmedi isem, satın aldığımı da az bir parça dahi olsa geri vermem."

Ayrıldım, büyük bir hüznün içinde Feridun'un yanına geldim. Aldığım cevabı anlatırken hıçkırıklar boğazımı tıkadı. Feridun mendili ile göz yaşlarımı silerken; "Aldırma Samet dedi. Ne yapalım, biz demek insanları iyi tanımıyoruz. Aldırma."³³

Keçiören'e karşı bu samimi ilgisini hayatının sonuna kadar içinde yaşatan yazar, millet vekilliği ve bakanlık yaptığı on yıllık devrede, bu semtle ilgili olarak hiçbir yatırım veya faaliyette bulunmamıştır. Bu konuda yazılarında hiçbir bilgi olmadığı gibi,

³³ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, Ağaoğlu Yay. 1978, ss. 102-103.

onu yakından tanıyanlar da bu konuda düşüncemizi değiştirecek bir beyanda bulunmamıştır.

Samet Ağaoğlu'nun 1950-1960 yıllarında mecliste birlikte siyaset yaptıkları, daha sonra da sık görüştükleri arkadaşı Prof. Rıfık Salim Burçak, kendisiyle yaptığımız röportajda, konuyla ilgili şöyle bir hatırasını anlatmıştır:

Samet Ağaoğlu, son yıllarında. Ankara'ya geldiği bir gün, Keçiören'e, evlerinin olduğu yeri görmeye gider ve oturdukları evi bulup seyretmeye başlar. Evde bulunan bir kadın, onun eve baktığını görünce pencereyi açıp :

-Beyefendi birini mi arıyorsunuz? Diye sorar. Bunun üzerine Samet Bey,

-Evet, kendimi arıyorum, diye cevap verir. Fakat kadın anlamaz ve “deli mi bu” deyip pencereyi kapatır.

Bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Samet Ağaoğlu, son dönemine kadar çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği, ailesi ile en mutlu günlerini yaşadığı Keçiören'i unutamamıştır.

Samet Ağaoğlu, lise tahsiline Ankara'da, eski ismi Taş Mektep olan Ankara Erkek Lisesi'nde başlar. Daha Özel Fevziye Okulu'nda Ali Canip, Akil Koyuncu ve Süleyman Şevket gibi hocalarından aldığı edebî bilgi ve zevki, buradaki edebiyat hocaları Nurullah Ataç ve Ahmet Hamdi Tanpınar'la iyice artar. Daha bu yıllarda günlük yazmaya, hayatının önemli anlarını kaydetmeye başlar.

Nihayet 1927 yılında Ankara Lisesi'nden mezun olur. Liseyi bitirdiği günün gecesinde babasıyla nasıl konuştuğunu, o günlerde tutmuş olduğu günlükte şöyle anlatır:

“Dün Liseyi bitirdim. Gece babamla evin önünde oturduk. Hava sıcaktı. Ağustos böceklerinin bitmez tükenmez ve yeknesak şarkısı etrafı kaplamıştı. İğde ağaçlarından yakıcı ve bayıltıcı bir koku geliyordu. Arada bir, tâ uzaklarda, Elmadağ'ın arka tarafından yanıp sönen sessiz şimşekler görüyorduk. Evde yalnız bir odada ışık vardı ve açık penceresinden yüzü karanlık şeffaf bir beyazlıkla beliren bir kadın bize bakıyordu.

Babam dalgındı. Sigarasını sık sık ve kuvvetli nefeslerle çekiyor ve bir elinin parmakları mütemadiyen dizlerine vuruyordu.

Ondan daima korkmuştum, tâ dün geceye kadar. Babam hayatımın en sert yüzü ve sesidir. Bu sertliğin, geçirdiğim bazı büyük hastalıklar esnasında, birden bire derin bir şefkate tahavvül ettiğini kaç kere görmüştüm. Yalnız, hastalıklarım nadirdir. Neticede babam benim için nihayetsiz bir otorite ve şiddet sembolüdür. Fakat liseyi bitirdiğim günün gecesinde onun karşısında ilk defa korku duymadan oturuyorum. İkimiz de susuyoruz. İkimiz de birbirimize söylemek istediğimiz şeylerle doluyuz. Ben onun başlamasını istiyorum ve bu esnada yüzüne bakıyorum. Saçlarının yarısından fazlası kırılmış bu esmer baş, bana çok güzel görünüyor. Bir heykel başına benziyor. Pencereden vuran zarif ışık yüzünün kırışıklıklarını derinleştirerek meydana çıkarıyor. İnce dudakları, kalın kaşları, iri gözleri, iri ve biraz mukavves bir burnu var. O dakikada bu başı nihayetsiz derecede sevdiğimi anlıyorum. Korku, yerini aynı şiddette sevgiye bıraktı. Elini tuttum. Dudaklarına götürerek birkaç defa öptüm. Babam elini çekmedi, yalnız, “ne oluyorsun? Ne var?” dedi. Bu suretle aramızdaki sükût da nihayete ermiş oldu”³⁴

Samet Ağaoğlu, liseyi bitirince çok sevdiği babasının isteği üzerine Ankara Hukuk Fakültesi’ne kaydolur ve “Teşkilat-ı Esasiye Hukuku hocasının, bu kırıcı, tok sözlü, biraz garip şiveli Profesör”³⁵ün talebesi olur. Böylece babasının yeni bir otorite ve hakimiyet sahasına girer. Burada ilk sınavı verdiği gün, salon, oğluna neler soracağını merak edip görmeğe gelen talebelerle dolmuştur. Bir sorunun cevabını verirken Sakarya Meydan Muharebesi’nden bahsetmesi gerekir. O sırada babasının tarihini sorması üzerine birkaç saniye duraklayınca babasının; “Bu tarihi bilmeyen, hatta oğlum bile olsa, nazarımda memleketle alâkasız adam demektir”³⁶ şeklindeki şiddetli azarı ile karşılaşır. Akşam eve gelince annesine Samet’in tam not aldığını ama kendisini azarlayıp terlettiğini söyler. Babası fakültede derse girerken önce Samet’e bakar, onun sınıfta olduğunu gördükten sonra derse başlarmış. Fakülte son sınıfta iken Samet Ağaoğlu, birkaç arkadaşıyla birlikte “Hep Gençlik” isminde dergi çıkarırlar. Ancak üç

³⁴ Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, ss. 23-24.

³⁵ a.g.e., s. 33.

³⁶ a.g.e., s. 34.

nüsha devam eden bu derginin ilk sayısında baş makaleyi imzasız olarak Samet Ağaoğlu yazar. Yazının başlığı “Solnes lö Konstrüktör”dür. Samet Ağaoğlu “İpsen”ın büyük faciasını anlatır ve “...bizim üstatlarımız bir Solnes oldular, bize meydan vermiyorlar” diyerek yazıyı bitirir. Babası yazıyı okuyunca bunu oğlunun yazdığını anlayıp şöyle nasihat eder: “Mevkiler hak edilerek alınır. Siz ne eser verdiniz ki bize artık çekilin diyorsunuz? Bilesin ki hayatta hiç kimse başkasına: “Gel bu senin hakkındır al!” diye elindekini vermez. Hak alınır, bahşedilmez. Yazın hoşuma gitmedi. Ben senin mütevazı olmanı isterim.”³⁷

Yine aynı yıl Samet Ağaoğlu, mecmuayı çıkardıkları arkadaşlarıyla “Genç Türk Edebiyat Birliği” adıyla bir cemiyet kurma teşebbüsünde bulunurlar. Bunu iyi karşılamayan okul idaresi, Samet’i babasına şikayet ederler. Bundan pek memnun olmayan Ahmet Ağaoğlu, o akşam evde Samet’e çıkışır; “Ne o cemiyetler kurmuşsunuz. Ben istibdadın aleyhinde olduğum kadar anarşinin de aleyhindeyim. Fakülte idaresinin istemediği bu işten vazgeçeceksin!”³⁸ der. Fakat Samet bu defa babasını dinlemeyerek ona karşı ilk ve son itaatsizliğini yapar.

1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun olan Samet Ağaoğlu, doktora tahsili için Fransa’nın Strazburg şehrine gider. Oraya gidiş sebebi de ilginçtir. Yerini ancak haritada görüp, ilk gençlik yıllarının büyük hasreti olan hürriyeti doya doya tadabileceği bir yer olarak düşünür. Bir arkadaşının da tavsiyesiyle Strazburg’u tercih eder. Strazburg’a gelişini kendisi şöyle açıklar: “Ciddî ve sert baba ocağında, ciddî ve sert Ankara’nın ağaçsız, kayalık tepelerinde mutlak surette hür ve serâzâd olacağım seneleri tahayyül ederek sonsuz heyecanlara boğulduğum günlerden sonra bir gün kendimi, hemen hemen neden ve niçin geldiğimi dahi bilmeden, Strazburg’da bulmuştum.”³⁹

Orada kaldığı iki senede gördüklerini ve yaşadıklarını hayalleriyle birleştirip hikâyeleştirmiştir. Bu hikâyeler “Strazburg Hatıraları” ismiyle önce Varlık dergisinde yayımlanmış, sonra aynı isimle 1945 yılında kitap halinde basılmıştır. Strazburg’daki

³⁷ a.g.e., s. 26.

³⁸ a.g.e., s. 34.

³⁹ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, Güven Basımevi, İst. 1945, s. 7.

hayatını anlattığı yazıları, hikâyelerin tahlil edildiği bölümde geniş bir şekilde inceleneneğinden onlara burada değinilmemiştir.

Samet Ağaoğlu'nun bu iki senelik süre içinde hayatında büyük değişiklikler olur. Görgüsü ve bilgisi arttığı gibi, hayata bakışı da değişir. Kısacası orada olgunlaşır. Kendisi, o iki senenin tahlilini şöyle yapar: "Yağmurlu ve serin bir sabah Strazburg garına inen mağrur, kendini beğenmiş, etrafa istihfafla bakan genç, iki sene sonra yine yağmurlu ve serin bir akşam, aynı gardan, benliğinin bu manasız ve lüzumsuz çıkıntıları tamamen törpülenmiş olarak trene bindi. Ruhunda ve kafasında büyük değişiklik olmuştu. İnsani rekabetin ağır ıstırabını tatmış, dudaklarındaki mağrur tebessüm yerini düşünen bir çizgiye bırakmış, bu şehrin potasında kaynamış ve pişmişti."⁴⁰

Doktora derslerini orada kaldığı iki sene zarfında vermiş, geriye yaptığı çalışmayı sunmak kalmıştır. O sırada yaz tatili için Türkiye'ye gelir. Fransa'ya geri dönüş için babası Adalet Bakanlığı'ndan tekrar izin almasının uygun olacağını söyler. Samet'in başvurusunu dönemin Adalet Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk onaylar. Fakat o sırada hükümetin değişmesiyle bu bakanlığa getirilen Rüştü Saraçoğlu, Samet'i tekrar sınava tabi tutmak ister. Aslında bu istek haksızdır. Çünkü Samet aynı imtihana bir sene önce girmiş ve yurtdışında doktora yapmaya hak kazanmıştır. Yaptığı itiraz üzerine bakan ağzındaki baklayı çıkarır ve: "Cebinde vaktiyle Rus pasaportu taşımış bir adamın oğlunu ben Avrupa'ya yollamam"⁴¹ der.

Eve gelip durumu babasına anlatınca, olayı tahkik edip gerçek olduğunu anlayan Ahmet Ağaoğlu, bakana şu ağır mektubu yazar:

"Bundan çok sene önce İttihat ve Terakki müfettişi olarak İzmir'de bir okulu teftiş ettiğim sırada, genç bir muallim benimle görüşerek Avrupa'ya tahsile gitmek istediğini söyledi. İstanbul'a dönünce ben bu delikanlıya istediği imkânı temin ettim. Yola çıkmadan elimi öpen bu gence: "Berhudar ol" dedim. Bu genç o kadar berhudar oldu ki iktidara gelir gelmez onu Avrupa'ya gönderten adamın oğluna bu kelimeleri sarf etti. Şimdi öyle bir yerdesiniz ki ferman zat-ı devletlerinizindir."⁴²

⁴⁰ a.g.e., s. 8.

⁴¹ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 63.

⁴² a.g.e., s. 63.

Bu mektup üzerine bakan meseleyi telâfi etmek istese de Samet hem bu yüzden, hem de Strazburg'da tanıştığı Hukuk talebesi Neriman Babaoğlu ile evlenmek istediğinden dolayı Strazburg'a tekrar dönmez. Tahsil hayatı da böylece son bulur.

C. EVLİLİK, AİLE ve MESLEK HAYATI: (1931-1946)

Samet Ağaoğlu 1931'de doktora tahsili için gittiği Strazburg'da, hukuk fakültesi birinci sınıf öğrencisi olan Neriman Babaoğlu ile tanışır ve evlenmeye karar verir. Bu düşüncesini İstanbul'a, annesine ve babasına yazar. Yüksek tahsil için gönderdikleri oğullarının böyle bir isteği karşısında şaşırان baba Ağaoğlu, düşüncelerini şöyle anlatır. "Bu nasıl olacaktı? Okuyacak mı idi? Anasıyla gafa gafaya verip düşündük. Olmaz desek dinlemeyecek. Al evlen desek kimi alıyor, bilmiyoruz. Hayırlısı olsun dedik. Ben oturdum mektup yazdım: Peki oğlum evlen, ama hiç değilse güzel bir karı al ki, bizim de neslimizi ıslah eylesin"⁴³

Aynı senenin yazında Samet Ağaoğlu, İzmir'in yerli ailelerinden, Mehmet Ali Münir Babaoğlu'nun kızı Neriman Babaoğlu ile evlenir ve Ankara'ya yerleşir. Bu düğünde anne Sitare Hanım ile baba Ahmet Ağaoğlu evlatlarının mürüvvetini gördükleri için çok mutlu olurlar. Serbest Fırka teşebbüsünden sonra büyük bir çöküş yaşayan aile, bu düğünle bir araya gelip, büyük bir moral bulur.

Evlendikten sonra kendisi iş aramaya başlayan Samet Ağaoğlu, babasının Serbest Fırka'ya girip, bir muhalif partide yer almasından dolayı CHP'liler tarafından iyi bakılmadığından iş bulmakta epey güçlük çeker.

Nihayet babasının gayreti ile, o zaman Ekonomi Bakanı olan Celal Bayar tarafından iş ve işçiler Bürosu Tetkik Memurluğuna tayin edilir. Buranın başkanı meşhur hececi şair Enis Behiç Koryürek, şube müdürü de Kasım Gülek'tir.

1931 yılında evlenip Ankara'ya yerleşen ve ilk devlet memurluğuna 1934 yılının altıncı ayında başlayan Samet Ağaoğlu, 1932-1933 yıllarında ne işle meşgul olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Yalnız TBMM arşivinde bulduğumuz terceme-i hal kağıdında, 1933 yılında, İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nda, Türkçe öğretmen vekili

⁴³ Cihat Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İst. 1970 s. 398.

olarak yirmi beş lira maaşla çalışmış olduğu bilgisi mevcuttur. Fakat kendisi bu kısa süren işinden hiç bahsetmez. 1933 yılında annesinin vefatından sonra babasını yalnız bırakmamak için İstanbul'da kalmış, 1934 yılında tekrar Ankara'ya dönmüştür.

Keçiören'de otururlarken Ankara'yı çok seven Samet Ağaoğlu, iş hayatına atılıp da memuriyetin soğuk ilişkileri içinde kendisini bulduktan sonra Ankara'yı kupkuru, çorak, manzarasız ve asık yüzlü bulur. Hatta yazmaya karşı duyduğu soğukluğu bile bu şehirden bilir. Hikâye kahramanlarının vehimli, mustarip ve sıkıntılı olmasının sebebinin Ankara'da yaşayan insanlardan kaynaklandığını ileri sürer. Kendisini Sait Faik'le kıyasladığı bölümde düşüncelerini şöyle ifade eder: "Hikâyelerimiz de yaşadığımız şehirlere göre gelişti, onlara göre çizgilendi. Ben Ankara'da vehimli, telâşlı, canı sıkılan insandan kendimi kurtaramıyorum, sadece bu insanın çevresinde kör kuyular kazıp duruyordum. Her gün de daha az yazarak."⁴⁴

TBMM arşivinden aldığımız terceme-i hal kağıdında belirtildiğine göre: Samet Ağaoğlu:

1934-1935 yılında İktisat Vekâleti, İşçiler Bürosu Tetkik Memuru,
1935'de İktisat Vekâleti İşçiler Bürosu Raportörü,
1935-1937 yıllarında İktisat Vekâleti, Sanayi Müfettişliği,
1937-1939 yıllarında İç Ticaret Umum Müdür Muavin Adayı,
1939-1944 yıllarında İç Ticaret Müdür Muavinliği ,

1944-1946 yıllarında İç Ticaret Umum Müdürü hizmetlerinde bulunmuş, 02.07.1947 tarihinde devlet hizmetlerinden istifa etmiştir. Aslında buradaki 1947 yılı doğru verilmemiştir. Çünkü Samet Ağaoğlu, 1946 yılının ilk yarısında istifa edip, aynı yıl yapılan Milletvekili seçimlerine aday olarak katılmıştır. Bu seçimlerde kazanamayınca tekrar devlet hizmetine dönmemiş, 1950'ye kadar serbest avukatlık, parti müfettişliği ve çeşitli gazetelerde siyasi yazarlık yapmıştır.

Aile hayatına gelince; evlendikten sonra Ankara'da anne babasının yanına yerleşen Samet Ağaoğlu, Serbest Fırka sonrası babasının Çankaya'nın gözünden düşmesi ve annesinin hastalığı sonucu İstanbul'a göçe mecbur olan ailesi ile beraber o

⁴⁴ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, s. 92.

da İstanbul'a taşınır. 1933'de annesinin vefatıyla yalnız kalan babasının en yakın sohbet arkadaşı kendisidir. 1934'te İktisat Vekâletine memur olarak girip Ankara'ya gelince, eşini İstanbul'da bırakıp kendi yalnız olarak yaşamaya başlar. Aynı yıl, Ankara'da tek başına kaldığı odada ağır bir tifo hastalığına yakalanır. Bir müddet ölümle pençeleastikten sonra sağlığına kavuşur. Bu hastalığın verdiği karamsar havanın hikâyelerini etkilediği muhakkaktır.

Hastalıktan iyileştikten sonra ilk çocuğu Hasan Tektaş doğar. Çocuğun doğması Samet Bey'i büyük bir sevince boğmuş, bundan sonra İstanbul'a daha sık gitmeğe başlamıştır.

Annesinin vefatından sonra hassasiyeti daha da artan babasını memnun etmek için Samet Bey, İstanbul'a gitmediği zamanlar mektupla onu yalnız bırakmamaya çalışır. Mektubunu bir hafta geciktirse, ondan hüznü dolu şikayet mektubu gelir. O mektuplardan birisinde şöyle sitem eder:

“Nurudidem Samet, çoktandır sizden bir haber alamıyoruz. Bu iltifatsızlığın sebebi nedir. Kadim zamanlarda ihtiyarları evlatlar öldürürlermiş. Bazı milletlerde bir sal üzerine koyup deniz açıklarına atarlarmış. Bazıları ise ormanlıklara götürüp evvelden hazırlanmış çukurlara atarlarmış. Bazıları da kaplanlara yedirirlermiş. Bizim zamanımızda ise zavallı babalara vazifelerden başka bir şey kalmamıştır. Fazla bağırса bile cürmü meşhut diye polise götürüp cezalandırırlar. Fakat evlâda gelince, onlar da eskileri kadar vahşi değilseler de gaddarlıkta eskilerden geri kalmazlar. Evlenir evlenmez çekilip giderek ihtiyarları bir kenara atıp keyiflerine bakarlar. Hatır falan sorulmaz. Fakat bu, daima mükâfât ve ekileni biçmek dünyasıdır. Tektaş büyür, vakti gelir evlenir, karısını koltuğuna alır, yan geçer ve siz de arkadan bakarak “ektiğimizi biçiyoruz” diye feryat edersiniz. İnşallah oğlum sizden benim intikamımı alır.”⁴⁵

Bu sitemlere rağmen Samet fırsat buldukça İstanbul'a gidip gönlünü hoş tutabilmek için ona Türk yazarlarından romanlar okur. Hasta yatağında bunları dinleyen Ahmet Ağaoğlu, en çok Reşat Nuri'yi beğenir. Onunla ilgili olarak ; “Onda Halit Ziya'nın üslup, tahlil ve mevzu ihtişamı yok. Yakup'daki mütefekkir hassasiyetten mahrum. Fakat milletimizin vasatı sevgisi, tipleri ve dekorları ile romanlarında yer

⁴⁵ Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, ss. 43-44.

almış bulunuyor. Bu üç romancının bizi anlatmakta en çok muvaffak olanı Reşat Nuri'dir"⁴⁶ der.

1937 yılında İktisat Bakanlığı İç Ticaret Umum Müdür Muavini olarak Anadolu'da Türk küçük sanatlarının belli başlı merkezlerini görmek için uzun bir inceleme gezisine çıkar. Bu gezi ile Anadolu'yu daha iyi tanıma fırsatını bulur.

Atatürk'ün öldüğü 1938 yılında Samet Ağaoğlu İstanbul Harp Okulu'nda yedek subay olarak görev yaparken de yine ailesinin ve babasının yanındadır.

Babasının 1939'da ölümünden sonra ikinci oğlu Mustafa Kemal dünyaya gelir. Artık İstanbul'da kalmasına gerek kalmayan eşi ve çocuklarını Ankara'ya getirir, Dikmen sırtlarında bir eve yerleşir. Ankara'da daha sonra üçüncü çocuğu Fatma Sitare doğar. 1940 senesi ve sonrasında Samet Ağaoğlu genç yaşına rağmen mesleğinde hızla ilerlemiş, yetiştiği aile muhitinin de etkisiyle edinmiş olduğu siyasî birikimlerini ortaya koyabilmenin yollarını aramaya başlamıştır.

D. EDEBÎ HAYATI

Samet Ağaoğlu'nun kısa süren meslek hayatının ve edebî kabiliyetlerini körelten siyasî hayatının yanında, bir de lise yıllarında başlamış bulunan sanat hayatı vardır. Daha lisede günlük yazmaya başlamış olan yazar, Yaşar Nabi'ye yazdığı bir mektupta, ilk hikâye denemesiyle ilgili ilginç bir hatırasını şöyle anlatır:

"İlk hikâyemi daha lise son sınıfında iken yazmıştım. Bunu neşredebilmek için çıldırıyordum. Düşünüyör, düşünüyör, hiçbir imkan bulamıyordum. Belki o sıralarda çıkmakta olan bir sürü mecmualardan birisine götürerek çıkarabilirdim. Fakat utanıyordum. Benimle alay edecekler, gülecekler ve sonra da birkaç nasihat söz ile savacaklar diye düşünüyordum.

Böyle düşünmekle beraber kendime de çok güveniyor, bir kere okusalar muhakkak beğenecekler, alkışlayacaklar diyordum.

⁴⁶ a.g.e., s. 49.

Bu alay edilmek korkusuyla bu gurur içinde birbiriyle o kadar çarpıştılar ki, bir gün heyecan ve asabiyet içinde hikâyemi, imzamı atmadan büyük bir zarfın içine koydum. O tarihte Ankara’da Faruk Nafiz’in çıkardığı Hayat Mecmuası idaresinin bulunduğu binaya gittim. Faruk Nafiz’in bulunmadığı bir zamanı kollayarak odasına girdim, zarfı masanın üstüne bıraktım ve hemen koşarak binadan ayrıldım.

Şöyle tahayyül ediyordum: Faruk Nafiz odasına giriyor, masanın üstündeki zarfı görüyor, açarak kâğıtlara bakıyor. İlk önce ehemmiyet vermeden bir kenara bırakıyor, sonra işsizlikten canının sıkıldığı bir an tekrar alıyor, okumağa başlıyor. Okudukça heyecanlanıyor, büyük bir sanatkâr karşısında olduğunu anlıyor. Fakat bu sanatkâr kimdir? O zaman meçhul bir yıldız keşfetmiş bir insan gibi Hayat Mecmuasında yazdığı bir makale ile bu imzasız hikâyeyi sanat dünyasına takdim ediyor. Bu hülya ile avunarak ve aylarca hikâyemin çıkmasını bekledim.”⁴⁷

Geçen süre içinde bu hikâyeden bir haber çıkmadığı gibi, bu hikâye ile ilgili yazarın başka bir ifadesine de rastlanmamaktadır. İlk denemelerinden olan bu hikâyeyi, yazar da yayımlamaya gerek görmemiş olacak ki bir daha gündeme getirmiştir. Yalnız bu olaydan sonra uzun bir süre, Hukuk fakültesi üçüncü sınıfa gelinceye kadar eline kalem almamıştır.

Hukuk Fakültesi üçüncü sınıfa geldiğinde edebiyata ve sanata düşkün arkadaşlarıyla “Genç Türk Edebiyat Birliği” adıyla 1929’da bir birlik kurar. Birliğin başkanı Samet Ağaoğlu olur. Yaklaşık bir yıl sonra 1930’da da birliğin yayın organı “Hep Gençlik” dergisi çıkarılmaya başlanır. Aylık olarak çıkartılan bu dergide Ahmet Muhip Dranas, Behçet Kemal Çağlar, Hamit Macit Selekler, Hıfzı Oğuz Bekata, Zeki Kumrulu, Cevat Perin, Atilla Ali Rüştü, İbrahim Saffet Onay, Edip Alp, Hilmi ve Adnan Sacit müstear ismiyle Samet Ağaoğlu’nun hikâye, deneme, mülâkât ve şiirleri yayınlanır.

Samet Ağaoğlu’nun bu birliği kurmasındaki amacı; Ankara’da, İstanbul Üniversitesinde olduğu gibi bir öğrenci cemiyeti oluşturup, bununla edebî, siyasî ve içtimâî bir çok alanda faaliyet yapmaktır. Buna izin vermeyen fakülte idaresini kabule zorlamak ve yapacakları işi masum bir edebiyat faaliyeti olarak göstermek için bu

⁴⁷ Samet Ağaoğlu, “Geç Öğrenilen Hakikat”, Varlık, S. 329, s. 6.

birliğin ismini Genç Türk Edebiyat Birliği olarak koymuşlar ve daha inandırıcı olması için de millî şair Mehmet Emin Yurdakul'u fahri başkanlığa seçmişlerdir. Hatta fakültenin başkanı Cemil Bilsel, "Samet, bu davada beni kurnazca yendin"⁴⁸ demekten kendini alamamıştır.

Fakat topluluk gerçekten kısa zamanda edebiyatçılar topluluğu görüntüsü alır. Çıkardıkları Hep Gençlik dergisi de edebî yazıların yayımlandığı bir dergi olarak ancak üç sayı çıktıktan sonra yayın hayatına son verir. Buna rağmen ilk yazılarını bu dergide yayımlayan Behçet Kemal Çağlar ve Ahmet Muhip Dranas ile Hamit Macit Selekler ve Samet Ağaoğlu, bu dergideki yazı ve şiirlerinden sonra edebiyat dünyamıza girmişler ve tanınmışlardır.

Samet Ağaoğlu "Alphons Daudet'in "Değirmenimden Mektuplar"ında okuduklarını Keçiören'deki hayatına tatbik ederek yazdığı hikâye ve nesirleri Hep Gençlik dergisinde yayımlamıştır."⁴⁹ Bu hikâye ve nesirleri sırasıyla: "Solnes Lö Konstrüktör", "Gittikçe Azalan Şey", "Otobüs ve Yaylı", "Kendini Peygamber Zanneden Adam", "Ben ve Oğlum" ile "Değersiz İşler"dir. Bunlardan başka her sayıda bir tanesi yayımlanan Nurullah Ata (Ataç), Ertuğrul Muhsin ve Faruk Nafiz ile sanat ve edebiyata dair yapılan mülakatlarda da Samet Ağaoğlu bulunmuş, Hamit Macit soru sorarken, o, Osmanlıca el yazısıyla süratle kaleme almıştır.

Samet Ağaoğlu'nun Hep Gençlik dergisinde kaleme aldığı yazıların içinde en dikkat çeken, Yakup Kadri için, onun "Sodom ve Gomore" romanında işlenen İstanbul'a karşı söylenmiş çirkin sözler, yapılan benzetme üzerine yazılan "Kendini Peygamber Zanneden Adam" isimli yazıdır. O, burada, Yakup Kadri'nin romanlarını isim söylemeden, çıkış tarihlerine göre bir adamın ruhundaki bunalımın perdeleri olarak ele alır ve eserleri değil, yazarı tahlil eder. Sonunda da yazarın kendisini peygamber zannettiği hükmüne varır. Bu yazı şöyle biter ; "... O bir peygamber değildi. Çünkü hiç bir peygamber kendi doğduğu şehri böyle tahkir etmemiştir. Ne Muhammet Mekke'yi, ne İsa Kudüs'ü, ne Musa Menfis'i .

Ve ben Sodom ve Gomore'nin Lut'uyum.

⁴⁸ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, Yayınevi, İst. 1979, s. 16.

⁴⁹ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, İstanbul Matbaası, İst. 1965, C.2, s. 39.

Kollarını açtı ve kendisini Peygamber zanneden adam Sodam ve Gomore sandığı şehre doğru atladı. Heyhat, ne o bir peygamber, ne bir Lut idi, ne de o şehir Sodom ve Gomore.

Bunun içindir ki tarih bu sefer aksini kaydetti, şehir yaşadı, peygamber öldü.”⁵⁰

Yakup Kadri bu yazının cevabını hemen gönderir. Bu cevabî yazı, Samet Ağaoğlu’nun dergi adına yazdığı kısa bir özür yazısı ile birlikte Mayıs 1930 tarihli üçüncü sayıda yayınlanır. Yakup Kadri burada, tenkit ettiği yazının başlığından, içindeki yanlış bulduğu bütün noktalara kadar hepsine cevap verir ve yazısını şöyle bitirir.

“Bu satırları size hemen hemen bir baba şefkati ile yazdım. Şahsıma yapılan hücumlara her vakit cevap vermek mutadım değildir. Çünkü kendi şahsıma beş paralık ehemmiyet vermem. En çok nefret ettiğim insan gene kendimdir. Bu izahatı vermekten maksadım, sizin gönlünüzü almaktan ve edebiyat tarihine ait bazı noktaları tenvir etmekten ibarettir. Hepinizi Allah’a emanet ederim”⁵¹

Samet Ağaoğlu’nun burada Yakup Kadri’yi tenkit etmesinin nedeni, “Sodom ve Gomore” romanında İstanbul’a reva görülen haksız ve acı hükümlere üzülmelerinin yanında, gençliğin verdiği cesaretle kendisini ispat etme endişesidir.

1929 Haziranında, İstanbul’da bir kısım gençler “Putları Yıkıyoruz!” sloganıyla bir kampanya açarlar. Sabiha - Zekeriya Sertel çiftinin çıkardıkları Resimli Ay dergisinde, Nazım Hikmet ve Sadri Ertem’in yönettikleri bu kampanya, özellikle bir kısım üniversite gençliği arasında tepkiyle karşılaşır. Derginin Haziran sayısında Abdülhak Hamid’in, Temmuz sayısında da Mehmet Emin’in resimleri kırmızı bir (İPTAL) yazısı ile damgalanmış ve karalanmıştır. Yurdakul için şu da yazılır: “Yıkamak istediğimiz ikinci put Şair Mehmet Emin Bey’in kendisine boşu boşuna verilen millî şairlik, Türk şairliği sıfatıdır.”⁵²

⁵⁰ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], “Kendini Peygamber Zanneden Adam”, Hep Gençlik, İst. Nisan 1930, S.2, s.19.

⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Hep Gençlik Mecmuası Yazı Heyetine”, Hep Gençlik, İstanbul, Mayıs 1930, S.3, s. 34.

⁵² Fethi Tevetoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1988, s. 66.

Bu yazının yayınlandığının ertesi günü Türk Ocağı'nda toplanan yüzlerce genç, ateşli konuşmalar yaparak millî değerlere saldırmaya yeltenenleri lanetlerler. Üniversite gençliğinin bu toplantıda aldıkları kararlar bir bildiri halinde kamuoyuna açıklanır.

İstanbul'da bu tepkiler olurken, Ankara'da da Genç Türk Edebiyat Birliği, "Putları Yıkıyoruz" kampanyasını başlatanlara aynı yoldan karşı koymaya karar verir. Başlangıç olarak Namık Kemal konu olarak seçilir ve Ankara Türk Ocağı'nda bir toplantı hazırlanır. Samet Ağaoğlu'nun konuşmacı olarak görev aldığı bu faaliyet çok beğenilir ve alkışlanır. Böylece bu kampanyayı başlatanlar, Ankara Üniversite gençliğinden de gerekli cevabı almış olurlar.

Yine bu konuda, Ankara'da, Genç Türk Edebiyat Birliği olarak milliyetçi şairlerle, bir çeşit sokak yürüyüşü yaparak tepkilerini göstermeyi düşünürler. İlk olarak millî şair Mehmet Emin Yurdakul'u seçip birliğe davet ederler. Başta Samet Ağaoğlu ve Behçet Kemal Çağlar olmak üzere otuz kadar genç Mehmet Emin Yurdakul'u ortalarına alıp Samanpazarı'ndan Ulus'a doğru, arada bir "Yaşasın millî şairimiz Mehmet Emin Bey"⁵³ diyerek yürürler. Bu şekilde putları yıkıyoruz kampanyasına tepkilerini bir kez daha göstermiş olurlar.

Samet Ağaoğlu, 1931 yılında ihtisasını yapmak için Fransa'nın Strazburg şehrine gider. Burası, onun edebî, fikrî ve ruhî gelişmesinde çok olumlu etkiler yapar. "Strazburg'da öğrenciliği sırasında Precther Sokağında 5-A numaralı pansiyonda kalmıştır. Bu sokak ve pansiyon, geliri düşük öğrencilerin kaldığı bir yerdir. 5-A pansiyonunda çeşitli milletlerden gelmiş genç insanlar vardır."⁵⁴ Samet Ağaoğlu, burada kalan insanlardan bazılarını hikâyelerine almıştır.

Strazburg'a okumaya giderken evde annesini yatalak hasta olarak bırakan Samet, orada, ezilmiş çocukluğunun ve hasta annesinin kulağında çınlayan inlemeleri arasında Dostoyevski'yi tanımış ve romanlarını elinden düşürmeden yutarcasına okumuştur. Ondaki ölüm düşüncesi, hayatının tuzu biberi olmuştur. Eğlencenin en çılgın anlarında bile ölümü hatırlayıp, ondan buruk bir lezzet almıştır.

⁵³ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, s. 23.

⁵⁴ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III*, İnkılap Kitabevi, İst.1990, s. 131.

Orada, Avrupa'nın bir sınır üniversite şehrinin büyük dünya savaşı öncesi bulanık havasında, kendi gibi uzak diyarlardan gelen öğrencilerin iç dünyalarını iyi tahlil etmiş, onları hikâyelerine konu edinmiştir. Baskı altında geçen bir çocukluk hayatından kurtulup, sınırsız bir özgürlüğün içine düşen Samet, karamsar ve melânkolik halini hiç bırakmamıştır. Annesinin uzun süre hasta yatması, kendisinin hem küçükken (13 yaşlarında), hem de 1934 yılında iki ağır hastalık geçirmesi, Malta sürgünü ve Serbest Fırka macerası sonrası babasının ve tüm ailenin çektiği sıkıntılar, Avrupa'da iken çokça okuduğu Dostoyevski'nin etkisinde kalması ve son olarak hassas, marazî denebilecek bir ruh haline sahip olması, eserlerindeki karamsarlığın başlıca sebebidir.

Strazburg'da bulunduğu sıralarda yazmaya başladığı ilk hikâyelerini daha sonra "Strazburg Hatıraları"⁵⁵ adıyla kitaplaştırmıştır. Bir Avrupa şehrinde yapılan bu gözlemler, genellikle marazî yapıdaki kişilerin içindeki derinlikleri yansıtmaktadır. Dostoyevski'nin tiplerine benzeyen, en çok onun etkisi ile yazılmış olan bu hikâyeler için bazıları, "Dostoyevski'nin kişileri görünürde karanlık, ama içleri aydınlık insanlardır. Samet Ağaoğlu'nun hikâyeleriye, alabildiğine karanlık, umut ışığından yoksun"⁵⁶ sözleri ile tenkit ederken, Tahir Alangu da eserinin Samet Ağaoğlu ile ilgili bölümünde takdirlerini şöyle ifade eder:

"Yurt özlemi ile dolu, derin, karanlık, zengin bir iç alemine sahip her milletten üniversitelilerin bilim, kadın ve eğlence arasında gidip gelen yaşayışına katılıyor izlenimlerini anlatan bu kitap, onun ilk eserini içine alıyordu. Bu soy hikâyede, o, Saîd Faik'le birlikte en güzel örneklerini vermişlerdi. Daha ilk kitabında güçlü bir yazar olduğunu gösterdi. Mazlum, hasta ruhlu, sanatçı mizaçlı kişileri savaştı değillerdir. Olaylar en feci gelişmeler içinde ilerlerken, onlar, mustarip ruhlarının derinliklerindeki yansımaları seyrederek."⁵⁷

Strazburg'da yaklaşık on altı ay kadar kalıp "Yüksek Etütler"i bitirip ihtisasını tamamladığı sıralarda yaz tatili için İstanbul'a gelir, 'Tahsil Hayatı' bölümünde genişçe anlatıldığı sebeplerden dolayı tekrar Strazburg'a gidemez. Hikâyelerini yazmaya Türkiye'de devam eder. "Strazburg'daki hayatının heyecanlı anlarını tasvir eden ilk

⁵⁵ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, 1.b., Nebioğlu Yay. İst. 1944, 94 s.

⁵⁶ Vedat Günyol, *Dile Gelseler*, Cem Yay. ,İst. 1966, s.190.

⁵⁷ Tahir Alangu, *Cumhuriyet Sonrası Hikâye ve Roman*, s. 40.

hikâyelerini de 1933 yılından başlayarak Varlık dergisinde yayımlar. Sanatına temel olan hikâyeleri bunlardır.”⁵⁸ Daha sonra ara sıra da olsa Yücel, Şadırvan, Çığır, Ülkü ve 20. Asır dergilerinde yazıları yayımlanmıştır.

“Strazburg Hatıraları” isimli eseri ile edebiyat dünyasına ismini duyurup geniş bir ilgi topladıktan sonra, hikâye kitaplarını uzun aralıklarla da olsa çıkarmaya devam etmiş, siyasete girdikten sonra bile edebiyatla ilgisini hiç kesmemiştir.

1954 yılında, İstanbul’da, içinde Yaşar Nabi ve Yaşar Kemal’in de bulunduğu “Türk Edebiyatçılar Birliği” adıyla bir birlik kurarlar. Samet Ağaoğlu bu birliğin kurucularından biridir.

Birliğin kurulduğunda Sanayi ve İşletmeler bakanı olan Samet Ağaoğlu, kâğıt darlığının çokça çekildiği o yıllarda; dergi ve kitaplarına kâğıt tahsili için kendisine başvuranların hepsinin hiçbir düşünce, ideal, inanç ayrılığı göstermeden isteklerini yerine getirmiştir. Hatta o dönemde yayın politikalarını beğenmese de, ilk hikâyelerini yayımladığı “Varlık” dergisinin de bu yöndeki talebine olumlu cevap verir. Edebiyata ve edebiyatçılara düşkünlüğünü her fırsatta gösteren ve bu çevreye karşı yardımını hiç esirgemeyen Samet Ağaoğlu, 27 Mayıs’tan sonra, “darbe ile yıkılmış iktidarın bir sorumlusu”⁵⁹ olduğundan dolayı bu birlikten başkan olarak Yaşar Nabi’nin imzasıyla çıkarılmıştır. Bu çıkarma isteğine karşı Yaşar Kemal: “Nasıl olur, baş kurucularımızdan biri Samet Ağaoğlu değil miydi? Birlikten çıkarılmasına nasıl karar verebilirsiniz?”⁶⁰ diye itiraz etmiş, fakat oy çokluğu ile çıkarılmasına karar verilmiştir. Yazar, “İlk Köşe” ismini verdiği, edebiyat anılarının konu edildiği kitabında İhtilâlden sonra kendisine arkasını dönen bir çok edebiyatçıdan söz eder ve onlara sitem etmekten kendini alamaz.

Samet Ağaoğlu, yayımladığı altı hikâye kitabı ve bir o kadar da dergilerde kalmış hikâyelerine ve Tahir Alangu, Sabri Esat Siyavuşgil gibi edebiyat otoritelerinin övgülerine mazhar olmasına rağmen, kendisinin bir sanatkâr olmadığını, ancak sanatı seven bir insan olduğunu belirtir. Onun bu hükme varmasında tevazuunun olduğu kadar, kendisine: “Niçin siyasete girdin de sanatı ikinci plana ittin?” şeklindeki tenkitlerin

⁵⁸ a.g.e., s. 39.

⁵⁹ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, s. 26.

⁶⁰ a.g.e., s. 25.

büyük etkisi vardır. Çünkü siyasete Demokrat Parti saflarında başlayıp, on dört yıl gibi uzun bir süre üst seviyede siyaset yaptıktan sonra 27 Mayıs sonrası yaşadığı Yassı Ada macerası, önceki edebiyatçı dostlarından çoğunun etrafından kaçmasına sebep olmuştur. Bu dostları, onu yalnız bıraktıkları yetmiyormuş gibi, onun sanatçılığına da dil uzatmışlardır.

Samet Ağaoğlu, yazdığı hikâyelerinin hepsinin konusunu gerçek hayattan almış, bir kısmını da kendi özel yaşantısından aldığı ilhamlarla yazmıştır. Ona göre; “Bu çağda vezin, kafiye hayal; felsefe hakimdi. Roman ve hikâyeye toplum içinde insan psikolojisinin çeşitli belirtileri ve insanla toplumun birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri yer alıyordu.”⁶¹ Bu düşüncesinden dolayı o, “eserlerinde sıradan insanların düşünce, hareket ve ruhsal durumları üzerinde değil, genellikle hasta ruhlu, dengesiz kişilerin iç dünyasını sergilemeye çalışır, onların kuruntularını, saplantılarını, bunalımlarını, karanlık duygu ve korkunç eylemlerini anlatır.”⁶²

Samet Ağaoğlu, daha küçük yaşlarından itibaren şiir yazmayı düşündüğünü, fakat bir türlü kafiye ile vezni bir arada tutturamadığını, bunları yakalamaya çalışırken de tasarladığı his ve fikirlerinin uçup gittiğini belirtir. Bu yüzden hikâye, onun için en uygun yazı türü olmuştur. Önce roman taslağı olarak düşündüğü, fakat hikâye olarak son şeklini verdiği eserlerinde; “İnsan tezatları, anlaşılması imkansız ruh halleri, çözülmesi zor akıl ve zeka hareketleri”⁶³ ele aldığı tek konudur. Bir kısmı basılmamış olan son hikâyelerinde artık insan olarak kendisini ele almış, bir çeşit düşünce ve his otobiyografisini yapmıştır.

Yazarımız daha bir çok hikâye, hatta roman yazabilecekken bunları yazmamasının sebeplerini şöyle anlatır: “Şu satırları yazdığım gün hadiseler beni Ankara’da Harp Okulu’nun subay gazinosunda içlerinde çocukluk arkadaşlarım da olan beş - on siyaset yoldaşımın arasında sabahdan akşama kadar kâh kafeste kurt gibi bir duvardan ötekine gidip gelerek, kâh bir iskemleye çöküp dünyanın bütün meselelerini kendi hayatımın kaderi ile aynı anda düşünmeğe zorlamamış olsalardı daha bir çok hikâye ve hatta edebiyat alanında tenkitçilerimin hep istedikleri gibi romanlar yazacaktım. Belki yine

⁶¹ a.g.e., s. 129.

⁶² Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III*, s. 132.

⁶³ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe* s. 136.

yazarım. Ama bu gün çeşitli şekillerde ölüm ihtimalleri hayallerinden, Türkiye'nin ve dünyanın gelecekteki şartlarının ne olacağına kadar kafamı, kalbimi dolduran fikirler, hisler yığını ortasında kalemimden ne hikâye, ne roman çıkabilir.”⁶⁴

Burada içine düştüğü durumun kendi sanatçı kişiliğinde yaptığı tahribi anlatmakla beraber, asıl kastettiği nokta, kendisine ve siyaset arkadaşlarına reva görülen ihtilâl sonrası işkence ve zulümdür. Değilse Samet Ağaoğlu yazma şeklindeki edebî faaliyetine, daha 1946'dan itibaren siyasetle ilgilenmeğe başladıktan sonra nokta koymuştur. Bu durum ancak mahkumiyetten kurtulup, hürriyete kavuştuktan, yani 1965'lerden sonra sona ermiştir.

Samet Ağaoğlu, 27 Mayıs sonrası Harp Okulu'nda, öğrenciler tarafından linç edilme endişesiyle mahkûmiyet ve idamla yargılanma gibi içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan kurtulmaya çalışır. Kendisini ayakta tutacak manevî bir desteğe ihtiyaç duyar. Bunu düşünürken aklına şiir yazmak gelir. Gençliğinden beri çok heveslendiği halde bir türlü başaramadığı bu işe, eline geçen bir kaç sayfalık kâğıdı gelişi güzel doldurarak başlar. Yalnız Harp Okulu ve Yassı Ada'da yazılmış bu şiirlerin sayısı yaklaşık on tanedir. İsimsiz olarak, serbest vezinle yazılmış bu şiirler, tarz olarak Servet-i Fünun şiirine benzemekte ve ilhamdan ziyade zorlamayla yazılmış intibamı vermektedir. Hikâyeleri gibi karamsar bir ruh haliyle kaleme alınmıştır. Edebiyat hatıralarının anlatıldığı “İlk Köşe” isimli kitabının son bölümünde yer alan bu şiirle ilgili olarak yazar:

“Bu şiir denemelerini onları karaladıktan sonra aşağı yukarı on dört yıl sonra tekrar elime aldım, bir çok defa okudum. Bu satırlarda ne vezin, ne kafiye, ne ahenk var. Çocukların, hem de sanatkârlığı az çocukların yaptıkları resimlere benziyorlar. Ama bütün o eğri büğrü şiir denemelerinde ruhumdan sesler var.”⁶⁵ sözleriyle bu şiirleri beğenmemekle beraber hatıralarını canlandırdığını beyan eder. Bu şiirler, içlerinden seçilmiş iki üç örnekle beraber İlk Köşe isimli kitabın tanıtımının sonuna ilâve edilmiştir.

⁶⁴ a.g.e., s. 137.

⁶⁵ a.g.e., s. 135.

Şiir denemelerinden başka Samet Ağaoğlu'nun bir de piyes denemesi vardır. Hapiste yatarken başladığı fakat bitiremediğini belirttiği bu piyesinin konusu şöyledir: "Kocas, çocukları, bütün yakınları ölmüş ihtiyar bir kadın şöyle bir hayal içinde yaşar: Her akşam sofrasında ölenlerin yerlerini hazırlar. Onlarla sanki yemek yiyormuş gibi konuşur. Kiminin kusurlarını anlatır, kiminin meziyetlerini. Bütün hayatı böylece gözden geçirir. Sofranın etrafında bu ölmüş kişilerin hayalleri oturmaktadır. Yalnız kadın konuşur. Onun bu konuşmalarına ya suratlarını asarlar, ya da gülümserler. Sonra hayaller kaybolur ve kadın 'beni yalnız bıraktınız' diye ağlamağa başlar"⁶⁶

Yazarın konusunu böylece açıkladığı bu piyes, hapisten çıktıktan sonra da tamamlanmamış, taslak olarak kalmıştır. Fakat yukarıda bahsettiğimiz şiir denemelerinden sonra piyes denemesinde de bulunması, Samet Ağaoğlu'nun edebiyatın diğer alanlarına da ilgi duyduğunu göstermektedir.

Samet Ağaoğlu, 1946 yılında siyasete girdikten ve 1950'den itibaren milletvekili seçildikten sonra tabii olarak hikâye yazmaya ara vermiştir. Hem milletvekili olduğu dönemde, hem de son dönemlerinde kendisi ile sanat ve siyaset hayatı ile bu konulardaki görüşlerinin sorulduğu bazı röportajlar yapılmıştır. Bu röportajlarda geçen edebiyatla ilgili sorular ve verilen cevaplar şöyledir ;

"-Sanat adamı Samet Ağaoğlu ile devlet adamı Samet Ağaoğlu, bazıları üzerinde birbirinden farklı şahsiyetler intibamı uyandırıyor. Hatta eserlerinde yer alan incelik, duygululuk ve ölçüyü politikacılığınızın gölgelediği düşüncesinde olanlar bile var.

-Bu düşüncede olanlar bulunabilir. Fakat bizzat bu düşünce bile siyasi bir koku taşımaktadır. Zaten bunun muhtelif vesilelerle ortaya sürmüş olanların benim siyasi hayatımın seyri ve Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalarım hakkında herhangi bir fikir sahibi olduklarına da kani değilim. Bundan başka bir adamın çeşitli cepheleri vardır. Sanat bu cephelerden birisidir. Diğer cephelerle sanat cephesi arasında tezatlar veya münasebetler olup olmadığını, tekrar ediyorum, ancak her cephenin tetkiki ile anlamak mümkün olabilir.

⁶⁶ a.g.e., s. 7.

-Hemen bütün eserlerimizde, bilhassa “Strazburg Hatıraları” ve “Öğretmen Gafur” da yer yer felsefenin de karıştığı psikolojik bir hava var. Sizce hikâyede ve romanda psikoloji ve felsefenin yeri ne olmalıdır?

-Hikâye ve roman, yazarın maksadı ne olursa olsun tek bir mevzua sahiptir. Bu da insandır. O halde iyi anlatılmış veya tahlil edilmiş olsun veya olmasın psikoloji, romanın ve hikâyenin belkemiğini teşkil eder. Romancının hüneri, bu psikolojiyi realitelere uygun olarak göstermekte toplanır.

Felsefeye gelince, bunu geniş manasında insan psikolojisinin yarattığı bir tefekkür alemi diye anlatmak mümkündür. Bunun içindir ki yine hikâyeci ve romancı orijinal veya değil, iyi ifade edilmiş veya edilmemiş fakat muhakkak bir felsefi görüşün sahibidir.

Demek ki psikoloji de, felsefe de romancı ve hikâyecinin vazgeçemeyeceği unsurlardır. Ancak bu unsurları bizde ve başka memleketlerde bazı yazarların yaptığı gibi, roman ve hikâyeyi bir etüt kitabı ve makalesi haline getirip koyan tarzdan çekinmek lazımdır.

Böyle yapıldığı zaman romanda ve hikâyede yer alan vakalar psikolojik ve felsefi tezin misalleri haline gelirler. Halbuki roman ve hikâye bu unsurları hareket halinde anlatan yazı tarzıdır.

-Sizde Dostoyevski’nin havasını bulanlar var. Yerli ve yabancı sanatkarlardan en fazla kimlerin etkisi altında kaldığınızı sorabilir miyim?

-Yine bir felsefi görüş olarak insanî her kabiliyetin menbaı ve menşeinin Allah olduğunu kabul ediyorum. Bu kabiliyeti Allah’ın istediği ve kendisinde olana yakıştır derecede gösterenler vardır. Dostoyevski roman sahasında en ileri dereceye gelmiş insan. Bunun içindir ki, geniş manasında hiçbir romancı, okuduğu taktirde, bilerek veya bilmeyerek onun tesirinden kurtulmuş olamaz. Ben Dostoyevski’yi on beş yaşımdan beri hemen hemen durmadan okumaktayım. Tesiri altında kaldığım muhakkak. Benzemeyi ise hayalimin ötesinde kabul ettiğimi de söylemek isterim. Fakat hikâyelerimde insan daima çıplak olarak ele alınmıştır.

İşte bu bakımdan Türk edebiyatında bilhassa küçük hikâyeleriyle Halit Ziya, “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu” gibi bir iki romanı ile Peyami Safa, “Kiralık Konak” ile Yakup Kadri, “Zeynonun Oğlu” ve “Seviye Talip” romanları ile Halide Edip ve “Kuyucaklı Yusuf” romanı ile Sabahattin Ali beni çok düşündüren ediplerimiz olmuştur. Bunlardan başka Sait Faik’in “Kalorifer” ve “İhtiyar Talebe” gibi birkaç hikâyesi de üzerinde çok durduğum eserler oldu.

-Eserlerinizde daha çok hatıralarınızı kaleme alan siz, edebiyatımızın hatıra kolu üzerinde neler düşünüyorsunuz? Bizde enteresan ve değerli hatıra kitapları var mı?

-Bu sorunuzdaki “hatıra” kelimesini bir yazı tarzı olarak söylediğinizi zannediyorum. Yoksa benim “Babamın Arkadaşları” ve “Babamdan Hatıralar”dan başka hatıraların üzerine yazılmış kitabım yoktur. Buna mukabil hikâyelerimin büyük kısmı hatıra şeklindedir. Hemen söylemeliyim ki, yine hikâyelerimin hepsinde hakiki hayatta tanıdığım insanlar, cepheler, şahit olduğum hadiseler yer almıştır.

Diğer taraftan siyaset, fikir, sanat veya ilim adamlarının kendi hatıralarına ait eserleri vardır. Bizde de bu kabil eserler çok yazılmıştır. Yalnız bence Abdülhak Şinasi Hisar’ın “Çamlıcadaki Eniştemiz” gibi çok nadir birkaç eser müstesna, diğerleri edebî kıymet bakımından hususiyet taşımamaktadır.⁶⁷

Mustafa Baydar’ın yaptığı bu röportajdan başka, Hayat mecmuası da bir röportaj yapmış, yazarımız bunu çok küçük bir - iki değişikliklerle “İlk Köşe” isimli eserin başına aynen koymuştur. Burada da kendisine edebiyatla ilgili olarak sorulan sorular ve cevapları şöyledir;

“-Sayın Ağaoğlu, yazı hayatına nasıl başladınız?

Hikâye yazmakla. İlk hikâyelerim “Hep Gençlik” dergisinde çıktı. Sonra Varlık, Yücel, Şadırvan gibi dergilerde başka hikâyelerim. Bunların büyük kısmı çeşitli kitaplarda toplandı; Strazburg Hatıraları, Öğretmen Gafur, Büyük Aile, Züriyet, Hücredeki Adam, Katırın Ölümü. Ayrıca hikâye çeşnisi ile yazdığım “ Babamdan Hatıralar”, “Babamın Arkadaşları” var. Aynı üslup içinde ve isimli olarak aralarında

⁶⁷ Mustafa Baydar, Edebiyatçılarımız Ne Diyor, Yeni Matbaa, İst. 1960, ss. 13-16.

kendi arkadaşlarımla da bulunduğu “Aşına Yüzler” var. Ben bu kitaplarımı da hikâye kitaplarım arasında sayıyorum.

Hikâyelerimin hepsi gerçek hayattan, bir kısmı da kendi yaşantımdan aldığım ilhamlarla yazılmıştır.

-Sadece edebiyatla uğraşsaydınız acaba daha mı iyi olurdu?

-Bunu siyasî hayatım üzerinde eleştiri yapanların bazıları da söylerler. O zaman daha bir çok romanlar, hikâyeler yazabileceğimi ileri sürdüler. Siyasetle uğraşmam edebiyat yolunda az eser vermeme gerektirdi. Ama bir şeye dikkat ettim. Siyasî hayatımın bütün konuşmalarında, hatta yazılarında sanat yönümü ihmal etmemeğe çalıştım. Sanattan ayrılmadım, diyebilirim. Bunun sebebi, siyasete girmiş olduğum halde sanat heyecanımın devam etmesiydi. Kaldı ki ben siyaseti, topluma hizmetin en yüksek derecede bir sanat noktası olduğuna inananlardanım. Bir siyaset adamının elinde en kuvvetli silahlardan biri, hitabet sanatını ustalıkla kullanabilmesidir.

-Sanatımızda size tesir etmiş kimseler var mıdır ?

-Beni eleştirenler Dostoyevski'nin tesiri altında olduğumu söylerler. Hikâyelerimin kahramanları onun romanlarının kahramanları gibi diyorlar. Ama benim için, aynı zamanda “hayali” olduğumu ilave ediyorlar. Dostoyevski bence dünyanın en büyük romancısı. Onun tesiri altında kalmış olmak hali, roman yazarların hemen hemen hepsinde var. Nasıl ki o da Balzac'ın tesiri altındaydı. Tabi sahneler değişik olarak...

-Kendi kuşağınızdan hikâyeci, romancı ve şair olarak kimleri beğenirsiniz?

-Hikâyeci ve romancı olarak Sait Faik, Sabahattin Ali ve Yaşar Kemal'i kuvvetli buluyorum. Yaşar Kemal toplumla kişiyi bir arada ele alan, bu iki varlığın karşılıklı tutumlarını fenadan iyiye doğru götürebilecek yolları bir romanın yapraklarında açabilen bir sanatkar. Kişinin karşısında toplum var. Ama toplum kişilerin bir araya gelmesinden başka bir şey değil. O halde asıl kişidir, onun ruh yapısıdır. İşte genç kuşakların romancıları arasında bu gerçeği en iyi kavramış olan yalnız Yaşar Kemal.

Şair olarak sanat bakımından kendi kuşağım içinde üç isim beni çok etkilemiştir. Fazıl Hüsnü Dağlarca, Necip Fazıl Kısakürek ve Ahmet Muhip Dranas. Bunlardan ilk ikisinin üzerimde büyük tesirleri belli bir tarihe kadardır. Bu tarih, Fazıl Hüsnü

Dağlarca söz konusu olduğunda “Çocuk ve Allah” ve “Deha” isimli kitaplarından sonraya geçmez. Necip Fazıl’a gelince, sanat heyecanı ile yazdığı şiirler devrinde. Muhip Dranas ise benim kuşağımın on dokuz yaşından beri devamlı olarak ve seviyesi gittikçe yükselerek yaşayan şairdir.

-Yeni kuşaklardan beğendiğiniz oldu mu ?

-Oldu. Mesela, Orhan Veli. Ama öyle zor bir ekolün kapısını açtı ki kendisinden başkası bu kapıdan geçemediler ve yalnız kaldı.

-Daha gençlerden?

-İtiraf edeyim ki, çok gençleri çeşitli sebeplerle arada bir okuyorum. Okuyorum ama içlerinde beni fazla saran yok .Gençlerimizin çoğu şiir ve hikâyelerinde “Sanat toplumun emrinde! Biz sanatı sanat için yapmıyoruz” diyorlar. Bu sloganlardan bir şey anlamıyorum ben. Sanatkar, ister toplum için yazsın, ister kişi için yazsın, kendisini beğendirebilen insandır. Her mesleğin kendini beğendirebilmek bakımından bir sanat yanı vardır.

-Geçim için yazdınız mı?

-Hayır.1960’dan önce yazdığım yazılar için para aldığımı hatırlamam. Sadece Yaşar Nabi, yayımladığı kitaplarımın ve hikâyelerimin toptan karşılığı olarak, galiba 1956 yıllarında bin lira vermişti. 1960’dan sonrası ise “Aşına Yüzler” için para aldım. Siyasî yazılarım için de alıyorum elbet! Yine miktar önemsiz... Bunları soruyorsunuz diye söylüyorum. Demek istediğim şu ki, sanat ve fikir hayatı benim için geçim vasıtası olmaktan çok uzak bir noktadadırlar.⁶⁸

E. SİYASÎ HAYATI VE SON YILLARI

Samet Ağaoğlu 1946’ya kadar siyasete doğrudan girmez fakat yetiştiği ortam itibariyle de fazla uzak kalmaz. Babasının Cumhuriyetin ilk yıllarından, Serbest Fırkanın kapatılmasına kadar milletvekili olmasında ve evlerinde devamlı yapılan siyasî değerlendirmeler, onun siyasete olan ilgisini daima sıcak tutmuştur. Samet Ağaoğlu

⁶⁸ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, ss. 5-11.

kendisinin de: “Kuvvetli kişiliğinin üstümdeki tesiri ölümünden yirmi yıl sonra, bu gün de devam etmektedir”⁶⁹ dediği babasının etkisi, onun siyasete girmesinde birinci derecede amil olmuştur. O, siyasete girmeyi bayrak yarışı olarak görmüş, babasının bıraktığı yerden, şartlar uygun olunca devam etmek arzusunu devamlı taşımıştır. Kendisi bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

“Tahsilimi bitirdiğim gün kafamda ve vicdanımda Türk cemiyetinin sosyal hastalıkları, yaraları hakkında edindiğim inançlar vardı. Bunların nasıl giderilip, iyileştirileceği üzerinde de bir takım sanılara varmıştım. Yaraların teşhisi ve bu sanıların kafamda ve vicdanımda doğarak bir daha değişmeyecek sağlamlıkla yerleşmesinde, babamın etkisi en büyük rehberim olmuştu. Öyle ki Serbest Cumhuriyet Fırkası macerasından sonra profesörlüğü ve gazeteciliği de elinden alınarak, artık hatıralarıyla baş başa bırakılmış babamın yerine mücadele meydanına atılmaya kendimi hazır hissediyor, yarışa girecek atın sabırsızlığı içinde çırpınıyordum”⁷⁰

Ayrıca yaklaşık yirmi beş yaşında başladığı memuriyet hayatında, on iki yıl gibi devamlı yükseliş içinde geçen hayatı, ona, memurluk hayatı ve memleket gerçeklerini de yakından tanıtmıştır. Bununla beraber babasının müspet olan şöhreti de, ona, bir çok kapıların açılmasını sağlayan bir yardımcı olmuştur.

Samet Ağaoğlu’nun Demokrat Parti’de siyasete başlamadan önce giriştiği bir olayı burada anlatmak yerinde olacaktır. 1943 seçimlerinden kısa bir zaman önce İçişleri Bakanı Recep Peker; Behçet Kemal Çağlar’ı, Hıfzı Oğuz Bekata’yı ve Samet Ağaoğlu’nu bakanlığına çağırıp, uzun ve heyecanlı bir konuşma yapar. Cumhuriyet Halk Partisi’nin genel sekreteri Memduh Şevket Esendal’dan ve onun partideki faaliyetlerinden rahatsız olduğunu, kendisinin ona karşı geleceğini, bu gençlerin de bir an önce partiye kaydolup milletvekili olmak için hazırlanmaları gerektiğini söyler. Bunların meclise girmesi için kendisi bizzat aracılık edecektir.

Bu görüşmeden sonra Samet Ağaoğlu, Cumhuriyet Halk Partisi’ne kaydolur ve milletvekilliği için adaylık ister. Seçim yapılır, o günlerde Türkiye’de tek parti yönetimi olduğu için, yapılan iş, seçimden çok atamadır. Bu yapılan atamayla karışık seçimde

⁶⁹ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük – DP’nin Kuruluşu – İletişim Yay. İst. 1992, s. 23.*

⁷⁰ a.g.e., s. 24.

Samet Ağaoğlu kabul edilmez. Bu olayı, ablası Süreyya Ağaoğlu anılarında şöyle anlatır:

“Seçim akşamı bizler radyo başında Samet’in adının okunmasını beklerken kardeşim Tezer Taşkiran’ın^(*) adını duyduk. O da milletvekili namzetliğini radyodan öğrenmiş.”⁷¹

1943 seçimlerinin sonucu Samet Ağaoğlu’nu hem şaşırtır, hem de hayal kırıklığına uğrattır. Tabii olarak CHP’de siyaset yapmaktan da soğutur.

Bu seçimden kısa bir süre sonra bir gün Ticaret Bakanı Behçet Uz, Samet Ağaoğlu’nu, hazırladıkları bir kanunla ilgili bilgi vermesi için Memduh Şevket Esendal’a gönderir. Kapının önünde, kendisini beklediğini gören Esendal, herkesin önünde yüksek sesle “Gördün mü biz adamı nasıl şapa oturturuz. İşte kız kardeşini mebus yapar, kendisini de olduğu yerde bırakırız”⁷² der. Buna çok bozulan Ağaoğlu, kıpkırmızı kesilir ve oradan süratle ayrılır. Burada şunu da

belirtmek gerekir, Samet Ağaoğlu CHP’ye, bu partinin programını beğendiği için değil, tek parti olduğu ve siyasete bu parti hükmettiği için katılmıştır. Zaten 1944’de yazdığı “Kuva-yı Milliye Rûhu” isimli eseri, CHP’nin idarecilerini epey kızdırmış, Nuri Demirağ’ın Millî Kalkınma Partisi’ni kurmasından sonra da, o zamana kadar kayıtlı olduğu CHP’den: “Çok partili bir sistem başladığına göre, memur olarak herhangi bir partide bulunmanın doğru olmayacağı”⁷³ gerekçesi ile ayrılmıştır. Demokratik düzene girme öncesinde CHP’den yapılan ilk istifalardan biri de Samet Ağaoğlu’nun istifasıdır.

1945’te II. Dünya Savaşı’nın bitmesi ile Avrupa’da esmeye başlayan demokrasi ve insan hakları rüzgârı Türkiye’yi de etkilemiş, biraz da Batının zorlaması ile İnönü çok partili hayatın kapısını aralamak zorunda kalmıştır. CHP’nin ve İnönü’nün tutumundan pek memnun olmayan muhaliflerden Celâl Bayar’ın bir kısım

(*) Tezer Taşkiran, Samet Ağaoğlu’nun küçük ablasıdır. Viyana’da Felsefe tahsili yapmış, Türkiye’ye dönünce Ankara Kız Lisesi’nde öğretmen ve müdire olarak çalışmıştır. İnönü’nün onu Maarif Şurası’ndan tanınması ve taktir etmesiyle 1943’de CHP Kastamonu, 1946’da CHP Kars Milletvekili olmuştur, 1950 yılı başlarında Ulus gazetesinde Samet Ağaoğlu için “Agayif’in oğlu” ibaresinin geçmesi üzerine partisinden istifa etmiş, 1950’den sonra bir daha siyasetle uğraşmamıştır. Felsefe ile ilgili bir çok kitabı da olan yazarın kardeşi Samet ile son yıllarında iki kitaba imza atmıştır.

⁷¹ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 85.

⁷² Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 28.

⁷³ a.g.e., s. 29.

arkadaşlarıyla yeni bir parti kuracağı söylentileri kulislere konuşulmaya başlar. Samet Ağaoğlu o günlerde Celâl Bayar'a, bir parti kurması durumunda kendisi ile beraber olmak istediğini bildiren bir mektup yazar. Celâl Bayar ona şu cevabı gönderir :

“Bay Samet Ağaoğlu, mektubunuzu memnurlukla aldım. Gösterdiğiniz alâka ve emniyete ve vatanî duygularınıza teşekkür ederim. Demokrat Halk Partisi'nin⁷⁴ teşekkülü için resmî formalite tamamlandıktan sonra sizinle temasa geçeceğimizi bildirir, afiyetler dilerim. Celâl Bayar”⁷⁵

Samet Ağaoğlu 1946 yılının başlarında Ticaret Bakanlığı, İç Ticaret Genel Müdürlüğü'ne getirilir. Demokrat Parti de yine o günlerde (7 Ocak 1946) kurulmuştur. Genel Müdürlük Samet Ağaoğlu'nu pek tatmin etmez. Çünkü onun gözü siyasettedir. Zaman zaman Celâl Bayar'ı arayıp partiye girmek isteğini tekrarlar.

1946 seçimlerine Demokrat Parti'nin katılacağını kesinleşmesi üzerine randevu alıp Celâl Bayar'la görüşmeye gider. Ona; kararının kesin olduğunu, istifa edip partiye gireceğini söyler. Menderes ve Koraltan'ın da hazır bulunduğu o buluşmada Menderes ile şöyle bir konuşma cereyan eder. Menderes: “Siz yeni umum müdür oldunuz. Gençsiniz, istikbaliniz var. Siyasete, hem de bizimle girmeğe karar verirken iyi düşündünüz mü?

-Düşündüm, iyi düşündüm.

-Ama kolay değil. İçinde ve sonunda çeşitli hadiseler olabilecek, sizi yoracak bir hayat...”⁷⁶

Bu konuşmadan sonra DP. Kurucularından olan Samet Ağaoğlu, 1946 yılının Haziran ayında, devlet memurluğuna tekrar dönmeyi imkansız kılacak bir beyanla görevinden istifa eder. İstifa haberi 1 Temmuz 1946 tarihli Vatan gazetesinde şöyle duyurulur: “Ticaret Bakanlığı, İç Ticaret Genel Müdürü Samet Ağaoğlu istifa etmiştir. Samet Ağaoğlu'na bunun sebebi sorulunca şunları söylemiştir:

“Görüp ahkâmı asrı münharif sıtk u selâmetten

⁷⁴ 1945'lerde DP'nin ismi “Demokratik Halk Partisi” olarak düşünülmüş, daha sonra CHP ile isim benzerliği olmasın diye “Halk” kelimesi çıkarılmıştır.

⁷⁵ a.g.e., s. 37.

⁷⁶ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Ağaoğlu yayınları. İst.1946, s.16.

Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükümetten” Ve sonra şöyle ilâve etmiştir:

“Tek parti sistemi, neslimize memleket hizmetinde fikir mücadelesi yapacak siyasî hizmet imkânlarını kapamış bulunuyordu. Şimdi bu kapı açılmıştır. Yakında politika hayatına girerek, her vasıta ile millete hizmete karar verdim.”⁷⁷

Bu beyanıyla memuriyetten ayrılıp siyaset sahnesine atılan yazarı; “siyasete girmeseydi daha çok hikâye yazardı, Türkiye’de sanatçının siyasette başarılı olması mümkün değildir” diye kendisini tenkit eden Muhtar Körükçü’ye şu cevabı verir: “İğne ile kuyu kazar gibi hazırlayarak son derecelerine kadar çıkmış bulunduğum idareci mesleğimi, bu memlekette muhalefetten iktidara gelmenin bütün zorluklarını bile bile, yıktığım gün en yakınlarım bana deli olduğumu söylediler. Yüzümün sarardığını hissettim ve sustum. İçine atıldığım saha siyaset değildi. Bu, bir mücadele, meczubâne bir mücadele meydanıydı. Bu meydanda bedbahtlar, sefiller, perişanlar buldum. Onlarla haşır neşir olduktan sonra benliğimin değiştiğini gördüm. Sakinleri memurlardan ibaret bir yıldızdan bu dünyaya inmiş gibiydim. Memur olarak, masanın başında çalışırken memleket üzerinde, mensup olduğum halk üzerinde, hatta insan üzerinde bir şey bilmediğimi anlamağa başladım.”⁷⁸

Samet Ağaoğlu’nun DP’ye girmekte bu kadar ısrarcı olmasının belli sebepleri vardır. Bunlardan en önemlisi, onun DP hareketini yukarıdan inme değil, desteğini halktan alan bir hareket olduğuna inanmış olmasıdır. Ona göre: “Demokrat Partinin doğuşunu sadece bir parti hareketi olarak, tek partili sistemden partili rejime geçiş olarak görmek, tarihini de buna göre değerlendirmek büyük hata olur”⁷⁹ 1852’den 1946’ya kadar memleketimizde 104 parti kurulmuştur. Bunlar arasında İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, CHP gibi iktidar olanlar da dahil, hiç birinin doğuşu DP’nin doğuşuna benzemez. DP’ye kadar kurulmuş olan siyasi teşekkülleri kuran da, kurduran da asker ve sivil yönetici kadrodur. DP’nin kurulması ise, yönetici kadro ile halkın ilk defa çok geniş ölçüde el ele vermesiyle olmuştur. Bu özellikleriyle DP hareketini, Samet Ağaoğlu bir halk hareketi olarak görür. Ayrıca 1924 Anayasasından beri millî hakimiyeti bir türlü ellerine alamayan halk, biraz da II. Dünya savaşının sonuçlarının

⁷⁷ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 36.

⁷⁸ Samet Ağaoğlu, “Yaratıcı İstirap”, *Varlık*, S.353, 1 Aralık 1949, s. 6.

⁷⁹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, Ağaoğlu Yay. İst.1972,s.9.

zorlamasıyla çok partili hayata geçilince DP'nin çatısı altında birleşmiş, ancak 1950'den sonra sivil-asker yöneticilere sözünü dinletmeye başlamıştır.

Yine Samet Ağaoğlu'na göre: "DP, şehirlerin büyük işadamları ve nüfuzlu aydınların, ilçelerin eşrafına, büyük toprak sahiplerine kadar halkı maddî-manevî baskı altında tutanların teşkilâtı haline gelmiş ve devleti totaliter bir sistemle idareye almış CHP'ye karşı köylü, işçi, esnaf, yeni fikir ve devleti görüşlerin etkisi altında tutanların genç aydınlar ve bunların aralarında Halk Partisi'nden çeşitli sebeplerle ayrılanların el ele bir ayaklanması olarak doğmuştur."⁸⁰

DP'nin Samet Ağaoğlu'nu çeken bir başka özelliği de ulaşmak istediği idealleridir. Daha Demokrat Parti'den önce o dönemde ilk kurulan partilerden Millî Kalkınma Partisi'nin genel sekreteri Hüseyin Avni Ulaş, 1945 yılı başında Samet Ağaoğlu'na: "Ben çekileyim, gelin partinin genel sekreteri siz olun, tâ ki memlekette canlanmaya başlayan Kuva-yı Milliye ruhunu başka fikirler kullanmasın"⁸¹ teklifinde bulunur, fakat Samet Ağaoğlu, bu partide siyaset yapmayı düşünmediğinden teklifi geri çevirir. Çünkü partinin ideallerini yeterli bulmamıştır. Ona göre DP'nin ideali: "Memleketin ve halkın içinde bulunduğu maddî ve manevî şartlarda, ekonominin ve toplumun ulaşılmış bulunduğu merhalede, halkı zulümden kurtarmak; yoksulluktan, çaresizlikten ve meskenetten çekip sıyırmak, millet olarak gerçek demokrasinin uygulanabileceği toplum yapısını yaratmak yolunda girişilebilecek hareketin öncüsü olmak emelidir."⁸² Samet Ağaoğlu DP hareketini böyle görürken, halkın da kendisi gibi düşündüğünü bilmektedir. O, hangi sebeplerden dolayı DP hareketinin içinde yer alıyorsa, halk da aynı sebeplerden dolayı DP'ye destek olmuştur. Bu hükmümüzü teyit edeceği düşüncesi ile, Samet Ağaoğlu'nu 1946 yılında partiye dahil olduktan sonra Ankara'nın Bâlâ ilçesinin bir köyünde geçen kısa bir hatırasını buraya alıyoruz:

"Bâlâ'nın bir köyünde köy odasında oturuyoruz. Jandarma çavuşu da yanımızda. Köylü bize, biz onlara sessizce bakıyoruz. Çavuş: "Konuşun ne derdiniz varsa söyleyin, işte beyler sizi dinlemeğe gelmişler." Çavuş'un dudaklarında ince, küçültücü, alay eden bir gülümseme. Elindeki kırbaça çizmelerine hafif hafif vuruyor. Orta yaşlı

⁸⁰ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Ağaoğlu Yay. İst.1967, s. 63.

⁸¹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 48.

⁸² a.g.e., s. 56.

bir köylü başını salladı: “Doğru söylersin çavuş. Fakat beyler gidince kırbacı sırtımızda şaklatacaksın.” Yine susuyorlar, biraz sonra başka bir köylü: “Ne diyelim beyler, her şeyin bir vadesi var. Bu günkülerin vadesi geldi galiba.”⁸³

Bunun gibi pek çok hadise ile karşılaşan Samet Ağaoğlu, DP hareketinin içinde bu memlekete hizmet ederken işinin kolay olmadığını bilmektedir. O, daha işin başında devrin politika hayatı hakkında şunları düşünmektedir: “Benim için politikaya girmek, aslında kökleri derin bir keyfî ve şahsî idare zihniyetine karşı mücadeleye girmektir. Bu mücadele her sahada ve çetin olacaktı. Çünkü yalnız şahıslarla değil, alışkanlıklarla, karakterlerle, yüzlerce yılın sindirdiği korkularla, Doğunun sosyal hayatının dalkavukluk, iki yüzlülük, nemelâzımcılık gibi hastalıkları ile de boğazlaşmak gerekecekti.”⁸⁴

Bu düşünceler ve mukayeselerle Demokrat Parti’ye giren Samet Ağaoğlu’na ilk tepki ablasından gelir. Süreyya Ağaoğlu babasının yanında daha fazla bulunmuş, aileye zarar vermiş olanları yakından tanımıştır.

Ankara’da kardeşini ziyarete gelen ablası Süreyya Ağaoğlu, burada Samet Ağaoğlu’nu politika arkadaşlarıyla ilgili olarak şöyle uyarır: “Siyasete atılmana diyeceğim yok. Fakat kimlerle beraber oluyorsun, düşündün mü bunu? Bayar, evet. Menderes’i tanımam, Koraltan’ı şöyle böyle bilirim. Ama Köprülü’yü iyi tanırız değil mi? Ta çocukluğumuzdan beri. Onun ne kadar vefasız, dedikoducu, arkadan vurucu olduğunu bilmiyor musun? Ziya Gökalp’e, babama yaptıklarının, mütarekede Ali Kemal’le beraber olduğunu, Reşit Galib’i nasıl hançerlediğini hatırlasana. Atatürk’ün arkasından söylediklerini şimdi de İsmet Paşa için söylüyor. Fuat Bey’in peşinden nasıl gidersin sen?”⁸⁵ Süreyya Hanımın, bu endişesinde ne kadar haklı olduğu ileriki yıllarda ortaya çıkacak. Fuat Köprülü, basit sebeplerden dolayı partisini bırakıp muhalif tarafa geçecek ve eski siyaset arkadaşlarının aleyhinde bulunacaktır.

Samet Ağaoğlu, DP’ye girdikten sonra partiyi kuran dört kişiden en çok Menderes’e yakınlık duyar. Bayar’la daha sık görüşse de yeniliğe en açık ve çağ

⁸³ a.g.e., s. 17.

⁸⁴ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, ss. 33-34.

⁸⁵ a.g.e., s. 35.

yakalayabilecek tek ismin Menderes olduğuna inanır ve onun fikirlerine değer verir. Ona göre DP'nin genç idealistler yanını Menderes temsil etmektedir. Bununla beraber Bayar'ı ta 1922'den beri tanınması, baba dostu olması, şahsına ve fikirlerine duyduğu saygıdan dolayı hiç tenkit etmemiş, yaptıklarına karşı çıkmamıştır. Biz DP'nin 14 yıllık varlık süreci içinde Menderes ile Bayar'ı ayrı birer ekol kabul edersek Samet Ağaoğlu'nun Bayar'a daha yakın olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1946 yılının Temmuz ayı başında Ticaret Umum Müdürlüğünden istifa eden Samet Ağaoğlu, 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde Ankara'dan milletvekili adayı olur fakat seçimi kazanamaz. Memurluktan ayrıldıktan sonra geçen bu 20 günde siyasi hayatının ilk fırtınaları ile karşılaşır. Çubuk'ta kaymakamın köylüye yaptığı işkenceli baskıyı görür. Tokat'a parti müfettişi olarak giderken Nevşehir'de aleyhlerine tahrik edilen bir kısım halkın hücumuna uğrar. Nevşehir'den ayrılırken peşine düşen Halk Partililerin elinden bir jandarma yüzbaşısının yardımı ile kurtulur. Bu olaylar onu yıldırmaz, bilakis mücadele karar ve heyecanını daha da artırır. "Partinin Birinci Büyük Kongresi'ne kadar geçecek beş ay içinde Yenişehir Ocak, ilçe ve Ankara il idare kurullarına seçilir, 7 Ocak 1947'de toplanan Büyük Kongre'ye Ankara'dan üye olarak girer."⁸⁶

Samet Ağaoğlu partide yukarıda saydığımız görevleri yaparken, geçimini sağlamak için bir yandan serbest avukat olarak çalışır, bir yandan da DP'ye yakın olan gazetelerde (Kudret, Kuvvet, Yeni Sabah) partiyi tanıtan, tüzüğünü açıklayan ve gelen eleştirilere cevap veren yazılar yazar. Özellikle 1947 yılında "Demir Kırat" adıyla çıkarılan gazetede CHP'ye yönelik ateşli makaleler yazmıştır. Bu gazete üç ay sürmüş, önceleri haftada iki defa çıkarken DP'nin ilk büyük kongresinden sonra günlük olarak çıkmaya başlar. Baş yazarı Samet Ağaoğlu'dur.⁸⁷ Bunlardan ayrı olarak DP'de parti müfettişi olarak da görev yapar. Bu görev vesilesiyle zaman zaman köy, kasaba ve şehirleri dolaşır, Anadolu'yu ve insanını tanıma fırsatı bulur. Bu parti müfettişliği görevi için: "Samet Ağaoğlu, memuriyetten meteliksiz ayrılmanın acısını az çeksin diye DP. ona maaş bağlamış o da bu maaşa il il, ilçe ilçe, köy köy dolaşarak mukabele

⁸⁶ a.g.e., s. 39.

⁸⁷ "Kim" Dergisi, Yıl.1, S.1, İst. 1958, s. 16.

etmişti”⁸⁸ yolundaki tenkitlere karşı, 1946-1950 yılları arasında, partide yaptığı her çeşit hizmetlere karşılık hiç para almadığını söyler.

1947 yılında bir ara eski Viyana Büyükelçisi Hamdi Arpağ’ın Ankara’da çıkardığı “Kudret” gazetesinde sorumlu müdür olarak çalışır. O günlerde Adnan Menderes’in daha önce meclis kürsüsünde söylemiş sözlerini tekrarladığı bir mitinge ait haberi verirken, konuşmasını da bazı İstanbul gazeteleri ile birlikte yayınlar. Bu konuşmayı kanunlara aykırı bulan İzmir savcılığı gazete aleyhine dava açar. Samet Ağaoğlu ve birkaç arkadaşı tutuklanır. Mahkemeye çıkartılırken elleri kelepçeli olarak gazetelerde resimleri basılır. Bu davadan dolayı Samet Ağaoğlu dört gün tutuklu kalır, sonuçta kendisi ve ablası Süreyya Ağaoğlu güzel bir savunma yaparlar. Siyasî hayatında kendisine tutukluluğa mal olan ve hapisanenin ne olduğunu öğreten bu davadan beraat ederler. Samet Ağaoğlu ve arkadaşları omuzlar üstünde mahkemeden çıkarlar. Bu olay , Samet Ağaoğlu’nun partideki yerini büyütmesi bakımından önemlidir.

Yine 1947’de yapılan DP Genel İdare Kurumu seçiminde yeterli oy alıp Genel İdare Kurulu üyesi olur. Bu Genel İdare Kurulu üyeliği, partinin kapatıldığı güne kadar devam etmiştir.

Samet Ağaoğlu siyasette tanınmaya ve CHP’lileri rahatsız etmeğe başladıkça, muhaliflerin yayın organlarında kendisinden daha fazla söz edilir. Onun daha çok 1946 öncesi hayatının olumsuz tarafları ile alay edilmeye çalışılır. “1947-1950 yıllarında uzun saçları ensesini örten ve itinasız kıyafetiyle derhal dikkati çeken kısa boylu, genç bir adam, içi bir şeyler yapmak, memleketin kaderi üzerinde büyük bir rol oynamak arzusuyla dopdolu, her fırsattan istifade ederek kendisinden bahsettirmesini bilir ve böyle nisyana gömülmeyle aklından bile geçirmezdi”⁸⁹ gibi ifadelerle sık sık rastlanmaya başlanır.

1946’da kurulan DP’nin 1950’de iktidara gelinceye kadar ki başkanı Celâl Bayar, demokrasi ve insan haklarına saygılı, Atatürk inkılâplarına bağlı ve ılımlı birisidir. CHP, 1946 yılına kadar tek parti olarak ülkeyi yönetirken, 1946’dan sonra karşısında DP’yi ciddi bir rakip olarak görünce sertleşmiş, onu siyasetten silme yoluna gitmiştir.

⁸⁸ Cihat Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitap evi, İst. 1970, s. 400.

⁸⁹ “Kim” Dergisi, Yıl 1, S.1, İst. 1958, s.13.

Bu anlayış da tabîi olarak iktidar - muhalefet zıtlaşmasını artırmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün başbakanı olan Recep Peker, bu kavgayı daha da arttırır. Demokrat Parti'de de bu kavgayı sürdürmek isteyen kalabalık bir grup vardır. Bunlara karşı liderliğini Menderes'in yaptığı ve Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu, Refik Koraltan, Refik Şevket İnce, Celâl Ramazanoğlu ve Samet Ağaoğlu'nun bulunduğu parti içi bir hizip de, mutedil davranmayı, kavgadan uzak durmayı esas alır. Bunlar, Bayar'ın iktidara karşı tavırlarında ılımlı bir siyaset takip etmesinde oldukça etkili olmuşlardır.

Bu arada Cumhurbaşkanı İnönü de CHP'nin ve başbakan Recep Peker'in DP'ye karşı tavırlarından rahatsız olur. Bu iki partiyi barıştırmak maksadıyla, bir dizi görüşmeden sonra meşhur "12 Temmuz Beyannamesi"ni ilân eder. Bu, "DP ile CHP'nin, İnönü'nün araya girerek siyasal gerginliği azaltmak amacıyla ilân ettiği bir beyanname'dir."⁹⁰ Bu beyanname "İnönü'nün iki parti karşısında tarafsız ve her ikisini de eşit ölçüde haklı bulan bildirisinde, aslında DP'nin yasal ve meşru bir muhalefet partisi olduğunu belirtmesi, yönetimin bundan sonra artık baskı yapmayacağına dair teminat vermesi, şimdiye kadar baskı yapıldığını ima yoluyla da olsa kabul etmesi, DP'nin lehine bir tutum olarak yorumlanmıştır."⁹¹

Samet Ağaoğlu'na göre; daha 1946 seçimleri sonrasında başlayan tahriklere karşı DP'yi koruyup, aşırılıklardan uzak tutan partinin kurucularından Celal Bayar ile Adnan Menderes'tir. Meselâ: 1946 seçimlerinden sonra, seçimlere hile karıştığı bahanesi ile, partinin İstanbul teşkilatı ile beraber Zekeriya Sertel, Cami Baykut ve Tevfik Rüştü Aras gibi kimselerin DP milletvekillerini "Sine-i millete avdet" sloganıyla meclisi terk etmeye çağırımlarına Bayar ve Menderes karşı koymuşlardır.

Yine 1950 seçimlerimden az önce birkaç subay, Bayar ve Menderes'e gelip, Halk Partisi ve İnönü'yü iktidardan darbe ile uzaklaştırmayı ve yerlerine DP'yi getirmeyi teklif ederler. Bunları, Bayar ve Menderes: "Bizim için iktidar, ancak seçim yoluyla geldiği zaman meşrudur"⁹² diyerek reddederler. Bu teklifi yapan subayların bazıları 27 Mayıs ihtilaline katılmışlardır.

⁹⁰ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi- Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yay. İst. 1992, C.4, s. 146.

⁹¹ a.g.e., s.146.

⁹² Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 50.

DP'nin muhalefette bulunduğu yıllarda askerler ile fazla ilgilenilmemiş, onlardan gelen bazı şahsî görüşler de iyi karşılanmamıştır. "İktidara geldiği zaman ordu içinde yüksek ve aşağı rütbeli subaylar arasında büyük, bazen de su üstüne çıkmış görüş ayrılıkları, hatta kavgaları vardır. Genç subaylar kendi isteklerinin yüksek komuta yerlerine getirilmelerini isterlerken, yüksek rütbelilerin büyük bir kısmı da yerlerinde kalmakta direnirler."⁹³ DP'nin askerin bu tutumuna karşı tavrı genelde yapıcı ve teknik konulara ağırlık verir tarzda olmuştur. Türk ordusu, Demokrat Parti iktidarı zamanında maddi ve manevî gücünü, dünya barışının her zaman göz önünde tutulması gereken bir unsuru derecesine yükseltmiştir. Askerlerin kendi arasındaki mücadelelerinde DP daima tarafsız kalmayı, askeri kendi haline bırakmayı tercih etmiştir. Belki DP'nin bu tutumunun 1960 yılına gelindiğinde 27 Mayıs askeri ihtilalini yapan subaylara zemin hazırladığı düşünülebilir.

Demokrat Parti-asker ilişkisini ele alırken, daha iktidarın birinci yılında Menderes'e gelen üç mektuptan bahsetmemek mümkün değildir. Samet Ağaoğlu'nun da kabinede bulunduğu 1951'de birisi "Genç Subay Pilotlar Birliği"nden, birisi "Genç Kurmay Subaylar"dan, üçüncüsü de Harold B. Hinton isimli bir Amerikalıya orada bulunan Türk subaylarının yazdırdığı mektuptur. Bu mektuplarda DP iktidarından istenilen hususlar başlıca şunlardır:

- "1-Geniş bir tasfiye hareketine gidilmesi.
- 2-Subayların geçim şartlarının iyileştirilmesi.
- 3-Ordunun daha çok teknik yeniliklere sahip olması.
- 4-İsveç ve İngiliz sosyalizmine benzeyen bir rejimin getirilmesi."⁹⁴

Buna sebep ise "1950 seçimlerinden sonra iktidarın sivilleşmesi yanında askerlerin geçim sıkıntılarının tatmin edici olmaması ve bundan doğan bir kısmı haklı şikayetlerin giderilememesidir. Ayrıca emir erleri meselesi, makam otomobillerine yeni bir nizam verilmesine teşebbüs gibi olaylar bir kısım subay ve kumandanlarda kendilerine önem verilmediği vehmini yaratır. Bu vehmi meselâ emir erleri konusunda birkaç milletvekilinin Mecliste ve gerçekten yersiz, seviyesiz konuşmaları gibi hadiseler

⁹³ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 217.

⁹⁴ a.g.e., s. 194.

daha da artırır. Bütün bunlara Halk Partisi muhalefetine 1951 bütçesi konuşulurken ele aldığı yeni silah, DP iktidarının orduyu ihmal ettiği iddiası da katılınca daha 1952'de bir kısım subaylar DP iktidarına, yani halk iradesine dayanan iktidar kavramına karşı cephe almağa başlar.”⁹⁵ Samet Ağaoğlu'na göre 27 Mayıs buradan yol alır.

DP'nin 1950 seçimleri öncesi ve sonrasında askerlerle olan ilişkilerine Samet Ağaoğlu'nun gözüyle biraz değindikten sonra tekrar 1950 seçimleri öncesine dönüyoruz.

1946 seçimlerinde Ankara'dan aday olup seçilemeyen Samet Ağaoğlu, 1950 seçimlerinde Manisa ve Muğla'dan aday olur ve Manisa'dan kazanır. Bu seçimlerde DP, toplam oyların yüzde 53'ünü alıp 408 milletvekili çıkarır. Bu sonuç, çok partili hayata geçtiğimiz 1946 yılından günümüze kadar kırılmamış ve kırılması çok zor bir rekordur. DP'nin iktidara gelmesi Türkiye için çok büyük bir yeniliktir ve büyük değişiklikler olur. “Cumhuriyet yıllarını 1950'den önceki ve 1950'den sonraki dönemler diye birbirine hiç benzemeyen iki ayrı döneme ayırmak mümkündür.”⁹⁶

Kurulan ilk hükümette Samet Ağaoğlu'na görev verilmez. Ona göre DP'ye kurulduğu günden beri hizmet etmenin neticesi böyle olmamalıdır. Zaten yaratılışından aşırı vesveseli ve her zaman bunalıma sürüklenmeye hazır bir mizaca sahiptir. O, her işin içinde bulunmak isteyen, her meselenin kendi etrafında oluşmasını arzu eden bir yapıya sahiptir. Bunun için kabineye alınmamasını pek hazmedemez. Ona göre; 1950 seçimlerinin hemen öncesinde partiye katılıp milletvekili seçilenlerin bazıları bakan yapılmıştır. Bu yüzden kendine yapıları haksızlık olarak nitelendirir. O, önce Menderes'in, daha sonra Bayar'ın kendisini istemediği düşüncesine kapılır. Ankara Palas'ta kendi gibi insanları etrafına toplayıp: “Bir davaya yıllar yılı fedakârca hizmet etmenin hiç mi değeri yok? Bizim için kim çalışır?”⁹⁷ gibi sözlerle hükümeti ve Menderes'i tenkit etmeğe başlar. Bu arada etrafına toplananların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Tabii konuşulanlar da günü gününe Menderes'in kulağına gitmektedir. Samet Ağaoğlu eserlerinde yer vermese de kendisini yakından tanıyanların ortak görüşüne göre parti içi muhalif bir hizbin doğmasını önlemek için, hükümetin

⁹⁵ a.g.e., s. 185.

⁹⁶ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Nurel Matbaacılık, Ankara 1998, s. 770.

⁹⁷ Cihat Baban, *Politika Galerisi*, s. 404.

kurulmasından yaklaşık bir ay sonra kabineye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak alınır.

Menderes, 1950 seçimleri sonrası kabineyi kurarken kendisine yardımcı istemez. Yaklaşık bir ay sonra Bayar'a, Samet Ağaoğlu'nu göstererek: "Beyefendi, ben yakında sizden Samet'i bana yardımcı vermenizi rica edeceğim" der. Ayrılırken Samet'in teşekkür etmesine karşılık "Sonuna kadar beraber olacağız"⁹⁸ diyerek kader ortağı olmalarını pekiştirir. Bu ilk kabineden sonra II. kabine 9 Mart 1951'de kurulur. Samet Ağaoğlu bu kabinede de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısıdır.

DP, 1946-1950 döneminde, muhalefette iken iktidara geldiklerinde basına geniş özgürlükler verileceğini, hak ve hakikatlerin gizlenip değiştirilmeyeceği sözünü vermişlerdi. 1950'de iktidara geldikten sonra muhalif basının haksız tenkitleri karşısında biraz sertleşmişler, onlara hadlerini bildirmek istemişlerdir. Bu amaçla resmî ilan ve reklamların dağıtılmasında farklı bir yol izlerler. Bu durum muhalif basın tarafından eleştirilirken Samet Ağaoğlu da bundan nasibini alır. "DP iktidara geldikten pek az sonra, resmî ilanların yeni bir tevzi şekline tâbi tutularak gazetelerin kontrol altına alınması fikri Samet Ağaoğlu'nun kafasından doğdu. Ne de olsa gazetecilikte tecrübesi vardı. İktidar bu tecrübeden istifa etmeliydi"⁹⁹ gibi tenkitlere uğrar.

Samet Ağaoğlu'nun 1950-1960 siyasî hayatı ele alınırken, onu bu dönemde Menderes'ten ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu on yıl boyunca Samet Ağaoğlu Menderes'in en güvendiği ve yakın bulduğu insanlardan birisi olmuştur. Menderes ve Bayar'a bayrak açanlarla ilk önce o muhatap olmuş, teskin edici konuşmalarıyla ortalığın sakinleşmesini sağlamıştır. Bakanlık yaptığı dönemlerde muhalefetin yaptığı tenkitlere de parti içinde en çok cevap veren Samet Ağaoğlu'dur. O, kuvvetli hitabetiyle kürsüye hakimdir. Kendisi ve partisi hangi konuda tenkit edilirse o konuda verdiği ikna edici cevaplarla muhataplarını susturmuştur. Bu yüzden partide "Menderes'in vurucu kuvveti" olarak anılır.

Bununla beraber Menderes'ten hoşuna gitmeyen bir hareket gördüğü zaman da onu tenkit etmekten çekinmemiştir. Bu yüzden Menderes onu devamlı yanında tutmuş,

⁹⁸ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 94.

⁹⁹ "Kim" Dergisi, Yıl.1, S.1, İst. 1958, s.17.

böylece muhalif kanada yaklaşmasını engellemiştir. Hatta partiye ilk katılanlardan Ahmet Tahtakılıç, Samet Ağaoğlu'na: "Samet, ben de, partinin bütün gençleri de Menderes'e kayıtsız şartsız inanmalı ve bağlanmalıyız" dediği zaman, Samet Ağaoğlu: "Ben bu günkü yolunda yürüdüğü müddetçe Menderes'e bağlıyım. Bu yoldan ayrıldığı takdirde beraber olamam"¹⁰⁰ der. Bu söz, Samet Ağaoğlu'nun siyaset anlayışı hakkında bir bilgi vermesi açısından önemlidir. Ahmet Tahtakılıç ilk fırsatta ayrılırken, Samet Ağaoğlu sonuna kadar kalır.

1952'de Çalışma Bakanlığı'na getirilen Samet Ağaoğlu, 1953'ün Nisan ayında bu görevinden istifa eder. Bu istifasında parti içi dengelerin büyük rolü olmuştur. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde yine DP Manisa milletvekili seçilir. Fakat seçim sonrası kurulan kabinede görevi yoktur. 1954 seçimlerinde Kırşehir'den Millet Partisi'nin kazanması Bayar'ı kızdırır. Onun tavsiyesi üzerine Kırşehir'i ilçe yapan kanun çıkarılır. Bu durum İnönü ve CHP için önemli bir propaganda malzemesi olur. Hürriyetleri getirmek için ortaya çıkan DP'nin seçimi kaybettiği bir vilayeti bu şekilde cezalandırması muhalefete çok büyük koz verir. Aralarında Samet Ağaoğlu'nun da bulunduğu bir grup milletvekili de bu durumu tenkit edip, uygulamanın hatalı olduğunu her fırsatta vurgularlar. Kırşehir'in ilçe yapılması 27 Mayıs'tan sonra kurulan Yassı Ada Mahkemesinde DP'nin başını epey ağrıtmıştır.

1954 seçimlerinden sonra kurulan III. kabinede görev almayan Samet Ağaoğlu, 1950'de olduğu gibi muhalefet bayrağı açıp kabineyi tenkit etmeye başlar. Hatta bu sebepten Menderes'le de aralarına bir soğukluk girer. Fakat çok geçmeden, Samet Ağaoğlu'nun kabine dışında kaldığı zaman parti içinde hizip yaratacağından endişe eden Menderes, onu 1955'te İşletmeler Bakanlığı'na getirir.

Kabine dışında iken muhalefet saflarına geçen Samet Ağaoğlu, kabineye girdiği zaman Menderes'in en etkili savunucularından birisi olmuştur. Bu durum kabineden dönmek üzere ayrıldığı 1958 yılına kadar devam eder.

Samet Ağaoğlu'nun Menderes'e yakın olduğu zamanlarda üstlendiği bir görev de, Menderes'le arası açılan milletvekilleriyle arasını düzeltmek, ikili görüşmelerle soğukluğu gidermektir. 1950-1958 yılları arasında hem Bayar, hem de Menderes

¹⁰⁰ a.g.d, s. 9.

tarafından bu şekilde bir çok defa görevlendirilmiştir. Bunun da sebebi Bayar ve Menderes'e yakın olmakla beraber, iyi bir hatip olması ve ikna gücünün bulunmasıdır. Bundan başka yine hitabet kuvveti sayesinde CHP'den yapılan tenkit ve soru önergelerine DP adına Menderes'ten sonra en çok cevap veren de yine Samet Ağaoğlu'dur. O, bu tür siyasî konuşmalarında hatta siyasî yazılarında sanat yönünü ihmal etmemeye çalışmıştır. Kendisine siyasete girmekle sanattan uzak kaldığı yolundaki tenkitlere: "Siyasetle uğraşmam edebiyat yolunda az eser vermemi gerektirdi. Ama bir şeye dikkat ettim. Siyasî hayatımın bütün konuşmalarında, hatta yazılarında sanat yönümü ihmal etmemeye çalıştım. Sanattan ayrılmadım diyebilirim"¹⁰¹ sözleri ile cevap vermiştir.

15 Ekim 1955'te yapılan 4. Büyük Kongrede yine Genel İdare Kurulu üyesi seçilen Samet Ağaoğlu'nun bakanlığı devam eder.

1955 yılı sonlarında Menderes, bütün bakanlarının istifasını ister ve grubundan yalnız kendisi için güven oyu vermelerini talep eder. Menderes'in ve DP grubunun amacı; yıpranan ve tenkitlere maruz kalan kabineyi değiştirme imkanı bulmak ve gruptaki rahatsızlığı tadil etmektir. Buna kabinede en çok Samet Ağaoğlu tepki gösterir. Ona göre Menderes bakanları grup önünde harcamıştır. Bundan kurtulmanın tek yolu Menderes'in de kabineyle beraber istifa etmesidir. Bu düşüncede olan Ağaoğlu'na: "Yeni kabineye girer misin?" diye sorulduğunda şu cevabı verir: "Hayır, girmem. Adnan Bey istifa etmeden gruptan tek başına güven oyu aldı. Şimdi onun kuracağı kabinede vekiller artık katip hükmünde olacaklardır. Böyle bir kabinede görev almam. Daha doğrusu, istifa etmeden yeni bir kabine kurar ise vazife almam."¹⁰² Fakat 9 Aralık 1955 tarihinde açıklanan 4. Menderes kabinesinde Samet Ağaoğlu'nun İşletmeler Bakanı olduğu ilân edilince bazı arkadaşları sözünü tutmadı diye Ağaoğlu'na bir süre soğuk davranırlar.

1956 yılında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Menderes'in arası açılır. Bunda İstanbul il başkanı olan oğlu Orhan Köprülü'nün de büyük etkisi olur. Bu meselenin çözümü için Menderes, Ağaoğlu'nu görevlendirir. Ağaoğlu'nun yoğun faaliyetleri

¹⁰¹ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, s. 6.

¹⁰² Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Nuru, s. 364.

sonucu kısmen çözüme de ulaşılır fakat Köprülü'nün 1956'da bakanlıktan, 7 Eylül 1957'de de partiden ayrılmasına mani olunamaz. Köprülü bu istifadan bir ay sonra "Ekim 1957 seçimlerinde Türkiye'yi dolaşarak kendi eliyle kurduğu partiye karşı en acı eleştirilerde bulunacak ve bu uğurda İsmet İnönü ile işbirliği yapmaktan bile çekinmeyecektir."¹⁰³ Hatta eski arkadaşlarına karşı duyduğu intikam duygusunda ölçüyü o derece kaçırır ki 27 Mayıs sabahı, ihtilalciler tarafından Refik Koraltan'ın Meclis Başkanlık köşkünden alınışını, köşkün hemen karşısındaki evinin balkonundan kahkahalarla seyredecek kadar hırsına mağlup olur.

1957 seçimleri yapılır, DP yüzde 47.3 oyla yine birinci olur ve 408 milletvekili çıkarır. Fakat bu sonuç başta Menderes olmak üzere hiçbir DP'liyi memnun etmemiştir. Çünkü milletvekili sayısı olarak büyük fark atmış olsalar da CHP ile aralarında yüzde 6 gibi bir fark kalmıştır. Bu oy kaybının en önemli sebepleri:

"1-Seçimin DP açısından elverişsiz bir dönemde yapılması.

2-Aydın kesimin iktidarın aleyhinde bir tavır takınması.

3-İspat hakkı kanun teklifinin iktidar tarafından reddedilmesi.

4-Cumhuriyetçi Millet Partisi genel başkanı ve Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı'nın seçimler sırasında tutuklu bulunması .

5-DP aday listelerinin tanziminde işlenen hatalar"¹⁰⁴ dır.

1957 seçimlerinde kaybedilen oylardan dolayı Menderes kabineyi suçlar ve parti değiştirenlerle muhalefet mensuplarına sert tedbirler getirilmesini ister. Bunu, Samet Ağaoğlu, Menderes'in şahsî nüfuzunu arttırmak için yaptığını düşünüp Menderes'ten şikayetçi olur. "İnsanların hayatında öyle hadiseler olur ki, kesin bir karar vermek ve bir hizada durmak lazım gelir. Ben işte bu çizgiye yaklaşmış bulunuyorum. Daha fazla tahammül edemem ve ayrılıyorum. Hangi sebeplerden dolayı ayrıldığımı da açıklarım."¹⁰⁵ der. Samet Ağaoğlu bu sözlerle bakanlığından istifa edebileceğini ima etmiştir. Fakat 25 Kasım 1957'de açıklanan V. Menderes hükümetinde Sanayi Bakanı olur. Dört ay bu bakanlıkta görev yaptıktan sonra Şubat 1958'de tekrar Devlet Bakanlığına getirilir. Bu bakanlık Ağaoğlu'nun son bakanlığı olduğu gibi, Menderes'in de son kabinesidir.

¹⁰³ a.g.e., s. 422.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 505.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 514.

Samet Ağaoğlu, bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra DP grubunun isteği üzerine bakanlıktan istifa eder fakat Menderes'in şiddetli muhalefeti üzerine çaresiz devam eder. Bu durum: "İstifa sebebi aşırı yorgunluktur ama, asıl sebep, gözden düşmeye başlayan DP'nin bu döneminde geriye çekilip zamanı gelince ortaya çıkmaktır"¹⁰⁶ şeklinde yorumlanır.

Menderes'in bu istifayı reddetme asıl sebebi: "DP'de liderle arkadaşları arasında anlaşmazlıklar başladı"¹⁰⁷ yolunda bir haberin oluşmaması içindir. Samet Ağaoğlu 1958 yılının nisan ayında tedavi için Londra'ya gider.

27 Mayıs 1960'a kadar DP milletvekili ve GİK üyesi olarak görevini sürdürür.

1958 yılı başlarında liderliğini Samet Kuşcu adında bir kurmay binbaşının yaptığı dokuz subaydan oluşan bir ihtilâl çetesinin varlığı haberi duyulur. Bunlar: "Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım, Kurmay Albay Raci Aşkın, Kurmay Albay İlhami Barut, Kurmay Stajyer Yarbay Faruk Güventürk, Kurmay Stajyer Binbaşı Ata Tan, Kurmay Binbaşı Samet Kuşcu, binbaşı Ahmet Dalkılıç, Kurmay Yüzbaşı Kazım Özfirat, Yüzbaşı Hasan Sabuncu"¹⁰⁸ dur.

Ankara'da Millî Savunma Bakanlığı'nın temsil bürosunun şefliğini yapmış, bakanın itimadını kazanmış ve sonra İstanbul temsil bürosuna nakledilmiş olan Samet Kuşcu, arkadaşlarıyla şöyle bir plan hazırlar: "Cumhurbaşkanı Şale köşkünde basılacak, başbakanın odasına elinde tabancalı birisi girerek sıkı yönetimin ilân edildiğini haber verip, ikinci bir emre kadar yandaki odada ihtilâttan memnu olduğunu bildirecek, bir hareket ve mukavemet halinde tabanca kalbine dayanacak, mukavemete devam ederse hesabı görülecek.

Radyoevi, elektrik fabrikası ele geçirilecek. Bir münasip yol bulunarak Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanının ağız ile İstanbul'da toplantıya davet edilecek. Kabine üyeleri Yeşilköy Havaalanı'na iner inmez tutuklanacaklar. Operasyon İstanbul, Ankara, Eskişehir ve İzmir'de gerçekleştirilecek. Erzurum operasyon dışında bırakılacak."¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kim Dergisi, s.17.

¹⁰⁷ a.g.d.s. 15.

¹⁰⁸ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılım Anıları*, s. 529.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 528.

Bu planın arkadaşlarından biri tarafından hükümete ihbar edildiğinden şüphelenen Samet Kuşcu, korkuya kapılıp durumu İstanbul Merkez Komutanına ve İstanbul milletvekili Mithat Perin'e anlatır ve olaydan böylece haberdar olunur.

Bu olay kamuoyuna duyurulmadan önce DP grubunda çok büyük yankı uyandırır. Bayar'ın da içinde bulunduğu bir grup bu olayın küçük görülmemesi gerektiğini, bunun ilerde çok baş ağrıtabileceğini savunur. Bayar: "Meseleyi deşmek lazım beyler, meselenin üstüne eğilmek lâzımdır. Tecrübelerimle bilirim, böyle başlar bu işler. Bu üç beş subayın kendi kendilerine yaptıkları bir hareket olamaz. Böyle dahi olsa, meselenin üstüne ciddiyetle eğilerek hiç değilse askerin nelerden şikayet ettiğini öğreniriz"¹¹⁰ der. Fakat başta Menderes olmak üzere İçişleri Bakanı Namık Gedik ile Savunma Bakanı Etem Menderes'in olayın küçük ve delilsiz bir ihbardan ibaret olduğunu, üzerine gidilirse ordunun iktidara karşı olduğu gibi bir düşüncenin doğacağını savunması üzerine meselenin üzerine gidilmez. Askerî mahkemede görüşülen davada yalnızca olayı ihbar eden binbaşı Samet Kuşcu'ya iftira suçundan iki yıl hapis ve ordudan tart cezası verilir, diğer sekiz subay beraat ederler. Askerî mahkemenin bu kararına hükümet itiraz etme cesaretini gösterememiş, olayı sineye çekmiştir. Bu ise 27 Mayısçıları cesaretlendirmiştir.

27 Mayıs ihtilâlini yazarak veya konuşarak anlatan pek çok eski DP'li, bu olaylarda Menderes'in tavrının 27 Mayıs'ı getirdiği fikrinde birleşirler.

Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950'den 1960'a kadar geçen on senede ülkede büyük bir gelişme yaşanmış, memleketin görüntüsü değişmiştir. Bu gidişle iktidarın bir daha kendilerine kolay kolay geçmeyeceğini iyi bilen İsmet İnönü, sinir savaşını en ileri noktaya getirmiş, hükümet üyeleri için inanılması imkansız iftiralar ortaya atılmıştır. Hükümet, bu iftiraları araştırmak amacıyla Mecliste bir "Tahkikat Komisyonu" kurulmasını istediği zaman, bu teklifin karşısına Menderes "Biz hükümet olarak elimize sopa almak istemiyoruz. Bu çeşit fikirler bizden uzaktır"¹¹¹ diyerek şiddetle karşı çıkar. Fakat sonuçta "Tahkikat ve Salâhiyetler Kanunu" mecliste çok büyük gürültü ve

¹¹⁰ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Yükseliş sebepleri*, s. 143.

¹¹¹ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 15.

kavgalar arasında kabul edilir. Menderes ve parti için “kaderin kör düğümü” böylece atılmış olur.

Tahkikat Komisyonu ve Salâhiyetler Kanununun kabulünden sonra ülkenin çeşitli yerlerinde karışıklıklar başlar. Ankara ve İstanbul’da öğrenci olayları şiddetlenir. İstanbul Üniversitesinde altı binden fazla öğrencinin katıldığı protesto hareketleri başlar. Bu olaylara sebebiyet verdiği için Samet Ağaoğlu CHP’nin kapatılması gerektiğini söyler, fakat bu görüşe pek katılan olmaz.¹¹²

Büyüyen öğrenci olaylarını bastırmak için Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim ilân edilir. Fakat olaylar durmadığı gibi Ankara’ya da sıçrar. Üniversite hocaları bizzat öğrencileri tahrik ederler. Muhalif basın da askerin havaya açtığı birkaç el silah yüzlerce öğrencinin öldürüldüğü şeklinde yazar. Bu tür haberler, halkta ve askerde büyük tepki uyandırır.

28 Nisan olaylarından sonra, olayların iç yüzünü ve çözüm çarelerini bulmak amacıyla köşkün yemek salonunda Bayar, Menderes, Koraltan, Tevfik İleri, Komisyon Başkanı Ahmet Hamdi Sancar ve Samet Ağaoğlu toplanırlar. Toplantıya Ali Fuat Başgil Hoca da davet edilir. Olaylar üzerine fikri sorulan Ali Fuat Hoca, bu komisyon ve kanunun Anayasaya uygun olsa bile kalkması gerektiğini söyler ve Menderes’in hükümetten çekilmesini önerir. Çünkü Hoca’ya göre durum “müthiştir.” Bu müthiş kelimesinin anlamını soran Ağaoğlu’na Ali Fuat Hoca: “Tıpkı Fransa’da 1789’dan sonraki halk hareketlerine benziyor. Toplananları dağıtmak için gönderilmiş askerler ve subaylarla dağıtmaya memur oldukları gençler birbirlerine sarılıp öpüşüyorlar”¹¹³ cevabını verir. Hoca bu toplantıda daha da ileri gidip son tedbirini gizlice Menderes’e söyler. Bu son tedbir, DP’nin CHP ile koalisyon kurmasıdır.

27 Nisanda İnönü mecliste “Yetki Kanunu”nu tenkit eden uzun bir konuşma yapar. Buna DP’den Samet Ağaoğlu cevap verir. Tekrar kürsüye gelen İnönü, meşhur “Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. Fakat ihtilâl aslında bir millet hayatının asla arzu etmeyeceği çetin ve tehlikeli bir ameliyattır”¹¹⁴ sözünü

¹¹² Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, s. 689.

¹¹³ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 161.

¹¹⁴ Rıfık Salim Burçak, a.g.e., s. 686.

söyler. Bu oturumun sonunda tekrar kürsüye gelen Samet Ağaoğlu'na Kars milletvekili Sırrı Atalay, oturduğu yerden “Milyonların sahibi oldun”¹¹⁵ diye bağırınca başkan ona on iki oturuma katılmama cezası verir. Bu olaydan sonra mecliste esef verici bir kavga çıkar. İnönü'nün sözlerini yayınlayan Dünya ve Ulus gazeteleri toplatılır.

Başbakan Menderes, muhalefetin kışkırtıcı faaliyetlerine tesirsiz kılmak ve rejimi tehdit eden ihtilal tehlikesini önlemek için yurt gezilerine çıkar. Buralarda gördüğü aşırı ilgi Menderes'teki ihtilal beklentisini yok eder. Fakat gelişen olaylar ihtilâlin çok yakında olduğunu göstermektedir. Bunlardan en belirgin olanı 25 Mayıs'ta gittiği Eskişehir gezisidir. “Menderes o akşam valinin arabasıyla havaalanından ayrılırken, meydanın çıkış yerinde toplanan yirmi beş kadar subayın önüne geldiğinde subaylar keskin bir dikkat komutu ile arkalarına dönüp ellerini bilekten sallayıp edep dışı bir harekette bulunurlar ve hızla oradan uzaklaşırlar.”¹¹⁶ Aslında ihtilal o saatte başlamıştır.

3 Mayıs günü, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel görevden ayrılırken Savunma Bakanı Etem Menderes'e hükümete hitaben bir mektup gönderir. Bu mektupta orduya; “siyasi ihtiras peşinde koşanlara alet olmamalarını, onlara daha fazla hizmet etmelerini” tavsiye eden ifadeler vardır. Dikkatle okunduğunda orduya: “daha fazla sabretmeyin, bir an önce harekete geçin” anlamını içeren bu ifadeleri, Etem Menderes muhalefet için söylenmiş sözler olarak telâkki edip hükümet namına üzerine almaz. Bu mektuptan da yalnızca Menderes'e bahseder. Başka hiçbir arkadaşına göstermez ve bahsetmez.

Bu olaydan birkaç gün sonra Menderes'in evinde Samet Ağaoğlu ile beraber Namık Gedik, Emin Kalafat ve Tevfik İleri toplanırlar. Menderes, Gürsel'e Millî Savunma Bakanlığının yollayacağı mektubun suretini Gedik'e yazdırmaktadır. Mektup birkaç samimi sözden sonra Gürsel'in mesajındaki “vazifeden ayrılırken orduya siyasi ihtiraslara alet olmamayı tavsiye ettiği için” samimi teşekkürle biter. Bu “siyasi ihtiras peşinde koşanlar” sözünden şüphelenen Samet Ağaoğlu, bunu kendileri için söylenmiş olduğunda ısrar edince Menderes'in “Canım ne lüzum var böyle menfi tefsirlere. Farzet

¹¹⁵ a.g.e., s. 672.

¹¹⁶ a.g.e., s. 751.

öyle, kulağının üstüne yat.”¹¹⁷ der. Bu mektuptan partinin yetkili kurullarının ve diğer milletvekillerinin ancak Harp Okulu’nda, radyoda açıklandıktan sonra haberleri olur.

Samet Ağaoğlu’na göre 27 Mayıs hareketinin en esrarlı noktası bu mektuptur. Bütün şartlarıyla bir ültimatomdan başka bir şey olmayan ve Cumhurbaşkanının çekilmesinin de istendiği bu mektubun açıkladığı gerçek şudur: ”Kale çevrilmiştir. Çeviren kuvvetler kumandana teslim olun diyor. Fakat kale içindekilerin Etem Bey dışında bundan haberi yok”¹¹⁸

Bu mektup olayından sonra Savunma Bakanı Etem Menderes’in ihtilalcilerle işbirliği yaptığına inanan Samet Ağaoğlu, Yassı Ada mahkemeleri sırasında Etem Menderes’in tuttuğu günlükte Başbakanı ve çevresini suçlayan yazılarının okunmasının da Başbakanın idamına sebep olduğunu savunur. Çocukluğundan beri Adnan Menderes’in yanından ayrılmayıp, bütün varlığını ona borçlu olan Etem Menderes, kendini ezilmiş sanma duygusunun doğurduğu kinle, bilerek veya bilmeyerek Başbakanı sehpaye götüren yolun kapılarını açmıştır.

Nihayet 27 Mayıs ihtilâli olur. Bütün DP’lilerle beraber onlara yakın olan bürokratlar birer birer evlerinden alınıp Harbiye’ye getirilirler. Harbiye’nin genel görüntüsünü Rıfki Salim Burçak şöyle anlatır: “Kapının önünde birikmiş olan yüzlerce subayın kahkaha, gürültü ve bağırışmaları ta uzaklardan duyulmakta idi. Eli silâhlı bir kuvvet on yıldan beri memleket idaresinin başında bulunan insanları kolayca toplamış olmaktan ileri gelen bir sevinç dalgası içinde çalkalanıp duruyor ve bu manzara bir savaş sonunun zafer şenliğini andırıyordu. Harbiye’nin önü bu haliyle, oraya getirilenler için sadece korkunç değil, aynı zamanda çok tehlikeli idi.”¹¹⁹

Samet Ağaoğlu’da 27 Mayıs sabahı diğer DP’liler gibi evinden alınıp Harbiye’ye getirilir. Bu getiriliş ve orada geçirdiği günler hakkında hatıralarında pek bilgi yoktur. Yalnız ablasının anlattığına göre Samet Ağaoğlu’nun ve ablasının evlerinin aranması için emir çıkartılmış, didik didik edilen evde yazılı belge ve para aranmıştır. “Ev o kadar alt üst edilerek aranır ki, gümüş çatal bıçak takımının kutusunun kapitoneleri, çalışan

¹¹⁷ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, s. 162.

¹¹⁸ a.g.e., s.163.

¹¹⁹ Rıfki Salim Burçak, Yassı Ada ve Öncesi , Çam Matb.Ank.1976. s. 69.

kadının çocuğunun şiltesi bile sökülüştür. Evrak ve dolar arayanlar dolar bulamaz, evrak olarak da merhum kardeşleri Abdurraman'ın Türkçe ve kocasının İngilizce mektuplarını götürürler.”¹²⁰ Bu aramalar sırasında Samet Ağaoğlu'nun günlük olarak tuttuğu birçok hatıra defteri de kaybolmuş, hapisten çıktıktan sonra bulmaya çalışmışsa da sonuç alamamıştır.

İhtilalin ilk günlerinde Samet Ağaoğlu Harbiye'de, diğer DP'lilerle korku içinde yatarken, İstanbul'da Emniyete çağrılan ablaları Süreyya ve Tezer ile kardeşi Gültekin'e; varlığı vehmedilen yüz milyonların, büyük banka hesaplarının yerini sorarlar. Bu sorgulama pek de nazikçe değildir. Daha çok ablası Süreyya'dan şüphelenilen bu sorgulamada, onun Avusturyalı kocasıyla Samet Ağaoğlu arasında ticarî bir ortaklığın varlığı üzerinde durulmuş fakat bu konuyla ilgili olarak aradıkları belgeler bulunamamıştır. Bunun bulunamama sebebi, Samet Ağaoğlu ile Avusturyalı eniştesi arasında herhangi bir ticarî ortaklığın olmamasıdır. Yazar, yalnız eniştesi ile değil, bu konuda ağabeyi veya başka bir yakını ile de bu tür bir ilişkiye kesinlikle girmemiştir.

Ağaoğlu'nun anılarında yer vermediği, 27 Mayıs günü Harbiye'de toplanış süreci ile ilgili olarak, yakın arkadaşı Rıfki Salim Burçak, hatıralarında Samet Ağaoğlu ile ilgili olarak şu izlenimini anlatır. “Gerçekten de bazı arkadaşlarımız Harbiye kapısının önünde sille tokat dövülmüşler, pek ağır hakaretlere uğramışlardı. Bunların arasında ciddi bir ölüm tehlikesi geçirmiş olanlar da vardı. Bu ağır saldırılara maruz kalan bir arkadaşı (Samet Ağaoğlu) bu tarihten on gün sonra Harbiye'de kendisi ile karşılaştığımız zaman vücudunun, 27 Mayıs gününden kalma ağrılar ve sızılar içerisinde olduğunu anlatarak bana yaralı bacağına gösterdi”¹²¹ Ayrıca daha ileri gidilip Ankara Merkez Komutanı Cemal Madanoğlu tarafından ilginç bir teklif öne sürülür. Madanoğlu, “İktidar mensuplarını Harp Okulu'nda topladıklarının ertesi günü, bunların üçer - beşer Harp Okulu'ndan evlerine yürüyerek gönderilmesini ve halk tarafından linç

¹²⁰ Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s. 141.

¹²¹ Rıfki Salim Burçak, a.g.e., s. 70.

edilmesini düşünür ve bu düşünce ile Şemi Ergin ve Sıtkı Yırcalı'yı evlerine gönderir.”¹²² Fakat MBK'nın uyarılması sonucu bu davranıştan vazgeçilmiştir.

Evlerinden apar topar alınıp getirilen bu insanların olaylardan haberi olmadığı gibi, onlar, suçlarının da ne olduğunu bilmezler. Daha dün devleti yönetip, önemli kararlar alırken, bu gün adı birer suçlu gibi muameleye tabi tutulmaları, onların ruhunda çok derin yaralar açar. Harbiye'nin içi böyle iken dışarıda büyük bir belirsizlik ve karmaşa yaşanır. Devlet sahipsiz kalmış, her kafadan bir ses çıkmaktadır. Bütün planları iktidarı devirmek olan cuntacılar, bunu kolayca başarınca ne yapacaklarını şaşırırlar. Onları destekleyen Akis dergisinin heyecanlı yazarına göre Türkiye'nin genel görünümü şöyledir: “Devlet gerçekten sahipsizdi. Devlete kimin sahip çıkacağı da belli değildi. Bir komik kabine, garip bir ihtilâl meclisi ve geleceğe ümitle bakan heyecanlı bir halk. İşte 27 Mayıs'ın panoraması buydu.”¹²³

İhtilâlin önde gelen komutanlarından Orhan Erkanlı bile, daha sonra “On dörtler Hareketi” ile yurt dışına çıktıktan sonra yazdığı bir mektupta şöyle benzer bir değerlendirme yapar: “Biz 27 Mayıs'ı yaparken ülkede bir ihtilâl platformu vardı ama, bir ihtilâl fikri yoktu. Biz ihtilâli çok kolayca yaptık. Fakat hazır değildik.”¹²⁴

14 Mayıs tarihli, 10525 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan 1 sayılı kanuna göre ihtilâlin gerekçesi şöyle açıklanır: “İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatöryası kurulması suretiyle TBMM filen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiştir.”¹²⁵

Samet Ağaoğlu'na göre 27 Mayıs, her şeyden önce 1946'dan evvelki bütün hareketler gibi yine asker - sivil bürokrasinin, tek başına, halkla ilgisi bulunmayan bir davranışından başka bir şey değildir. 27 Mayısla, 1950'den beri halkın güdümüne giren sivil - asker bürokrasisi ve parlamento bu etkiden kurtulmuş, halk, tekrar yönetimde tesirsiz hale getirilmiştir. Özellikle “1961 Anayasasıyla meclislerin ve hükümetlerin

¹²² Kurtul Altuğ, 27 Mayıs'tan 12 Mart'ta, Yılmaz Yay. İst. 1991, 2. b, s. 39.

¹²³ a.g.e. s. 27.

¹²⁴ a.g.e. s. 22.

¹²⁵ a.g.e. s. 25.

yanında, fakat halkın seçmediği, hükümeti fiilen kontrol eden, ona istikamet tayin eden, hiçbir murakabeye tabi bulunmayan MGK, Yüksek Hakimler Kurulu gibi müesseseler, yine kontrolden tamamen uzak üniversite, radyo gibi teşekküller yaratılmıştır. Bu, gerçek hakimiyet yerine sivil–asker bürokrasi hakimiyetidir.”¹²⁶

Yukarıda da dediğimiz gibi 27 Mayıs sabahı evinden alınıp Harbiye’ye getirilen Samet Ağaoğlu için Ulus gazetesinde: “Çoban kılığında Edirne’den sınırı geçmek isterken yakalandı”¹²⁷ gibi yalan ve iftira ile karışık haberler de yayınlanır. Bu tür haberlerde maksat, halkı DP aleyhine kışkırtmak ve yapılacak uygulamalar karşısında halkın olumsuz tepkisini azaltmaktır.

27 Mayıs’tan yirmi gün sonra 17 haziranda Samet Ağaoğlu Ankara’dan son katile ile beraber Yassı Ada’ya getirilir. Yassı Ada, Keçiören’den sonra onu en çok etkileyen ikinci mekandır. Vapurdan indikten sonra kalacakları yere götürülürken gördüğü kuleyi, o, yaklaşık bir ay önce bir rüyada görmüştür. O zaman pek hayra yoramadığı o rüyanın tabiri yavaş yavaş çıkmaktadır. Samet Ağaoğlu’nu Salih Coşkun, Nedim Ökmen ve Ahmet Salih Korur ile birlikte üst koridorda iki buçuk metre boyunda, iki metre eninde küçük bir odaya yerleştirirler. Oradaki ilk sabahı ve duygularını şöyle hatırlar:

“Yataklara uzandık. Ölesiye yorgunduk. Uyumaktan başka bir şey istemiyorduk bile. Ertesi sabah çok erken uyandım. Pencereden baktım. Doğmak üzere güneşin ışıklarıyla açık maviden koyu kızıla, siyaha kadar renklere bürünmüş Yalova ve Mudanya sahilleri, sağda Marmara ufku, havada her an renk değiştiren, kanat çırpmadan sessizce süzülen martılar. Bir an neredeyim diye kendi kendime sordum. Sırtıma, belime doğru bir yerin acısı bana birden daha bir kaç saat önce yaşadığım kâbusu hatırlattı. Boğazıma tıkanan düğümün çözülmemesi için başımı ve ağzımı yastığa dayadım.”¹²⁸

Samet Ağaoğlu bu odada, isimleri değişse bile sayıları değişmeyen diğer üç arkadaşıyla birlikte tam iki ay dışarı çıkamaz. Ondan sonra haftada üç gün ancak yirmişer dakika dışarıda dolaşabilirler. Bu uygulama mahkemelerin başladığı güne

¹²⁶ Samet Ağaoğlu, *DP’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 186.

¹²⁷ Recep Şükrü Apuhan, *Öteki Menderes*, Timaş Yay. İst. 1996, s. 118.

¹²⁸ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 173.

kadar böyle devam eder. Kendileri fark etmeseler de yapılan uygulamadan üst koridorda kalanların idamlık mahkûmlar olduğu bilinmektedir ve buraya uygulanan rejim Ankara tarafından belirlenmektedir. Bu rejimin onu en çok rahatsız eden tarafı, ruhlar üzerinde yaptığı psikolojik baskıdır. “Meselâ günün birinde koridorların Heybeliye bakan pencerelerini dışarıyı görmeyelim diye koyu sarı renge boyadılar. Bir başka gün kapılarımıza çengel taktılar. Bazen hazırlanın, havalandırmaya çıkılacak, diyorlar. Fakat uzun süre bekledikten sonra vazgeçiyorlardı”¹²⁹ diye anlattığı bu tür davranışları, Samet Ağaoğlu onur kırıcı bulur.

Nihayet 14 Ekim Cuma günü duruşmalar başlar. Samet Ağaoğlu mahkeme salonunda, önce Menderes’in arkasındaki boş bırakılmış bir sandalyeye oturtulur. Bunun sebebi; onun hâlâ kabine üyesi sanılmasındandır. Daha sonra 27 Mayıs günü hiç bir görevinin olmadığı anlaşılınca Manisa milletvekillerinin yanında mahkemeye devam edilir. Mahkeme, başkan Salim Başol’un davaların sonuna kadar her duruşma başında söyleyeceği şu cümlelerle başlar: “Sanıklar getirildiler. Bağlı olmayarak yerlerine alındılar. Müdâfilер hazır. Açık olarak duruşmaya başlandı.”¹³⁰

Yassı Ada duruşmalarında, sanık durumunda olan DP’liler, bir yandan mahkeme heyetinin haksız suçlamalarına karşı cevap vermeye çalışırken, bir yandan da onları seyretmeye gelen kalabalık bir muhalif izleyici karşısında ezilmemeye çalışırlar. Bu seyirciler az sayıda DP’li yakınlarının yanında çoğu eski Halk Parti’li milletvekilleri, genç ve güzel bayanlar, gazeteciler, memurlar ve yüksek rütbeli subaylardır. Samet Ağaoğlu bu mahkemelerdeki atmosferi ve insanların tepkilerini şöyle ifade eder: “Orada medenî cesaretin ürperten haykırışı yanında, aşağılık duygusunun yarattığı iğrenç hıyanetten örnekler gördük. Orada korkunun insanı alçaklık uçurumuna nasıl yuvarladığını heyecanla seyrettik. Orada aynı insanın vefa, arkadaşlık uğruna başını cellâda nasıl seve seve uzattığına tüylerimiz diken diken baktık. Orada bütün gerçekleri, intikamın vahşî hırsına feda etmekten çekinmeyen kinlerle karşılaştık. Nihayet yine

¹²⁹ a.g.e., s. 175.

¹³⁰ Samet Ağaoğlu, *Marmara’da Bir Ada*, Baha Mat. İst. 1972, s. 25.

orada yüzlerce insanın kendilerine açılmış kurtuluş kapılarına bakmaya bile tenezzül etmeden yapılan diktatöre uşaklık ithamına karşı nasıl kaya gibi sertleştiğini gördük.”¹³¹

Mahkemeler başladığında Samet Ağaoğlu’nu genç ve heyecanlı bir avukat olan Gültekin Başak savunur. Daha sonra, Türkiye’de ilk kadın avukat olan ablası Süreyya Ağaoğlu da duruşmalara kardeşinin vekili olarak katılır. Duruşmayı izlemeye gelen Samet Ağaoğlu’nun eşi Neriman Ağaoğlu, aleyhte şahitlik yapan Hüseyin Nail Kubalı’nın uzun konuşmasından sıkılıp dışarı çıkmak isteyince, ona engel olan subaya: “Oğlum senin vicdanın yok mu? Bırak çıkayım.”¹³² dediği için Kasımpaşa Deniz Hapishanesi’nde haftalarca tutuklanır. İlk kalp rahatsızlığı burada başlar. Daha sonra mahkemece üç ay ceza verilirse de cezası tecil edilir.

Yassı Ada mahkemeleri sırasında Samet Ağaoğlu’nun başından geçen en ilginç olay, Salim Başol’a meşhur gafı söylemeğe mecbur bıraktığı savunmasıdır. Anayasayı ihlâl davasında sorgu sırası kendisine gelen Samet Ağaoğlu; “Neden Halk Partisi malları hakkındaki kanunu, neden Kırşehir kanununu savundun veya bunlara karşı durmadın?” sorusuna karşı: “Şimdi ben bu teşriî işlerinden sorumlu muyum? O halde neden burada yalnızım? Kırşehir kanununa oy veren, Halk Partisi Malları Kanunu’nu savunan Fethi Çelikbaş nerede, ötekiler nerede, onların hesabını ben mi vereceğim?” diye sorar. Başol yalnız Yassı Ada’yı değil, 27 Mayıs’ı özetleyen ve bütün dünya hukukçularınca “tatsız gaf” diye hatırlanacak olan şu cevabı verir: “Onu bana değil, sizi buraya tıkan kuvvete sorun”¹³³

Başol, bu sözü ile, kedisinin bir ihtilâl mahkemesi başkanı olup, ihtilâlcilerin isteklerine boyun eğdiğini açıkça ifade etmiştir.

Samet Ağaoğlu, Yassı Ada mahkemesinde:

- 1-Anayasayı ihlâl etmek.
- 2-Dikta rejimi kurmak isteyenlere yardım etmek.
- 3-İktidarı maddi menfaat sağlamak için kullanmak.

¹³¹ a.g.e. s. 31.

¹³² Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s. 159.

¹³³ Samet Ağaoğlu, *Marmara’da Bir Ada*, s. 65.

4-Vatan cepheleri kurmak suçlamalarına maruz kalmış, kendinden ziyade DP dönemini savunarak, yapılan bütün ithamlara cevap vermiştir. Daha sorgulama döneminden başlayarak; DP, Bayar ve Menderes aleyhine konuşması istendiği halde bu konuda zerre kadar döneklilik göstermemiş, sonuna kadar bunları desteklemiştir.

Yassı Ada davaları 14 Ağustos 1961’de, başladığından yaklaşık 10 ay sonra sona erer. Sarol, kararların 15 Eylül 1961 Cuma günü ilan edileceğini söyleyip salonu terk eder. İhtilâlin 27 Mayıs Cuma günü olması, duruşmalara 14 Ekim Cuma günü başlanması ve son olarak kararın yine bir Cuma günü açıklanacak olması Samet Ağaoğlu’nun dikkatini çeker. Bunda gayri ihtiyari bir kasıt olduğunu düşünüp olayı şöyle yorumlar: “Demokrat iktidarı bir yandan gericilikle, bâtıla dönmekle suçlandıran ihtilâl ve onun Yüksek Divanı “Cuma” gününün kudsiyetine İlk ve Orta Çağın hükümdar ve kumandanlarından belki de daha büyük değer verdiler, ihtilâli o gün yaptılar, mahkemelere o gün başladılar, ayrı ayrı her davanın başlangıcını o güne getirdiler, son kararı da o gün verdiler.”¹³⁴

“Bu da insan ruhunun garip bir tarafı işte. Dinin mübarek saydığı günü kendi başarılarının ilâhi teminatı olarak seçen insanlar, aynı günü şu veya bu sebeplerle düşman oldukları kimseleri meş’um günü yapıyorlar. Eğer bu düşünceleri samimi din inancından doğmuş ise Yassı Ada’yı dolduran sanıkların da aynı dinin kulları olduğunu unutmamalıydılar. Yoksa bu düşünceleri gericilikle suçladıkları insanların dini inançlarına hakaret arzusundan mı doğmuştu?”¹³⁵

27 Mayıs’tan yaklaşık bir yıl yüz on gün sonra 14 Eylül 1961’de mahkeme kararları okunur. Sanıklar duruşma salonuna grup grup getirilip kararlar yüzlerine okunur. On üçüncü grupta bulunan Samet Ağaoğlu’na müebbet ağır hapis cezası verilmiştir. Daha hafif bir ceza bekleyen Ağaoğlu, bundan şoke olurken, yakınları idam verilmediği için sevinirler.

27 Mayıs sabahı Ankara’da Harp Okulu’na girerken kendi kendine : “Acaba sağ çıkacak mıyım?” diye soran, aynı soruyu Yassı Ada’ya çıkarken de düşünen Samet

¹³⁴ a.g.e., ss. 21-22.

¹³⁵ a.g.e., s. 139.

Ağaoğlu, şimdi de bir başka yere, İmralı'ya, elleri kelepçeli olarak aynı düşüncelerle götürülür.

Yassı Ada'dan İmralı'ya iki gemi gelir. Bunların birinde idam cezası almış olanlar, diğerinde ise müebbet cezası alanlardır. Bunların cezaları yüzlerine okunduğu halde, buraya getirildikleri için hepsi korku içindedirler. Çünkü adadaki gardiyandan bir gece önce yetmiş mezar kazıldığını duymuşlardır. Aynı günün gecesi Yassı Ada kumandanı bunların koğuşuna ziyarete gelir, Samet Ağaoğlu'na "İpten kurtuldun" diyerek yüzünü okşar. Ağaoğlu'da "Ne yapalım millet sağ olsun"¹³⁶ der. Ancak bu olaydan sonra asılmayacaklarına inanırlar.

17 Eylül'de son olarak Menderes'in de idam edilmesiyle affedilenler ve bütün müebbet hapis cezası alanları, diğerlerinin daha önce getirildiği Kayseri Bölge Cezaevine sevk ederler. Samet Ağaoğlu için ölünceye kadar hapiste geçecek bir hayat böylece başlamış olur. DP'lilerin Yassı Ada'dan Kayseri'ye nakledilmesi, mahkum yakınlarının da her hafta buraya taşınmasına sebep olur. Bu amaçla çok sayıda otobüs, gece Ankara'dan yolcuları alır, sabah erken saatlerde Kayseri'ye getirir. Mahkum yakınlarına haftada bir, yalnız beş dakika görüşme izni verirler. Mahkumların hepsi toplama kampından çıkmış gibi zayıflamışlar ve idam edilen arkadaşları için ağlamaktadırlar. Gündüz sevdikleri ile beş dakika görüşebilmek için saatlerce kapıda sıra bekleyen aileler, akşam olunca Kayseri'nin tek oteli olan Zümrüt otelde toplanıp dertleşirler. "Bir süre sonra müebbet hapse mahkum olanlar hücreye kapatılır. İki metre boy, bir metre eni olan bu hücrelerin alaturka helâları da içerdendir ve yemekler kapının altından atılmaktadır."¹³⁷ Bu durum Samet Ağaoğlu'nun sinirlerini müthiş bozar. "Hücredeki Adam" isimli hikâyesini burada yazar ve yaşadıklarını anlatır. Orada 1963 yılının sonuna kadar kalır. Hatıralarının bir kısmını da burada kaleme alır.

Sıkıntılı geçen hücre hapsini, Samet Ağaoğlu için çekilir kılan tek şey yazma faaliyetidir. O, mezara benzettiği bu yeri, birkaç parça eşya koyarak orasını kendi için mezar olmaktan kurtarır. Fakat müthiş bir yalnızlık psikolojisi içine düşer. Bu düştüğü yalnızlık duygusunu şöyle ifade eder:

¹³⁶ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 201.

¹³⁷ Süreyya Ağaoğlu, a.g.e, s. 167.

“Bir daha çıkmamak yargısı ile sokulduğum cezaevinde, günlerimi olduğu kadar geleceğimi de aydınlatan sadece sanat heyecanı! En ümitsiz saatlerimden onun ışığı ile çıkıyorum. Yine onun ışığında kendime bakıyorum. Düşünceleri, sesleri, yüzü ile yeni bir adam var aynada! Yalnızlık, eskiden kalabalıklar arasında beni dinlendiren hayaldi. Şimdi gerçekleşmiş o hayal içinden yeni bir insan, başka bir ruhla doğuyor. Bu kalabalıkların adamı değil artık. Kalabalıklar arasında yaşarken edindiği inançların yerine yalnızlığın getirip koyduklarının adamı.

Cemiyet içinde benimsediğim, aradığım, bulduğum zaman mutluluk duyduğum değerler vardı. Çocukluğumdan bu yana bir çok da alışkanlıklarım. Onların bir kısmını unutuyorum yavaş yavaş. Bir kısmına olan hasretlerim de gittikçe ve her gün hızı biraz daha artarak azalıyorlar. Sonra insanlar! Ne gizlemeli, onlarla, eski dostlar ve düşmanlardan en yakınlarıma kadar, karşılıklı ilgilenmelerimizde de aynı kopma, solma, buruşma ve uzaklaşmalar var. Bunların yanında yeni alışmalar. Yakınlarım, dostlarım bana parmaklık arkasında bir arkadaş, bir akraba olarak bakmağa, on beşte, ayda, yılda bir ufak tefek hediyelerle gelip görmeye ısındılar. İlk günler göz yaşı döküyorlardı. Birkaç zaman da bakışları hüznü, yüzleri kederli oldu. Şimdi o da kalmadı. Sokakta rastladığımız tanıdıklar gibi birbirimize nasılsın deşip birkaç kelime konuşarak susuyoruz. Üzerinde durarak bahsedeceğimiz ortak endişelerimiz, heveslerimiz, niyetlerimiz kalmamış. Şimdi benim her şeyim, günahlarım, sevaplarım, yürüyüşüm, sesim, kızmalarım, kahkahalarım, uyumam, uyanmam, hepsi birer hatıradan ibaret onlar için. Günün birinde yine aralarına girsem birbirimizi yadırgayacağız. Uzaktan bakışıp sevişmeye alıştık, yaklaşınca birbirimize ağır geleceğiz. Artık hiçbir kuvvet bizi evden alındığım sabahın yakınlığı ile yan yana getiremeyecek. İnsan ruhunun düğümleriyle uğraşanlar bir gerçeği meydana çıkarmışlar: “Cézaevleri, sürgünler, gurbetler de mezarlar gibidir. Uzun yıllardan sonra oralardan dönenler aynı korkuyu yaratırlar.”¹³⁸

Kayseri cezaevinde Samet Ağaoğlu ve diğer DP’liler Yassı Ada’da takdir edilen cezalarını çekerlerken, dışarıda da fırtınalar kopmaktadır. İktidarı altın tepsi içinde İnönü’ye sunmak isteyenler, DP düşüncesinin halk arasında yeterince güç kaybettiğine

¹³⁸ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, Ağaoğlu Yayınevi, İst. 1964, ss. 7-8.

inandıktan sonra seçim kararı alırlar. İnönü de MBK'ya en az yüzde atmış oy garantisi verir. 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimde CHP yüzde 37 oy alırken, diğer oyları DP'nin devamı olan sağ partiler alırlar. "21 Ekim 1961'de İstanbul'da Harp Akademileri binasında toplanan Birinci Ordu mensuplarından yüksek rütbeli 37 subay, bir protokol kaleme alarak imzalarlar. "Yıldız Protokolü" adını taşıyan bu vesikada, müdahaleciler seçim sonuçlarını kabul etmediklerini ilân ederler."¹³⁹ Fakat bütün çabalara rağmen seçim sonuçları iptal edilmez. Yalnızca CHP - AP koalisyon hükümetinde başbakanın CHP'den olması şartıyla kabul edilir. Bu arada Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu da 1961 seçimlerinde AP'den milletvekili seçilir.

Başta ablası Süreyya Ağaoğlu olmak üzere bütün ailenin yoğun çabaları sonucu Samet Ağaoğlu'nu hastalığı sebebiyle İstanbul Toptaşı Cezaevi'ne naklederek. Burada hem mahkumiyet şartları iyileşmiş, hem de yakınları ile görüşmesi kolaylaşmıştır. Bir kaç ay sonra da koalisyon ortaklarının anlaşmasıyla aralarında Samet Ağaoğlu'nun da bulunduğu pek çok eski DP'li kamu haklarından yoksun bırakılmak suretiyle serbest bırakılırlar.

Bundan sonra Samet Ağaoğlu için yeni bir dönem başlar. Bir süre siyasî yasaklı olduğu için günlerini ailesi ile birlikte geçirir. Daha sonra ablası Tezer ile birlikte babasıyla ilgili yazı ve hatıraları toplayıp çeşitli gazete ve dergilerde yayınlar. Eski demokratların olduğu gibi Samet Ağaoğlu'nun da en büyük teselli ve eğlencesi, Anadolu Klüp gibi bir çok yerde toplanıp eski DP'lilerle sohbet etmek, hatıraları yad etmektir.

Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu Ajansı Ahmet Ağaoğlu kurmuş, ilk müdürlüğünü de o yapmıştır. Bu yüzden anonim şirket olan ajansın kurucu hisseleri Ahmet Bey'in varisi olarak çocuklarına geçer. Bu hisselerden dolayı Samet Ağaoğlu, aile adına 1964-1980 yılları arasında yönetim kurulu üyeliği de yapmıştır. 12 Eylül'den sonra üyelerin tamamı değiştirilince, o da bu görevden çekilir.

1968'de başta Bayar olmak üzere bir çok eski DP'li, kendileri için konmuş olan siyasî yasağın kalkması için dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e baskı yaparlar. Demirel'in buna yanaşmaması üzerine Bayar'ın kızı ile Samet Ağaoğlu'nun karısı

¹³⁹ Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, s. 786.

Neriman Ağaoğlu AP'den istifa ederler. "Bayar da eski DP taraftarlarından Ekim 1969 genel seçimlerinde oy kullanmamalarını isteyen bir talimat yayınlar."¹⁴⁰

Siyasi yasakların kaldırılmasıyla siyasete bıraktığı yerden devam etmeyi düşünen Samet Ağaoğlu, Adalet Partisi'ne girer ve 1973 seçimlerinde bu partiden aday olmak ister. Eski DP'lilerin oylarını almak istemekle beraber, askerlerle de arasını açmak istemeyen Demirel, Samet Bey'e ön seçime girmeden kontenjandan aday olmasını teklif eder. Bu teklifle ön seçime girmeyen Samet Bey, liste açıklandığında kontenjandan da listeye giremediğini görünce Demirel'in bunu kasıtlı olarak yaptığını düşünüp kırılır ve bir daha girmemek üzere politikadan ayrılır.

1970 yılının mayıs ayında, Samet Ağaoğlu, Yassı Ada da mahkumiyeti sırasında tuttuğu günlük veya hatıra defterlerini, zamanın Yassı Ada garnizon komutanı olan emekli Albay Tarık Güray'ın çalıp onları yayınlaması için basın organlarına sattığını iddia eder. İçerisinde çok önemli siyasî ifşaatlar olduğunu söyleyen Ağaoğlu, Yassı Ada'da tutuklu bulunduğu süre içinde yedi defter dolusu not tutmuş fakat bunları yattığı koğuşunda kaybetmiştir. Tahliye edildikten sonra bu defterlerini aramaya başlayan yazar, Millet Meclisinden Cumhuriyet Senatosuna, İrtibat bürosundan Anayasa Mahkemesine kadar bütün ilgili makamlara baş vurduğu halde bir sonuç alamamıştır. Bütün bunlardan sonra hatıratını çalmakla suçladığı albay Tarık Güray'a da açık bir mektup yazan ve defterlerini geri isteyen Ağaoğlu, bu hatıratın yayınlanmaması için bütün gazetelere noter kanalıyla yazı yollar. "Kayıp hatıra defterleri olayı" büyüyünce eski Yassı Ada Garnizon Komutanı, kendine yöneltilen ithamlara ve Ağaoğlu'na şu cevabı gönderir:

"Ben hatıralarımı yayımlamak için hiçbir gazeteye baş vurmuş değilim. Basınla temasım, onlara değer vererek yayımlamamı isteyenlerin beni davet etmeleri üzerine olmuştur. Ben hiçbir kimseye de, elimde sizin defterlerinizin bulunduğunu söylemedim. Yani istihbarat teşkilatınız da tıpkı ihtilalden önceki gibi bozuk işlemektedir. Zira, size anlatılanlar düpedüz yalandır. Şayet amme efkârına bir takım defterlerinizin çalınmış göstermek suretiyle, hem namuslu kimseleri hırsızlık, hem de bu suretle kaleminizden

¹⁴⁰ Feroz Ahmad, (Çeviren Ahmet Fethi) *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* Hil Yayın, İstanbul 1994, s. 287.

çıkmiş nesneler üzerine bir teessüs ve ilgi toplamak amacını güttüyseniz, size biraz dikkat tavsiye ederim. 27 Mayıs devrimine hizmet edenler arasında görev almış her asker şeref ve fazilet dersini, sehpadan kurtuluşunu merhamete borçlanmış bir eski idam mahkumundan almayı iğrenç bir zül addeder. Şimdi başkalarına yeltendiğiniz o dersi, şayet vaktiyle kendiniz alabilmiş olsaydınız, hayatınızı tarihsel sabıkalarla kirletmekten koruyabilmiş olurdunuz. Şimdi lütfen biraz bekleyin Samet, defterlerinizi bilmem, fakat kendi naçiz anılarımda, defteri yeniden dürülecek olanlar arasında elbette ki siz de varsınız.”¹⁴¹ Ağaoğlu, bu sözlerle cevap vermemiş, konu da böylece kapanmıştır.

Son yıllarını çocuklarıyla birlikte kurduğu Ağaoğlu Yayinevi’nde hatıralarını yayınlamak, küçük hikâyeler yazmak ve siyasî yazılarını kitap haline getirmekle geçiren Samet Ağaoğlu, uzun yıllar çektiği mide rahatsızlığından dolayı kaldırıldığı Cerrahpaşa Hastanesi’nde, 6 Ağustos 1982 günü vefat eder. Cenazesi 08.08.1982’de Teşvikiye Camiinde kılınan öğle namazından sonra Feriköy Aile Mezarlığı’na defnedilir.

Vefatından 8 gün önce 1982 anayasa tasarısı hakkında Milliyet gazetesinde kendisiyle yapılan bir konuşmada bu tasarının henüz kanunlaşmamış olduğu için tartışmanın çok erken olduğunu belirtip, bu kanunları yazarların “Toplumumuzun bünyesini de göz önünde tutarak”¹⁴² yapmalarını ister. Uzun bir siyaset hayatının kendinde bıraktığı üzüntüyü dile getirir ve şöyle devam eder :

“Yaşım yetmiş geçti. Hafızamda hemen hemen beş yaşından bu yana memleketin manzarasından muhtelif çizgiler, renkler, tablolar var. Demek ki son altmış beş sene içinde gelip geçen siyasî tarihimizin bir fırtınalar dönemi olduğunu şöyle böyle hatırlayabiliyorum. Ve bu hatırlayış çeşitli sahneleri ile beni ürkütüyor. Bir memleket tasavvur edin ki, gene o günden bu güne memleket idaresini, mesuliyetini üzerine almış olan insanların bir kısmı sehpalarda ölmüştür. Bir kısmı suikastlarla öldürülmüştür. Bu memlekette kendine göre bir sosyal bünye acaba ne istikamette inkişaf etti veya edebilecek diye bir soru kafalara gelip yerleşebilir.

Artık bitirelim. Anayasa taslağının şu veya bu maddesi üzerinde herhangi bir münakaşaya girmek istemedim. Sebebi açık. Millî bünyeyi etraflı bir şekilde ele

¹⁴¹ Tanık Güray, “Hürriyet Gazetesi”, 17 Mayıs 1970, sene 23, no. 7922, s. 7.

¹⁴² “Milliyet Gazetesi”, 28. Temmuz 1982, s.1.

almadan yapılacak bir sistemin lehte mi, aleyhte mi neticeleneceği hakkında şimdiden bir münakaşaya girilemez. O halde temenni edelim ki, millî bünyeye uygun bir sistemi önümüzdeki meclisler gerçekleştirsinler. Gerçekleşme gecikecek olursa başka tehlikeler kendini gösterebilir.¹⁴³ Siyasî vasiyet olarak nitelendirilebilecek olan bu konuşmada yazar, Türkiye’de yapılan anayasa değişikliklerinin milletin sosyal bünyesine uygun olarak yapılmadığını ve onun için de sık sık değiştirmek gerektiğini söyler. Son günlerinde bile hafızası ve zihni yerindedir ve o, memleketi için çareler düşünmektedir.

Samet Ağaoğlu hastanede yatarken son anlarında yanında bulunan ablası, onun, annesinin çok sevdiği Fuzûlî’den bir parça söylemesini istediğini, kendisinin de

“Fuzûlî rind ü şeydâdır, hemîşe halka rüsvâdır

Sorun kim bu ne sevdadır, bu sevdadan usanmaz mı?”

şairini söylediğini¹⁴⁴ belirtir. Cenazesinde yurdun birçok yerlerinden katılanlar olmasına rağmen, resmî makamların ilgi göstermemesi ailesini üzer.

¹⁴³ a.g.y. s.3

¹⁴⁴ Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti, (Sessiz Gemiye Beklerken)*, s.242

II. BÖLÜM

SAMET AĞAOĞLU'NUN EDEBÎ ESERLERİ

A. HİKÂYELERİ

Giriş: Samet Ağaoğlu'na Kadar Türk Edebiyatında Hikâye Geleneği

Hikâyeyi modern anlamda değerlendiren araştırmacılar çoğunlukla Türk edebiyatında hikâye ve romanı Tanzimat'la başlatırlar. Ancak Türklerin bu türde, İslamiyet'ten önceki dönemlere kadar giden bir geleneğe sahip olduğu bilinmektedir. İslamiyet'in kabulünden Tanzimat'a kadarki dönem içinde ise hikâye tarzına uygun manzum ve mensur pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar destanlara ve efsanelere kadar uzanan bir çizgide kısmen tercüme veya bir çeşit uyarlama yoluyla meydana getirilmiş, kısmen de şairlerin muhayyilesinden doğmuş veya bizzat yaşanmış olayların hikâyeyi çağrıştıran örnekleridir.¹⁴⁵

Divan Edebiyatının klasik ve ortak özellikler taşıyan hikâyeleri genelde romantik bir aşkı konu edinen, belirli bir zaman ve mekâna sahip olmayan, canlı karakterlerden ve psikolojik derinlikten yoksun, manzum, mensur ve secie dayanan ve kalıplaşmış bir dil ve üslubun imkânlarıyla yazılmış ürünlerdir.¹⁴⁶ Bundan başka insanları dinî-ahlâkî yönden eğitmek ve onların olgun insan olmalarını sağlamak için yazılmış halk hikâyeleri de vardır. Bu hikâyelerin dili Divan edebiyatının diğer metinlerine kıyasla daha sade ve halk diline yakındır.

Anadolu'da klasik edebiyatın başladığı devirlere kadar Türk hikâyeciliği genellikle halk hikâyesi biçiminde devam eder. Klasik edebiyatın yerleşmesi ve mesnevi nazım şeklinin benimsenmesinden sonra manzum hikâyede önemli bir gelişme görülmüş ve hikâyeler mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.

¹⁴⁵ Hasan Kavruk, "Divan Edebiyatında Hikâye" TDV. İslam Ans. C.17, s. 491.

¹⁴⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma, s. 47.

Klasik Türk edebiyatının bir türü olan manzum-mensur küçük hikâyeler, diğerlerine nispeten çok farklı özellik gösterirler. Bunların konuları daha gerçekçidir. Bir kişinin başından geçen ya da iki üç kişi arasında cereyan eden, zaman ve mekânı belli bu tür hikâyelerde olaylar İstanbul, Bursa, Kastamonu, Konya vb. yerlerde ve çoğunlukla tarihi belli bir zaman diliminde gerçekleşir. Türk toplum hayatının belli bir cephesini göstermesi bakımından konu birliğine sahip bu tür hikâyelerin her biri aynı zamanda bir tarihi vesika değeri taşımaktadır.

Tanzimat sonrası hikâye ve romancılığında bu tür eserlerin önemli ölçüde etkisi görülmektedir. Modern Türk Edebiyatında, hikâye ve romanın köklerinde Batılı örnekler yanında klasik edebiyatın bu tür örneklerinin de etkisi bulunmaktadır.

Böyle bir ortamda doğan yeni tarz roman ve hikâye, 1862’de Telem ak romanının dilimize çevrilip yayımlanmasıyla başlar, fakat tarihi seyir göz önünde tutulduğunda bu safhaya gelinmeden önce klasik ile modern hikâye arasında bir geçiş sürecinin yaşandığı görülür.

XVIII. yüzyılın sonunda (1797) kaleme alınmış olan Muhayyelât-ı Aziz Efendi, klasik hikâye çizgisi içinde ortaya çıkan değişimin ilk örneği olarak kabul edilir. 1852-1873 yılları arasında dört defa basılan, bütün Tanzimat devri yazarlarının elinden geçtiği düşünülen bu eser, klasik hikâyenin özelliklerini taşımakla birlikte oldukça sade bir dille kaleme alınması, bazı bölümlerin de mekânın coğrafi gerçeklikle örtüşmesi, üslupta yer yer basmakalıptan kurtulma gayreti, bazı yerlerde hikâye kahramanlarının sosyal durumlarına uygun şekilde konuşturulma dikkatinin bulunması ve XVIII. Yüzyıl İstanbul’una ait yerli çizgilerin işlenmesi onun modern hikâyeye bakan yüzüdür. Bunun dışında XIX. Yüzyılda basımları yapılarak yaygınlık kazanmış olan meddah hikâyeleri yeni hikâyeye zemin hazırlayan eserler olarak görülmektedir.

Telemak’tan sonra Mağdûrîn Hikâyesi, (Viktor Hugo), Robenson Hikâye-i Garîbesi (Daniel de Foe), Monte Cristo (A. Dumas Pere), Topal Şeytan (Lesage), Atala (Chateaubriand) ve Paul ve Virginie (Bernardin de Saint Pierre) gibi romanlar Türk okuyucusuna tanıtılmışlardır. Rasgele seçilen ve çoğu romantik anlayışla kaleme alınan bu romanlar, özetlenerek ve ilkel bir şekilde dilimize çevrilmiş, bunu da onları örnek olarak yazılmış bir çok telif romanlar takip etmiştir.

Bu yeni türün bizdeki ilk örnekleri 1870’de Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan ve küçük hikâyelerden oluşan Kıssadan Hisse ile ilk beş kitabı çıkan Letaif-i Rivâyât ve Emin Nihat’ın Müsamere-nâme’sidir.

Bu hikâyeler modern hikâyenin etkisiyle yazılmış olsalar da kıssadan hisse çıkarma anlayışının hâlâ devam ettiği görülmektedir. Bu yazarları sırasıyla Nabizâde Nazım, Sami Paşazade Sezai, Recaizade Ekrem ve Mehmet Celâl takip etmiştir. Türk edebiyatının yeni türlerinden olan roman ve hikâyenin gelişmesinde, Ahmet Mithat ile Namık Kemal’in etkileri çok olmuştur.

Eserlerinde batılı hikâye ile halk hikâyesinin özelliklerini birleştiren Ahmet Mithat, yazdığı yetmiş dokuz kitaplık bir roman ve hikâye külliyyatı ile halkın bilgi ve görgüsünü arttırmayı amaçlar. Hikâyelerin vaka, şahıs kadrosu ve tekniği bu düşüncesine uygun olarak kurulmuştur. Sürekli üçüncü bir şahıs gibi okur ile hikâyenin arasına girip bilgi vermesi, okuyucunun sıkılmadan okumasını sağlamaktadır. Bu sayede ciddi bir okuyucu grubun oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Buna karşılık Namık Kemal yazdığı romanlarla daha çok insanın psikolojik tahlilini esas almıştır. Gazete ve tiyatro gibi roman türünü de halka ulaştırmakta önemli bir vasıta olarak gören yazar, psikolojik çözümlemeye yönelirken sanatkârane bir üslup kullanmayı tercih etmiş, kendinden sonra gelen Recaizade Ekrem, Sami Paşazade Sezai ve Nabizâde Nazım’ı etkilemiştir. Bu da ilerde Servet-i Fünun üslubunun doğmasına sebep olacaktır.

Bu dönemde romantik örneklere ve sosyal şartlara uygun olarak Ahmet Mithat, Namık Kemal ve bunların takipçilerinin eserlerinde işledikleri konular çoğunlukla tesadüfi aşklar, esaret meselesi ve yanlış batılılaşmanın tenkididir.

Sadece realist edebiyatın değil, köy hikâye ve romanının da en kuvvetli örneği olan Karabibik adlı uzun hikâyesi ve Zehra romanıyla Nabizâde Nazım, roman ve hikâyede daha ileri bir seviyeyi temsil eder. Bir köylünün hayatını çeşitli cepheleri ile gerçekçi bir tarzda ve başarılı bir anlatımla veren Karabibik’in önsözü realizm ve natüralizmin açık bir beyannamesidir. Buna uygun olarak yazar, daha sonra yazdığı Zehra’da büyük bir gözlem ve araştırma gücü getirir. Bu romanında Nabizâde Nazım,

tamamen realist karakter ve çevre tasvirleri ile sosyal hayata, başarılı psikolojik tahlilleri ve irsiyet fikriyle insana verdiği önem bakımından da çağdaşlarından ileridir.¹⁴⁷

Aynı yıllarda yayımlanan Sami Paşazade Sezai'nin Küçük şeyler adlı eseri birçok hikâyeci tarafından Türk edebiyatında modern anlamda kısa hikâyenin başlangıcı kabul edilmiştir. Hem romantizm hem de realizmin izlerini taşıyan ve gözleme dayalı olan eserde vak'alar ve kahramanlar olağanüstü özellikler taşımaz. Bunun yanında eser, hikâyecinin bakışındaki dikkati, tabiat veya eşya tasvirlerinin ruh hallerine ve temaya uygun bir fonksiyon yüklenmiş olması, hikâyeye yabancı unsurların atılması ile sağlanan sanatkârane yoğunluğuyla Türk Edebiyatında Avrupaî tarz küçük hikâyenin ilk örneği sayılır.¹⁴⁸

Uzun hikâye çalışmalarına 1890'dan önce İzmir'de başlamış olan Halit Ziya, bu yıllarda eline geçen Küçük Şeyler'in kendi üzerinde bıraktığı etkiyle hatıralarında işaret etmiştir. Yazarın Hizmet'te tefrika edilip ardından küçük kitaplar halinde yayımlanan Bir Muhtıranın Son Yaprakları ile Bir İzdivâcın Tarih-i Muâşakası adlı uzun hikâyeleri bazı araştırmacılarca Avrupaî tarzda ilk hikâyeler kabul edilmektedir. Batılı natüralist yazarlardan hikâye çevirileri de yapan Halit Ziya, daha sonra Edebiyat-ı Cedide döneminde, özellikle 1897-1899 yılları arasında gazetelerde bu türün başarılı örneklerini yayımlar. Bu özellikleriyle, onun, modern kısa hikâye türünde Ömer Seyfeddin ve Refik Halit'ten çok önce önemli mesafe aldığı kabul edilmiştir.

Edebiyat-ı Cedide'nin hikâyede dikkati çeken diğer isimleri Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve Saffetî Ziya'dır. Çok sayıda hikâye yazan ve çoğunun aşk, arzu, ıstırap ve hayal kırıklığı gibi temaları işleyen Mehmet Rauf, Halit Ziya'nın eserlerindeki yoğunluk ve zenginliğe ulaşamamıştır. Kuvvetli bir tahkiyeye ve ölçülü bir realizme sahip hikâyeler yazan Hüseyin Cahit, bir kısım hikâyelerinde kahramanlarını azınlık çevresinden seçmesine rağmen, yerli hayatı anlatan hikâyeleri başarılı bulunmuş ve beğenilmiştir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, ilk dönemde bu grubun

¹⁴⁷ Ömer Faruk Huyugüznel, a.g.e., s. 51.

¹⁴⁸ Âlim Kahraman, "Yeni Türk Edebiyatında Hikâye", TDV. İslam Ans. C.17, ss. 495-496.

özelliklerine uymak için zorlandığı belli olan hikâyelerinden sonra yazdığı “Hâristan ve Gülistan” adlı uzun hikâyesi anlatımı olduğu kadar muhtevasıyla da beğenilmiştir.

Realist edebiyat anlayışını ve tekniğini benimseyen Servet-i Fünun yazarları eserlerinde, oldukça dar bir çerçevede kalmış olsa bile, o devir İstanbul’undan insan tiplerini ve toplum hayatını verebilmişlerdir. Bu dönem hikâyelerinde ortak duyuş ve hayata bakış tarzından doğan ve çok sık rastlanan temalardan biri hayal hakikat temasıdır. Bunlarda kahramanın hayalinde kurduğu dünya ile bunun dışındaki gerçekler dünyası karşı karşıya gelir.

Tahlil ve tasvire önem vermeleri, zengin bir dile sahip olmaları ve Batılı roman ve hikâye tekniğini kullanmalarının yanında hikâyenin romandan ayrı bir tür olarak değerlendirilmesi bu dönemin önemli bir edebî gelişimi olarak karşımıza çıkar.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Tanzimat devrinde başlayan yazarlığını neredeyse çok partili hayata geçişe kadar devam ettirmesine rağmen, yazdıklarındaki gelişme çizgisi pek az değişiklik gösterir. Natüralist olmasına rağmen sosyal tenkitte onlardan ayrılır. Fertten ziyade topluma yönelmiş, hayatlarını büyük çapta gelenek ve göreneklerin yönlendirdiği halk kesimini konu edinmiştir. Cahilce ve çelişkilerle dolu bulduğu halkın inançlarını ironik bir dille anlatmıştır.

Devirlerine göre popüler edebiyat namını alabilecek ürünler veren hikâyeciler olarak Mehmet Celâl, Vecihi ve Cemil Süleyman isimleri göze çarpmaktadır. Bunlardan Vecihi hayalperest ve şairâne olmasına rağmen, başarılı diyalog kurma başarısı ile diğer popülistlerden ayrılır. Ahmet Rasim ise bir tarafla hep popülist kalmasına rağmen, bir diğer tarafla da onları aşar ve zaman zaman didaktik, geçmişe duyulan nostaljiyle süslenmiş bir hikâye muhtevasını tek başına uzun müddet yaşatır.¹⁴⁹

1908’den sonra sadece ferdi temaları işleyen, dilde Servet-i Fünun nesrinin bir devamı olan, sosyal hayat ve onun meseleleri ile genellikle ilgisiz Fecr-i Ati hikâye ve romanlarının yanı başında daha çok hayata ve sosyal meselelere yönelen, yapma dil ve

¹⁴⁹ Sadık Kemal Tural, *Hikâyeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek*, s. XII.

üslubu bırakarak konuşma dilini ve üslubunu hakim kılmaya çalışan yeni bir hikâye ve roman tarzının da hızla yer almaya başladığı görülür.¹⁵⁰

Ömer Seyfeddin'in hikâyelerinin bir bölümünde “yeni lisan”ın oluşturduğu yeni bir hayat görüşü savunulur. Onun dil anlayışı ile hayat felsefesi arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ömer Seyfeddin millî ve çağdaş bir dili, edebiyat ve kültürü şekillendirmek amacındadır. Bu açıdan bakıldığında hikâyelerinde türün yapısına uygun olarak soyut fikirlerin somut örneklerle ortaya konulduğu görülür. Hikâyelerinde konu olarak devrin siyasi akımlarını, Balkan Savaşı'nın acıklı olaylarını, halk fikra, masal ve menkıbelerini, tarihi olayları, halkın yanlış inançlarını, toplumun bozuk, kötü yanlarını ele aldığı gibi, bazı hikâyelerinde de çocukluk anılarını işlemiştir.

Ömer Seyfeddin, hikâyeciliğe romancılığın bir yan ürünü gibi bakmayıp doğrudan doğruya hikâyeye yönelerek Türk edebiyatında bunu meslek haline getiren, çalışmalarıyla türün bağımsız olarak belirmesini sağlayan ilk yazar olmuştur.¹⁵¹

Millî mücadele yıllarında tarihi ve sosyal muhtevalı, gözleme dayalı, yer yer röportaj edası taşıyan hikâyeler yazan Halide Edip Adivar, hikâyelerinde Anadolu insanının karşılaştığı ıstırap ve felaketlerle, buna karşı koyuşu işlenmiştir. Kahramanları kadın olan bu eserlerde karakterlerin bütün psikolojik incelikleri ile canlandırılmalarında yazar büyük bir ustalık gösterir.

Edebiyata Fecr-i Âti topluluğu içinde başlayıp sonra Milli Edebiyat hareketine katılan Refik Halit, Halit Ziya ve Hüseyin Cahit etkisinde yazdığı hikâyeleri “Memleket Hikâyeleri” ve “Gurbet Hikâyeleri” adıyla yayımlamıştır. Kuvvetli bir gözlemci olan yazar Türk hikâyesini şuurlu olarak Anadolu'ya açmıştır.

1916'ya kadar “sanat için sanat” anlayışıyla yazdıktan sonra Milli Edebiyat hareketinin düşüncelerini benimseyen Yakup Kadri, edebiyat hikâye türünü evrensel anlamına yaklaştıran ilk ustadır. Millî Savaş Hikâyeleri, savaş kavramını, olayın hem dil, hem de konu açısından inanılmaz bir bütünlükle vurgular. Yakup Kadri'nin hikâyeciliğimizdeki yeri üzerinde pek durulmamış, genellikle romanları önemslenmiştir.

¹⁵⁰ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Mas Matb. Ank. 1979, s. 173.

¹⁵¹ Âlim Kahraman, a.g.e., s. 496.

Cumhuriyet öncesi dönemde hikâyecilikte adını duyurmuş olan diğer yazarlar Ercüment Ekrem Talu, Selahaddin Enis Atabeyoğlu, Osman Cemal Kaygılı, Fahri Celâleddin Göktulga, Reşat Nuri Güntekin ve Peyami Safa'dır. Ercüment Ekrem daha çok mizahi bir karakter gösteren, eski İstanbul yaşayışını, bazı halk tiplerini canlandıran ve dönemin modası olan "tekellümî hikâye" tarzında magazin hikâyeleri yazmış ve bunları Teravihten Sahura ile Sevgiliye Masallar adlı kitaplarda toplamıştır. Selahaddin Enis, sert gerçekçi kişiliğiyle yaygın edebiyat anlayışlarını tenkit ederek istediği edebiyatı, içinde yaşadığımız ilim, fen, fabrika ve makine asrına yakışan "hakiki ve adaleli bir edebiyat" olarak tanımlanmış, bunun natüralist yöntemle gerçekleşeceğini iddia etmiş ve bu görüşün II. Meşrutiyetten sonraki temsilcisi olmuş ve bu anlayışla yazdığı hikâyeleri Bataklık Çiçeği adlı kitapta toplamıştır.

Osman Cemal, Eşkîya Güzeli ismiyle kitaplaştırdığı hikâyelerinde batı edebiyat zevkinden uzak, meddah, orta oyunu gibi halk sanatına ve folklorla yakın bir yol takip ederken, Reşat Nuri, hikâyelerini günlük konuşma diliyle, süssüz ve yapmacıksız bir üslupla kaleme almıştır. O, ülke insanını yöresel özelliklerinin yanı sıra ortak kültürü içinde değerlendirmeye çalışmasıyla dikkat çekmiştir.¹⁵² Hikâyelerini Sönmüş Yıldızlar ve Tanrı Misafiri adlı kitaplarda toplamıştır. Küçük hikâye türünü kendine meslek edinmiş bir yazar olan Fahri Celâl, fertten çok sosyal durumlara ve tiplere dayanan hikâyelerini Talâk-ı Selâse, Kına Gecesi'nde kitaplaştırmıştır.

"Peyami Safa, yazarlık hayatının ilk safhasını oluşturan kısa hikâyelerinde yaşadığı dönemden derlenmiş anekdotlar verir. Çoğunu günü gününe çırpıştırdığını söylediği bu hikâyelerde gazete okuyucusunu hedef alan hafif bir hava yanında kıvrak bir zeka da kendini hissettirmekte, gereksiz söz oyunları ve yapmacıktan uzak, sade, tabii bir dil kullanmaktadır. Onun Gençliğimiz adlı uzun hikâyesi daha sonraki eserlerinde işleyeceği Doğu-Batı, eski-yeni nesil çatışması gibi temaları tohum halinde içinde taşıyan özelliğiyle dikkat çekmektedir."¹⁵³

¹⁵² Selim İleri, "Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri", Türk Dili Öykü Özel Sayısı, C.32, S.286, Temmuz 1975, s. 10.

¹⁵³ Âlim Kahraman, a.g.e., s. 497.

Cumhuriyet devrine girerken çağdaşı Ömer Seyfeddin'den farklı bir yol izleyen ve modern Türk hikâyeciliğine yeni bir soluk getiren hikâyecimiz Memduh Şevket Esendal'dır. Bütün kaynaklara göre, o, alışlagelmiş Maupassant tarzı hikâye anlayışını yıkıp A. Çehov tarzı hikâye anlayışını edebiyatımıza sokmuştur. Çocukluk ve gençlik yıllarında köy hayatından gelen müşahedeleri, İttihat ve Terakki Partisi müfettişi olarak gezdiği yerlerden derlediği gerçekleri ve politik hayatındaki izlenimlerini hikâyelerinde işlemiştir. Esendal'ın hikâyelerinin temelinde kin ve nefret değil, sevgi vardır. Anlatmaya çalıştığı gerçeklik karşısında hırçın ve tenkitçi tavrı takınmaz, o, sakin ve yumuşaktır. Hayatın günlük olağan akışının gerçekçi bir gözleme dayalı olarak verildiği hikâyelerinde konular küçük insanın dünyasından alınmıştır. Yazar ideolojik esasa dayanmayı reddeder, ancak her sanatkâr gibi o da sahip olduğu dünya görüşünün kendine hazırladığı noktadan hayata ve olaylara bakar. Onun hikâyelerinin dikkati çeken bir özelliği de kullanılan dildir. Yazar konuşma dili, edebiyat dili gibi ayrımlara bağlı kalmaksızın Türk halkının aydın-köylü birlikte kullandıkları dili benimsemiş ve eserlerinde kullanmıştır.

Cumhuriyet devri hikâyeciliğimizin konularını toplumsal hayatımızdaki değişim ve dönüşümler oluşturur. Çünkü hikâyeciliğimizin çevresi genişlerken içeriği de siyasal ve toplumsal bir nitelik kazanır. Atatürk inkılaplarıyla amaçlanan çağdaşlaşma idealine yönelik girişimler ve bunların karşısında direnç gösteren gelenek hikâyeye konu olmaya başlar. Yazarların bir kısmı bu konuyu değişik boyutlarıyla ele alırken, bir kısmı da toplumun bu gününü aydınlatabilmek için geçmişe yönelirler.

Bu dönemin hikâyelerinde işlenen konulardan biri de Kurtuluş Savaşı'dır. Savaş öncesi durum, savaş yılları ve sonrasını konu alan bir çok roman ve hikâye yazılmış, o günlerin bir nevi fotoğrafı çekilmiştir. Bu dönemde Anadolu gerçeği, halkın yaşam biçimi, köy hayatı da ayrıntılı olarak roman ve hikâyeye konu olmuştur.

“Cumhuriyetin ilk on yılı ve onu takip eden yıllarda bütün teşvik ve ısrarlara rağmen arzu edilen inkılapçı yeni bir edebiyat gelişmemiştir. Bunun sebepleri arasında hikâyenin, hatta bütünüyle edebiyatın teorisyeni bulunmaması zikredilebilir. Zira takip edilecek yol belirsizdir. İnkılâpların edebi sahada nasıl yorumlanacağı tereddüt konusudur. Zaten yorum yerine propagandaya iltifat edilmiştir. Batı edebiyatlarından

alınmak istenilen modellerle memleketin gerçeklerini birleştirebilen üstün kabiliyetli sanatkârlara rastladığımızı söylemek de zordur. Ömer Seyfeddin neslinin getirdikleri çevresinde fantezilere iltifat edilir. Sadri Ertem de sanat eserinden ziyade fikrin peşindedir. Cumhuriyet henüz kendi sanatkârını yetiştirememiştir. Bunu beklemek gerekir.”¹⁵⁴

1927-1928 yıllarında Aka Gündüz, “Bu Toprağın Kızları”, “Hayattan Hikâyeler”; Ercüment Ekrem Talu, “Güldüren Kitap”; Reşat Nuri Güntekin, “Tanrı Misafiri”, “Leyla ile Mecnun”; Şükufe Nihal, “Tevekkülün Cezası” adlı hikâye kitaplarını yayımlarlar. Yeni alfabenin kabul yıllarına rastlayan bu dönem, hikâye bakımından pek verimli değildir. Ancak 1928’e kadar edebiyatla meşguliyeti ikinci planda kalan Sadri Ertem; Resimli, Resimli Ay ve Güneş dergilerinde yayımladığı hikâyelerle silik de olsa iz bırakan hikâyecilerden biri olur. O, bizde gerçekçi hikâye anlayışının yanlış anlaşılmış örneklerini verir. Hikâyelerinde köy ve köylünün hayat tarzını ve problemlerini işlemeye gayret ederken, gazeteciliğinden gelen makale üslubundan kurtulamaz. Sadri Ertem, kendisine kadar gelebilen eski hikâye tarzı ile kendisinden sonra özellikleri iyice belli olan gerçekçi hikâye anlayışı arasında bir köprü kurması bakımından önemlidir. Yazarın 1935’den sonraki hikâyeleri, ilk dönemdeki ön yargılardan kurtulduğu için daha başarılıdır.

Yedi Meşaleciler’in dağılmasından sonra Sadri Ertem’in yanında yer alan Kenan Hulusi; Refik Ahmet Sevensil ve Bekir Sıtkı Kunt gibi isimlerle beraber Vakit gazetesinde toplanarak bir grup oluştururlar. Bunlar milli edebiyatçıların dil, konu ve kişiler yönünden geliştirdiği hikâyeyi yeni dönemin isteklerini de göz önünde bulundurarak sosyal devrimci ve materyalist bir muhteva ile yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır.

Gerçekçi hikâyenin gelişmesinde önemli bir adım olarak nitelendirilen isimlerden biri de Bekir Sıtkı Kunt’dur. Onun ilk hikâyeleri Ömer Seyfeddin-Refik Halit çizgisinin devamı gibi görünürse de daha sonra Sadri Ertem’den gelen sosyal gerçekçi bir tavrın tesiri altında kalmıştır. Bekir Sıtkı, gazeteden gelen bir terbiye ile yakından tanıdığı

¹⁵⁴ Şerif Aktaş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâyesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE. Yay. Ank. 1992, s. 529.

çevreleri, mahkemeleri, avukatları, orta halli ailelerin hayat tarzlarını konu olarak alır ve herhangi bir araştırmaya gerek duymadan kendi gerçekliği ile eserlerine yansıtır. Kenan Hulusi de gazete haberlerinden ve kitabî bilgilerden hareketle hikâye yazmış, değişen sosyal şartların insan üzerindeki etkisini ortaya koymakta oldukça başarılı olmuştur.

Bu dönemin başarılı hikâyecilerinden ve sanatını Samet Ağaoğlu'nun da taktir ettiği bir hikâyecimiz de Sabahattin Ali'dir. Yedi Meşale'de yayımlanan hikâyelerinin "Değirmen" ismiyle kitaplaşmasından sonra tanınmaya başlanan yazar, bu hikâyelerinde devrin modasından kurtulmuş değildir. Bunlarda gerçekçi unsurlar bulunmasına rağmen gözleme dayanmayan, başkalarından duyularak masa başında yazılan hikâyelerdir.

Onun asıl hikâyeciliği 1935'te yazdığı ve "Kağrı" ve "Ses" adlı kitaplarda topladığı hikâyelerle başlar. Bunlarda ilk hikâyelerindeki hatalar görülmez. Harp zenginleri, şahsi menfaatlerini her şeyin üstünde gören aydınlar, töre ve geleneğe bağlı köy ve kasaba insanları, ezilmiş fahişeler, bilgisiz, bilinçsiz köylüler, sömürülen işçiler toplumcu bir dünya görüşüyle gözler önüne serilmiştir.

Sabahattin Ali, Anadolu insanının yaşadığı hayatı dıştan gördüğü ve işittikleriyle değil, hayatın içinde yaşayarak tanıyan hikâyecilerimizdendir. İlk hikâyelerinde ferdî, romantik ve şairane bir tavır takınmasına rağmen daha sonra realist çizgiyi benimsemiştir. Bunda onun savunduğu düşüncelerin payı büyüktür. Marksist dünya görüşünün etkisinde kalan ve bunu seslendirdiği için bir süre hapiste yatan yazar, hikâyelerinde sade bir dil ve gözleme dayalı akıcı bir üslubu yeğlemiştir.

1930'lu yıllarda Türk hikâyeciliği, bir taraftan Refik Halit'le sembolleştirilebilecek Anadolu hikâyeciliğine sosyal-devrimci bir muhteva vererek bunu bir akım haline getirirken, diğer taraftan Sait Faik'le İstanbul'un küçük insanların dünyasına yönelen, hikâyeyi toplumsal bir boyut içinde değil, fertte arayan kuvvetli bir çıkış yapmıştır. Birinci çizgiyi Sabahattin Ali, ikincisini Sait Faik temsil ediyordu. Sabahattin Ali, kurgu ve anlatımda Maupassant'ın klasik yoluna bağlıyken,

Sait Faik, daha önce Memduh Şevket'in başlattığı Çehov tarzının kendine özgü bir yorumunu ortaya koyuyordu.¹⁵⁵

Samet Ağaoğlu, Cumhuriyetten sonra gelişen bu iki hikâye anlayışı karşısında Refik Halit'le başlayan ve Sabahattin Ali ile devam eden klasik hikâye anlayışına yakındır.

Birçok alanda eser veren Samet Ağaoğlu'nun en belirgin yönü hikâyeciliğidir. Onun hikâye anlayışında yalnızca olayı tasvir etmek değil, psikolojik ve felsefi tahliller yanında kendi hayatından bir şeyler katmak da vardır. O, bu yönüyle Cumhuriyet devri Türk hikâyeciliği içinde farklı bir yerde değerlendirilmektedir.

Samet Ağaoğlu, ailesinin anlatıldığı bölümde de belirttiğimiz gibi kültürlü bir aile ortamında yetişmiştir. Öyle ki bu ortam, ona ve kardeşlerine bir okul olmuştur. Dönemin önde gelen fikir ve sanat adamlarının ağırlandığı baba evi, pek çok tartışmalara sahne olmuş, bir çok kararlar bu evde alınmış, yine buraya gelen bir çok ünlü, Türkiye'nin geleceğinde etkili olmuştur. Samet Ağaoğlu'nun yetişkinlik döneminde edebiyatla birlikte siyasetle de ilgilenmesinin bir sebebi de budur.

1946'da başladığı siyasî hayatı 1960 ihtilâline kadar devam ederken bu on dört yıllık hayatı boyunca daha çok gazetecilik yönü ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti'yi destekleyen çeşitli gazetelerde, içinde bulunduğu hareketin amaçlarını, anlayışlarını bu yazılarda uzun uzun dile getirmiştir.¹⁵⁶ Bu dönemde edebiyatla doğrudan ilgilenemese de, konuşma ve yazılarında edebî üsluptan ayrılmamaya dikkat eder. Bu endişesini, kendisine bu yönde sorulan bir soruya cevap verirken şöyle ifade etmiştir: "Siyasetle uğraşmam edebiyat yolunda az eser vermemi gerektirdi. Ama bir şeye dikkat ettim. Siyasî hayatımın bütün konuşmalarında, hatta yazılarında sanat yönümü ihmal etmemeğe çalıştım. Sanattan ayrılmadım diyebilirim. Bunun sebebi, siyasete girmiş olduğum halde sanat heyecanımın devam etmesiydi."¹⁵⁷

¹⁵⁵ Âlim Kahraman, a.g.e., s. 499.

¹⁵⁶ Samet Ağaoğlu bu yazılarını ve tuttuğu günlükleri "Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri", "İki Parti Arasındaki Farklar", ve "Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu" isimli kitaplarda toplamıştır.

¹⁵⁷ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, s. 6.

1960 ihtilâli ve arkasından dört yıl sürecek mahkumiyet hayatı Samet Ağaoğlu'nun edebiyatla, özellikle hikâye ve hatırat türüyle tekrar ilgilenmesini sağlamıştır. Hikâye kitaplarından "Hücredeki Adam" (1964) ve "Katırın Ölümü" (1965) isimli eserler mahkumiyetten kurtulduktan sonra bizzat kendisi tarafından yayımlanmıştır. Her iki kitaptaki hikâyelerde yazarın daha çok kendini anlattığı görülür.

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerinde diyalog çok azdır. Bunun sebebi, olaydan ziyade şahısların ruh durumlarının anlatılmasıdır. Olaylar, ruhta bıraktığı genelde olumsuz etkiyi tasvir için kullanılmıştır. Yani bu hikâyelerde olayı vermek değil, olayların etkilerinin ruhta yaptığı sonuçları vermek esas alınmıştır. Bu yönüyle bizde Mehmet Rauf'la başlayıp Peyami Safa ile devam eden psikolojik tahlillerin öne çıktığı anlatım tarzının içinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca siyasî kişiliğinin ön plana çıkması, siyasetçi ve edebiyatçı kimliklerinin zaman zaman yer değiştirmesi, Servet-i Fünun neslinin meşhur siması Hüseyin Cahit Yalçın'a benzemektedir.¹⁵⁸

Samet Ağaoğlu, psikolojik tahlillerin ön plana çıktığı hikâyelerinde genellikle toplum dışına itilmiş, kuruntular ve bunalımlar içinde yaşayan insanların iç dünyalarına eğilmiş, bunlarda "hasta tiplerin içlerindeki bunalım ve çöküntü, ruhsal nedenlere bağlanarak incelenmiştir."¹⁵⁹ Bunun nedeni ise onun; "psikolojinin, roman ve hikâyenin belkemiğini teşkil etmesine"¹⁶⁰ inanmasıdır. Bu düşünce yazarın ruh yapısına uygun olduğu gibi, çocukluğundan beri geçirdiği aile hayatı ile de ilgilidir.

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerindeki karamsar havanın iki sebebi vardır. Bunlardan biri, doğuştan içine kapanık olması ve sonradan okuduğu romanlardan, özellikle Dostoyevski'nin romanlarından etkilenmesidir. Bazı edebiyat tarihlerinde tahlil tarzının ve bakış açısının doğrudan Dostoyevski'yi örnek almasından dolayıdır gibi kolaycı yaklaşımlara rastlanıyorsa da, bu ihtimali tek sebep olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu görüşü savunanlar, onun, döneminde hikâyeleriyle kendini

¹⁵⁸ Hüseyin Cahit Yalçın.'la ilgili en ciddi çalışma olan Hocam Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel Bey'in "Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma" isimli doktora tezine geniş bilgi için bakılabilir.

¹⁵⁹ İsmail Parlatır, "Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâyeciliği", *Anma Kitabı*, Ankara Üniversitesi Yay. Ank. 1981, s. 94.

¹⁶⁰ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, s. 16.

ispatlamış güçlü bir yazar olduğunu kabul etmek istemeyen, daha çok fikrî ve siyasî anlamda muhalif olanlardır. Bu değerlendirme objektif değildir.

İkinci sebep ise; aile hayatıdır. Daha sekiz yaşında iken büyük yangında evlerinin yanması, okulda diğer çocukların bunlara ‘moskof’ demesiyle okullarını değiştirmeleri, babasının mütareke yıllarında Malta’ya sürgün edilip, annesinin beş çocukla yalnız kalması, annesinin uzun süren müzmin hastalığının ve çektiği acılardan dolayı inlemesinin aileye verdiği ıstırap, babasının SCF’ye girmesiyle yaşadığı olaylar ve Samet Ağaoğlu’nun da hem çocuklukta, hem de Avrupa’dan döndükten sonra geçirdiği ağır hastalıklar, yazarın hikâyelerindeki kahramanların eğilimlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yazarımız bu durumu saklamayıp yeri geldikçe hikâyelerinde kahramanın ağzından açıklamak gereğini duyar:

“Çocukluğumun karanlıklara karışan hatıraları zaman zaman nasıl aydınlanıyor, bilemezsiniz. Gamlı, düşünceli, endişeli bir çocukluktu bu. Zaten öyle yaratılmışım. Sonra memleketimin, ailemin fena günleri idi.”¹⁶¹ Bir başka yerde de “Küçüklüğümde beri biraz marazî bir halde ölüm fikrinin tesiri altındaydım. Etrafımdaki herkesin, annemin, babamın, kardeşlerimin günün birinde nasıl öleceklerini, bir anda yüzlerinin nasıl bir hal alacağını, onlara son defa nasıl bakacağımı, irademden haricinde benim için büyük bir ıstırap olan sabit bir fikir şeklinde düşünüyordum.”¹⁶² Bu tür verdiği bilgilerle, biz, yazarın nasıl bir ruh dünyasına sahip olduğunu anlayabiliyoruz.

Samet Ağaoğlu, hikâyelerine konu arayan, konu sıkıntısı çeken bir yazar değildir. Hemen bütün hikâyelerinin konularını kendi özel hayatından seçmiş, adeta bütün hikâyelerinin gizli kahramanı olmuş, kendi maddî hayatıyla bilinç altını hikâyeleştirmiştir. Hayat hikâyesini çok iyi bilen bir insan, onun her hikâyesinde, çok azı müstesna, hayatından bir kesit bulabilir. Yalnız bunları verirken şahısları ve mekânı değiştirir.

Bu özellikleriyle onun hikâyeleri iki farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bazıları hikâyelerini anı ve kendisini de anı yazarı olarak görürken, bir kısmı da çok başarılı olduğu görüşünde hemfikir olmuşlardır. Samet Ağaoğlu’nu anı yazarına benzeten Vedat

¹⁶¹ Samet Ağaoğlu, “Bir Gece Yarısı”, *Hücredeki Adam*, s. 29.

¹⁶² Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, Varlık Yay. İst. 1950, s. 4.

Günyol, düşüncelerini şöyle ortaya koyar: “Bence Samet Ağaoğlu hikâyeci olmaktan çok anı yazardır. Daha doğrusu ‘hal tercümecisi.’ Strazburg Hatıraları’nda kendini, Öğretmen Gafur’da hem kendini, hem babasını, hem anasını, hem oğlunu anlatıyor.”¹⁶³ Aynı yazar bunun sebebini ise; “Samet Ağaoğlu her şeyden önce kendine ve mazisine heyecan vermek istiyor”¹⁶⁴ diyerek açıklar. Samet Ağaoğlu’nu yazı yazmaya iten gücün özünü arayan yazar, o özü: “geçmişle geleceğe yönelmiş bir heyecan avcılığı”¹⁶⁵ olarak görür. Bu heyecan avcılığını neden arasın sorusuna da: “Kendini yalnız hissediyor da ondan”¹⁶⁶ diye cevap verir. Gerçekten sanatçı Samet Ağaoğlu, düşünce ve yaşantısında yalnız bir insandır. Bu yalnızlık hikâyeye kahramanlarının da ortak özelliğidir. Kahramanların bu durumu, insan psikolojisini tahlil etmek isteyen, ondaki sapmaları göstermeyi amaçlayan yazarımız için de gereklidir. O yüzden onun kahramanları genelde “hasta ruhlu, kuruntu ve kuşkularla dolu bir düş-gerçek dünyasının insanlarıdır.”¹⁶⁷

Samet Ağaoğlu’nun hikâyeciliğini bu yolda tenkit edenlere karşılık, başarılı bulup takdir edenler de vardır. Hikâyelerinin psikolojik yanı için: “Samet Ağaoğlu, hikâyeye edebiyatımızın bu tarafını dolduruyor ve bunu da, içe sindirilmiş sağlam bir psikolog sezişi ve heyecanlı bir sanatkâr mizacıyla yapıyor. Bu hikâyelerde realitenin dış kabuğu, daha ötesine gidebilmek için üstünden atlanan bir basamaktır. Her şey bu basamakta başlıyor, fakat hiçbir şey onda sona ermiyor”¹⁶⁸ diyen yazar, Samet Ağaoğlu’nu realiteden kaçmış, hakikati bırakıp hayale saplanmış diye tenkit edenlere de şöyle cevap verir: “Nekahet devrinde pek çabuk unuttuğumuz bu kâbusları bize o sarsıcı manzaralarıyla hatırlatan hikâyeciyi, realiteden uzaklaşmakla ittiham etmeye hakkımız var mıdır? Bu günkü hikâyeciliğimizin henüz el atmakta tereddüt ettiği bir sahaya güvenle ve başarı ile girip yerleşen Samet Ağaoğlu’na bereketli bir zürriyet temenni etmekle edebiyatımıza hayırlı bir duada bulunduğuma kaniim.”¹⁶⁹

¹⁶³ Vedat Günyol, *Dile Gelseler*, s. 183.

¹⁶⁴ a.g.e., s. 184.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 184.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 185.

¹⁶⁷ a.g.e., s. 187.

¹⁶⁸ Sabri Esat Siyavuşgil, “Zürriyet”, *Yeni Sabah Gazetesi*, 18 Mart 1951, s. 6.

¹⁶⁹ a.g.g., s. 6.

Gerçekten, Samet Ağaoğlu “içe sindirilmiş sağlam bir felsefe kültürü, görünenin ötesine nüfuz etmesini bilen ince bir psikolog sezişi ve heyecanlı bir sanatkâr mizacıyla” realiteden ayrılmadan rüya, kuruntu ve kâbus gerçeğini görmüş ve günlük konuşma diliyle ifade etmiştir. Onun psikolojik tip tahlillerini değerlendiren Tahir Alangu da düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Hasta ruhların çözümlenmelerinde, bizde benzeri görülmedik (ancak Peyami Safa ona yaklaşabilir) bir ustalık gösterir. Yeni hikâyecilerimizde pek bulunmayan bir sabır ve bilgili bir çalışma ile ayrıntılarına varıncaya kadar başarılı bir ölçüde tasvir ediyor. Onun bu soydan hikâyeleri, sanatçı çalışması bakımından örnek olacak bir değer taşıyor.¹⁷⁰

Samet Ağaoğlu, kendisiyle ilgili yapılan bu olumlu-olumsuz tenkitlere rağmen, hikâyelerinde insan gerçeğini ele alıp, onun bu tarafını başarıyla işlemiş ve edebiyatımızın hikâye türünde kendine has bir yere oturmuştur.

Samet Ağaoğlu’nun kendi hayatında daha önce dergilerde yayımlanmış hikâyelerini toplayıp yayımladığı altı hikâye kitabı vardır. Bunlardan Strazburg Hatıraları’nda altı, Züriyet’te sekiz, Öğretmen Gafur’da yedi, Büyük Aile’de üç, Hücredeki Adam’da dört ve Katırın Ölümü’nde de dört olmak üzere hikâye kitaplarında toplam otuz iki hikâyesi yayımlanmıştır. Sayıları yaklaşık kırk beşi bulan hikâyelerinden diğerleri dergilerde kalmıştır.¹⁷¹ Onun “Aşına Yüzler”, “Babamın Arkadaşları” ve “Arkadaşım Menderes” gibi hatıra türünde yazılmış eserlerinin hikâye gibi yazıldığı hususunda bütün edebiyat tarihçileri hemfikirdir. Fakat biz bunları ayrı bir başlık altında, hatıra türüne ait eserler olarak değerlendireceğiz.

1. HİKÂYELERDE KONU VE VAK’A

Samet Ağaoğlu’nun “Strazburg Hatıraları” isimli hikâye kitabındaki on iki hikâyenin aslında hikâye mi yoksa hatıra mı olduğu konusunda farklı düşünceler vardır.

¹⁷⁰ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Romanımızda Öncüler (1930-1950)*, İstanbul. Mat. C.2, s. 42.

¹⁷¹ Biz bu çalışmamızda “Hep Gençlik” dergisinde yayımlanan “Otobüs ve Yaylı” isimli yazarın hikâye çeşnisi verdiği yazıyı da hikâye olarak kabul ettik.

Bunları hikâyeden saymayanlar, adından da anlaşılacağı gibi bunun Avrupa'nın bir sınır şehrine, Strazburg'a ihtisasını yapmak için giden yazarın, orada gördüklerini ve kendi düşüncelerini anlattığı hatıra yazılarıdır diyerek kabul etmezler. Bu düşünceleri doğru kabul etmekle beraber ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü iki bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünü teşkil eden İlk Görüş, Strazburg Geceleri, Katedral, Üniversite ve Ren, yazarın buraları görüp duygu ve düşüncelerini anlattığı yazılardır. Bu kısım gerçekten hatıra sayılabilir. Fakat ikinci kısım yazarın portre hikâye sayılabilecek yazılarından oluşmaktadır. Burada Atyas, Febüs, Naoma, Stamarof, Rahibin Aşkı ve Bir Çinli Arkadaşım isimlerini taşıyan yazılarda, yazar, bu insanlarla ilgili gördüğü ve duyduğu hikâyeleri kendinden de bir şeyler katarak anlatır. Tahliline geçildiğinde de görüleceği gibi basit birer hatıra gibi yazılan bu hikâyelerde, yazar, gördüklerini aynen nakletmemiş, onlara kendi hayallerini, düşüncelerini de katmış, itibari bir nitelik kazandırmıştır. Biz bu hikâyeleri okuduğumuz zaman, onda hem yazarın geçmişinden, hem de hayal dünyasından bir şeyler buluruz. Bu yüzden biz burada anlatılanları hikâye olarak kabul edip öyle değerlendireceğiz.

Yazarın sayıları yaklaşık kırk beşi bulan hikâyeleri tek tek ele alınıp incelendiğinde en çok psikolojik yönden sapma gösteren kahramanların derinlemesine tahlil edildiği görülür. Bununla beraber ölüm, kader inancı, inanç-inançsızlık çelişkisi, gelecekte endişe, hayatın gayesi, hastalık gibi ferdî konular da bu tip hikâyelerde birlikte işlenmiştir.

Bundan başka yazarın kendi hayatının bir dönemi ile ilgili kurup anlattığı yarı hayali, yarı gerçek hikâyeler de vardır. Bunlarda da psikolojik tahlillere yer verilse de doğrudan yazarı ve hayatını hatırlatan yarı hatıra türünde hikâyelerdir. Bir de yazarın çevresindeki olaylardan etkilenerek toplumda gördüğü haksızlıkları ve aksaklıkları anlattığı sayıları az da olsa sosyal içerikli hikâyelere de rastlanmaktadır.

Bu özelliklerine göre hikâyelerin tümünü bir bütün olarak incelemek ve en genel hatlarıyla aşağıda görüldüğü gibi sınıflandırmak mümkündür.

- a.- Yazarın hayatıyla doğrudan ilgili olan hikâyeler
- b.- Yakın çevresini konu alan hikâyeler
- c.- Sosyal konulu hikâyeler

d.- Psikolojik içerikli hikâyeler

Böyle bir tasnifle bütün hikâyelerin tam olarak ayrılması mümkün değildir. İnsan psikolojisinin her hikâyede ele alınması bu sınıflandırmayı güçleştirmektedir, fakat en uygun ve en genel tasnifin böyle olacağını düşünüp, anlatılan konu ve vakaları cereyan tarzı bakımından inceleyeceğiz.

Hemen her hikâyesinde “insanın ruh tezatlarını, cemiyetin fertle olan münasebetlerinde bu tezatların oynadığı rolü”¹⁷² işleyen yazarın, bu yönüyle daha da ön plana çıkmış olan hikâyeleri bu bölümde ele alınacaktır. Hikâyelerinin yarısını bu türde olanlar teşkil eder.

Hikâyelerindeki kahramanların çoğu, yazıldıkları devrin genel özelliklerini üzerlerinde taşımaktadırlar. Ruh tezatlarına düşmeleri, korku, nefret, hayattan ümidini kesme, ölüm, kadercilik gibi insan psikolojisini derinden etkileyen durumlar karşısında acze düşen bir yapıya sahiptirler. Bu yönleriyle 1930-1960’lı yılların sıkıntılarla geçen Türkiye’sinin insanlarını yansıtır. Bilindiği gibi Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı, II. Dünya Savaşı ve sonrası, on yıllık DP iktidarından sonra gelen 1960 ihtilâli ve idamla yargılanmalar yazarın bakış açısını oldukça karartmıştır.

a. Yazarın Hayatıyla Doğrudan İlgili Olan Hikâyeler

Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinde ele aldığı konulara bakıldığında, pek çoğunda psikolojik tahlilleri ve yazarın hayatından alınmış kesitleri görmek mümkündür. Onun için hikâyelerdeki bu iki unsuru birbirinden ayırmak imkansızdır. Biz daha fazla ön plana çıkan özelliklerine göre bu şekilde ayırmayı, anlaşılmasının kolay olacağı düşüncesiyle uygun gördük.

Yazarın konusunu kendi hayatından ve yakın çevresinden seçtiği hikâyelerinin bir kısmı “Strazburg Hatıraları” isimli kitabındadır. On iki bölümden oluşan bu kitabın, ikinci bölümünde yer alan yazıları hikâye olarak burada değerlendirilecektir. Yazar, pansiyonda tanıştığı arkadaşlarını kendi bakış açısına göre anlatmıştır. Bu hikâyelerde

¹⁷² Samet Ağaoğlu, “Tahlil ve Tenkit Fahim Bey ve Biz”, Millet , S.18, İst. 1943, ss. 182-184.

vakanın geçtiği mekan ve zaman gerçekçi olmakla beraber, tahlilleri psikolojik ve itibardır.

Samet Ağaoğlu için Strazburg'da geçen iki senelik süre bir rüya gibidir. Burada gördüğü rüyalarını "İhtisaslar" ve "Hatıralar" olarak iki gruba ayırır. Bunları da hayal ve hakikati birbirine karıştırarak anlatır.

Samet Ağaoğlu, "İhtisaslar" ve "Hatıralar" diye iki bölüme ayırdığı Strazburg Hatıraları'nın İhtisaslar kısmında, okulun ilk günlerindeki düşüncelerini yalnızlık duygusuyla birleştirip anlatmıştır. İkinci kısım olan Hatıralar'da ise, parasının azalıp "Prekter Sokağı 5-A Numaralı Pansiyon"a taşındıktan sonra tanıştığı insanları ve çevresini anlatır. Önceki bölümde anlattığı hikâyelerinde vaka ve şahıstan çok tasvirler varken, bu bölümde anlatılanlarda, bir hikâyede olması gereken bütün unsurlar mevcuttur.

Ona göre yabancı bir ülkeye okumaya giden her gencin içine düşebileceği iki hayat tarzı vardır. "Ya üniversite ve kitaplar arasında geçecek temiz bir yaşayış, yahut sergüzeşter, hadiseler, heyecan ve yeislerle dolu bir rüya"¹⁷³ Strazburg'da her iki hayatı da sağlayan çevre mevcuttur. Yazar önce parasının yettiği kadar birinci çevrede kalır.

Parası azalınca, arkadaşının da tavsiyesiyle kavga, gürültü, küfür ve anormal insanların yaşadığı Prekter Sokağı'ndaki 5-A numaralı pansiyona çıkar. Ona "hakiki Avrupa'yı öğreten, hakiki insanları gösteren ve nihayet kafasının içindeki şık, süslü hülyaları yıkarak yerine tam bir realite koyan bu sokak ve bu sokaktaki 5-A pansiyonu"¹⁷⁴ olmuştur. Bu sokağın sakinleri, Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerine malzeme olabilecek nitelikte insanlardır. Bunlar, hem yazarın çok okuduğu için etkilendiğini itiraf ettiği Dostoyevski'nin tiplerine benzerler, hem de Samet Ağaoğlu'nun karamsar bakış açısına uygun tiplerdir. Suç ve Ceza'nın kahramanı Raskolnikof'un kaldığı pansiyon ve içinde yaşayan insanlar da, Prekter sokağındaki pansiyonda yaşayan insanlara çok benzerler. Yazarımız, burada gördüğü tiplerin benzerlerini, yani marazî tipleri diğer pek çok hikâyelerinde işlemiştir.

¹⁷³ a.g.e., s. 33.

¹⁷⁴ a.g.e., s. 34.

Bu sokağa taşındıktan sonra yazdığı hikâyeler “Atyas” ile başlar. Bu sokağa ilk yerleştiği gece, mekan değişikliğinin verdiği sıkıntının da tesiriyle gece yarısına kadar sokakta dolaşan yazar, pansiyondaki odasına girerken yan odadan garip inilti duyar. Kapıyı açıp bakınca yerde çıplak, kendinden geçmiş bir vaziyette yatan bir genç görür. Dokununca adam uyanır ve iyi olduğunu söyler, yazar da odadan çıkar.

Birkaç gün sonra dost olduğu bu adam, o sokakta lokanta işleten bir Bulgar’dır. İsmi Atyas olan bu Bulgar lokantacı, yazara hayatını anlatır. Annesi yatalak bir hastadır ve devamlı inlemektedir. Bu sesi işiterek büyüyen Atyas, annesi öldükten sonra bu inleme sesini arar, bulamayınca sinir krizleri geçirir. O da böyle durumlarda, yarı baygın bir vaziyette hasta annesinin çıkardığı iniltiye benzer sesler çıkararak kendini rahatlatmaktadır. Bu hasta haliyle lokantayı işletmeye fazla devam edemeyen Atyas, yakın dostlarını çağırıp lokantasında bir davet verir. Sonra onu bir daha gören olmaz. Muhtemelen memleketine dönmüştür.

Bir hikâyede yazar, Atyas’ın özelliklerini bütün ayrıntılarıyla ve objektif olarak verir. Psikolojik saplantılar ve ruhî buhran içinde kıvranan bu adam, iç dünyasındaki sıkıntıları yenemediği için gerçek hayatta da başarılı olamamış, silinip gitmiştir.

Bu hikâyede Atyas’ın annesini anlattığı, “odam, onun odasının tam üstünde idi. On sene her gece ben onun iniltileriyle uyudum ve onun iniltileriyle uyandım. Bu ıstıraplı sesler benim için bir hayat sembolü oldu”¹⁷⁵ ifadeleriyle Samet Ağaoğlu’nun hayatı benzerlik göstermektedir. Yazarın annesi de, daha Ankara’da otururlarken yakalandığı hastalıktan bir türlü kurtulamamış, ölümüne kadar, uzun süre hayatı yarı yatalak, inler bir şekilde geçmiştir. Odasının, annesinin odasının tam üstünde olması, gece yatarken annesinin iniltileriyle uyuyup, sabah olunca yine annesinin iniltileriyle uyanması Samet Ağaoğlu’nun hayatıyla birebir örtüşmektedir. Yazarın Strazburg’da bile bunu düşünmesi, bundan ne denli etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu gözle bakıldığında başka hikâyelerinin de kendi hayatıyla çok büyük benzerlikler gösterdiği görülecektir. Bu benzerlik bize şunu hatırlatmaktadır ki, yazar Atyas’ın hayatını bahane edip kendi hayat hikâyesini anlatmaktadır.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 37.

Bu hikâyelerden ikincisi ‘Febüs’ tür. Prekter Sokağı 5-A pansiyonunda kalırken yazarla tanışan Febüs, zengin bir fabrikatörün en küçük oğludur. Babasının: “Evladın küçüğü olmaktansa domuzun büyüğü olmak daha iyidir.”¹⁷⁶ Sözü gereği evinde devamlı horlanır ve çocuk muamelesi görür. Liseyi bitirince babası onu Strazburg’a tıp tahsili için gönderir. İki sene hiç okula gitmeyip kadın ve içki gibi ‘iki çelik çember’ arasında sıkışan Febüs, ailesinin kendisini reddetmesinden sonra bu pansiyona yerleşir.

Bir ara hayatını kendi kazanmak isteyip Atyas’ın lokantasında garson olarak çalışır fakat devam edemez. Birlikte yaşadığı kadının da kendisini terk etmesiyle okuldan ayrılır. Hayattan hiçbir beklentisi kalmayınca Fransız paralı ordusuna kaydolur. Bir gün askerî kıyafet içinde yazarı ziyarete gelir. Birlikte bir çay içip ayrılırlar. On beş gün sonra gazetede, Tunus’ta Fransız askerlerini götüren bir trenin raydan çıkıp suya gömüldüğü haberini okur. Ölenlerin isimleri arasında Febüs de vardır.

Yazar bu hikâyede, aile baskısı altında büyüyen gençlerin, kendi başlarına kalınca hayatta başarılı olamadıklarını vermek istemiştir. Kendisi de evin dördüncü çocuğudur ve baba otoritesini üzerinde fazlasıyla hissetmiştir. O da Strazburg’a giderken sınırsız özgürlüğün tadını almayı amaçlamış, geride bıraktığı sert mizaçlı baba ile hastalıklı anneden adeta kaçmak istemiştir. Buradaki Febüs, yazarın bu yönlerini ortaya koyan yarı gerçek, yarı hayalî bir kahramandır. Atyas’ta olduğu gibi Febüs’te de yazar kendi hayatının bazı kısımlarını anlatmıştır. Bu durum, yazarın niyetinin orada tanıdığı bazı arkadaşlarını anlatmak değil, kendi hayatının çeşitli bölümlerini hikâyeleştirmek olduğunu göstermektedir. Özellikle bu ikinci bölümde anlatılan hikâyelerde bunu açıkça görmek mümkündür.

Samet Ağaoğlu’nun Strazburg Hatıraları’nda anlattığı bir başka hikâye de ‘Naoma’dır. Daha çok aykırı yönlerini ön plana çıkararak ruh dünyaları verilen bu kahramanların, topluma uyum sağlama çabaları ile bunun olumlu veya olumsuz sonuçları verilir. Çirkinliğini hem kendisinin hem de etrafındaki insanların kabul ettiği bir kız olan Naoma da böyle bir tiptir.

Naoma çirkin ve zeki olmayan Romanyalı bir kızdır. Hayata fazla önem vermez. Çirkin olduğunun da farkındadır. Annesi ve babası onu bu yüzden pek sevmezler, hatta

¹⁷⁶ a.g.e., s. 43.

bir yere giderken yanlarına bile almazlar. Bu çirkinlikle onu kimse beğenmez, bari okusun, kendi hayatını kurtarsın düşüncesiyle Strazburg'a, Eczacılık Fakültesi'ne gönderirler.

Yazar onunla, aynı pansiyonda kalan Ermeni asıllı İranlı Serkez isimli öğrencinin sarhoş olmasından dolayı yardım istemesi üzerine tanışmıştır. Sesinin güzelliği ile bilinen Naoma, Romanya'da başından geçen bir macerayı gülerek anlatır. Macera şudur: Romanya'da evlerinin karşısındaki hapishanede mahkumlar dışarı çıkınca Naoma piyano eşliğinde şarkı söylemeye başlar. Mahkumlar bu sesin geldiği pencereye bakarlar fakat o kendini hiçbir zaman göstermez. Genç bir mahkum buna aşık olur, bu da onu sever. Onun gönderdiği aracı kadına kendisinin hizmetçi olduğunu, asıl hanımın evde olmadığını söyler. Sonra mahkumu ziyarete gittiğinde mahkum ona hanımının neden gelmediğini sorunca, Naoma, pencereden gelen o güzel sesin kendisine ait olduğunu söyler ve gider. Bu olaydan sonra bir daha mahkumlara piyano çalıp şarkı söylemez. Naoma'yı tanıyanlar bu hikâyenin yalan olduğunu, onun her yeni tanıştığına bu tür bir hikâye anlattığını söylerler.

Çirkin olduğu için erkeklerin kendisini sevmekten çok, geçici beraber olmak tekliflerine çok üzüldüğünü de anlatan Naoma, yazara, artık memleketine dönmeyeceğini, orada kalıp babasının belli olmayacağı bir çocuk doğuracağını ve sevmeye ihtiyacını onunla gidereceğini söyler. Şunları da ilave eder: "Hem bu çocuk erkek olacak. Buna eminim. Babasına benzeyecek. Fakat onu hiç tanımayacak. Hep benimle beraber olacak. Kadınlar ona çıldıracaklar. Sonra istiyorum ki onun asıl karısı ben olayım. Vücudunun değil, fakat ruhunun karısı olayım."¹⁷⁷

Onun bu sözlerine inanmayan ve dışlanmışlık psikolojisiyle söylenmiş sözler olarak yorumlayan yazar, Türkiye'ye döndükten sonra oradaki bir arkadaşından gelen mektupta, Naoma'nın babası belli olmayan bir erkek çocuk dünyaya getirdiği haberini öğrenir ve çok şaşırır.

Görüldüğü gibi Samet Ağaoğlu, bu hikâyesinde de aile ve toplum tarafından dışlanan bir insanın içine düşeceği yalnızlık duygusu ve psikolojik sapmaları işlemek istemiştir. Naoma da Febüs gibi Strazburg'dan tekrar ailesinin yanına dönmez ve bütün

¹⁷⁷ a.g.e., s. 61.

bağlarını koparır. Çirkinliğinden dolayı erkeklerden sevgi görmediği için de doğacak babasız çocuğu ile sevmeye ve sevilme ihtiyacını giderecek, hatta onunla cemiyetten intikamını alacaktır. Buradaki 'ailenin yanına dönmeme' düşüncesi, pek fazla öne çıkarılmasa da yazarımızda da mevcuttur. O da Strazburg'a giderken aynı düşünceleri taşımış, fakat ailevî durumlardan dolayı geçici bir süre için gelmek zorunda kalıp tekrar dönemeyince bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Tekrar dönmek için ilgili bakanla olan mücadelesi, bunu teyit eden bir olay olarak görülebilir. Samet Ağaoğlu'nun gerçekleştiremediği bu düşüncüyü, oğlu Tektaş kısmen gerçekleştirmiştir. Oxford Üniversitesine hukuk tahsili için gitmiş, okulu bitirdikten sonra çeşitle nedenlerden dolayı orada uzun yıllar kalmıştır.

Babası bilinmeyen erkek çocuk motifi Hazreti Meryem ve oğlu İsa'yı çağırırsa da bununla yakın ilgi kurulamamaktadır. Yazar belki bu benzerliği, hikâyesinin daha fazla ilgi çekmesi için kurmuş olabilir. Naoma'nın bu düşüncesinin altında intikam hissi yatmaktadır. Yazarın ve ailesinin de dış görünüş olarak çirkin denilebilecek bir yapıya sahip olmaları, böyle bir konuyu işleme sebebi olarak düşünülebilir.

"Uzak ve yabancı memleketlerde geçen tahsil seneleri insanı karmakarışık karakterler arasında bırakıyor. Muhtelif memleketlerin, muhtelif ırkların bazen

garip tipleriyle karşı karşıya geliyoruz. Bu zamanlarda tesadüf edilen öyleleri var ki, onları unutmak mümkün değildir. Daima hafızanın içinde canlı olarak yaşıyorlar ve en ufak bir tedai vesilesiyle tekrar doğuyorlar. İşte Stamarof da böyle bir insandı.

Ben Strazburg'dan ayrılırken teşyie gelmişti. İlk tanıştığımız gün söylediği sözü bu son ayrılış anında da tekrar etti. Ben daima insanların fevkinde kaldım ve kalacağım. Seni bir daha belki görmeyeceğim, fakat beni katiyen unutmayacaksın."¹⁷⁸

Yazarın bir nevi karakter tahlili yaptığı bir diğer hikâyesi de Stamarof'dur. Yukarıya aldığımız bölümdeki gibi anlatmaya başladığı Stamarof, "Strazburg Üniversitesi Kimya talebelerinden, aslen Rum Odessalı ve Romanya tebaasından"¹⁷⁹ biridir. Zayıf, uzun boylu, kendini çok beğenir fakat devamlı fakir ve yardıma muhtaç gibi gösterir, dört lisan bilmesine rağmen birinci sınıfta dört yıl üst üste kalır.

¹⁷⁸ a.g.e., s. 63.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 62.

Onu, belediye başkanına karşı bir öğrenci gösterisi sırasında tanır. Stamarof, bütün öğrencilerin tersine tek başına başkanı müdafaa edince onlar tarafından hırpalanır. Fakat düşüncesini değiştirmez. Yazar, bu talebe gösterisi için şöyle ilginç bir tespitte bulunur: “Talebe muhitlerinde öyle gizli bir psikoloji vardır ki, tezahür etmek için yalnız bir an ve fırsat bekler ve itiraf etmelidir ki, bu psikolojiyi yerinde ve zamanında kullanmasını en iyi bilenler Yahudilerdir.”¹⁸⁰

Samet Ağaoğlu, Stamarof’la geçen birkaç küçük hatırasını nakletmeye Fransızca *Derniere Nouvelle* gazetesinde okuduğu “Kalp para yapan bir talebe” başlıklı haberi okuyunca başlar. Gazetede anlatılan Stamarof’dur ve Alzas bankasında 50.000 franklık hesabı vardır. Babasından her ay kendine düzenli olarak bin frank para gelen Stamarof’un bunu yapmasına, özellikle kendini fakir göstermesine çok şaşırır. Fazla ruh tahliline yer verilmeyen bu hikâyede anlatılan Stamarof da aykırı ve iç dünyası karanlık bir insandır. Yazarın paltosunu almaya niyetlenmesi, uzun boyu ve aptal görünümü ve bu özelliklerine rağmen kendinde bir deha vehmetmesi Dostoyevski’nin Raskolnikof tipine çok benzemektedir.

Yazarın “Prekter Sokağı 5-A Pansiyonu içinde toplananlar, hayatın garip dekorlarından, kukla ve bebeklerinden başka bir şey değillerdir”¹⁸¹ diye tanıttığı pansiyon sakinlerinden veya o dekorun kukla ve bebeklerinden biri de “Rahibin Aşkı” hikâyesinin kahramanı Silli’dir. O, hikâyenin başında şöyle tanıtılır: “Bulgar lokantasında toplanan talebeler, Silli’yi; bu mavi gözlü, bol sarı saçlı, iri Alman kızını çok iyi tanır. O, hepimiz tarafından zekâsı, malumatı, tatlı konuşması ve nihayet visaline kavuşmaktaki kolaylıkla çok sevilen, çok aranan bir arkadaşı.”¹⁸²

Dört lisan bilen Silli’nin en büyük özelliği çok çabuk eş değiştiren, ihtiraslı bir kız olmasıdır. Yazar onunla ilgili kendisinin de şahit olduğu bir olayı anlatır. Strazburg’un yakınlarındaki bir kasabada rahiplik yapan Pastör Netter, Silli ile tanışır ve ona ilâhî bir aşkla bağlanır. Onda Meryem’in masumluğunu bulur ve evlenme teklif eder. Hayata bakış tarzları farklı olan bu iki insanın bir araya gelmesi mümkün değildir. Zaten bu tekliften sıkılan Silli de hemen kasabadan ayrılır, yeni bir sevgili bulur. Silli’den aşkına

¹⁸⁰ a.g.e., s. 64.

¹⁸¹ a.g.e., s. 41.

¹⁸² a.g.e., s. 72.

karşılık bulamayan, iç dünyası dar, bağlandığına aşırı bağlanan Rahip Pastör, bir de onun bayağı bir kadın olduğunu öğrenince hayal kırıklığına uğrar, bir müddet sonra da kendini kayadan atarak intihar eder.

Yazar burada diğer hikâyelerinden ayrı olarak farklı sosyal tabakalara mensup, farklı değerlere inanan ve farklı mizaçlara sahip insanların bir araya gelmelerinin imkansızlığı temasını işlemiştir. Ayrıca kendi dünyasının dışından biriyle karşılaşan ve ona tutulan Rahip Pastör, olayların gelişme tarzını makul görememiş, psikolojik buhran yaşamış, kendine olan güveni de kırılınca intihara yönelmiştir.

Samet Ağaoğlu'nun Strazburg'dan ayrılışından bir önce yazdığı hikâyesinin ismi "Bir Çinli Arkadaşım"dır. Gerçekle hayalin iç içe verildiği bu hikâyede vaka kısaca şöyledir. Aralarında yazarın da bulunduğu on kişilik bir grup, yağın karın altında eğlenmek amacıyla şehrin parkı olan Orengeri'ye giderler. Orada, felsefe tahsili yapan, sessiz, kendi halinde bir insan olan Çinli arkadaşlarını görünce şaka yapmak düşüncesiyle onu yere yatırıp her tarafını karla doldururlar. Çinli gencin üşüdüğünü ve üzüldüğünü gören Çinli bir kız, arkadaşlarından ayrılır ve yabancı bir ülkede, bir ırkdaşıyla alay edilmesini hazmedemeyip zayıf Çinli genci kaldırıp oradan uzaklaştırır. Bu genç kız da "Riyaziye" tahsili için orada bulunan, herkesin sevip takdir ettiği bir talebedir.

Bu olay üzerine, yazar, iki Çinli gencin arasında bir aşk doğacağını düşünüp, bu hikâyenin devamını şöyle tahayyül eder: "Kadın erkeğe: Ne yapalım, bunlar Avrupalıdır. Onlarla bizim aramızdaki farklardan birisi de zaten bu değil mi? Bu insanlar nadir olarak meyusturlar. Biz ancak zaman zaman neşeliyiz. Mademki bu bizim yaratılışımızın neticesidir, onlara kızmaya hakkımız yok..."¹⁸³

İki Çinli gencin doğabilecek aşk ilişkilerini hayal eden yazar, bu arada Çin'de, düşünen ve yazan aydın insanlara yapılan zulmü de onların ağzından ortaya koyar. Son olarak aralarının açılmasına sebep olacak bir olayla bu hayalî ilişkiyi bitirir.

Yazar, burada, okumaya gelen öğrencilerin her ne kadar ortama uyum sağlar gibi görünseler de tek başlarına kaldıkları veya bir vatandaşını gördükleri zaman içlerindeki

¹⁸³ a.g.e., s. 83.

yalnızlık ve gurbet duygusunun ortaya çıktığını belirtmeye çalışır. Bu hikâyedeki aşk da geçici, maddi hazları geçememiş, bu yüzden çabuk dağılmaya müsait bir özellik gösterir. Aşkta maddî zevkten ötesini düşünmeyen anlayış, yazarın bütün erkek kahramanlarının genel karakteridir. Ayrıca yazar bu hikâyede iki Çinli öğrenciyi konuştururken hem Batılıların Çinlilere ikinci sınıf insan gibi bakmalarından duydukları üzüntüyü dile getirir, hem de Çin’de yeni fikirlere ve düşünce sahiplerine karşı yapılan haksızlık ve zulümleri söyler. Buradaki olay ve konuşmalar bütünüyle yazarın hayal gücünün ürünüdür. Kendisinin de söylediği gibi iki Çinli genç arasındaki konuşmalar aslında olmamış, yazar onu kendisi kurmuştur. Son olarak Çinli genç, kızdan özür dilerken bu düşüncenin arkasına sığınır.

“Beni affet. Kabahat benim değil, seni karşıma çıkaran, bizi birbirimize yaklaştıran tesadüfündür. Bu, bize benzemeyen, bizim dilimizi konuşmayan, bizim gibi düşünmeyen insanlar içinde kaldık. Onlar, soğğun kendilerine verdiği neşe altında, hatırlıyor musun, benim ıstırabımla nasıl eğlenmişlerdi? Bu toprak bizim topraklardan başkadır. Biz buraya çorak, kayalık ve kederli iklimlerden geldik. O iklimlerin memleketinde bizi sevenler ve beğenenler vardı... Beni affet.”¹⁸⁴

Yazar son olarak Strazburg’dan, oradaki öğrencilik hayatından ayrılışını anlatır. Strazburg hayatı onun için bir dönüm noktası olmuştur. Orada “Son talebelik günleriyle beraber başboş, avare, hür gençliğini de bıraktığı”nı¹⁸⁵ düşünür. Onun gibi yabancı bir talebenin Strazburg’a bakışını şu cümleler çok güzel ortaya koyar.

“Alzaslı kız ve Alzas’ta okuyan yabancı talebe! Bunlar unutmak tesellisini bulmaya, unutulmak acısını tatmaya mecburdurlar. Güzel bir tesadüf onları yan yana getiriyor, biliyorlar ki, bir gün ayrılacaklar. Çılgın bir hevesle seneleri, günleri, geceleri, hatta dakikaları durdurmaya çalışıyorlar. Mademki bir gün öleceğiz demiyorlar, mademki buradan gideceğiz diyorlar.”¹⁸⁶

Yazar bu düşüncesini bir örnekle pekiştirir. Oradan ayrılmadan bir ay önce bir arkadaşını memleketine yollamaktadır. Arkadaşının üç yıldır birlikte olduğu kız

¹⁸⁴ a.g.e., s. 91.

¹⁸⁵ a.g.e., s. 94.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 93.

devamlı ağlar. Aynı kızı on beş gün sonra başka bir gençle görünce oradaki sevginin samimiyetine inanmaz. Bu kitabını ve bu bölümü; “Keşke yine yirmi üç yaşında olsam, yine Strazburg’da olsam, yine köpüklü bira dubleleri karşısında çılgın, olmayacak hülyalara dalsam”¹⁸⁷ diyerek gençlik özlemi içinde noktalar. Onun burada anlattıkları, gerçek olaylardan çok, olmayacak hülyalardan ibarettir.

b. Yakın Çevresini Anlatan Hikâyeler

Strazburg’dan gelip bir daha oraya dönemeyeceğini anladıktan sonra Ankara’da memuriyete başlayan yazar, burada, yukarıda tahlil edilen hikâyelerinden başka yakın çevresini anlatan bir çok hikâye de kaleme alır. Bunlar sırasıyla: Şimdi Sıra Benimdir, Babam, Oğlum, Üç Kişi Arasında, Bir Gece Yarısı, Hücredeki Adam ve (.....)¹⁸⁸ dir.

Samet Ağaoğlu’nun Strazburg’dan gelip Ankara’da memuriyete başladıktan sonra kaleme aldığı ilk hikâye “Şimdi Sıra Benimdir” ismini taşımaktadır. Varlık dergisinde yayımlanan ¹⁸⁹ hikâyenin konusu şöyledir: Yazar yanında yaşlı bir adamla kalabalık bir şehirde yürümektedir. Bu şehir yazarın ve yaşlı adamın eskiden çok iyi tanıdıkları bir şehirdir. İstasyona kadar birlikte yürürler, sonra onu trene bindirip yaşadığı şehre gönderir.

Samet Ağaoğlu’nun hayatının küçük bir kesitinin anlatıldığı bu hikâyenin yaşanmış hali şöyledir: Samet daha Fransa’da iken annesinin rahatsızlığı ve Serbest Fırka’nın kapatılıp babasının sakıncalılar listesine alınmasından sonra aile İstanbul’a taşınır. Samet’in Fransa’dan gelmesinden bir süre sonra babası Keçiören’deki bağlarının satış işlemleri için Ankara’ya gelir. Baba-oğul eski bağlarına gidip orada hatıralarını yad ederler. Yazar, o günleri hatırlar: “Etrafta hayaller dolaşmaya başladı. Küçük, sarı yüzlü, kapkara gözlü bir kadın (annesi). Cins bir atın hayat dolu kişnemesi, bir sürü çocuk, bir araba gürültüsü... O geliyor! Beyaz elbisesinin içinde bol saçlı esmer kafası

¹⁸⁷ a.g.e., s. 94.

¹⁸⁸ Bu hikâye, muhtevasıyla ilgisi olmadığı halde isimsiz olarak, noktalarla isimlendirilerek yayımlanmıştır.

¹⁸⁹ Bu hikâye Varlık Dergisi 1934, C.2, S.27, s.38’de yayımlanmış, kitaplarına benzer hikâyeler alındığı halde bilinmeyen bir sebepten dolayı bu hikâye alınmamıştır.

mermer bir heykel gibi birdenbire aramızda belirdi.”¹⁹⁰ Sonra onunla Ulus’tan tren istasyonuna kadar babasını İstanbul trenine bindirmek için yürürler. Babasından gençlik hatıralarını dinleyen Samet Ağaoğlu, gençliğini yaşama sırasının kendisinde olduğunu düşünüp, “Şimdi Sıra Benim” der.

“Şimdi sıra benimdir. Biliyorum ki bir gün ben de senin gibi, böyle bir öğle vakti, başımda güneş kızgın bir tepsi ağırlığı ile yanarken nefessiz kalan göğsümü elimle bastırarak böyle bir meydanda, belki bu aynı meydanın ortasında duracağım. Dizlerim titreyecek, kalbim bir yumruk gibi içime vuracak ve karşıma gelen ilk manzaraya ben de dalacağım.”¹⁹¹

Bunun daha ayrıntılı olanı “Babam” isimli hikâyedir. Yazar burada babası Ahmet Ağaoğlu’nun İstanbul’a gelişinden Malta sürgününe, oradan Ankara Keçiören’e yerleşmesinden, tekrar İstanbul’a taşınması ve vefatına kadar geçirdiği hayatını en kalın çizgilerle anlatmıştır. ¹⁹² Hikâye üslubuyla ele alındığı için “Öğretmen Gafur” adlı hikâye kitabının içinde yayımlanmıştır. Hikâyenin vakası, şahısları, zaman ve mekanı gerçek hayattan alınmıştır. Bu hikâyenin içinde, yukarıda ele aldığımız “Şimdi Sıra Benim” adlı hikâyenin tamamına yakını mevcuttur.

Yazarın kendi hayatı ve yakın çevresiyle ilgili bir başka hikâyesi de “Oğlum”dur. Duyulan vicdan azabından dolayı geçmişin muhasebesinin yapıldığı hikâyenin vakası şöyle gelişir: Üniversiteyi bitirdiği halde fazla sevinemeyen, asıl hayat yükünün şimdi başladığını düşünen oğluna, babası, bundan sonra ne yapacağını, kendinden ayrılacağına sevinip sevinmeyeceğini sorar. Oğlunun olumlu cevabı karşısında onun okumayı yeni öğrendiği yıl ajandasının 1 Ocak 1949 tarihli yaprağına “Bu gün babamdan üç kere dayak yedim”¹⁹³ yazısını çıkarıp gösterir. Bu yazıyı o günden beri saklamaktadır.

Oğlunun yazma sebebini hatırlamadığı bu cümle babasının kendini hesaba çekmesine yol açar. “Defteri daha o zaman, sana verdikten birkaç hafta sonra çantandan

¹⁹⁰ Samet Ağaoğlu, “Şimdi Sıra Benim”, Varlık, İst. 1934, C.2, S.27, s. 38.

¹⁹¹ a.g.e., s. 38.

¹⁹² Burada ele alınanlar daha geniş olarak “Samet Ağaoğlu’nun Ailesi” bölümünde anlatıldığı için bu uzun hatıra hikâyenin özeti kısa kesilmiştir.

¹⁹³ Samet Ağaoğlu, Öğretmen Gafur, Varlık yay. İst. 1953, s. 16.

ben aldım, o günden beri de saklıyorum. Seni çok erken, çok haksız dövmeye başladım. Bu sözlerimi yanlış anlama. Bir babanın oğluna verecek hesabı yoktur. Fakat kendisine karşı vereceği hesaplar bulunabilir. Şimdi ben böyle bir hesabı kendi kendime verirken sen bana hakem olacaksın.”¹⁹⁴

Çocuğun doğumundan kendini bildiği yaşına kadar geçen sürede onunla iç dünyasında yaptığı mücadeleyi uzun uzun anlatan babasına karşı oğlu sonsuz bir sevgiyle boynuna sarılır ve ellerini öper.

Marazî bir baba tipinin iç hesaplaşmasının verildiği bu hikâyede anlatılan olay hayalîdir. Yazarın gerçek hayatıyla ancak çocuğun erkek olması ve üniversite bitirmesi gibi ilgiler kurulabilir. Fakat buradaki oğlanın yazarın kendisi, babanın da Ahmet Ağaoğlu olabileceğini düşünmek daha doğrudur. Çünkü Samet Ağaoğlu babasından küçüklüğünde epey baskı görmüş, hatta bir defasında evi terk etmiştir.

Yazarın ailesini, özellikle oğlunu konu edindiği bir hikâyesi de “Üç Kişi Arasında”dır. Hücredeki Adam isimli kitabındaki dört hikâyeden biridir ve otuz yedi sayfalık uzun bir hikâyedir. Yazarın Kayseri hapishanesinde müebbet hapis cezasını çektiği sırada yazılmıştır. Zaten yazarımız bu dönemde kendi iç dünyasına daha fazla yönelmiştir.

Üç Kişi Arasında hikâyesi baba Ahmet, oğul Ömer ve Ömer’in nişanlısı arasında geçer. Ahmet Ömer’i hukuk tahsili yapması için İngiltere’ye, Oxford’a gönderir. Onun amacı: “Ömer hayat kavgasına kendisinin zayıf taraflarından hiç biri olmadan girsin, kendisinin ilk gençlik yıllarında kafasında doğmuş, zaman içinde her yanı işlenmiş o hayal adamına benzesin”¹⁹⁵ dir. Onun hayalindeki Ömer:

“Işıklar içinde büyük bir salon. Kalabalık, her milletten insanlar toplanmış. Bunlar kendi memleketlerinin yazarları, tarihçileri, politika adamlarıdır. İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca en güzel lehçeleri ile konuşuluyor. Bu insanlar arasında bir adam beliriyor. Herkesle onun diliyle konuşuyor. Fikirlerindeki açıklık, yenilik, sesindeki ahenk, jestlerindeki asillik, konuşmasındaki mükemmellik bütün salonu birkaç dakika

¹⁹⁴ a.g.e., s. 16.

¹⁹⁵ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 46.

içinde çevresine topluyor. Artık kimse konuşmuyor, yalnız o, sessizliğin ortasında, fikrin, sanatın, konuşma kudretinin heykeli gibi duruyor.”¹⁹⁶

Ahmet bu düşüncelerini çocukluğundan itibaren aşlamaya çalışır. Fakat Ömer büyüdükçe buna tepki göstermeye başlar. “Ahmet’in parlak renkler, dekorlar, büyük oluşlar, kalabalıklar, kavgalar, yenilişler, yenmelerle dolu hayal dünyasının yanında, oğlu, sessiz, sakin, gösteriştan uzak, hoş, gölgeli bir âlem yaratır. Bu âlemin içinde o, bazen şöhretten utanan ve buluşlarını başkasına mal etmeğe çalışan bir bilgin, çoğu zaman da yalnız kendisi için çizen ressam, yalnız kendi evini süsleyen heykeltıraş”¹⁹⁷ olur. Ömer bu özelliğini Oxford’da geliştirmiş, sanata aşık bir genç olarak babasının yanına dönmüştür.

Ömer’in bu sanat heyecanının gelişmesinde etkili olan bir sebep de nişanlısıdır. Ahmet onun varlığına ilk zamanlar tepki göstermişse de sonradan kabullenmeye başlamıştır. Onu oğluyla arasına giren, kendinden soğutan yabancı bir varlık olarak görür. Oğlunu istediği çizgiye getiremeyen, bunu da “...gördüm ki bizi bu güne getiren bir çok sebebin arasında kusuru sende ve bende olmayan bir kaderin rolü büyüktür.”¹⁹⁸ Diye açıklayan Ahmet, ısrarından vazgeçer. Oğlunun sevdiği kızla evlenip, sanatla ilgilenmesine razı olur.

Hikâyede Ahmet, oğluna karşı yenilişini de kadere yükler. Ona göre Ömer’in ne olacağını kendinden ayrı bir kuvvet önceden belli etmiştir. O: “İşte bunu bilemedim. Göze gözükmeyen, esrarlı, yalnız ikimizi değil, bütün hayatı, bütün varlıkları idare eden o kuvvetle farkına varmadan yarışmaya giriştim. Bu gün yenildiğimi ve o kuvvetin istediğini kolaylaştırmak gerektiğini anlıyorum. O kuvvet seni, yalnız insanın olan yere, sanata götürüyor. O halde bu yolda sana yardım etmeliyim, yenilmiş olduğumu bilerek, tuttuğun yolun doğruluğunu kabul ederek”¹⁹⁹ diyerek kadere ve ilâhî güce teslim olur.

“Ömer şimdi üç kuvvetin arasındadır: Sevddiği genç kız, babası ve bütün varlığını esrarlı bir şekilde sarmış olan sanat heyecanı.”²⁰⁰ Bu üç kuvvet arasında bocalayan

¹⁹⁶ a.g.e., s. 46.

¹⁹⁷ a.g.e., s. 47.

¹⁹⁸ a.g.e., s. 69.

¹⁹⁹ a.g.e., s. 71.

²⁰⁰ a.g.e., s. 72.

Ömer nihayet sanatta karar kılar. O da bu seçimin kadere bağlı olduğuna inanmaya başlar. Sevdiği kızın peşinden gelmemesi üzerine ondan ayrılır. Daha önce kadere inananlarla alay ederken, bu inanç kalbinde uyanmaya başlar. “İsmi ne olursa olsun, işte bilmediğim bir kuvvet beni bir yere, belki birçokları için gülünç, birçokları için acınacak şekilde bağlamak için her şeyden koparıp ayırıyor. Bu yaşa kadar manevî varlığımı yapan değerler rüzgâr önünde yapraklar gibi uçuşup gidiyorlar. Bütün bu aşklar, mutluluklar, acılar, hüznler, neşeler, belki orada, ancak o renk, çizgi, ahenk dünyasında yine birleşebilirler²⁰¹

Hikâyenin sonunda Ömer yalnız olarak sanatını geliştirmek için Avrupa’ya gider. Ahmet, denizin kenarında Ömer’den gelen özür dilediği mektubunu okur. Artık içi rahatlamıştır.

Bu hikâye, Samet Ağaoğlu’nun büyük oğlu Tektaş ile aralarında geçen olayların yarı hayal, yarı gerçek anlatılmasından ibarettir. Kuşak çatışmasının konu edildiği bu hikâyede oğlunun sanata yönelmesi, Oxford’da okuması, babasıyla olan çatışmaları gerçek hayattan alınmıştır.²⁰² Hikâyenin isminin karşılığı Ahmet, Ömer ve Ömer’in nişanlısı olarak ilk anda akla gelirse de, burada Samet Ağaoğlu; babası, kendisi ve oğlu ile ilgili olayları anlatmaktadır. Çünkü hikâyedeki Ömer’in bazı özellikleri, yazarın gerçek hayattaki kendine ait davranışlardır.

Hakim bakış açısıyla, üçüncü şahıs ağzıyla anlatılan hikâyenin başından sonuna kadar Ömer’in yaptıklarına taraftar bir görüş hakimdir. Anlatıcının Ömer’in yanında olduğu açıkça görülmektedir.

Samet Ağaoğlu’nun yine hayat hikâyesinden birkaç sayfanın anlatıldığı bir hikâyesi de “Bir Gece Yarısı”dır. Kayseri cezaevinde yazılmıştır. Yalnızlık temasının işlendiği hikâyenin kahramanı talebe iken bulunduğu Avrupa şehrine yirmi yedi yıl sonra yalnız olarak tekrar gider. İstasyonda eski birçok dostları tarafından karşılanmayı beklerken hiç aşına yüze rastlayamaz. Eski dostlarından bir kısmı ölmüş, kalanlar da şehri terk etmişlerdir. Hiçbir tanıdığa rastlayamaması onu büyük bir yalnızlığın içine

²⁰¹ a.g.e., s. 78.

²⁰² Tektaş Ağaoğlu ile yaptığımız uzun bir röportajda, yukarıda söylenenlerin yaşanmış olduğunu, kendisinin Oxford’da hukuk tahsili yaptığını fakat hukukçu olmadığını, halen de eşiyle birlikte açtıkları bir atölyede küçük heykeller yaptıklarını anlatmıştır.

düşürür. “Yalnızlık, daha çok bir ruh hali, insan kalabalıklar arasında da yalnız olabilir.”²⁰³ Diye düşünürken bir sokak kadınının beraber olma teklifini: “Ben aşk istemiyorum ama konuşmak istiyorum”²⁰⁴ diyerek kabul eder.

Erkek o gece sabaha kadar başından geçen, önemli bulduğu hepsi de olumsuz olan pek çok hatırasını kadına anlatır. Sabaha karşı ayrılacakları zaman erkek para teklif eder. Buna çok üzülen kadın: “Sabaha kadar sizi, hikâyelerinizi dinledim. Benim de insanlara anlatacaklarım var elbette. Ben de insanım. Şayet şu malum mesleğimin şartlarını her değerın üstünde gördüğümü bir an için dahi sanmışsanız yazık! Yıllardan beri işte ilk defadır ki etimi istemeden, beni, acılarını anlatmaya layık gören bir erkekle bir gece geçirdim. Haydi dostum, paranızı cebinize koyun, kendimi gerçekten bahtiyar hissettiğim şu dakikanın ölünceye kadar unutmayacağım saflığını bozmayın!”²⁰⁵ diyerek bunu reddeder ve koşarak oradan uzaklaşır.

Bu hikâyede Samet Ağaoğlu’nun gerçek hayatından alınmış bir çok bölüm vardır. Bilindiği gibi Samet Ağaoğlu ihtisasını yapmak için Strazburg’a gitmiş, oradan 1932 yılında yurda dönmüştür. Yirmi yedi yıl sonra yani 1959’da tedavi amacıyla eşiyle birlikte tekrar gitmiş, orada hatıralarını yad etmek imkânını bulmuştur. Yanına yaklaşan kadına anlattıkları ise gerçekten başından geçmiş olan hadiselerdir. Meselâ; hıyanet konusunda anlattığı hatırası, Sabahattin Ali ile ilgilidir. Sabahattin Ali ile bir ara yakın dost olan yazar, ona maddî imkânı elverdikçe ikramda bulunmuş, fakat onun tarafından devamlı faşist ve kapitalist olarak suçlanmıştır. Maddî durumunun iyi olmadığı bir ara ona yemek yediremez olunca Sabahattin Ali yazardan uzaklaşır. Sebebini ise: “Kapitalistin fakiri kadar adi adam olamaz da onun için”²⁰⁶ diye açıklar.

Yukarıda da söylendiği gibi hikâyede işlenen tema yalnızlıktır. Bununla beraber ihanet, vefasızlık, dostunu aldatma gibi yan temalara da yer verilmiştir. Hikâye, hakim bakış açısıyla ve üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılmıştır. Yazar burada okuyucuya bir mesaj vermek yerine, sanki geçmişindeki kendisini üzen olayları okuyucuyla paylaşmak

²⁰³ Samet Ağaoğlu, “Bir Gece Yarısı”, *Hücredeki Adam*, s 11.

²⁰⁴ a.g.e., s. 13.

²⁰⁵ a.g.e., s. 40.

²⁰⁶ a.g.e., s. 24.

istemiştir. Hikâyede yanına gelen sokak kadını hayalî bir tiptir. Gerçekte yazar Strazburg'u eşiyle dolaşmış, hatıralarını uzun uzun ona anlatmıştır.

Samet Ağaoğlu'nun yine Kayseri hapishanesinde yatarken kaleme aldığı, oradaki hayatının konu edildiği bir hikâyesi de "Hücredeki Adam"dır. Yalnızlık temasının işlendiği bu hikâyede Hücredeki Adam'ın yalnızlık düşüncesi verilirken, hayal ve rüya unsurlarıyla da bu tema desteklenmiştir.

Karısını öldürmekten dolayı yirmi yıl hapse mahkum olan adam, bunun ilk sekiz ayını hücrede geçirecektir. Burası beş adım uzunluğunda, üç buçuk adım genişliğinde, göğe açılan küçük bir penceresi olan, yeme, yatma ve tuvalet ihtiyacının burada görüldüğü bir 'delik'ten ibarettir. Hukuk fakültesinden çıkmış birisi için çekilecek bir yer değildir. Burada başkasıyla konuşmak ve mektup dışında yazı yazmak da yasaktır. Serbest olan tek şey rüya görmek ve hayallere dalmaktır. Hücredeki Adam da öyle yapar. Bol bol hayal kurup rüya görür.

Bu şartlarda cezasını çeken Hücredeki Adam, kendini oraya tıkanların mantığını şöyle tahlil eder: "Ceza diye yalnız hürriyetimi almakla kalmadılar, kafamda, kalbimde inandığım, sevdiğim her değeri yıktılar. Allah'la karşı karşıya kalmalı bahanesiyle Allah'ın varlığından şüphe ettirdiler. Yalnız vicdanının sesini dinlesin yalanı ile vicdanımı kararttılar. Tek başına bir hücrede kalarak iyiliğin faziletini öğrensün saçması ile bütün pisliliklerle yüz göz olmama yol açtılar."²⁰⁷

Bu tür düşüncelerle hapishane hayatından ders alıp pişman olma yerine, topluma karşı daha büyük bir kin ve intikam duygusuna kapılır. "Buradan ve cezamı çekip hapishaneden çıktıktan sonra bambaşka bir insan olacağım. Kalpsiz, merhametsiz, hatta zalim bir insan. Keyfim için, çıkarım, heveslerim için suç işleyeceğim. Fakat yakalanmadan, yerime ahmakları, akılsızları suçlu göstererek. Her çeşit maskeyi takacağım yüzüme, göz yaşları dökerek yalan söyleyeceğim, ayak öperek hançerleyeceğim, yüze gülerek vuracağım."²⁰⁸

Hikâye bu düşüncelerle son bulurken, Hücredeki Adam'ın şahsında bir mahkumun hücrede yatarken neler düşünebileceği görülür. Hakim bakış açısıyla ve üçüncü tekil

²⁰⁷ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 142.

²⁰⁸ a.g.e., s. 142.

şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede, yalnızlık gibi ferdî bir tema işlenirken, hapishane hayatının sosyal açıdan tahlili de yapılır.

Bu hikâye, Samet Ağaoğlu'nun gerçek hayatıyla birkaç yönden benzerlik göstermektedir. O da Yassı Ada'da idamla yargılanıp cezası müebbede çevrilince Kayseri Cezaevi'ne sevk edilmiş, orada birkaç ay "iki metre boyu, bir metre eni olan"²⁰⁹ hücrede kalmıştır. Hücredeki mahkumun da Hukuk Fakültesi çıkışlı olması, yazarımızla olan bir başka benzerliğidir. Bu hikâyenin de Kayseri Cezaevinde 1963 yılında yazılması Samet Ağaoğlu'nun küçük değişikliklerle kendi hücre hayatını anlattığı düşüncesini akla getirmektedir.

Yazarın kendi hayatıyla ilgili olan bir hikâyesi de Zürriyet'te yer alan "Mahalleye Dönüş"tür.

Yaşlı adam "artık hayatın sonuna yaklaşmaya başladığını, eski aşınalarla vedalaşmak icap ettiğini, maziye, çocukluğunu son bir defa daha görmek lazım geldiğini"²¹⁰ düşünüp doğup büyüdüğü şehre gider. Trende iki yaşında menenjitlen ölen küçük kardeşini rüyasında görür. Kardeşi adeta kendini çağırmaktadır.

Eskiden yaşadığı mahalleye girince çocukluk aşkı Zeynep'in babasına rastlar ve ondan Zeynep'in öldüğünü öğrenince hemen oradan kaçarcasına uzaklaşır. Rahatlamak için meyhaneye gider. Orada gördüğü eski bir arkadaşından mahalledeki akranlarından pek çoğunun öldüğünü öğrenir. Geldiğine pişman olup oradan kaçarken kendini mezarlıkta bulur. Orada oğlunu yeni kaybetmiş bir babanın dramına şahit olur. Onunla birlikte sabaha kadar mezarlıkta oturur. Bu arada ölüme karşı duyduğu korku da gitmiş, yerini ümit ve huzur almıştır. O rahatlıkla sonradan çok zengin olmuş arkadaşını ziyarete gider fakat arkadaşı onu tanımaz. Tekrar insanlara ve hayata lanetler yağdırırken üç dört yaşlarındaki bir erkek çocuğun kendine çarpmasıyla sıkıntılardan kurtulur. "Bir çocuk gibi ebediyet ve ölüm fikrinden uzak olarak yaşamak lazım geldiğini"²¹¹ düşünür. Sonra derede oynayan çocuklara kayık yapar ve ömrünün sonuna kadar orada kalacağına söz verir.

²⁰⁹ Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s. 167.

²¹⁰ Samet Ağaoğlu, "Mahalleye Dönüş", Zürriyet, s. 20.

²¹¹ a.g.e., s. 36.

Yalnızlık temasının işlendiği bu hikâyenin kahramanı, hikâye boyunca hayat, ölüm ve kader çelişkisi içinde bocalar. Zeynep'in öldüğünü duyunca oradan kaçarcasına uzaklaşan hikâye kahramanı, mezarlıkta küçük çocuğunun kabri başında ağlayan babadan etkilenecek ölümü sevmeye başlar ve kadere teslim olur. Fakat zengin arkadaşının kendisini tanımaması onda tekrar eski düşüncesine yani insanlardan ve ölümden kaçma duygusuna kapılmasına yol açar. Çocukları görmesi ise bütün bu çelişkilerden kurtulmasına veya onları unutmaya sebep olur.

Hikâyede yazarın trende iki yaşında menenjitlen ölen kardeşini görmesi, gerçek hayatta Samet Ağaoğlu'nun iki yaşında ölen kardeşi Beşir ile büyük benzerlik göstermektedir. Hikâyedeki yazarın hayata, ölüme ve kadere bakışı ile Samet Ağaoğlu'nun bakışı da hemen hemen aynıdır. Hikâye birinci tekil şahıs ağzından yarı hikâye, yarı hatıra olarak anlatılmıştır.

Yine birinci tekil şahıs ağzıyla, iç içe iki farklı olayın anlatıldığı bir hikâyesi de Hücredeki Adam kitabında yer alan ve (.....) şeklinde noktalarla isimlendirilen hikâyesidir. Burada yazar, her gün mutlak olarak gittiği meyhaneyi ve meyhaneciyi, oraya gelenleri gerçekçi bir üslupla anlatırken, birden, masasında tanıştığı Cihangir adındaki eski bir tarih öğretmenin başından geçen bir olayı onun ağzından nakletmeye başlar.

Cihangir, bir ortaokulda tarih öğretmenidir. Yazar anlatıcının da isminin Mete olduğunu öğrenince ilk tarihle ilgili düşüncelerini şöyle açıklar. "Cihangir, Mete. Bunlar iki Türk kahramanının isimleri değil mi? Yüz binlerce insanın başına geçmişler, rastladıkları toprakları ezerek, erkekleri öldürerek, kadınları, kızları esir ederek, şehirleri yıkarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna yürümüşler. Benzerleri Sezarlar, İskenderler, ta Napolyon'a, Hitler'e varıncaya kadar bu çeşit adamların hepsi aynı şeyi yapmışlar. Neden? Kendilerine kahraman denilmesi için! Felaketler, bedbahtlıklar, yangınlar üzerinde kurdukları gurur tahtına oturmak için."²¹²

Tarihi, vuranla vurulanın, ezenle ezilenin hikâyesinden ibaret gördüğü için öğretmenliği bırakmış, komisyonculuk yapmaktadır. Bekar olduğu için küçük şehirlerde ve kasabalarda dolaşarak aldıklarını oralarda pazarlamaktadır. Tarihle ilgili

²¹² Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 87.

düşüncelerinin yanında Allah, kader ve ölümle ilgili garip düşüncelere de sahiptir. “Her iki tarafın da Allah’ı aynı. İşte buna isyan ediyorum. Allah ya vuranın, ya vurulunun olmalı, şayet tek ise! Çünkü zalim de, mazlum da, fenalık yapan da fenaliğe uğrayan da bu işleri kadere bağlıyorlar. Beni zalim, seni mazlum yapan kaderimiz ise, bu yolu Allah çizmiş ise hâkim de, mahkum da kendisi olmuyor mu?”²¹³ Fakat böyle şüpheli düşüncelerine göre yine de imanı tamdır.

Cihangir Anadolu’nun küçük şehir ve kasabalarını dolaşıp elindeki malları satarken son uğradığı kasabada peşine genç bir adam takılır. Nereye giderse peşinden gelen bu adamdan bir türlü kurtulamaz. Zararsız, sessiz, hiçbir şey istemeyen bu genç adam, kendisini de tanıtmaz. Bunun, günün birinde mutlaka kendisine bir zarar verebileceğini düşünüp evhama kapılan Cihangir, تنها bir yerde, adamın alnını taşla ezmek suretiyle öldürür. Öldürdükten sonra büyük bir vicdan azabı çeker, haksız ve gereksiz yere öldürdüğüne inanır. Onun cebinde bulduğu çocuklu bir kadın resminin arkasındaki adresi bulmak için o şehre gelir ve kale içindeki bir sokakta kadın ve çocuğu bulur.

Onun bu adresi bulmaktaki gayesi kadından af dilemek ve böylece vicdan azabını dindirmektir. Fakat bunu yapamaz, onun yanından geldiğini, kendisiyle para gönderdiğini söyleyerek bir miktar para bırakır. Öldürdüğü adamın, yalan da olsa bunlar tarafından yaşıyor diye bilinmesinin daha iyi olacağını düşünüp gerçeği söylemekten vazgeçer. Bu düşüncesine yazardan da destek bulunca, sıkıntısını kısmen azaltmış olarak meyhaneden vedalaşıp ayrılır. Arkasından yazar, bu hikâyenin hayal mi hakikat mı olduğu düşüncesine dalar.

Hayal ve hakikatin iç içe verildiği bu hikâyede, yazar, Cihangir’in hayatını anlatana kadar son derece gerçekçidir. Vakanın olmadığı bu bölümde tasvir ön plana çıkmıştır. Cihangir’in meyhaneye girmesiyle hikâye şekillenmeye, yazar da vermek istediklerini sırayla anlatmaya başlar.

Hikâye birinci tekil şahıs ağzıyla anlatıldığı için olayların gelişimi Cihangir’in anlatımına bağlanmış, yazar da kendi düşüncelerini ona söyletmiştir. Samet Ağaoğlu burada önce tarih bilimine karşı tenkitlerini ortaya koyar. Ona göre tarih: “Durmadan

²¹³ a.g.e., s. 89.

sürüp giden tek bir olayın sadece renk, şekil, ses değişikliklerinin hikâyesinden ibarettir.”²¹⁴ Bu olayda kuvvetlinin kırbağı, zayıfın kinidir. Okullarda anlatılan tarihin gerçeği yansıtmadığını, oradaki hükümlerin kitabın yazarına ait olduğunu iddia eder. Cihangir bu sebepten dolayı öğretmenlikten ayrılmıştır.

Yazarın burada ele aldığı ve Cihangir’in ağzından anlattığı ikinci nokta; Allah, kader ve ölüm düşüncesine bakışıdır. Biz buradan Samet Ağaoğlu’nun değişken ve yüzeysel bir Allah inancı olduğunu anlıyoruz. Onun bu konudaki düşüncesi şöyledir: “Allah’ın varlığı üzerinde soruların sınırı gelmez. Kestirmeden yok dediğimiz zaman, “o halde nasıl var oldum?” dan başlayan bir yığın sorunun karşısına “var” dediğimiz vakit de “peki nasıl var oldu?” dan ibaret, fakat kocaman bir istifham dikiliyor. En iyisi hiçbir şey sormamak.”²¹⁵

Samet Ağaoğlu’nun kendi tecrübelerinden okuyucuyu da bilgilendirmek istediği üçüncü konu da Anadolu insanına bakışıdır. Yazar 1946 yılında yapılan genel seçimde milletvekili seçilemeyince 1947-1950 yılları arasında parti müfettişi olarak Anadolu’yu karış karış dolaşmıştır. Burada verilen bilgiler, o dönemdeki tecrübe ve gözlemlerinin neticesidir.

Yazar Anadolu insanını Cihangir’in ağzından şöyle tasvir eder: “Siz Anadolu’nun iç bölgelerini bilir misiniz? İnsanlar orada toprağın birer parçasıdır. Gamlı ve renksiz. Gözler hep şüphe ile bakar. Ne düşündüklerini belli etmemek için sizi, başı eğik, sınıksız kapalı dudaklarla dinlerler. Her çeşit kuvvet, hele hükümet kuvveti karşısında korkak ve aciz! Korkudan, güvensizlikten, alay edilmek endişesinden dertlerini, şikayetlerini istediklerini anlatamazlar. Bütün memurlar, bütün aydınlar kendi içlerinden çıkmış olsalar da onlar için başka milletlerden insanlar gibidir. Sonsuz derecede bedbahtlardır. Bunu hissederek fakat söyleyemezler. Kadere inanmış gözüdürler, ama kalpleri isyanla dolu! İsyanları Allah’a kadar varır. İnanırlar Allah’a. Fakat kendilerini böylesine bırakmış olmasına bir türlü akıl erdiremezler, onun gazabına, getirdiği felaketlere sebepler ararlar. Yüzlerce yılın acıları onları bu yoldan hep batılın içine sürüklemiş. Her çeşit zenginlikten korkarlar. Kızlarının, oğullarının, kadınlarının

²¹⁴ a.g.e., s. 88.

²¹⁵ a.g.e., s. 92.

güzelliğinden, mallarının çokluğuna kadar! Günün birinde ya devlet, ya eşkıya, ya bir kabadayı ellerinden alacak diye! İşte bu fakirlikleri sefaletlerini, fakirlikleri, sefaletleri de bâtılı besleyip durmuş.”²¹⁶

Tema olarak çekilen vicdan azabının işlendiği bu hikâyede Hukuk Fakültesini bitirip gazetecilik yapan yazar anlatıcı Mete ile Samet Ağaoğlu arasında çok yakın bir benzerlik vardır. Ağaoğlu da okulu bitirdikten sonra bir süre gazetecilik yapmıştır.

Hikâyenin konusunu muhtemelen Anadolu’yu gezerken duymuş, onu hayalinde zenginleştirerek burada işlemiştir. Ağaoğlu, parti müfettişi olarak gezdiği Anadolu’yu, Cihangir’e komisyonculuk yaptırmak suretiyle gezdirmiştir. Aslında Cihangir de Ağaoğlu’nun bir yönünü temsil etmektedir. Hikâyedeki çocuklu kadının oturduğu Kaleiçi ise, bugün hâlâ orta halli Anadolu insanının rağbet ettiği Ankara Kalesinin içindeki mahalledir. Ağaoğlu’nun ilk memuriyet yıllarında oralara yolu çok düşmüştür. Ayrıca bu hikâyedeki Cihangir’in kimsenin görmediği bir yerde işlediği cinayeti hiçbir zorunluluk yokken meyhanede Mete’ye anlatması, “vicdanın hükümlerinin hukukun hükümlerinden daha tavizsiz olduğunu” gösteren bir örnektir. Bu gizli suçu itiraf etme, Suç ve Ceza’da Raskolnikof tipinde de görülmektedir. Yazarın, bunu, muhtemelen Rus yazar Dostoyevski’den etkilenecek yaptığı söylenebilir.

c. Sosyal Konulu Hikâyeler

Samet Ağaoğlu’nun hikâyeleri içinde sosyal konulara değinilmeyen hikâye hemen hemen yok gibidir. Fakat baştan sona sosyal tenkidin yapıldığı hikâyeleri azdır. Toplam yedi tane olarak tespit ettiğimiz bu hikâyelerin isimleri: Büyük Aile, Ridilemet Nüklüm Telada, Onlardan Bazıları, Dilenciler, Apartman, Sokak ile Otobüs ve Yaylı’dır.

Bunlardan Büyük Aile, kırk yedi sayfalık uzun bir hikâyedir. Şahısların çokluğu ve vakasının genişliğiyle hikâyeden çok bir romana benzemektedir. Tahir Alangu bununla ilgili olarak, “Ondaki ayrıntılı kişilik tasvirleri ile büyük tiplere dayanan hikâye anlatışının, daha başlangıçtan itibaren bir roman havası verdiği bellidir. O dallı budaklı, geniş çevreli, kişileri zaman içinde genişliğine anlatışla, Samet Ağaoğlu’nun romana

²¹⁶ a.g.e., s. 97.

yöneldiği açıkça görülüyor.”²¹⁷ Derken, İsmet Bozdağ: “Büyük Aile Samet Ağaoğlu’nun roman için soluğunu denemesidir. Eğer öyle ise hiç de cesaret kırıcı bir başlangıç değil”²¹⁸ der. Fakat bu hikâye, Ağaoğlu’nun romana geçmesi için bir basamak olmamış, tekrar hikâyeciliğe devam etmiştir. Hikâyenin vak’ası özetle şöyledir:

Hacı Gıyas, Tokat’ın Niksar kazasından, ticaret yaparak zengin olmuş bir tüccardır. Kendisi oradan ayrılmayı kesinlikle hiç düşünmezken oğulları Ferhat, Abdülmuttalip, Yakup ve Musa İstanbul’a gitmek için can atarlar. Bunun için babalarının ölmesini beklerler. Oğullarını oraya bağlamak için Hacı Gıyas, kardeşinin kızları ile evlendirir. Dört oğluna dört yeğenini alır.

Hacı Gıyas kendisi ölünce oğullarının İstanbul’a gideceklerini bilmektedir. Ölmeden önce: “Biliyorum ben öldükten sonra İstanbul’a gideceksiniz. Amma bu işi yapmayın. Orası size göre değil. Perişan olursunuz.”²¹⁹ Der fakat çocukları dinlemez, babalarının ölümünden hemen sonra İstanbul’a taşınır karaborsacılıkla para kazanmaya başlarlar.

Anadolu’dan gelip Boğaziçi’ndeki büyük bir köşkte lüks bir hayat yaşamaya başlayan aile, bu hayatın ağırlığını kaldıramaz ve büyük bir ahlâkî çöküntü içine düşer. Dört kardeş ve hanımları arasında akla gelmedik hileler, aldatmalar görülmeye başlanır. Her türlü ahlâksızlık ve görgüsüzlük medeniyet gereği olarak görülür. Aile bağları ve manevî değerler adına hiçbir özellikleri kalmaz.

II. Meşrutiyet sonrasında Mütarekeye kadar böyle bir hayat yaşayan ailede, Mütarekeden sonra işlerin bozulmasıyla önce çocuklardan başlayan hızlı bir çözülme olur. Kimisi delirir, bir kısmı intihar eder, geri kalanı da aileyi terk eder. Bu geniş ailenin bütün fertlerinden her birisi, başına mutlaka bir belâ musallat olarak ölür. Hikâye, en küçük kardeş Yakup’un en büyük ağabeyi Ferhat’ı öldürmesiyle son bulur.

Yukarıda da söylediğimiz gibi hikâyeden çok romana benzeyen Büyük Aile’de insanların başına gelen felaketler ayrıntılı olarak, üçüncü şahıs ağzıyla anlatılarak bu uzunluk sağlanmıştır. Yazar her şahısla ilgili bilgi verirken, başlarına gelebilecek belâlar

²¹⁷ Tahir Alangu, *Cumhuriyet Sonrası Hikâye ve Roman*, s. 43.

²¹⁸ İsmet Bozdağ, “Samet Ağaoğlu ve Hikâyeciliği”, *Varlık*, S. 453, 1 Mayıs 1957, s. 16.

²¹⁹ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, Varlık yay. İst. 1957, s. 33.

hakkında bizi hazırlar. Okuyucu adeta o musibetlerin geleceğinin kaderde yazılı olduğuna hükmeder. Hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede, Hacı Gıyaszadelerin hanımları ve çocukları da dahil hepsinin başına türlü felaketler gelirken, bunun sebebi; babalarının nasihatini dinlememelerine, Allah'a inanmayıp günah işlemelerine, karaborsacılık yapıp haksız kazanç sağlamalarına bağlanır. Dört kardeş dürüst olmadıkları için Allah onlara ve ailelerine bu cezaları vermiştir.

Hikâyede bu cezanın şekli de çok ağırdır. Yazar anlatıcı bunları anlatırken tarafsız olamaz, yapılanlara hak ettikleri düşüncesiyle taraftar olur. Mesela, iç yüzleri çok kirli olan bu aileden Ferhat'ın oğlu Hasan, okumak için gittiği Almanya'da kendini trenin altına atar, kızı Dilara, kış günü denize girerek bilerek

zatürree olur, diğer oğlu Hüseyin ise kendini denize atıp intihar eder, yarı vücudu balıklar tarafından parçalanmış olarak bulunur. Abdülmuttalib'in kızı Zeynep kör olur, her gün “dişi kedi” gibi önüne gelen sefil erkeklerle yatar. Karısı Mesude de hafıza kaybına uğrar yani bunlar. Aileden hiç kimsenin hayatı iyi bir sonla noktalanmaz. Samet Ağaoğlu, ailenin fertlerine karşı insafsızdır.

Hikâyede ailenin israfı anlatılırken de pek objektif olunmaz. Yazar anlatıcı burada da oldukça mübalağacıdır. Ailenin İstanbul'daki hayatı Tanzimat romanlarındaki gibi anlatılmıştır. Bu bölümü okurken biz Bihruz Bey'i, Felatun Bey'i ve Firdevs Hanım'ı okuyor gibi oluruz.

“İstanbul'un en lüks terzileri, bu evlerin kadınları için çalışıyor, bütün yeni modalar evvelâ onlarda gözüküyordu. Fakat ne kadar garip olarak! Kadınlar sokağa çıktıkları zaman herkes bu en son moda elbiselerin onların üstünde aldığı gülünç şekle şaşıyor, durup uzun uzun seyreliyorlardı. Onlar ise halkın bu alâkasını kendilerine olan hayranlığa hamlediyorlar, birbirlerini tebrik ve methedip duruyorlardı.

Haftada birkaç gece sabahlara kadar süren kalabalık eğlenceler dillere destandı. Şehrin tanınmış erkek ve kadın çalgıcıları, şarkıcıları, karagözcüleri, hokkabazları, meddahları hep oradaydılar. Bu eğlenceleri seyretmek için İstanbul'un uzak yerlerinden birçok insanlar gelerek bahçenin etrafına sıralanıyorlar, aralarına gazoz, fındık, fıstık

satıcıları da karışıyor, bir çeşit açık hava tiyatrosu, daha doğrusu bir panayır yeri meydana geliyordu.

Bazen bütün aile toptan bir geminin kamaralarının hepsini kiralayarak Akdeniz seyahatine çıkıyorlar, bazen de Semplon Ekspresi'nin yataklı vagonlarıyla yine ailece Avrupa'ya eğlenceye gidiyorlardı. Bu Avrupa seyahatlerini bütün tanıdıklara uzun uzun ve bire yüz katarak anlatıyorlardı. Berlin'de, Viyana'da, Peşte'de herkesin kendilerine hayran olduğunu, tiyatrolarda, lokantalarda hep onlara baktıklarını söylüyorlardı. Sonra: "Ah! Biz oralarda yaşayacak adamız. Amma Allah işte buralara düşürdü" diye şikayet ediyorlar, herkesin oturmasından, konuşmasından, yiyip içmesinden başlayarak bütün hareketlerini durmadan tenkit ediyorlar, beğenmedikleri insanlara; "pis Anadolulu" demekten çekinmiyorlardı."²²⁰

Hikâyenin konusu ile Samet Ağaoğlu'nun gerçek hayatı arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Yalnız yazarın yakından tanıdığı bir ailenin hayatının kısmen değiştirilerek anlatıldığı düşünülebilir. Hikâyenin teması, haksız kazanç elde eden insanların er geç bunun karşılığını göreceğidir. Bununla ilgili olarak da İsmet Bozdağ şu tahlilde bulunur:

"Bir kere bu hikâye gösteriyor ki yazar, konusuna aldığı çeşitli insanları, çeşitli yönlerinden ışığa tutmasını, onları bize güçlü ve güçsüz taraflarıyla göstermesini pek iyi biliyor. Hikâyeyi bitirdiğimiz zaman, bize tanıtılan insanları iyice yaşıyoruz. Onlar artık bizim hayatımıza karışmış oluyorlar. Yalnız tanımakla kalmıyor, bir de onların niçin iyi, niçin kötü, niçin yitik olduklarını da öğrenmiş bulunuyoruz. Her birini saran dert, iğneleyen kuşku, bölen nefret, tedirgin eden haset, ölüme sürükleyen çaresizlik bizim için besbellidir. O kadar ki uzun günler, hatta haftalar, tutalım, küçük bir yanlış adımın kurbanı olan Ferhat'ın elinden yakamızı kurtaramıyoruz. Bir gazetede rastladığımız haberde, sokakta karşılaştığımız bir yabancı yüzde onlardan birini buluyor veya bu sebeplerle onlardan birini düşünüyoruz. Bu iyi bir romancının kârı, iyi bir romanın şartıdır."²²¹ Bozdağ da bunun arkasından Ağaoğlu'ndan bir roman bekler ama herkesin beklediği bu roman gelmeyecek ve yazar hikâye yazmağa devam edecektir.

²²⁰ a.g.e., ss. 9-10.

²²¹ İsmet Bozdağ, "Samet Ağaoğlu ve Hikâyeciliği", s. 16

Samet Ağaoğlu'nun toplumun aksayan manzaralarından birkaç fotoğrafın alındığı diğer bir uzun hikâyesi de “Ridilemet Nüklüm Telada”dır. Yazar anlatıcının şahit olduğu altı olayın anlatıldığı hikâyede, görülen haksızlıklar konu edilmiş ve adaletin tersinden işlediği, “Adalet mülkün temelidir” sözü, tersinden okunarak verilmiştir.

Yazar bir vesileyle bulunduğu doğuda bir yerden Kurtalan – İstanbul Ekspresi ile İstanbul'a dönmektedir. Aynı kompartımanda tanıştığı otuz beş yaşlarındaki, Kütahya'da oturmaya mahkum edilmiş adamın anlattığı bir devlete isyan olayından sonra söylediği “Ridilemet Nüklüm Telada” sözü kafasında yer eder ve bunu hemen hatıra defterine kaydeder.

Yazar, bu yolculuktan bir süre sonra İstanbul'da Maliye Tahsil şubelerinden birinde küçük bir memur olur. Burada âmir, yardımcısı, sakat kâtip, yaşlı memur, daktilocu kız ve kendisi çalışmaktadır. Amir, oradakilere karşı çok sert fakat zengin tüccarlara ve müfettişlere karşı aşırı güleçtir. Yardımcısı sinsî, sakat çocuk da zeki ve çok çalışkan biridir. Bütün hesap hatalarını o düzeltir. Yazar ise çok kitap okuyan, felsefeye meraklı, sevgi, hürriyet ve zenginlik gibi kavramların bir kısım insanlar için geçerli olduğunu düşünür. İşine geç geldiği bir gün sakat kâtibin, zengin bir demir tüccarının belgelerinde usulsüzlük bulduğu için işten atıldığını öğrenir. Akşam eve gelince günlüğüne bu olayı yazmak istediğini de “Ridilemet Nüklüm Telada” cümlesini görür.

Bu olay üzerine oradan ayrılan yazar, şehrin büyük gazetelerinden birine muhabir olarak girer. Gazete patronu, gazetesi yoluyla her türlü yolsuzluklara çanak tutan ve bu yolla çok para kazanan biridir. Gazetede tanınmış yazarların bile yazıları sansürlenirken, patronun sarhoş oğlunun saçma hikâyeleri aynen yayımlanmaktadır. Yazar, gazetede, Edebiyat Fakültesinde okuyan bir gençle tanışır. Hayatı, toplumu, insanları, sevgiyi, gazeteyi ve patronunu devamlı sorgulayan bu genç, “...bizim patronla sarhoş oğlu devlet için de halk için de cemiyetin temsilcileri. O cemiyetin küçücük, aciz, zavallı bir kişisi de ben. En büyük hakaret budur bana. Onların aşağılatan bakışları, duruşları, yürüyüşleri ruhumu ezen bir melâlle nasıl dolduruyorsa, bu adamların cemiyetin

temsilcisi diye tanınmaları da yine ruhumu kızgın bir demirle dağlıyor.”²²² Diyerek gazeteden ayrılır. Akşam evinde günlüğüne bu olayı yazmak isteyen yazar, defterini açınca yine “Ridilemet Nüklüm Telada” cümlesiyle karşılaşır.

Bu olay üzerine gazetede fazla kalmaz, sokaklarda dolaşmayı gerektiren bir işe girer. Bir gün ağır bir şekilde hastalanarak hastaneye yatırılır. Yattığı oda, çeşitli hastalıklardan yatan yirmi hastanın bulunduğu, bakımsız, kadın erkek karışık yatırılan bir yerdir. Oradaki insanların tek ortak yönü, suratlarının asıklığıdır. Hastanede on beş gün kalan yazarın koğuşunun yanında iki de özel oda vardır. Bunlardan birinde bir politikacının oğlu, diğerinde bir zenginin karısı yatmaktadır. Son gün, politikacının oğlu ile komadaki genç adama kan vermek icap eder. Fakat hastanede bir kişilik kan vardır. Bunu politikacının oğluna verip, komalık hastanın çaresiz karısını şehrin diğer ucundaki kan merkezine gönderirler. Buna şahit olan yazar, o gün taburcu olup eve gelince, günlüğünü hastane hatıralarını yazmak için eline aldığı anda yine “Ridilemet Nüklüm Telada” cümlesine gözü takılır.

Hastaneden çıkıp bir komisyoncunun yanında çalışmaya başlayan yazar, sakinlerinin çoğunun işçi olduğu bir sokağa yerleşir. O sokakta, herkese sözü geçen, iki katlı lüks bir evde oturan sendika başkanı da vardır. Bu adam küçük bir işçilikten, çok zengin bir duruma gelmiş, işçinin haklarını savunur gibi yaparken, patronlarla da iyi geçinen ve iki taraftan da beslenen biridir. Bir gün fabrikada bir patlama olur ve birkaç işçi yaralanır. Bu olayda fabrika sahibinin ihmali açıkken sendika başkanı ondan yüklü bir para alıp olayı başka birimde çalışan garip bir işçinin üzerine yıkar. Onun işten atılmasıyla olay kapanır. Bunu da defterine yazmak isteyen yazar, çekmecesini açınca “Ridilemet Nüklüm Telada” yazısının bulunduğu sayfayı açılmış görür.

Yazar kalabalık bir caddede yürürken bilmeden bir adama çarpar. Kısa boylu, güzel giyimli ve sonradan bakanlık bekleyen bir mebus olduğunu öğrendiği bu adamdan özür diler. Adam özrü kabul etmediği gibi ağır bir şekilde küfür eder, yazar da aynı küfürle mukabele eder. Mebusun etrafındaki insanların yazarı tartaklamasıyla olay büyür ve polise intikal eder. O sırada mebus kaybolur, suçlamayı onun adamları yapar. Tanımadığı altı kişi gelip karakolda aleyhinde tanıklık yaparlar, olay mahkemeye sevk

²²² Samet Ağaoğlu “Ridilemet Nüklüm Telada”, *Katırın Ölümü*, Ağaoğlu yay. İst. 1965, s. 32.

olur, orada da aynı kişiler ortaya çıkarlar. Sonuçta yazar mahkum olur. Karar okunurken hakimlerin arasından “Adalet Mülkün Temelidir” yazısı gözüne ilişir. Adaletin tersine işlediğini düşünüp tersten yazıyı okuyunca vagondaki adamın söylediği fakat anlamını bir türlü çözemediği sözün aynısı olduğunu hayretle görür. Bu yazı, Ridilemet Nüklüm Telada’dır.

Kırk altı sayfalık, birinci tekil şahıs ağzıyla, gözleme dayalı olarak anlatılan hikâyede, yazar, şahit olduğu haksızlıkları imalı bir ifadeyle anlatmıştır. Hikâyede zenginlik, fakirlik, kuvvetlinin zayıfı, haksızın haklıyı sistemin zaaflarından faydalanıp ezmesi konu edilmiş, bunun önünün alınmaması durumunda toplumsal patlamanın kaçınılmazlığına dikkat çekilmiştir. Toplumun altı ayrı bölümünde; kırsalda, maliyede, gazetede, hastanede, sokaktaki işçiler arasında ve mahkemedeki haksız uygulamaları çarpıcı bir şekilde verilir, altı ayrı olayı, Ridilemet Nüklüm Telada cümlesiyle birbirine bağlar. Yazara göre adalet ve onun tezahürü, bu cümle doğru işlenirse bu haksızlıklar devam etmeyecektir.

Yine aynı kitapta, Katırın Ölümü’nde yer alan başka bir toplumsal hikâye de “Onlardan Bazıları”dır. Yazarın kendi ağzından, gözlemlediği olayları ve insanları anlattığı bu hikâyede bazı sosyal aksaklıklar tenkit edilir. Yazar burada kendinden çok çevresindeki insanların başından geçenleri tenkitçi bir bakış açısıyla ortaya koyar. Hücredeki Adam ile aynı yerde kendinden bahseden yazar, Onlardan Bazıları’nda nazarını etrafına çevirmiştir. Bu iki hikâyenin geçtiği yer de Kayseri Cezaevi’dir.

Müebbet hapis cezası ile cezalandırılan yazar, kaldığı cezaevinde etrafındaki insanlarla ilgilenmeye başlar. Bu mahkumların hemen hepsi kan davasından, toprak kavgasından, kadın-namus meselesinden dolayı buraya düşmüşlerdir. Bu mahkumların çoğu aldatılmak suretiyle suça itilmiş çocuk yaşta insanlardır. Bunların hiç biri kendilerini oraya düşüren olayları sorgulamaz ve katı bir kadercilikle başlarına gelenlere razı olurlar.

Yazar burada önce hapishanenin yapısını tenkit eder. Otuz metreye on iki metre ebatlarındaki bahçeden gökyüzünden başka manzara görünmemektedir. Ziyaretçilerle görüşmek çok zor şartlarda yapılmaktadır. Mahkumların ıslah olmaları için yapılan bu yerler, topluma düşman yetiştirmektedir. Toprak ve namus yüzünden işlenen

cinayetlerin mantığını da anlamayan yazar; “Anadolu’da en kolaylıkla yapılan başkasının toprağıyla kadınına sataşmak. İnanişla hareket arasındaki tezat neden?”²²³ diye sorar. Bu fiilleri işleyen mahkumları da fazla suçlayamayan yazar; “Adamı çeşitli yollarla köyünün dar sınırları içine kapatmışsın, sonra da ‘gel medenileş!’ diyorsun”²²⁴ sözleriyle sistemi tenkit eder.

Bu cümleler, bize, Yaban romanında Anadolu insanından şikayet eden Ahmet Celâl’in, sonradan dönüp İstanbul’un aydın zümresini tenkit etmesini hatırlatır. Köyünden dışarı çıkmayan, hiçbir eğitim almamış insanların, köylerinde tek rekabet ve övünç kaynağı olan kadın ve toprak için kavga etmeleri normaldir ve bunun suçu Yaban’da olduğu gibi devlet politikasında ve aydınlardadır.

Hikâyeyi hatıra tarzında anlatan, Samet Ağaoğlu’nun kendisidir. O, bunu yaparken kendisini saklamak gereğini de duymaz. “Ben âdî mahkum değilim. Burada serbest hayattaki arkadaşlarımızın çoğuyla bir aradayım. Bu bakımdan kendimi çalıştığım yerde hapsedilmiş sayıyorum”²²⁵ gibi ifadelerle onların Yassı Ada sonrası topluca gelinen Kayseri cezaevindeki DP’liler olduğu hemen

anlaşılmaktadır. Yazarın çocukluğunu hatırlayıp geriye dönüş yaptığı “Ankara’da Keçiören’in Kızlar Pınarı arkasındaki tepelerine çıkar, bir çeşit hapishane diye baktığım baba evine dönerek, sesimin, boyun damarlarımın, gırtlığımın son takatine kadar bağırırdım. O zaman içim rahatlar, sakin, durgun, biraz da yorgun, eve dönerdim”²²⁶ sözleri de, yazarın gerçek hayatının kendisidir.

Samet Ağaoğlu’nun toplumun olumsuz taraflarını bir fotoğraf makinası gibi resmederek anlattığı bir hikâyesi de “Sokak”tır. Yazar burada, Ali ve İhsan adında on beş yaşlarında iki iyi niyetli dürüst çocuğun gözüyle, cemiyetin görünmesini istediği manzaralarına dikkat çekmek ister.

Ali ve İhsan sandıkta yaşayan iki çocuktur. Sandıklarının bulunduğu caddeden hemen her gün kalabalık bir cenaze alayı geçer ve çocuklar ölümün ne olduğu hakkında fikir yürütürler.

²²³ Samet Ağaoğlu, “Onlardan Bazıları”, *Katırın Ölümü*, s. 85.

²²⁴ a.g.e., s. 85.

²²⁵ a.g.e., s. 69.

²²⁶ a.g.e., s. 75.

Bir gün öğle üstü yolda yürürlerken okulların dağıldığı bir sırada karşıya geçen küçük bir çocuğa bir otomobil çarpar. Çocuğun yanına gidip yardım etmek isterler. Çocuk onlara “Babama söylemeyin, sonra beni döver”²²⁷ der. İki arkadaş bu sözü ona söyleten sebepleri düşünmeye başlarlar.

Başka bir gün belinden alt tarafı olmayan bir çocuk görürler ve hemen oradan uzaklaşırlar. Sonra oğluyla barışmak isteyen ve onun için oğlunun elini öpüp, yalvaran babayı görürler. Yine bu olayı da çözmeye çalışırlar.

Bir gece sandıklarından mehtabı seyrederek çocuk yaşlarında genç bir sokak kızının kendilerine baktığını görürler. Kız onlara az da olsa para karşılığı beraber olmayı teklif eder. Bunlar ellerindeki son parayı ona verip, bir şey istemediklerini söyleyip kızı gönderirler. Sonra kızın düştüğü durumu düşünmeye başlarlar.

Bulundukları caddenin yakınlarındaki meydanda bir adamın idam olacağını duyup seyretmeye giderler. Herkes oraya toplanmıştır. Mahkumu getirip orada halkın gözü önünde asarlar. Çocuklar bundan çok etkilenirler. Başka bir gün o caddeden geçen düğün alayına takılıp, düğün evine giderler. Orada insanların nasıl eğlendiklerini görüp ilgiyle seyrederek.

Kalabalık bir akşam üstü sokakta doğum sancısına tutulan bir kadını görürler. İkisi de birbirlerine nerede doğduklarını, annelerinin nasıl biri olduğunu sorarlar. Fakat cevap veremezler, çünkü annelerini hatırlamazlar.

Bir gece bekçilerin hırsız kovaladığını duyarlar. Birbirlerine daha önce hırsızlık yapıp yapmadıklarını sorarlar. İkisi de böyle kötü bir işe bulaşmamışlardır. İhsan bir gün manavın önünden geçerken camı elma çeker. Bir tane alır. Fakat yaptığı fena bir iş olduğunu anlayıp elmayı yemez. Karın yağdığı başka bir gün de kara uzanmış bir sarhoş görürler. Yaklaştıklarında adamın: “Toprak, her şeyi temizleyen toprak, beni ne zaman içine alacaksın? Bir an evvel o gün gelsin! Kendimi öldürmeye cesaretim yok. Günahlarım yığın yığın. Sen beni ancak sen temizlersin! Mukaddes toprak!”²²⁸ diye konuştuğunu duyarlar. Sonra adam kalkıp oradan uzaklaşır.

²²⁷ Samet Ağaoğlu, “Sokak”, *Zürriyet*, s. 41.

²²⁸ a.g.e., s. 51.

Son olarak okul çocuklarının peşine takıldığı mahallenin meczubuyla tanışılar. Herkes onun uğurlu olduğuna inanmaktadır. İhsan bir gün meczuba geleceğinin nasıl olacağını sorar. Meczup da “Büyük, çok büyük olacaksın, önünde herkes eğilecek”²²⁹ cevabını verir. Bu söz üzerine artık bu hayattan sıkılan İhsan, Ali’den ayrılıp uzaklara şansını denemek ve büyük adam olmak için gider. Olaylara üçüncü şahıs ağzıyla ve çocukların gözüyle bakılan hikâye, hakim bakış açısıyla anlatılmıştır. Yazar çocukların bakış açısıyla normal bir mahallede olabilecek olayları okuyucuya göstermeyi amaçlamış, örneklerine fazlasıyla rastlanabilecek bu tür görüntülerin önlenmesini istemiştir. Yazar anlatıcı bu görüntülerden rahatsız olduğunu gizlemez.

Hikâyedeki olaylar arasında hiçbir bağlantı yoktur. Samet Ağaoğlu bilinç altına yerleşmiş olan eski hatıralarını aklına geldiği gibi sıralar. Burada anlatılan olaylar, Samet Ağaoğlu’nun küçükken yaşadığı ve gördüğü olaylardır. O, çocukluğunda asılan insanları görmüş, baskıcı bir babanın elinde büyümüş, en son büyük adam olmak için uzaklara gitmiştir.

Hayatın acı yanlarının verildiği hikâyede, yazar, Ali ve İhsan’ı bir projeksiyon gibi kullanmış, bilinmesini istediği olayları çocuklara göstererek okuyucunun dikkatini çekmiştir.

Samet Ağaoğlu’nun sosyal konulu olup kitaplarına almadığı üç hikâyesi “Apartman”, “Dilenciler” ve “Kiracı” ismini taşımaktadır. Bunlardan Apartman’da ²³⁰ vak’a şöyledir. Yaşlı tefeci, şişman, göbekli ve kırmızı yanaklıdır ve az konuşur. İki oğlundan büyüğü, kendi gibi okumayı sevmeyen, paraya düşkün bir karaktere sahipken, küçük oğlu okumaya hevesli, babasının yaptıklarını tasvip etmeyen biridir. Fakat babası bunu kendi servetinin hepsine yeteceğini söyleyip okutmaz. Bir gün küçük oğlan intihar ederek ölür. Babası ve abisi kimseye bir şey söylemeden aceleyle gömerler. Sonra da yaşlı tefeci ölür.

Büyük oğlana çok büyük bir servet miras olarak kalmıştır. O buna sahip olunca tıpkı, babası gibi şişmanlayıp göbeklenmeye, kırmızılaşmaya başlar. Günün birinde

²²⁹ a.g.e., s. 52.

²³⁰ Samet Ağaoğlu, “Apartman”, Varlık, C.III, Ş.50, İst. 1935, ss. 24-25.

kendisi ölünce de oğlunun şişmanlayacağını düşündükçe daha çok hasisleşir. Babası gibi tefecilik yapmaktadır.

Bir gün yaptırdığı apartmanların maliyetini daha düşürmek amacıyla işçilerin günlük yirmi yedi kuruş olan ücretini on kuruş daha azaltmayı düşünür. Bunu işçilere ayrı ayrı söylediğinde iş bulmanın sıkıntı olduğu o günlerde Halil dışında hepsi kabul etmek zorunda kalır. Zaten güneşin doğuşundan gece yarısına kadar en ağır şekilde çalışmaktadırlar.

Halil buradan çıkınca iki gün şehirde boş dolaşır. Cebindeki para ona ancak bir gün daha yetebilecektir. Ümitsizlik ve isyan içinde çırpınan Halil, elindeki parayla dinamit alır ve gidip bitmek üzere olan en güzel apartmanın tepesine çıkarak orada patlatır. Enkazın altından Halil'in cesedini çıkaran arkadaşları durumu anlarlar ve bunu kimseye söylememeye karar vererek bir köşeye çekilirler. Samet Ağaoğlu burada toplumun öteden beri kanayan bir yarası olan işçi-işveren ilişkisinin işçi aleyhindeki gelişimini konu edinmiştir.

Hakim bakış açısıyla ve üçüncü şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede zor şartlarda ve çok düşük ücretle çalışan işçilerin hayatı ile onları bu şartlarda çalıştıran tefecinin hırsı anlatılmıştır. Sonuçta aciz ve hayattan fazla beklentisi olmayan Halil canından olurken, tefeci de hırsının cezasını malıyla çekmiş olur.

Yazarın; tefecinin, işçilerin parasını on kuruş daha düşürmeyi teklif edişinin anlatılması belki mübalağalı görülebilir. Ama günümüzde de asgari ücretin tespitinde benzer ölçülerin kullanıldığı düşünülürse bunun normal olduğu daha iyi anlaşılır.

“Bak oğlum, görüyorsun, dünyanın parasını veriyorum. Elimde avucumda bir şey kalmadı. Zaten borç alarak bu işe girmiştin. Ben de pişmanım ama ne yaparsın bir kere başlamış olduk. Hepinizden Allah razı olsun. Memnunum fakat nasıl diyeyim, bu günden sonra gündeliklerinizi on kuruş daha indireceğim. Ekmeğe ne veriyorsun? Altı kuruş değil mi? Âlâ, başka ne yiyorsun? Biraz peynir o da yüz para, haydi beş kuruş da sigara koyalım, yine sana günde on beş kuruş artacak. Az para mı?”²³¹

²³¹ a.g.d., s. 24.

“Dilenciler”²³² hikâyesinde de yazar yaşlı dilencinin gözüyle hayatın zorluklarını dile getirirken hayat mücadelesinin yaşlı dilenciye düşürdüğü duruma dikkat çeker.

Yaşlı dilenci kendi dilendiği sokağa gelen küçük dilenci çocuğu önce sever ve yardımcı olur. Ona çocuğu gibi davranır. Bazen soğuk günlerde elindeki paranın bir kısmını vererek erkenden onu evine gönderir. Bu davranışından şımaran çocuk, yaşlı dilenciye rahatsız etmeye, onun kazancına mani olmaya başlar. Hatta iyice ileri gidip ona tükürür, sakalını çeker, sırtına ve yüzüne taşla vurur. Çocuğa karşı bütün sevgisini kaybeden yaşlı dilenci, ondan kurtulmak için sokağını değiştirir, fakat çocuk peşinden ayrılmaz ve şımarıklığı daha da artar.

Bunun kendi hayatı için bir tehdit oluşturduğu hissine kapılan yaşlı dilenci, küçük dilenciye ortadan kaldırmaya karar verir. Önce tatlılarla onu kendine bağlar. Bir bahar günü, suyu coşkun akan bir değirmenin yanında aldıklarını küçük dilenciye yedirirken onu suya iterek öldürür. Sonra dilendiği eski yerine gelip oturur. O gün ilk defa olarak çok para kazanır.

Yaşlı dilencinin ağzından bir hatıra şeklinde anlatılan hikâyede, hayat mücadelesinin sonunda ayakta kalmak isteyen yaşlı dilencinin hayatını tehdit eden küçük dilenciye öldürüşü konu edilmiştir. “Ölmek için öldürmek gerekir” hükmü ana fikir olarak verilmek istenmiştir. Önce kendisine bir dost, arkadaş olabileceğini düşünüp seven ve çocuk sevgisini onda gidermeyi düşünen yaşlı dilenci, onun kendisinin aç kalmasına sebep olacak davranış içine girdiğini görünce ölmek için öldürmek gerektiğini düşünür.

Burada toplumun dışladığı iki insan mücadelesinde, zor durumda kalanın imdadına toplumda uzanan bir el olmadığı için sonucu daha kuvvetli ve akıllı olan tayin etmiştir. İhtiyar dilenci, hikâyede, şikayet edeceği bir merci bulamadığı için bu gizli suçu işlemiştir. Burada kendi halinde bırakılan ve dilenerek ayakta kalmaya çalışan insanları toplumun yalnız bırakması tenkit edilmektedir. Yaşlı dilencinin gözüyle olaylar ve çevre objektif bir şekilde anlatılmıştır.

²³² Samet Ağaoğlu, “Dilenciler”, Varlık C.2, S.45, İst. 1935, ss. 330-332.

Son hikâye Kiracı'²³³ da da yazar toplumun başka bir sefil yanını, şehrin kenar mahallelerinde, tenekeden barakalarda oturan işsiz, fakir insanların dramını dile getirir.

Tuttuğu evin kirasını paylaşmak için yazar-anlatıcı bir kiracı bulur. Kendisinin hukuk mezunu ve belediyede memur olduğunu söyleyen kiracının daha sonra işsiz ve tahsilsiz olduğu anlaşılır.

Soğuk bir kış gecesi yazar kiracısını yemeğe davet etmek için odasına girdiğinde, onu buz gibi bir odada yorgana sarılmış yatıyor görür. Hemen kucaklayıp kendi odasına getirir, yedirip içirir. Bu odada onun hayat, ölüm ve ötesi ile ilgili düşüncelerini öğrenir. Bu konuşmadan doğan yakınlıkla kışı kendi odasında geçirmesini teklif eder ve anahtarını verir. Fakat ertesi gün işten döndüğünde kiracısı bir teşekkür mektubu bırakıp evden ayrılmıştır.

Baharda bir gün şehirde dolaşan yazarın yolu bir kenar mahalleye düşer. Burası oldukça sefil, bakımsız bir yerdir. Teneke kulübelerin arasında dolaşırken eski kiracısını görür. O da burada yaşamaktadır. Odasına girdiğinde etrafın çok dağınık ve onun da yüksek ateşle devamlı öksürdüğünü fark eder. Alıp hastaneye götürdüğünde, ağır bir zatürree geçirmekte olduğunu, sabaha çıkmayacağını doktordan öğrenir. Gece yarısı kendine gelen kiracı, yazarın elini öper ve yaptıklarından dolayı son kez teşekkür eder.

Bu hikâye de bundan önceki gibi birinci şahıs ağzıyla, hatıra nakleder gibi anlatılmıştır. Tasvirler gerçekçidir. Yazar bu hikâyede sefil ve yarı aç yarı tok bir halde yaşayan kiracıyı kendi adına konuşturur. Hayat ve ölümle ilgili düşüncelerini onun ağzından aktarır. Ona göre hayat ve ölüm şöyledir: “Bir insan canlı, sıhhatli ve zinde. Ağzından çıkan kelimelerde milyonlarca senenin öğrettiği hakikatler var. Yiyor, içiyor, seviyor, seviliyor, hayata, hayatta olanlara hakim. Başlı başına bütün bir dünya. Parmağının ucuna iğne batsa yanan bir ıstırap duyacak kadar canlı ve hassas.

Sonra birden bire bu adamın gözlerinin kapandığını, vücudunun soğuduğunu görüyorsunuz. Artık onu parça parça kesebilirsiniz. En ufak bir acı duymaz. Toprağa girecek ve birkaç hafta sonra ondan hiçbir iz kalmayacak.”²³⁴ Hayattan fazla bir

²³³ Şamet Ağaoğlu, “Kiracılar”, Varlık, C.6, Ş.121, İst, 1937, ss. 8-10.

²³⁴ a.g.d., s. 9.

beklentisi olmayan kiracı ölüme daha çok ilgi duyar ve vücudunun öldükten sonra nasıl bir hale geleceğini en ince ayrıntılarına kadar tahlil eder:

“Tabutun içi dışarıdan gelen seslerle doludur. İnsanların, otomobillerin, hayvanların sesi. Vücudunun iki tarafa sallanarak, başını tahtalara vuracak. Bunlar da ayrı ayrı sesler çıkaracaklar.

Sonra gömüleceğim. Belki yağmurlu bir günde. Yahut yağacak ilk yağmur suları topraktan süzülecekler. Tabutun tahtalarını ıslatacaklar. Sonra iç tarafta, tabutun tam burnunun üstüne isabet eden noktasında ilk damla su bir elmas gibi parlayacak, ağırlaşarak düşecek, arkasından başka damlalar kof sesler çıkararak düşecekler. Bana öyle geliyor ki ölü vücudun tek ıstırabı da toprak oluncaya kadar ses duymak olacak”²³⁵

Burada anlatılan mezar tasvirinde tabuttan bahsedilmektedir. Hristiyan geleneğinde ceset toprağa tabutla konurken, İslam geleneğinde kefenlenip doğrudan toprağa temas edecek şekilde konmaktadır. Hikâyedeki ifadeler Hristiyan geleneğine göredir. Bu da yazarın bu düşünceleri, okuduğu yabancı bir romandan etkilenerek yazdığı intibakı vermektedir. Zaten buradaki kiracı genç de Raskolnikof’a benzemektedir. Boyunun uzunluğu, davranışları ve diğer özellikleriyle Dostoyevski’den etkilenmiştir.

Samet Ağaoğlu’nun sosyal konulu başka bir hikâyesi de “Mankenler”dir.²³⁶ Yazarın vefat ettiği yıl Yazko Edebiyat’ta yayınlanan hikâyenin ne zaman yazılmış olduğu konusunda elimizde bir bilgi yoktur. Muhtemelen yazarın son yıllarında kaleme aldığı hikâyelerden biridir.

Bu hikâyede yazar, şehrin geniş caddesinin gece yarısını biraz geçe insanlardan iyice boşaldıktan sonra vitrinlerdeki mankenleri yerlerinden çıkarıp gün boyu kendilerini seyreden insanlar hakkındaki düşüncelerini anlatır.

Yerlerinden çıkıp caddede toplanan mankenler, insanların kendilerini seyrederken ne kadar yanlış, saçma ve sapık düşüncelere daldıklarını anlatırlar. Mesela güzel giyimli

²³⁵ a.g.d. s. 9.

²³⁶ Samet Ağaoğlu, “Mankenler”, Yazko Edebiyat Dergisi, C.3, S.20, İst. 1982, ss. 20-24.

bir kadın mankenin erkekler yüzüne, kadınlar elbisesine bakarlar. Şişman bir kadın mankeni zayıf bulurken bir başkası onun eteğini kısaltıp, göğsünü açar.

Erkeklerden ise bazıları mankeni çınlıplak soyar, bazıları aşk şiirleri söylerler. Kendilerini seyrederken bazı yakışıklı mankenlere ilgi duyduklarını söyleyen kadın mankenlere, içlerinde en iri ve en eski olan erkek manken karşı çıkar ve insanları sevmenin tehlikeli olduğunu söyler. Çünkü: “İnsanlar sadece

kalp ve ruhları ile değil hatta önce etleri ile severler. Sonra insanlar kendilerini sevdikleri için başkalarını severler. Hatta insanlar kendi etlerini sevdikleri için başkalarını severler”²³⁷

Bir başka erkek manken de insanların çok çabuk değişen sevgilerine dikkat çeker ve caddede gördüğü bir olayı anlatır. İnsanlar uzun boyunlu, sivri burunlu bir adamı omuzlarına almışlar çılgınca alkışlamaktadırlar. Birkaç ay sonra aynı kalabalık, aynı adamı yerlerde sürükler, tekmeler ve sonra da hınçlarını alamayıp asarlar. Manken bu manzarayı gördükten sonra, “Cansız olduğuma, sadece yüzümün, başımın, ayak ve kollarımın insanlara benzediğine şükrettim”²³⁸ der. Sabahın ilk ışıkları ile beraber onlar da tekrar eski yerlerini alırlar.

Üçüncü şahıs ağzıyla, hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede, insanlara normal gibi gelen günlük hareketlerinin ne kadar çelişkili, basit ve başkasının gözüyle ne kadar anlamsız geldiği konu edilmiştir. Hikâyedeki mankenlerin tenkit ettiği hareketler yazarın toplum hayatında sıkça gördüğü ve çok rahatsız olduğu hareketlerdir. Yazar burada bazı kişilerde görülebilecek hataları bütün topluma mal etmiştir. Bu da onun rahatsızlığının şiddetini göstermektedir.

Hikâyedeki mankenler, hakikatte toplumu uzaktan gözlemleyen aydın insanlar veya yazarın kendisidir. Yazar kendi bakış açısını mankenlerin diliyle yansıtır. Mankenleri kendi adına konuşturur. Daha önceki hikâyelerde toplumun olumsuz taraflarını tenkit ederken burada insanların olumsuz tarafları ele alınmıştır.

²³⁷ a.g.d., s. 22.

²³⁸ a.g.d., s. 24.

Samet Ağaoğlu'nun sosyal konulu son hikâyesi, ilk yazdığı hikâyelerden olan ve Hep Gençlik dergisinde yayımlanan “Otobüs ve Yaylı”²³⁹ dır. Yazarın Adnan Sacit müstear ismiyle yayımladığı bu hikâye, Keçiören’de yaşanmış bir olayın hikâyeye uyarlanmış şeklidir.

Ethem Çavuş Kurtuluş Savaşında bir ayağını kaybederek memleketi Keçiören’e gelmiştir. Biriktirdiği parayla bir çift at ile geniş bir yaylı yaptırır ve Keçiören Ankara arasında taşımacılık yapar. Bir gün hastalanan Ethem Çavuş bir hafta arabasını işletemez. İyileşip tekrar işe başladığında ise yollarda otobüsleri görür ve kısa bir zaman sonra da hiç müşterisiz, tek başına gidip gelmeye başlar. Kendisine artık başka iş yapması gerektiğini söyleyen dostlarını dinlemez. Bu olaydan çok etkilenen Ethem Çavuş bir sabah altından otobüsün geçtiği uçurumun başına gelip, gözünü bağladığı atlarını boşluğa sürer. Atlarla beraber yaylı otobüsün tam üstüne düşmüş, atlar parçalanmış, otobüsten beş kişi ölmüştür. Ethem Çavuş’un ise aldığı intikamın feciliğini görmek ister gibi gözleri açık ve kararlı beyaz dişleri sırtmaktadır.

Üçüncü şahıs ağzıyla ve hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede gelenekle modernitenin çatışması konu edilmiştir. Yeniliğin karşısında duramayan gelenek, kendisi yok olurken, karşı tarafa da zarar vererek, bir nevi intikam alarak işlerini sona erdirir.

Konusunun yaşanmış bir olaydan alındığı hikâyede yaylı ile otobüs bir nevi eski ile yeninin sembolü durumundadır. Yaylıyı eskimiş, geleneğin, Osmanlı’nın sembolü olarak görürsek, otobüs de yeninin, modernitenin ve genç Türkiye Cumhuriyeti’nin simgesidir. Gerçek hayatta yaylı ile beraber Osmanlı ve ona ait değerlerin geçerliliği kalmamıştır. Yazar burada yeniliğe direnmenin boş bir çaba olduğunu da vurgulamaktadır. Ethem Çavuş dostlarını dinleyip daha geçerli bir mesleğe yönelmiş olsaydı hem çatışma işine girmeyecek hem de hayatı devam edecekti.

²³⁹ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], “Otobüs ve Yaylı”, Hep Gençlik Dergisi, S.1, Ankara 1930, ss.14-16.

d. Psikolojik İçerikli Hikâyeler

Samet Ağaoğlu'nun kendi hayatını ve sosyal hayatı konu alan hikâyelerinin yanında, bir de psikolojik hikâyeleri vardır. Aslında içinde insanın bulunduğu hikâyelerde psikolojinin bulunmaması mümkün değildir. Fakat bu özellik bazı hikâyelerde ön plana çıkarken, bazılarında ikinci üçüncü planda kalmıştır. Bu özelliği ile ayırdığımız on altı hikâyeden ilki "Heykeller"²⁴⁰ ismini taşımaktadır.

İki bölüm halinde, birbirine bağlantılı olarak anlatılan hikâyenin birinci bölümünde, sarhoş bir adam sabaha karşı sendeleyerek caddede yürürken omzunda gülle taşıyan bir kadın heykelinin önünde durur ve hayallerini, ondan aldığı ilhamları sesli olarak anlatmaya başlar. Sonra heykelin önünde diz çöküp alnını onun tunçtan çarıklarının üstüne dayar ve dile gelmesini isterken kendini tutamaz ağlamaya başlar. Ancak uzun bir kahkaha onu daldığı hayallerinden kurtarır. Kahkahanın sahipleri "karşı kaldırımdaki küçük bir çocuk, smokinli bir erkek ve dekolte bir kadındır."²⁴¹

Bu hikâyenin II. Bölümü de "Heykeller II" ismiyle²⁴² birkaç ay sonra yayımlanmıştır. Hemen başında birinci bölümü hatırlatması için "Bir sarhoşluk gecesinin sabahında Atatürk anıtındaki gülle taşıyan kadın heykelinin ayaklarına ateş gibi yanan başını koyarak ağladığını yazdığımız genç adam, o günden sonra korkunç bir ruh sarsıntısı içinde kaldı"²⁴³ cümleleriyle başlar.

O olaydan sonra genç adam çok değişir. Kafası devamlı dumanlı, yaşamaya karşı isteksiz, arayış içinde bir hale girer. Bir sabah hergele meydanında insanları seyrederken yaşlı bir köylünün elini öpüp ayaklarına kapanan bir genç görür. Ondaki huzurlu görünüşe gıpta eder. Sormak için arar fakat bulamaz. Bir gün Ankara Kalesi'nde otururken, o genci intihar etmek üzere bir kayanın üstünde görür. Hemen onu alıp evine götürür ve intihar sebebini sorar. Genç o güne kadar herkesten sakladığı hayat hikâyesini anlatmaya başlar:

İlkokul beşinci sınıfa kadar sınıfın birincisiyken, dışardan zengin bir öğrencinin gelmesi, öğretmeninin ve arkadaşlarının o çocuğa ilgi göstermeleriyle ikinci plana düşer

²⁴⁰ Samet Ağaoğlu, "Heykeller", Varlık, C.II, S.26, İst. 1934, s. 24.

²⁴¹ a.g.d., s. 24.

²⁴² Samet Ağaoğlu, "Heykeller", Varlık, C.III, S.44, İst. 1935, ss. 12-14.

²⁴³ a.g.d., s. 12.

ve zengin çocuktan intikam alma düşüncesine kapılır. Bir gün rüyasında rakibini yerde kanlar içinde görür. Ertesi gün topu damdan almak bahanesiyle o çocuğun başına kiremit düşürerek öldürür. Okuldan ayrılıp cezasını çektikten sonra okuduğu kitapların etkisiyle kendinde liderlik tevehhüm eder. Düşüncelerini hayalleriyle süsler. Hayalinde şöyle pembe bir cennet kurar. “İnsanların ıstırapı aynıdır. İstirap müşterek olunca onları birbirinden ayıran diğer şeyler yıkılabilir. Ve müşterek bir ıstıraptır ki bütün insanları kurtarabilir. Haksızlık başkasını kullanmak kalkacak, harp ve dövüş olmayacak. Birbirinin gözünü oymak olmayacak ve hatta milliyet bağları olmayacak.”²⁴⁴

Bu düşüncelerini etrafındaki insanlara anlatacağı sırada hayallerinin gerçek olduğunu, düşüncelerinin uygulandığını, fakat bunun insanları daha perişan yaptığını gördüğü bir rüya onu bundan vazgeçirir. Rüyasında “İşte fikrim tahakkuk etti. İşte senin fikrinin sayesinde ki bu insanlar zincir içindedirler”²⁴⁵ der. Uyanınca bütün hayallerinden vazgeçer kendini büyük bir boşlukta bulur. Hergele meydanındaki ayağına kapanıp, elini öptüğü yaşlı köylü rüyasındaki adamdır.

Yazar anlatıcının bütün kalma arzusuna rağmen gitmesini ister. On beş senenin hikâyesini yazdığı defterini de verir. Yazar giderken evden bir silah sesi gelir. Koşarak odaya girdiğinde, adam kanlar içinde cansız yatmaktadır.

I. tekil şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede, hayatın gerçeklerine bir türlü uyum sağlayamayan, rüya ve hayal dünyasında yaşayan insanın düştüğü durum konu edilmiştir. Hayal hakikat dengesini kuramayan genç adam, mermi taşıyan kadın heykelinin ayakları dibinde ağlarken, karşı kaldırımdan küçük bir çocukla smokinli bir erkek ve dekolte bir kadın ona gülerler. Burada yazar tarihi bir sembol olduğu için heykele saygı duyan genç adama gülen çağdaş giyimli insanları tenkit eder. Ona göre yeni yetişen Cumhuriyet nesli, kendine o günleri sağlayan kahramanları tanımamakta ve hor görmektedir. Hikâyenin ismi olan “Heykeller”, gerçek heykellerden çok, mermi taşıyan kadın heykeline ilgisiz kalan insanları vasıflandırmaktadır.

Ayrıca yazarın; milliyet bağlarını reddeden, mensuplarına rekabeti kaldırıp sınırsız bir eşitlik içinde muhayyel bir cennet vaat eden sosyalizm düşüncesini tenkit edip, ona

²⁴⁴ a.g.e., s. 14.

²⁴⁵ a.g.e., s. 14.

yaşama hakkı vermeyişine de burada rastlamaktayız. Samet Ağaoğlu genç adamın şahsında realiteden uzaklaşan insanların topluma yön vermeyeceği gibi, kendilerini idare etmekte de acze düşeceklerini vurgulamak istemiştir.

Yazarın bu yolda yazdığı bir diğer hikâyesi de Züriyet'dir. Aynı zamanda sekiz hikâyenin toplandığı kitaba da ismi verilen bu hikâyede çocuk bekleyen bir babanın doğum öncesi ve sonrası taşıdığı korku, endişe ve bunun gerçeğe yansımaları anlatılmaktadır.

Yazar anlatıcı ağzıyla anlatılan hikâye, karısının bir sabah gebe olduğunu söylemesiyle başlar. Evhamlı ve şüpheli bir yapıya sahip olan baba, çocuğun doğumuna kadar hayal hakikat çatışması içinde bocalar. Önce çocuğun ölü doğacağı, sonra da sakat olacağı düşüncesi onu rahatsız eder. Çocuğun ana rahmine düşmesinden bir yaşına gelmesine kadar devamlı olumsuz ihtimalleri düşünüp endişeye kapılan baba, sonunda yürümeye başlayan oğluna büyük bir sevgi ve şefkat beslediğini anlayınca rahatlar.

Çocuk bekleyen her babanın doğum öncesi ve sonrası içinde bulunduğu psikoloji çok gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Hikâyeyi okurken çocuk sahibi olan her insan içinde daha önce kendisinin duymuş olduğu kaygı ve korkuların bir kısmını mutlaka bulur. Hikâye o derece gerçekçi yazılmıştır. Hikâyede yazarın olumsuz düşüncelerin etkisinde fazla kalması, onun itikat ve tevekkül eksikliği ile de açıklanabilir. Bir anne babanın tevekkül limanına en çok muhtaç olup sığındığı doğum öncesinde, Samet Ağaoğlu bu kavramı hiç aklına getirmez. Halbuki endişeli babanın o andaki tek sığınağı tevekküldür.

Başlarda olumsuz ve karamsar olmasına rağmen sonucu itibarıyla olumlu bir bakış açısıyla yazılan hikâyede yazar, 1934 yılında doğan ilk çocuğu Tektaş'ın doğum öncesi ve sonrasında yaşadıklarını anlatmıştır. Yani konusu hayali değil, yaşanmış bir olaydan alınmıştır. Bu hikâyeyle ilgili olarak Sabri Esat Siyavuşgil şu değerlendirmede bulunur. "Züriyet'te henüz doğmuş bir yavrunun şekilsiz bir et yumağına benzeyen manzarası, babanın ilk hülyalarıyla sonraki tereddüt ve endişelerini birbirine bağlayan günlük bir realite basamağıdır. Baba ve hikâye bu basamağın berisinde ve ötesinde, insan realitesinin sırdaşlara bile itiraf edilmekten çekinilen bin bir ıstıraplı dehlizinde

dolaşıyor, istikbali önceden ve endişe ile yaşıyor. Ve nihayet hayatın bir mucizesi olan sevgi, içinde fırtınası tükenmiş deniz gibi duruluyor.”²⁴⁶

İnsan psikolojisinin ele alındığı bir başka hikâyesi de “Bir Hastane Hatırası”dır. Hikâye şu cümlelerle başlar. “Dün gece uykum kaçtı. Böyle zamanlarda yaptığım gibi, yine maziye düşünmek, kaçınılmış fırsatları kaçırmamış, yarım kalmış zevkleri tam alınmış, hayat mücadelesinde ekserisi beni yenen düşmanlarımı ben yerlere sermişim. Çıldırısıya aşık olduğum kadınlar bana aşık olmuşlar gibi tahayyül etmek ve bu suretle kendime ve mazime heyecan vermek istedim.”²⁴⁷ Hikâyenin kısaca özeti şöyledir:

Uykusu kaçınca eskiyi düşünmeye başlayan yazar geçmişte yaşadığı bir hastane hatırasını hatırlar. O zaman müdüründen izin alıp sevk alamadığı için sevk alıp hastaneye yatan yazar orada hastalık ve ölümü düşünürken aynı odada başka bir hastayla tanışır. Garip davranışlar gösteren bu adam, hayat hikâyesini anlatırken, hasta bakıcı kadın gelip onu odasına götürür ve yazara; onun iki yıldan beri orada yatan bir deli olduğunu, her yeni gelen hastaya kendi macerası diye her defasında başka bir hikâye anlattığını, bu anlattıklarına kendisinin de inandığını söyler.

Yazar anlatıcının ağzından, hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede, Samet Ağaoğlu, hayattaki başarısızlığının ezikliğini hayallere dalarak savuşturmaya çalışan bir insanın duygularını ele alır. Bu hikâyede üzerinde en çok durulan unsur ölümdür. Bu hem hastaneye yatınca birden öleceğini düşünen yazar anlatıcı tarafından, hem de “ölüm fikri, yaşayan bir insan için korkunç bir mikroptur. Herkes, her şey, en sevdiğimizden, en nefret ettiğimize kadar ölebilir”²⁴⁸ diyen deli tarafından ısrarla vurgulanır. Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinin bir özelliği de kahramanların devamlı ölümü düşünüp etrafındakilere hatırlatmak ve böylece karamsar havayı muhafaza etmektir. Yazar, hikâyelerindeki maraziliği en çok ölüm düşüncesiyle yakalar. Ama bu düşünce işlenirken kesinlikle abartı yapılmaz.

Bunu takip eden “Hayat Mücadelesi” isimli hikâyede ise yazar, bir doğum evindeki günlük olayları iki ruşeymin gözlemiyle okuyucuya sunar. Doğum kadar

²⁴⁶ Sabri Esat Siyavuşgil, “Zürriyet” Yeni Sabah Gazetesi, 18 Haziran 1952, s. 5.

²⁴⁷ Samet Ağaoğlu, “Bir Hastane Hatırası”, *Zürriyet*, s. 54.

²⁴⁸ a.g.e., s. 60.

ölümün de yaşandığı hastanede biri annesinin isteğiyle, diğeri ise anne sağlığını tehdit ettiği için insan haline gelemeyen alınıp ilaçlı bir kavanoza konan iki ruşeym, hastanenin sıkıntılı, iniltili hayatını, aralarında konuşmak suretiyle ortaya koyarlar. Bu ikisinin bulundukları yerde çekindikleri iki kişi vardır. Biri devamlı hile ile gülen, rahat ve şişman Yahudi, diğeri de mağrur, emin, küstah tavrı ile kımıldamadan oturan Buda'dır. Bunlardan Buda ölüm ve ötesini temsil ederken, Yahudi, dünya hayatını ve içindeki düzensizlikleri temsil etmektedir.

Hakim bakış açısıyla, ruşeymlerin ağzından anlatılan olaylar, karamsar marazi ruhun özelliklerini yansıtmaktadır. “Ölenlerin, doğanların ve çıldıranların tavaf ettiği bu yerde, havaya ve maddeye sinmiş ıstırapların hikâyesi”²⁴⁹ anlatılmaktadır.

Züriyet'teki bir diğer psikolojik hikâye de “Kedi Seven Sokağındaki Bahçe”dir. Yalnız bir insanın kolaylıkla düşeceği hayal-hakikat ikilemi içinde bocalayan, hayalin etkisiyle hakikati yaşamakta zorlanan bir insanın ruh dünyası bu hikâyede anlatılmaktadır.

Ankara'da yeni girdiği küçük memuriyetinde şevkle çalışan hikâye kahramanı, işinden çıkınca Kedi Seven Sokağındaki Bahçe'ye gidip, orada bir bankın üzerine oturup etrafı zevkle seyrederek. Fazla beklentisi olmadığı için bu hayattan sonsuz bir zevk almaktadır. Yalnız ölüm fikri, bir gün muhakkak ölüme mahkum olduğu düşüncesi, huzur ve sükununu bozan tek sebeptir.

Yine bir gün aynı bahçede otururken bankın dibinde 15-16 yaşında bir genç kız resmi görür. Resmi alıp evine gelir. Bundan sonra devamlı resimdeki kızla hayali bir dünya kurup beraber olur, onunla konuşur. Gündüzleri işten çıkınca resimdeki kızı görürüm düşüncesiyle bahçede onu bekler, gece de rüyasında devamlı onunla birlikte yaşar. İşlerini aksattığı yetmiyor gibi ruh dünyası da bozulmaya başlayan genç, aynı düşünceyle yattığı bir gece, rüyasında onu yılan olarak görür. Bundan sonra düştüğü durumun farkına varıp resmi atar ve tekrar eski düzenli hayatına kavuşur.

Kahramanın ağzından, hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede münzevi olarak yaşayan gencin yerde bulduğu fotoğraf, onun hayatının akışını değiştiren “zalim ve

²⁴⁹ Sabri Esat Siyavuşgil, a.g.g., s. 5.

müstebit bir kıymet” olur. “Bütün hikâye, yalnızlığın uçsuz bucaksız denizinde eline bir tahta parçası geçirmiş mariz bir muhayyile”nin²⁵⁰ yeniden yarattığı hayali sevgiliyi anlatır. Yalnız genç, yerde bulduğu resimdeki kişiyi adeta sahiplenir ve onunla kendisine hayali bir dünya kurar. Hayal hakikat çatışmasının içine düşen genç, sonunda hakikati seçerek tercihini doğrudan yana yapmış olur.

Samet Ağaoğlu bu tür psikolojik hikâyelerinde kesinlikle realiteden uzaklaşmaz. Gerçek insanın reddedilmez bir tarafı olan hayal dünyasında bir gezinti yaptırıp sonra gerçeğe döner. Onun bu tür hikâyelerinde hepimiz kendimizden bir şeyler buluruz.

Samet Ağaoğlu’nun Fransa’dan döndükten sonra Ankara’da İş ve İşçi Bulma Kurumu’nda küçük bir memuriyete başlayıp tek başına küçük bir evde kalmasıyla, hikâyedeki gencin Ankara’da yeni ve küçük bir memuriyete başlaması arasında doğrudan bir benzerlik görülmektedir. Bu durum da Samet Ağaoğlu’nun hikâye klasiğine uymaktadır.

Bu hikâyeyi “Bir Hastanın Rüyaları” isimli benzer konulu bir başka hikâye takip eder. Ankara’da küçük bir memur olarak çalışan ve yalnız olarak kalan genç adam, bürosunda çalışırken birden kendinden geçer ve olduğu yere yığılır. Hademesi onu kaldırır ve evine götürüp yatırır. Neden sonra ev sahibi ile yaşlı halasının başucunda beklediği evinde kendine gelir ve hastalığı sırasında gördüğü rüyayı anlatır.

Hastalık psikolojisiyle geçmişini düşünen genç, yarı kabus, yarı hatıra, yarı rüya olarak görüp düşündüklerini belli bir mantık silsilesi içinde hikâye eder. Burada anlatılan da hastalık ve ölüm karşısında duyulan acz ve buna aranan çarelerdir. Sonunda genç adam aynı önceki hikâyede olduğu gibi, hasta yattığı odasında hayallerinden ve kabuslarından uyanır. Etrafında endişeli insanlar vardır ve ölecek zannıyla halası bir köşede hafif hafif hıçkırmaktadır.

Bir Hastanın Rüyaları’nda, ateşler içinde kıvranan bir hastanın gördüğü renkli ve hareketli dünyasını yazar okuyucuya seyrettirir. Bu durum fantezinin değil, hummanın insan beyninde meydana getirdiği bir gerçektir. “Nekahet devrinde pek çabuk unuttuğumuz bu kabusları bize o sarsıcı manzaralarıyla hatırlatan hikâyeciyi realiteden

²⁵⁰ Sabri Esat Siyavuşgil, a.g.g. s. 5.

uzaklaşmakla itham etmeye hakkımız var mıdır?²⁵¹ diye soran yazar haklıdır. Çünkü bu hikâyelerde ele alınan konular, her insanın az çok yaşadığı fakat çabuk unuttuğu durumlardır. Pek çok yazar, bu duyguları yaşasa bile ele almaya cesaret edememiştir. Samet Ağaoğlu'nun da en büyük özelliği buradadır. O; eşya, olaylar ve insanlara bakarken kabuk durumundaki bunların ötesini görmeye çalışmış; rüya, kuruntu ve kabus gerçeğini, realitenin içinde kalarak ifade etmiştir. O, bunu içe sindirilmiş sağlam bir felsefe kültürü görünenin ötesine nüfuz etmesini bilen ince bir psikolog sezişi ve heyecanlı bir sanatkar mizacıyla²⁵² yapmıştır. Bundan dolayı Samet Ağaoğlu için; "Realist değildir, topluma yönelmemiştir" gibi değerlendirmeler gerçeği yansıtmamaktadır.

Bu sınıflandırmaya giren Züriyet'teki son hikâyesi, "Otuz Sene Sonra"dır. Diğerleri gibi Varlık'ta yayımlanan bu hikâyede, otuz sene önce ayrılan bir çiftin buluşup eskiyi hatırlamaları anlatılır. Hikâyenin vakası kısaca şöyledir. Otuz sene önce valizini alıp evini terk eden kadın, eski kocasıyla tekrar görüşmek ister. Kadını iyice unuttuğunu sanan adam şehrin lüks pastanesinde buluşma teklifini hiçbir heyecan duymadan kabul eder.

Heyecansız bir karşılaşmadan sonra konuşmaya başlarlar. Erkeğin istememesine rağmen kadın ayrılımlarına neden olan konuları açar. Adam küçük, fakir bir memurdur fakat hayalleri zengindir. Devamlı hayalleri ile yaşar. Bu hayallerinin içine önceleri karısını da dahil ederken sonraları içinde yalnız kendisinin bulunduğu vahşi ve acımasızca hayaller kurmaya, karısıyla hiç konuşmamaya başlar. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, adamın konuşurken dudağının kenarında sonradan oluşan müstehzi bükülme kadını kocasından uzaklaştırır.

Geçmişin özeti denilebilecek bu görüşmeden sonra kadın eski kocasının elini bile sıkmadan, ama onu hâlâ sevdiğini de anlayarak oradan ayrılır.

Üçüncü tekil şahıs ağzıyla ve hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyede eskiye olan özlem ele alınmıştır. Bu eski günlerini tekrar hatırlama, sanki bunları yapmasaydın sonuç böyle olmazdı anlamına gelen anlatımlar kadına aittir ve buluşmayı kadın

²⁵¹ a.g.g., s. 5.

²⁵² a.g.g., s. 5.

istemiştir. Hikâyenin sonunda bu buluşma ve konuşmadan hiçbir şey anlamayan erkeğin; “Niçin mezardan çıkıp gelerek bütün bunları bana anlattınız?” sorusuna karşı kadın: “Mezara girmeden evvel sizi son bir defa daha görmek için”²⁵³ cevabını verir. Bu cevapta bile kadının ekisiyi tekrar yaşama isteği vardır. Fakat adamın lakayt tutumu kadını bundan vazgeçirir.

Hikâye kahramanlarından erkek, hayal kurmayı seven ve kurduğu hayallerini karısına da anlatan birisidir. Kadın ise içinde kendisinin de bulunduğu bu hayalleri dinlemekten lezzet alır. Hatta fazla bir albenisi olmayan bu adama karşı onu bağlayan tek şey hülyalarıdır. “Kadın erkeğin hülyalarının gerçekleşmesine katkıda bulunarak onun yücelişiyle yücelmek istediği ve o hülyaları kendine de ait saydığı için onun hülyalarına büyük önem veriyor.”²⁵⁴

Otuz sene önce bitmiş bir evliliğin bitmeden önceki beş senesinin en genel özelliklerinin anlatıldığı hikâyede, anlatıcı, kadının tarafını tutmaktadır. Yazarın anlatımına göre bu evliliğin bozulma sebebi, erkeğin aile reisi olarak görevlerini yerine getirememesidir. Fakat yine bu kusurlar yazar tarafından masum ihmaller olarak verilmektedir.

Samet Ağaoğlu’nun tıpkı Zürriyet gibi, daha çok psikolojik konuları işlediği ikinci kitabı “Öğretmen Gafur” dur. İçindeki yedi hikâyeden beşi psikolojik hikâyedir. Bunlar; kitaba da ismini veren “Öğretmen Gafur”, “Bir İntihar”, “Ahmet Sai’nin Vicdan Azabı”, “Korku ve Neticesi” ile “Yazamadıklarım” oluşmaktadır.

Dostoyevski’nin “Suç ve Ceza” isimli romanının kahramanı Raskolnikof’a benzeyen öğretmen Gafur, kendinde olağanüstü özellikler vehmeden dengesiz bir tiptir. Hikâyede baştan sona kadar onun bu saplantıları ve ruhi buhranları işlenir. Hikâye, yazar anlatıcı ağızyla, üçüncü tekil şahıs olarak ve hakim bakış açısıyla anlatılır.

Karadeniz’in küçük bir sahil kasabasında, bir otel odasında kendinden önce orada kalan ve Gafur isimli birinin yazmış olduğu notlara gözü takılan yazar, bunun, Ankara’dan tanıdığı öğretmen Gafur olduğunu anlar. Yazar Gafur’la on beş sene önce Ankara’da tanışmıştır. Rus yazarları çok okumuş, kendiliğinden Fransızca ve Rusça

²⁵³ Samet Ağaoğlu, Zürriyet, s. 112.

²⁵⁴ Ömer Lekeşiz, Türk Edebiyatında Öykü, C.2, Kaknüs Yay. İst.1998, s. 203.

öğrenmiş olan Gafur, kendisinin çok orijinal düşünceleri olduğunu, yazacağı romanlarda bunları anlatıp çok ünlü ve zengin olacağını düşünür. Hatta düşüncelerini çalmasıyla diye çalıştığı okuldan istifa eder. Kadınlardan nefret eden ve bir ara psikolojik tedavi de gören Gafur, yazarımızdan harfleri Türkçe olmayan bir daktilo bile ister. Gittikçe toplumdan uzaklaşan Gafur, iyice kendi iç dünyasına kapanır, ruh hastası olur. Tek anlaşılır düşüncesi, o halinin kendi kaderi olduğuna inanıyor olmasıdır.

Hikâyede kendisinde olmayanları var gibi vehmederken, ona yaklaşan insanlardan kaçan, paranoyak davranışlar gösteren bir insanın düştüğü durumu ortaya konmak suretiyle okuyucunun dikkati çekilmek istenmiştir. Samet Ağaoğlu bu hikâyede, önceden tanıdığını söylediği Gafur'u anlatırken kendi gerçek hayatından da doğru bilgiler verir. Yani kendisi bu hikâyede de çevresiyle beraber mevcuttur. Bu hikâyede ilginç olan bir taraf da, yazarın kadınlarla ilgili düşüncelerini Gafur yoluyla aktarmasıdır. Gafur'a göre kadın insanla hayvan arasında bir mahluktur. Onlar birer çocuk yapma vasıtalarıdır ve düşünce ile ilgili meselelere karışmazlar, "Şeytanın fenalık yapmak için yeryüzündeki yardımcıları"dır.²⁵⁵

Yayımlandıktan sonra radyo oyunu haline de getirilen bu hikâyeye ile ilgili olarak yazar şunları söyler:

"Öğretmen Gafur, Ankara'da çok yakından tanıdığın genç bir öğretmendi. Adı Gaffar. Arkadaşımdı. Sonra cinnet getirdi. Çıplak ayaklarla Ankara sokaklarında dolaşarak yüksek sesle adı "...istan" diye biten ülke adlarını, tekrarlayıp, bu ülkelerin padişahı olduğunu duyurmaya başladı. Onu bu hale getiren ümitsiz bir aşktı."²⁵⁶ Bu hikâyede yazar olayı tarafsız bir gözle, objektif bakış açısıyla anlatmıştır. Öğretmen Gafur'la ilgili daha uzun bilgiyi yazar İlk Köşe' de şöyle anlatır:

"O sıralarda Millî Eğitim Bakanlığı'nda çalışan bir arkadaşım vardı. Öğretmen Gaffar. Çok genç yaşta Türkiye'ye gelmiş bir Şirvanlı. Bakanlık rahmetli Yusuf Akçura'nın devlete bıraktığı kütüphanede kitapların, vesikaların tasnifine, konularına göre sıralanıp defterlere yazılmasına bu arkadaşımı memur etmiş, o da benden çalışırken yardım istemişti. Tatlı, biraz kalın sesi, biraz değişik şivesi esmer yüzünün sevimliliğini

²⁵⁵ Samet Ağaoğlu, *Öğretmen Gafur*, s. 8.

²⁵⁶ Kemal Öner, "Samet Ağaoğlu ile Söyleşi", Varlık, S.878, Ağustos 1981, s. 17.

artırıyordu. Ama bakışları hep hüzünlü idi. Az konuşuyordu. Konuşmak için aradığı konu da hemen hep çocukluk yıllarının hatıraları.

Evli idi. Fakat kader bir gün karşısına yüzü çok güzel bir kadın çıkardı. O da öğretmen, o da evli. Üstelik bir başkasına şiddetle tutkun olduğu söyleniyordu. Çocukluk yıllarının hasretiyle, bu aşk, arkadaşımın ruhunda, sonra kafasında yavaş yavaş fırtınalaşarak rüzgârlar estirmeğe başladı. Onda bu değişikliği arada sırada birlikte uğradığımız Mehmet'in Meyhanesi'nde sezdim önce. Gözlerindeki hüznün yerini sert bakışlar almağa başladı. Çocukluk yıllarının ve doğum yerinin hatıralarını bir yana itiyor, gittikçe yükselen bir sesle eski Türklerin kahramanlarından hikâyeler anlatıyordu. Birkaç zaman sonra da kendisinin kahramanlardan biri olabileceğini iddia eden sözler. Bu arada evini de terk etmişti galiba. Uzun bir süre Ankara'dan ayrıldım. Döndüğüm zaman bana Gaffar'ın yalın ayak, sırtında bol bir entari, saç, sakalı uzamış bir halde sokaklarda yüksek sesle 'Ben bir sultanım' diyerek dolaştığını anlattılar. Birkaç gün sonra da Mehmet'in Meyhanesi önünde karşılaştım. Şişmanlamıştı. Ayakları çıplaktı. Üstünde entariye benzeyen bir elbise, sakalı, saçları uzamış, yüzünün rengi adeta pembeleşmişti. Beni hemen tanıdı, kolumdan tutarak yüksek sesle; 'Bak Samet, dedi, ben artık kaç diyarın sultanı oldum. İran, Afganistan, Hindistan, Türkistan, Pakistan, Bulgaristan, Macaristan... Hepsi hepsi benim memleketim. Hepsinin sultanı benim.' Koşarak yanımdan uzaklaştı. Gaffar'la son konuşmam bu. Bir daha görmedim. Görmedim ama, yeni bir hikâyemin 'Öğretmen Gafur'un kahramanı olarak gitmişti.'²⁵⁷

Samet Ağaoğlu'nun aynı kitapta yer alan ikinci psikolojik hikâyesi "Bir İntihar"dır. Hikâye genç bir kadınla erkek arasında geçmektedir. Hayatın faniliği, doğan her şeyin yok olacağı düşüncesi ve ölüm korkusu, adamda şiddetli bir ölme isteği uyandırır. Bunu kendisi yapamayacağı için, kadından kendisini öldürmesini ister. İlk başlarda "humma içinde bir adamın korkunç hezeyanı"²⁵⁸ olarak gördüğü teklifin ciddiliği karşısında şaşırıp kadını, ondaki şöhret ve gurur hırsını tahrik ederek yavaş yavaş ikna eder ve kendisini vurması için tabancayı eline tutuşturur.

²⁵⁷ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, ss. 27-28.

²⁵⁸ Samet Ağaoğlu, "Bir İntihar", *Öğretmen Gafur*, s. 70.

Hakim bakış açısıyla ve üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede, mazoşist ve yaşama ümidini kaybetmiş bir adamın, üç yıl birlikte olduğu kadının şöhret duygusunu kullanıp kendisini öldürmeye nasıl ikna ettiği anlatılmıştır. Yazarın diğer hikâyelerine göre oldukça kısa olan bu hikâyede adamın kendisini öldürtme sebebi tam verilememiştir. Adama göre daha sağlam bir psikolojiye sahip olan kadın ise adamın yönlendirmesi karşısında fazla duramamış, şöhret hırsı ve gururu ona bu eylemi yaptırmıştır. Samet Ağaoğlu adamın ölümünden sonra kadının yakalanıp mahkemeye götürülüşü ve duruşmada hakimle neler konuşacağını anlattığı bölümlerde oldukça başarılıdır. Sanki tablo yapar gibi olayları hayalen tasvir etmiştir. Vakanın başlangıcında ve gelişmesinde rüyanın etkisi büyük olur.

İnsanın iç dünyası verilirken, marazi tiplerin takıldığı noktalardan biri de hayat, ölüm ve varoluş gerçeği karşısında nasıl bir tavır takınılacağını bilinmemesi ve bunun sonucunda düşülen çelişki anlatılmaktadır. Bir İntihar'da böyle bir çıkmaza düşünce ölümü yeğleyen adama karşı, "Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı" isimli hikâyede metafizik çelişkiler ele alınmıştır.

Ahmet Sai orta yaşlı kendi halinde bir adamdır. Bir gün uyurken rüyasında ilkokul arkadaşı Enver'i görür. "Enver ilk mektebin birinci sınıfından arkadaşıdır. Sık sık hastalanan, cılız, korkak bir çocuktur. Arkadaşları oyun oynarken aralarına karışmaya cesaret edemez, bir kenarda durur heyecandan titreyerek onları seyreder. Onun bu hali Ahmet Sai'de bir çeşit tikslenme, hatta daha fazla olarak korkunç bir hiddet hissi doğurur. Bazen bu his o kadar şiddetli bir hal alır ki, kendini tutamayıp arkadaşının üzerine atılıp her tarafına ve en çok, evet en çok dizlerine tekme ile vurur. Bu anlarda Enver hiçbir şey söylemeden, en ufak bir mukavemet göstermeden Ahmet Sai'nin yüzüne bakar sonra ağlamaktan bile korkup uzaklaşıp gider."²⁵⁹

Enver'in okula gelmediği ertesi günü, tramvayın altında kalıp, tekerleklerin iki dizinden geçerek bacaklarını kopardığı ve öldüğü haberi duyulur. Ahmet Sai bunu duyduktan sonra Enver'in kanlar içinde kendisine bakan hayalini uzun süre aklından çıkaramaz. Okul bittikten sonra ise onu tamamen unuttur. O gün rüyasında gördüğü ilk

²⁵⁹ Samet Ağaoğlu, "Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı", Öğretmen Gafur, s. 79.

okul arkadaşı Enver ile hayat, ölüm, Allah, cennet ve cehennem üzerine tartışan Ahmet Sai, bu konuşmalardan herhangi bir sonuç almadan ve Enver'e karşı çocukken duyduğu olumsuz duyguları tekrar duyarak bu kâbustan uyanır.

Üçüncü tekil şahıs ağzıyla ve hakim bakış açısıyla anlatılan hikâyenin teması, küçüklükte yaşanan bir olaydan ötürü duyulan vicdan azabıdır. Bu hikâyede Samet Ağaoğlu Ahmet Sai'nin şahsında hayat, ölüm, Allah ve ahret kavramları hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. Burada duyduğu şüpheden dolayı sıkıntılar içinde bocalayan ve kendisinin eksikliğinin ne olduğunu soran Ahmet Sai'ye arkadaşı Enver insanın iç dünyasını yansıtan şu karşılığı verir.

“Evet öyle bir eksiklik ki, o devam ettiği müddetçe hayat yalnız bir vehimden, yalnız bir zandan başka bir şey değildir. Şimdi ben sana diyorum ki, yaptığın bütün işler bu eksikliğin ve duyduğun o korkunç can sıkıntısının eseridir. Hayatta şimdiye kadar çocukluğundan beri sana mutlak şekilde hakim olan tek kuvvet, güzelliğin peşinde koşarken, çirkinlikle haşır neşir olurken, yüz göz olduğun sefahat alemlerinde, milyonlar kazanmak için çırpındığın günlerde, hiddet, gazap, yeisle gözyaşlarına boğulduğun anlarda sana hükmeden yalnız bu can sıkıntısıdır. Evet hakikatte bu can sıkıntısı boşluk ve yalnızlıktan başka bir şey değil. Sen nihayetsiz bir boşlukta yapayalnız kalmış bir insansın. İçinde bulunduğun boşluk o kadar karanlık bir boşluktur ki, bir aydınlık ümidi bile parlak bir ziya olarak bu karanlıkta akisler yaratabilir.”²⁶⁰

Ahmet Sai'nin yalvaran bir sesle eksikliğinin ne olduğunu sorması üzerine de: “Sen Allah'a inanmıyorsun! İşte büyük eksikliğin”²⁶¹ cevabını verir.

Samet Ağaoğlu ölüm ve ötesini görmüş olan Enver'i, Ahmet Sai'nin bu konudaki soruları karşısında konuşturarak, kendi içinden geçenleri ortaya çıkarmaya çalışır. Bu tahliller fazla derin olmasa da, hikâye şartlarında oldukça başarılı sayılabilir.

Burada dikkati çeken bir husus da hikâye kahramanı Ahmet Sai'nin ismidir. İsmi baş harfleri olan A.S.; yazarın isminin baş harflerinin tersi olduğu gibi, Hep Gençlik dergisinde kullandığı “Adnan Sacid” müstear ismiyle de benzerlik göstermektedir.

²⁶⁰ a.g.e., s. 82.

²⁶¹ a.g.e., s. 83.

Samet Ağaoğlu'nun aynı konu ve ismi kullandığı, adeta bunun devamı niteliğindeki diğer hikâyesi "Ahmet Sai'nin Korkusu" adını taşımaktadır. Başka bir hikâye kitabına aldığı bu hikâye şöyle başlar:

"O hadiseden evvel de ölümü düşünmüştüm. Daima tiksinerem, iğrenerek, ölümü midem bulanıncaya kadar pis buluyorum. Ona tabiatın insana, en çok insana yakışmayan bir ayıbı gibi bakıyordum. Can çekişme gücüne gidiyordu. Ölümün, vücudun da hayatın eteğine takılarak bırakmamaya çalışmaması bana gülünç geliyordu. Sonra o ne sefil teslim oluş, o ne sefil dağılma."²⁶²

Randevulaştığı arkadaşının kaldığı otel odasında ölmesi üzerine Ahmet Sai ölüm hakkında isyanı andıran düşüncelere kapılır. Arkadaşının cesedinde tavuk yağını andıran, üzerinde ufak ufak benekler serpilmiş bir sarı leke görür. O gün arkadaşının cesedini ailesinin yanına gönderdikten sonra gece bürosuna geldiğinde, masanın üzerindeki kağıtların da aynı üstüne benekler serpilmiş tavuk yağı sarısında olduğunu fark eder. Sonra her tarafın aynı rengi almaya başladığını görür. Hemen kendisini bir lokantaya atıp birkaç kadeh içince rahatladığını hisseder. Sonra oturup hatıra defterine şunları yazar:

"Ölüm her şeyden evvel tiksinti veren bir hadise! Ölen mahluk, hayvan veya insan, iğrenç bir eşyadan ibaret kalıyor. O kadar sevdiğim arkadaşımı ölü yatağında gördüğüm zaman ilk hissim ondan kurtulmak oldu..."²⁶³

Arkadaşının ölümünün haftasında babasını rüyasında görür. Burada kendi yüzü, ölen arkadaşının yüzü gibidir. Bundan sonra Ahmet Sai'nin hayatı birtakım hayaller içinde geçmeye başlar. Bütün bu hayaller, ölüm hadisesinin geldiği anı tespit etmek gayretinden doğar. Devamlı ölümü düşünür fakat bunu bir türlü ifade edemez. Hayaller ve vehimler içinde çırpınır. Sonra hayatının devam etmesi için çabalamaya çalışır. Başka insanların bu sıkıntılarını bilmesini istemez. Onlara doğal görünmek ister şu düşünceleri defterine yazar:

"İçindeki hercümerci âlemden saklayabilmek, daldığım karanlık dehlizleri belli etmemek, bir hastalık halinde müptela olduğum bu melun sabit fikrin başkaları

²⁶² Samet Ağaoğlu, "Ahmet Sai'nin Korkusu", *Büyük Aile*, s. 54.

²⁶³ a.g.e., s. 56.

tarafından anlaşılmasına mani olmak için ilk çare herkese rengarenk gözükmektir. Giyimde rengarenk, yaşayıpta, düşüncede, harekette rengarenk. Büyük sınıımı saklayabilmek için her şeyden evvel kendimi hayatın ta içinde göstermeliyim. Ölüm fikrinden uzak olduğunu ispat etmeğe mecburum.”²⁶⁴

Ahmet Sai ölüm fikrinden ne kadar uzak durmaya çalışsa da gittikçe bu düşüncenin içinde boğulur. Adeta bütün dünyası ölüm düşüncesi olur. Sonra salonda otururken bir yarı kabus, yarı rüya görür. Bu rüya, Ahmet Sai’nin Vicdan Azabı hikâyesinin, “Enver” isminin çıkarılarak yapılmış tekrarıdır.

Ahmet Sai’yi boğulduğu ölüm düşüncesinden, On yaşında ölen arkadaşının hayali kurtarır. O, bunun bütün sıkıntılarının sebebinin Allah’a inanmamak, ondan korkmamak olduğunu söyler.

Bu olaydan sonra dehşet verici ölüm fikrinin karşısına ebediyen yaşamak hayalini çıkarır. Böylece ölümün kısa bir zaman sonra ortadan kalkacağına inanır ve bu düşünceyle geçici bir rahatlık duyar. Ölümle ilgili düşüncelerini, daha doğrusu hayallerini ve arzularını yazmaya başlar. Buradaki hakim duygu bir gün ölümün mutlaka yok olacağıdır. Eğer kendisi doktor veya kimyacı olsa bunu bizzat kendisi yapabilecektir. Bu düşünceyle doktorluk, kimya ve felsefeye ait kitaplar okumaya, kafasını bir sürü lüzumsuz bilgiyle doldurmaya başlar. O, bir gün kendisine benzeyen bir kimyacının ölümüne çare bulacağına inanır. Bir süre sonra bunun olamayacağını, en azından kendisi hayattayken bunu göremeyeceğine inanmaya başlar.

Bu hikâye de hakim bakış açısıyla ve üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılmıştır. Ölüm karşısında aciz kalan Ahmet Sai, ölümüne çare bulmak için çeşitli hayaller kurar fakat bunların hiçbirisi çare olamayacağı gibi onun sıkıntılarını daha da artırır. Bu kanuna karşı gelemeyeceğini anlayan Ahmet Sai, sonunda ölümü tevekkül ederek beklemeye başlar.

Samet Ağaoğlu, bu hikâyede marazi bir tip olan Ahmet Sai’nin ölüm ve diğer metafizik konular karşısındaki aciziyetini ve bunun devamındaki ruhî bunalımlarını bir psikolog gibi derinlemesine işlemiştir. İman ve inkar arasında bocalayan ve kendisinde

²⁶⁴ a.g.e., s. 60.

ilahi bir güç vehmeden Ahmet Sai, inkardan imana, yaşadığı sıkıntıların da etkisiyle adım adım yol alır ve sonuçta imana ve tevekküle kavuşur. Bu hikâye ile ilgili farklı bir yorum da şöyledir:

“Ahmet Sai’nin Korkusu’nun bizim bildiğimiz anlamda bir konusu yoktur. Bütün hikâye, çok sevilen bir arkadaşın ölümü, sonra da bu ölüyü görmenin Ahmet Sai’nin ruhunda yarattığı fırtınadan ibaret.”

“Hikâyede yürek ve kafanın cengi var. Yürek, ölümün ruhu üşüten soğuşunu duymuştur. Bu yüzden de bütün rahatı kaçmış, ölüm korkusu ile tedirgin olmuştur. Ama akıl, yüklendiği bilgiler, denenmiş gerçeklerle bu korkuya boş yere firen olmaya çalışır. Yürek ve kafanın bu kıyasıya cenginden sonra, yürek, tedirginliğinden hiçbir şey kaybetmeden yorgun düşer, bilgi, kandıramamanın çaresizliğine teslim olur. Kimin yendiği, kimin yenildiği belli olmadan hikâye, kadere giden caddede Ahmet Sai’ye avuntu aramaya çıkar. Ahmet Sai artık ölüm korkusunu yenmiş ve kadere teslim olmuştur.”²⁶⁵

Öğretmen Gafur isimli kitapta yer alan psikolojik hikâyelerden biri de “Korku ve Neticesi”dir. Yazar burada da kahramanlarının bir olay veya düşünce karşısındaki ruhi buhranlarını, çelişkilerini işlemiştir. Hikâyenin kısaca konusu şöyledir: İki arkadaş, bir gece yarısı ertesi gün büyük bir kanunsuz iş yapmak için anlaşır ve ayrılırlar. Yapacakları iş muhtemelen büyük bir soygundur. Eğer başarılı olurlarsa hayatları boyunca refah içinde yaşayabileceklerdir. Başarılı olunmadığı zaman ise en muhtemel sonuç ipten sallanmaktır. Bu düşünce ve ruh hali içinde iki arkadaş birbirinden ayrılırlar. Arkadaşından ayrılan birinci adam, gece yarısı kendisiyle büyük bir çatışmaya girer. Akli ona bu işi yapmasını tavsiye ederken, kalp ve vicdanı bu işten vazgeçmesini, gidip teslim olmasını, aksi halde yakalanıp idam edileceğini söyler. Bu iki düşünce arasında bocalayan birinci adam, koşarak evine gelir, bu vicdan azabıyla daha fazla yaşayamayacağına inanıp kemeriyle kendini asar.

İkinci adam da arkadaşından ayrıldıktan sonra hemen aynı psikoloji içine düşer. Yarınki işi yapacaklardır ama sonunda yakalanıp öldürülmek de vardır. Ölüm düşüncesi onda büyük bir korku yaratır. Fikri için ölüme atılmak, meşhur olmak güzeldir ama

²⁶⁵ İsmet Bozdağ, “Samet Ağaoğlu ve Hikâyeciliği”, Varlık, S. 453, 1 Mayıs 1957, s. 16

hayatta kalmak her şeyden daha güzeldir. Bu düşünceler arasında bocalayan ikinci adam, sonunda en yakın karakolun yolunu tutar. O, sonu ölümle bitecek bir macerayı değil, hayatı ve yaşamayı tercih eder.

Hakim bakış açısıyla ve üçüncü şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede, korku ile girilen bir işten sonuç alınamayacağı tezi işlenmiştir. Hikâyede iki arkadaşın girişeceği tehlikeli maceranın ne olduğu belirtilmemiştir. Bazen kazandıracağı para, bazen de fikri yücelme söz konusu edilmiştir. Ama sonuç ne olursa olsun korkuyla bir işe başlanırsa sonuca ulaşamayacağı, iki farklı insan ele alınarak verilmiştir.

Bu kitabın en son hikâyesi “Yazamadıklarım” ismini taşımaktadır. Yazarımız hikâye yazmak için masasına oturduğunda başladığı olayın devamını bir türlü getiremez. Bu durumdan sıkılıp kahramanlarıyla konuşmaya başlar. Bu yazamadığı hikâyelerin kahramanları da bunalımlı hayata korkuyla bakan tiplerdir. Birden o ana kadar tamamlamadığı bir hikâyesi için düşündüğü hıyanet sahnesi gözlerinin önünde canlanır. Burada erkek, arkadaşına hıyanet edip, onun karısıyla beraber olur, fakat sonradan yaptığına pişman olup kendisini suçlamaya başlar. Kadınla erkek arasındaki ilişki de ilk beraberlikten sonra biter.

Sonra, bir arkadaşının İtalya’dan gelirken kendisine hediye olarak getirdiği müzik çalan sigara kutusuna gözü ilişir. Onunla ilgili bir hikâye yazmak ister. Fakat eski bir müzisyen arkadaşı aklına gelir ve anlatmaya başlar. Huysuz ve kumara düşkün olan müzisyende dehâ derecesinde bir kabiliyet vardır. Bir gün karşılaştıklarında: “... Deha mertebesine çıkmışım. Deha mertebesine çıkan bir insanı artık yalnız Allah idare eder. Şimdi beni muhtelif işaretlerle yolumu göstererek idare eden Allah’tır...”²⁶⁶ der. Son bestelerinden birini çalar. Bu gerçekten harika bir bestedir ve yazar onu harika bir huşu içinde dinler. Ruh buhranları gittikçe artan bu müzisyen arkadaşı, o günden kısa bir süre sonra tımarhanede ölür.

Samet Ağaoğlu burada, hikâye yazmaya başlarken içinden geçen tasavvurları, düşünceleri, nasıl yazdığını anlatmak istemiştir. Buna hikâye demekten çok, içinden geçen düşünce ve hayallerin hikâye şeklinde anlatılmasıdır demek daha doğru olur. Yazarın sıkıldığı zaman okuyucu ile yaptığı hasbıhal de denebilir. Yalnız hikâye

²⁶⁶ Samet Ağaoğlu, “Yazamadıklarım”, *Büyük Aile*, s. 102.

denemesi de olsa ele aldığı şahıslar (müzisyen, erkek ve kadın) normalden çok anormal tiplerdir, psikolojik saplantıları vardır ve toplum kurallarının dışına çıkmışlardır.

Samet Ağaoğlu'nun psikolojik hikâyelerinin yer aldığı diğer bir hikâye kitabı da "Büyük Aile"dir. Bu kitaptaki biri roman niteliğindeki üç hikâyeden "Sağır Yalı" da, Ömer isimindeki bir gencin, her gün kayığı ile önünden geçtiği eski ve terkedilmiş bir yalıya duyduğu ilgi ve merak anlatılır.

Ömer her gün gördüğü yalının, kafasında bir sabit fikir haline geldiğini fark eder. Bir sevgilinin mezarı gibi yalıyı sık sık görmeye gider. Hatta tenasüh fikrine ihtimal verip belki yüz sene önce orada yaşamış birinin ruhunu taşıdığını zannederek yalının içine girmek için aşırı bir istek duyar. Bu sırada yalının yandığı bir rüya görür. Yalıya girmek için planlar yapan Ömer, fırtınalı bir gece yarısı pencereyi kırıp yalıya girer. Üst kata salona çıktığında bir aile fotoğrafı görür. Fotoğrafta yaşlı sakallı bir baba ile ikisi kız dört çocuk vardır. Annelerinin olduğunu sandığı tek bir kadın fotoğrafı ise onun karşısındadır. Ömer bunları seyrederken hayalen bu ailenin yaşayabileceğini düşündüğü bir macera kurar ve bu hayalde aile fertlerini büyütür, evlendirir, kimisini savaşta şehit ettirip, bir kısmını intihar ettirir. Hepsinin hayatını ölümle noktalar. Sabah olduğunda yalıda bir canlılık emaresi görmeyen Ömer'in merakı da geçer ve kayığına binip oradan uzaklaşır. Yalı artık onun için, meraka değmeyen, yıkılması gereken ahşap, eski bir binadan başka bir şey değildir.

Hakim bakış açısıyla ve üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılan hikâyede, tutkulu ve hayalci bir genç olan Ömer'in eski bir yalıya karşı duyduğu ve hayalleriyle beslediği merakı ve bunun yalıyı görmesiyle yok olması anlatılmıştır. Hikâyede belirtilmese de yalıyı eski değerler veya tarih olarak kabul edersek, yazarın bunlara karşı fazla duygusal ve hayali yaklaşmanın doğru olmayacağını belirttiği çıkarılabilir.

Hikâyede yazarın gerçek hayatıyla doğrudan ilgili bir benzerlik yoktur fakat Ömer'in rüyasında yalının yanmasıyla Samet Ağaoğlu'nun dokuz yaşındayken Fatih yangınında kül olan iki katlı ahşap evlerinin yanması arasında bir benzerlik vardır. Ailesiyle birlikte yerleştikleri ev ve semtlere çocukluğundan beri düşkün olan yazar, bu yangından sonra kül olan evlerini uzun süre unutamamıştır.

Samet Ağaoğlu'nun bu yönde yazılmış bir hikâyesi de "Martılar" ismini taşımaktadır. Hücredeki adam hikâyesine benzeyen Martılar'ın vakası şöyledir. Yazar anlatıcıyı tatsız bir macera sonucu, denizin ortasında bulunan bir adadaki hapisanedeki bir koğuşa koyarlar. Penceresinden geniş bir manzaranın görüldüğünden en çok, yiyecek kırıntılarını yemek için gelen martılar mahkumun dikkatini çeker ve onları seyretmekten büyük bir haz duyar. Gece yarısı duydukları en küçük bir sestten topluca uyanıp acı acı ötmeleri, tekrar uykuya devam etmeleri yazara ölümü ve ölenleri düşündürür:

"Gürültüden hoşlanmayan martılar değil, ölülerdi. İsrail'in düdüğünü bekleyen ölüler. Mezarlarının karanlık sessizliğinde yaşadıkları günleri düşünen ölüler."²⁶⁷ Sonra kötü olaylara neden olduğunu sandığı cadıları düşünür. Martıların gece yarısı çığlıkları yazarda olumsuz hayaller kurdurur fakat kendisi bu hayallerden memnundur. Çünkü Martıları seyrederken kurduğu hayaller sayesinde yalnızlığını unutmaktadır. Martı ile insanlar arasında doğrudan benzerlikler kurup onları da ilahi güce atfedip huzur duyduğu gibi kendisini manen rahatsız edecek hayallere kapıldığı da olur. Martıların denizin üzerinde dönerek uçuşlarının sırrını bir türlü çözemeyen yazar, hayali ve trajik bir hikâye anlatmaya başlar.

Hikâyeye göre o bölgeyi denizi ve karasıyla idaresi altında tutan hilekâr, zeki ve evhamlı bir kral vardır. Bu kral halkının içinden elli adamı saltanatına göz dikerler düşüncesiyle bu adaya sürgün olarak gönderir. Bu elli sürgün adamın bütün hareketlerini her gün takip eden kral, onlardan zarar gelmeyeceğini anlayınca durumu kendi gözüyle görmek için adaya gelir. Adada soğuk bir rüzgarın esmesiyle kral, muhafızları sürgünlerin bulunmadıkları yerde, martı şeklinde donup kalırlar. Yazar Martılarla bunlar arasında bir münasebet kurarak bu hikâyesini bitirir.

Gün boyunca seyrettiği martıların hareketiyle insan arasında ilginç benzerlikler kuran yazar en son yaşlı ve yaralı bir martının uçamayarak, diğer martıların da onu terk etmeleriyle kendisini suyun karanlıklarına bırakmasını anlatarak hikâyeyi bitirir. Ne vaka, ne de tip hikâyesi olmayıp doğrudan kahramanın ruh dünyasının sapmalarının anlatıldığı hikâye birinci tekil şahıs ağzıyla ve yazar anlatıcı tarafından nakledilmiştir.

²⁶⁷ Samet Ağaoğlu, "Martılar", *Katırın Ölümü*, s. 57.

Hikâyede mahkumun iç dünyası, hayal ve vehimleri verilmek istendiği için, maddi olaydan hiç bahsedilmez. Okuyucu bu hikâyeyi okuduğunda mahkumun hapse düşme sebebini öğrenemeyeceği gibi, hikâyenin geçtiği yer ve zaman hakkında da hiçbir ipucuna rastlayamaz. Bu tarz, Samet Ağaoğlu'nun bir kısım hikâyelerinin en önemli özelliğidir. Herhangi bir sosyal ve psikolojik çözümlemelerden uzak, yalnızca kişinin ruh dünyasına ayna tutulan bu tür hikâyelerde hiçbir tez veya ana fikre de rastlayamayız. Zaten yazarın mesaj verme gibi bir iddiası da yoktur.

Hikâyelerinde hayatının belli dönemlerinden kesitler vermeyi adet edinen yazarın, bu hikâye ile hayatı arasında da çeşitli benzerlikler bulmak mümkündür. Örneğin hikâyedeki ada ile Yassı Ada arasında, yaralı martı ile kendi hayatı arasında ortak benzerlikler vardır.

Samet Ağaoğlu'nun bu yönde yazılanların sonuncusu diyebileceğini bir başka hikâyesi de "Katırın Ölümü"dür. İç içe iki hayatın, katır ile madencinin hayatının anlatıldığı hikâyede, bu ikisi arasında ilginç benzerlikler kurulur. Hikâyenin vakası şöyle gelişir: Hayatını mühendis olarak madende geçirmiş olan ihtiyar madenci, madene hastalık derecesinde bağlı bir insandır. Karısı ve üç oğlu ise kendisinin tersine madenden nefret ederler. Bu nefretin neticesi olarak üç oğlu da şehirde okumaya gider ve oraya yerleşirler.

Karısının ölümüyle yalnız kalan madenci, yılın belli günlerinde oğullarını aileleriyle birlikte evine davet eder, onlarla geçen birkaç gün, kendisini çok mutlu eder. Çünkü karısı ve oğullarının aksine, torunları madeni ve madenle ilgili dedelerinin anlattığı hikâyeleri çok sevmektedirler. Son gelişlerinde madenci onlara madende görevlendirilmiş bir katırın hayatını anlatır. Genç yaşında madene indirilen ve hiç dışarı çıkarılmadan madende vagon çeken katır, yaşlanıp yük taşıyamaz hale gelince yukarı, yeryüzüne çıkarılır. Uzun yıllarca güneş ışığından uzak, yeraltında yaşamaya alışmış olan ihtiyar katır, güneşe çıkınca önce etrafında döner, sonra rasgele çifte atmaya başlar ve ardından yere yığılıp kalır.

Torunlarına bu hikâyeyi anlatan yaşlı maden mühendisi, kendi hayatıyla katırın hayatı arasında bir benzerlik kurarak madencilikten ayrıldığı o günlerde, hayatının da tıpkı katır gibi sona ereceğini beklemeye başlar.

Hikâye, madencinin hayatı anlatılırken üçüncü tekil şahıs, katırın hayatı anlatılırken de birinci tekil şahıs kullanılır. Bir tip hikâyesi olan Katırın Ölümü'nde, ihtiyar madencinin hayatı romantik olarak anlatılır. Onun geçmişine olan özlemi kendi ağzından torunlarına anlatılarak okuyucuya verilir.

“Katırın ölümü hayatının bir hüküm anı olmuştu benim için. Tam bu güne rastlıyordum, yirmi beş yıl önce bugün. Yıllarca karanlık tünellerde yaşamış hayvanın aydınlığa, güneşe, havaya çıkar çıkmaz neden öldüğünü çok düşündüm. Sonra yüzünün o günkü halini. Güneş, hava, yeşillik, ışık bir zehir gibi çarpmıştı katırı. Onların güzelliğinde, ruhunda yarattıkları bahtiyarlığa dayanamamıştı. Madenin karanlıklarında hafızasının bir beyaz çizgiden ibaret hasretine kavuştuğu an yeniden, birdenbire, büsbütün yok olmak. Demek bedbahtlığa dayanılmadığı gibi saadete de dayanılmıyor bazen. Saadete alışan ondan kolay kolay ayrılamıyor. Bedbahtlığa alışan da bedbahtlığından.

Katırın öldüğü günden sonra bir korku girdi içime. Artık madenlerde çalışamayacak yaşa gelerek o karanlıkları bıraktığım zaman ben de ölebilirdim.”²⁶⁸ cümleleri madenci katırın ölümünden ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Katırın hayatı ile kendi hayatını adeta özdeşleştiren madenci sözlerini şu cümlelerle noktalar:

“Madenin ağzındayım. Bütün işçilerim orada. Onlara doğru sendeleyerek yürürken yere yığılıyorum. Beni kaldırmak için koşuyorlar. Üstüme eğildikleri zaman, dudaklarımda bahtiyar bir gülümseme, ölüp gitmiş olduğumu görüyorlar.”²⁶⁹

Samet Ağaoğlu'nun pek çok hikâyesinde ele alınan ölüm teması, farklı bir şekilde burada da işlenmiştir. Karısı ölen, oğulları şehirde yaşayan ihtiyar maden mühendisi, tıpkı “Katırın Ölümü” gibi kendi ölümünü beklemektedir. Yine pek çok hikâye kahramanlarında olduğu gibi, burada da yazarın kahramanına ölümden korkup korkmamak yerine kaderci bir anlayışla ölümü beklemeyi tercih etmiştir. Bu durum Samet Ağaoğlu'nun ölüme bakışını da göstermektedir. Diğer psikolojik hikâyelerinde daha çok anormal, marazi tiplerin hayatı, çeşitli saplantıları, korku ve hayalleri çarpılı bir şekilde verilirken, bu hikâyenin kahramanı olan ihtiyar madencinin böyle

²⁶⁸ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 103.

²⁶⁹ a.g.e., s. 103.

özelliklerinin olmaması, iyi bir eş, iyi bir baba ve iyi bir yönetici olması, bu hikâyeyi diğerlerinden ayıran önemli bir unsurdur. Aftan yararlanıp dışarı çıktığı zaman çocukları çeşitli sebeplerle yanından ayrılmış olan yazarın, kendisiyle ihtiyar madenci arasında bir benzerlik kurmak da mümkündür.

2. Kişiler ve Kişileştirme

Bu bölümde Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerindeki kişiler bir bütünlük içinde incelenecektir. Yazarın kişileri ele alırken kullandığı teknikler ve bu kişilerin çeşitli özelliklerine göre gösterdiği karakteristik farklılıklar üzerinde durulacaktır.

a. Kişiler

Bilindiği gibi hikâyelerin konu ve vakaların incelendiği önceki bölümde, yazarın yakın çevresinin, sosyal hayattan alınan fakir insanların ve çeşitli saplantıları olan marazi tiplerin hayatlarının anlatıldığını söylemiştik. Burada, bu seçilmiş tiplerin çeşitli özellikleri, seçilme sebebi, bunları seçerken yazarın amaçları, bu seçilmiş tiplerin yazarın amacına ne denli hizmet ettiği vb. gibi sorulara cevap verilecektir.

Samet Ağaoğlu'nun kişileri arasında fazla olmasa da belli bir yekun tutan kahramanların bir kısmı, gerçek hayattan alınmış fakat üzerine çeşitli hayali libaslar giydirilmiş kahramanlardır. İlk hikâyelerini teşkil eden Strazburg hayatını anlatan hikâyeler bu türdendir. Burada ele alınan hikâye kahramanları normal hayatta yaşayan gerçek insanlardır fakat yazar onlara kendinden ve okuduğu romanların da etkisiyle farklı bir rol verir. İsimleri farklı da olsa her biri Samet Ağaoğlu'nun bir yönünü ve etkilendiği roman kahramanlarının görevini üstlenir.

Hikâyelerinin büyük bir kısmının kişileri iç dünyaları karışık, içine kapalı, toplumda önemli bir mevki kazanamamış, marazî tiplerdir. Bundan dolayı anlatılan hikâye kahramanlarının pek çoğu hatta tamamına yakını genç erkeklerden seçilmiştir. Hikâyelerde orta yaşlılar, çocuklar ve ihtiyarlar oldukça azdır. Bu da yazarın kendi neslinin saplantılarını ve başarısızlıklarını vermek istemesiyle ilgilidir.

Sosyal tabakalar açısından bu kişiler genellikle orta tabakadan ve sıradan insanlardır. İçlerinde köklü bir aileye mensup, iyi bir tahsil yapmış olanlar hemen hiç

olmadığı gibi, genç kahramanların çoğu ailesinden ayrı, tek başına yaşayan, ya işsiz veya küçük bir işte çalışan adeta terkedilmiş insanlardır. Bunların eğitim ve kültür durumları da pek tabi ki çok düşüktür. Olayları ve kişileri realist bir şekilde ele alan yazar, hayatın zorluklarının insan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkisini vermek istediği için kişiler eğitim ve bilgi seviyesi bakımından da kişilerle onların özellikleri arasında orantılı bir ilişki söz konusudur.

Samet Ağaoğlu, seçtiği kişilerle, insanların olaylar karşısında verdiği psikolojik tepkiyi, marazi tiplerin olayları değerlendirme tarzlarını ortaya koymak istemiştir. Dostoyevski'nin kişilerine benzeyen bu tiplerin ruh dünyaları, çelişkileri bir psikolog titizliği ile işlenmiştir.

Olaylardan ve dış görünüşten ziyade psikolojik durumların ön plana çıktığı hikâyelerde tip tasnifini de bu bakımdan değerlendirip kişilerin ruhi durumlarına göre ayırmaya çalıştık. Buna göre tipleri üç gruba ayırdık.

- a1. İhtiraslı tipler
- a2. Fakir ve pasif tipler
- a3. Yalnız ve marazî tipler

Bunlardan birinci grupta yer alanlar, psikolojik problemleri olmakla beraber bu yönüyle ön plana çıkan tiplerdir. İkinci gruptakiler ise genellikle birinciden etkilenen, onların gölgesinde kalan insanlardır. Üçüncü grupta yer alanlar ise aynı zamanda yazarın da karakterine uyan, hikâyelerin tümünün ortak özelliklerini içinde toplayan tiplerdir.

a1. İhtiraslı Tipler

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerindeki kişiler genelde mazlum, hasta ruhlu ve sanatçı mizaçlıdır. Mücadeleci ve hırslı değillerdir. Başlarına gelen olayları kaderin bir tecellisi diye alıp kabullenirler. Bu da onların ruhi saplantılarını artırır. Buna karşılık hayata bağlı, ahlaki kaygılardan uzak, mazlum insanların üzerinde yükselen tiplerle de az da olsa karşılaşmaktadır. Bunlardan bir kısmı para ve makama karşı hırslarını

tatmine çalışırken, bir kaç da daha çok “tenperest” diyebileceğimiz, aşka inanmayan kişilerdir.

Bu sınıflamaya koyabileceğimiz ilk tip Naoma’dır. Hikâyenin başında; “küçük, zayıf bir kadındı. Açık sarı renkte saçlarının arasında kaybolan ince bir yüzü, kirpiksiz yeşil gözleri vardı”²⁷⁰ Sözleriyle tamamlanan Naoma, erkeklerin beğenip sevmeyeceği kadar çirkin bir tiptir. Erkek arkadaşlarının, özellikle İranlı bir Ermeni olan Serkis’in birlikte olma tekliflerinden yılıp hem ailesinden, hem de çevresindeki insanlardan intikam almak düşüncesiyle babasız bir erkek çocuk doğurmak ister. Sonunda hırsı ile bu amacına kavuşur.

Yine aynı hikâyede ismi geçen Serkis de tembel fakat hırslı, kadınları elde etmekte başarılı bir genç talebedir. Yazarın bu tipler için uygun görmediği pek zeki olmama özelliği bunun içinde geçerlidir.

Yazarın “mavi gözlü, bol sarı saçlı, iri Alman Kızı”²⁷¹ diye tanıttığı başka bir ihtiraslı tip de Silli’dir. Üniversite tahsili için gelmiş, dört dili mükemmel konuşan Silli’nin en büyük zaafı, çok ihtiraslı olup, isteyen her erkekle birlikte olabilmesidir. Bu kadar özellikli birinin, böyle bir hayatı kabul edebilmesinin ve bütün ahlâki kuralları hiçe saymasının tek nedeni, içindeki ihtiras olarak verilmiştir.

Apartman hikâyesinin kahramanı olan tefeci; şişman, göbekli ve kırmızı yanaklı birisidir. Babasından kalan ve aynı yolla kazanılmış olan parayı tefecilikle daha da artırmış, şehrin en görkemli yerine yaptırdığı apartmanı ile övünmektedir. Adeta bedava denebilecek bir fiyatla işçilerini on sekiz saat çalıştıran bu adam, verdiği günlüğün yarısını kesmek isteyince işçi Halil’in apartmanına dinamit koyup yıkmasıyla yaptığının karşılığını bulur.

Bir İntihar hikâyesindeki kadın da önce normal bir tip iken daha sonra erkeğin kendisini öldürüp meşhur olacağını, gazetelerin kendinden bahsedeceğini söylemesi üzerine hırsla kapılıp erkeği öldürür. Buradaki genç kadının hırsı, genç erkeğin onu yönlendirmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

²⁷⁰ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 55.

²⁷¹ a.g.e., s. 72.

Samet Ağaoğlu'nun bütün hikâyeleri arasında sosyal yönü ağır basan, ezenlerle ezilenlerin bir arada ele alındığı ve bu yönüyle ön plana çıkmış tek hikâyesi “Ridilemet Nüklüm Telada” isimli hikâyedir. Yazarın 27 Mayıs darbesiyle bütün haklarından madur edildiği yıllarda yazılmış olan hikâyede yazar, toplumu yönlendiren insanlardan bazılarını mercek altına alarak onların hakiki yüzlerini ortaya koyar.

Mercek altına alınan ilk kurum İstanbul'da maliye tahsil şubelerinden birisidir. Orada katip olarak çalışan bir memurun ağzıyla anlatılan bu bölümde amir ve yardımcısı ayrıntılı olarak verilir.

Amir, memurun bakış açısıyla şöyle tanıtılır: “Amirimiz iri yarı şişman, beyaz yüzlü, kumral saçlı, mavi gözlü, tombul kırmızı yanaklı, kırk beşlik bir adamdır. Yüzü bize karşı hemen hiç gülmezdi. Küçük odasına kapanır, kağıt imzalatmak için veya çağırdığı zaman girdiğimiz odasında bizi dakikalarca ayakta bekletir, başını önündeki dosyadan bir türlü kaldırmadan birkaç kelimeden ibaret direktiflerini azarlayan, kısık bir sesle söyler, sözü bitince de eliyle git işareti verirdi. Bu soğuk, kendini beğenmiş yüzün ayda yılda bir kere işleri teftişe gelen müfettişlere, daha yüksek makam sahiplerine karşı aldığı şekil ne kadar değişikti. Ya Rabbi! Elleri hep önünde bağlı duruyordu bu zamanlar. Yüzü arsız bir gülümseme ile açılıyor, telaşlı adımlarla öteye, beriye koşuyor, işin tuhafı, aynı zamanda da gücüne giden tarafı müfettişlerin yanında aynı değişikliği bize de gösteriyor, gelen yüksek memura sevgi ve şefkate dayanan bir otorite sahibi olduğunu göstermeye çalışıyordu.

Amirimiz yetkisi çevresine giren bölgenin zengin iş adamlarına da bu maskeli yüzle çıkıyordu. Onlara özel teşebbüsün her zaman korunmaya muhtaç olduğunu, memleketin ancak iş adamlarının gayreti ile kalkınabileceğini, kanunlara uygun olmak şartıyla onların başarısı için çalışmayı kendisine vazife saydığını uzun uzun anlatıyor, kazançları, varlıkları hakkında getirdikleri vesikaları, defterleri hemen tasdik ediyor, gösterdiği bu kolaylıklarla iş adamlarının göz ve dilinde örnek memur şöhreti her gün biraz daha yayılıyordu. Buna karşılık küçük esnaf ve tüccarlar için Allah'ın belası idi. Yüzü hep asıktı. Onların önünde sesi sert, kaba, duruşu alaylıydı, defterlerini didik didik ediyor, ahret sualleriyle kan ağlatıyor, en küçük kusurlarını cezalarla ödetiyordu. Hırsız mıydı? Büyük iş adamlarından harçlık, hediye, yardım alıyor muydu? Bilemem, yalnız

benim için açık olan şuydu: Amirimiz kuvvetlinin, zenginin, nüfuzlunun, kendi üstündekilerin önünde zebun; zayıf, aciz, fakire, kendi altındakilere haşın görünüyordu”²⁷²

Yaklaşık on dört yıl memur olarak devletin her kademesinde çalışan Samet Ağaoğlu, muhtemelen yakından tanımış olduğu böyle bir amiri çok realist bir şekilde anlatmıştır. Tasvirler oldukça ayrıntılı ve gerçekçidir.

Aynı hikâyede diğer bir hırslı tip olan amir yardımcısı da şöyle tanıtılır: “Yardımcısı ufak tefek, zayıf, esmer, küçük gözleri, sivri burnu ve çenesiyle yandan bıçak yüzü, belki otuz beşinde bir adamdı. Bozuk bir Güney Anadolu şivesiyle konuşurken ince sesi kulağı değil sadece, beyninin içini de tırmalayacak kadar tiz çıkıyordu. Memurların odasında tek penceresinin önüne koyduğu bizimkinden büyük masasına başını dayayarak her birimizi ayrı ayrı gözetliyor, erkeklere karşı hilekar olan bakışları daktilonun çilli, mavi gözlü, ince dudaklı yüzünde birden bire masumlaşıyordu.”²⁷³

Amir ve yardımcısını, yanlarında çalışan sakat bir memuru zengin bir tüccarın evraklarında sahtecilik bulduğu için işten kovmalarını tenkit eder.

İkinci olarak şehrin büyük gazetelerinden birinde iş bulan yazar anlatıcı, burada da gazetenin patronu ile oğlunu diğer muhabirlerin sırtından geçinen, menfaat şebekeleri ile işbirliği yapan hırslı tipler olarak tenkit eder. Gazete patronu şöyle tanıtılır: Gazetenin sahibi basının tanınmış bir ismiydi. Kısa, esmer, tombul yanaklı, kocaman göbekli bir adam. Gözlüklerinin arkasına gizlenmiş hilekar, kurnaz, alaylı bakışlarıyla konuşuyordu daha çok. Ondan yalnız kendi yazarları, muhabirleri, işçileri değil, uzak yakın ilgisi olan herkes çekiniyordu. Çünkü cüretinin sınırı yoktu, dalkavukluktan küstahlığa kadar. İftira ise en keskin silahı idi.”²⁷⁴

Bu gazete patronunun “uzun boylu esmer, biraz kekeme, gece gündüz sarhoş oğlu”²⁷⁵ da babasıyla aynı karaktere sahiptir. Gazete patronunun gazeteyi çıkarma

²⁷² Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 17-18.

²⁷³ a.g.e., s. 18.

²⁷⁴ a.g.e., s. 23.

²⁷⁵ a.g.e., s. 23.

sebebi anlatılırken günümüz basın dünyasına adeta ayna tutması, kartel adıyla anılan gazetelere çok benzemesi ise ilginçtir.

“Patronun tek hedefi kazanmaktı. Buna mecburdu da. Çünkü sarhoş oğlunun yalnız bir haftalık içki masrafı karşılığı biz yirmi muhabir ve yazarın aylıkları kadardı belki. Buna razı idik. Hiç değilse fikirlerimize, hislerimize karışmasalardı. Günün modası düşünceler, iddialar ön plandaydı her zaman. Birkaç ay faşist oluyorduk. Arkasından birkaç ay sosyalist veya komünist. Derken liberal prensiplerin savunucusu. Gazetemiz bütün bu fikir akımlarının parayla tutulmuş yayın vasıtasıydı. Yolların hepsi altın olarak patronun cebine varıyordu.”²⁷⁶

Genç arkadaşının ayrılmasının ardından kendisi de ayrılan yazar, girdiği bir işte çalışırken ağır bir hastalığa yakalanır ve hastaneye yatar. Orada kendisinin de kaldığı yirmişer kişilik iki koğuş ile birinde milletvekilinin oğlunun, diğerinde zengin bir iş adamının karısının kaldığı iki oda vardır. Koğuştakilerin perişanlığı yanında odalarda yatanların rahatlığı yazarı isyan ettirir ve şu değerlendirmeyi yapar:

“İki özel odanın itibarlı hastaları, nüfuzlu politikacının oğluyla zengin tüccarın karısı bu alemin seyircileri gibiydiler. Doktorlar, hemşireler, hizmetçiler onların emrinde. Bir dedikleri iki olmuyordu. Ama bu onlara yetmiyordu. Gölgesi ağır tüccar göbeğini şişire şişire herkese emirler verecek çıkışmasa, politikacının, oğlunu görmek için hastaneye her gelişi doktorlar ve hemşireler arasında telaş yaratmasa bu imtiyazlı hastalar pek göze batmayacaktı. Fakat cemiyetin her köşesinde olduğu gibi burada da fazlalığı olanlar onu başkalarına hissettirmek illetinden kendilerini kurtaramıyorlardı.

Hastaneye yattığının on beşinci günü politikacının oğluna da, komadaki gence de kan vermek lazım geldi. Hastane laboratuvarında ikisine de yetecek kan yoktu. Olanı politikacının oğlu için kullandılar. Ötekinin karısına “Git kan merkezine, oradan al getir” dediler. Kadın sapsarı, gözlerinden yaşlar akarak, sendeleye sendeleye şehrin uzak bir köşesindeki kan merkezine koştu.”²⁷⁷

²⁷⁶ a.g.e., s. 24.

²⁷⁷ a.g.e., s. 41.

Hastaneden çıktıktan sonra işçilerin yoğun olarak yaşadığı bir sokağa yerleşen yazar, “sokağın firavunu” diye nitelendirdiği sendika başkanını mercek altına alır. Sendika başkanının geniş tasviri şöyledir.

“Sendika başkanı kısa, zayıf, kara kuru bir adamdı. Saçların ortası dökülmüş, şakakları kırılaşmış büyük başı, çökük yanakları, sivri çenesiyle ilk bakışta eskici Yahudilere benziyor, insana çekinme ve güvensizlik hisleri veriyordu. Fakat söze başlar başlamaz bu fena etki hızla azalıyor, biraz kaba olmakla beraber ahenkli bir sesle kendisini dinletmesini biliyor, tehditleri, yalvarmaları maharetle kullanarak yerine göre uzun, yerine göre kısa konuşmalarla işçiler kadar patronları da kandırıyor, kah birinin, kah ötekini çıkarlarını, kendisine de önemli bir pay elde ederek sağlıyordu.

İşçi de, iş veren de ondan memnundu. Bu iki taraflı hoşnutluk içinde önceleri kira ile oturduğu küçük evi, bir süre sonra iki yandaki bitişik komşu evlerini satın almış, yıktırarak iki katlı, büyük bir ev yaptırmıştı. İçinde kırmızı balıklar yüzen havuzlu küçük bahçesinin etrafını oldukça yüksek duvarlarla çevirmekte de gecikmemiş, böylece, sendika başkanlığını da yıllar boyu elinde tutarak sokağın firavunu olup çıkmıştı. Muhtar, bekçi, bakkal ve kasap emrindeydiler. Kızların kocalarını o seçiyor, dargın karı kocaların arasını o buluyor, kavgacıları barıştırıyor, sokak üstünde nüfuzu arttıkça işçi sendikası başkanlığı yetkilerinin yanına patronun temsilciliğini de katıyordu. Bu sayede fabrikada usta kadrosunda görüldüğü halde oraya ancak müdür veya patronun misafiri olarak gitmeye, günlerinin çoğunu evinde geçirmeye başladı.”²⁷⁸

Bu özellikleriyle verilen sendika başkanının, o sokağın işçilerinin çalıştığı fabrikada, makinelerin eskiliğinden kaynaklanan bir kazayı nasıl suçsuz ve ilgisiz bir başka işçiye yükleyip, suçlanması gereken bir olayı kazanca dönüştürdüğü uzun uzun anlatılır.

Yazarın aynı hikâyede verdiği bir başka hırslı, insanların üzerinde yükselen tip de şöyle anlatılır: Mebusmuş, iktidar partisinin idarecilerindenmiş, bakanlık bekliliymiş. Üstelik devlet sermayesiyle kurulmuş birkaç şirketin idare meclisi başkanı ve üyesiymiş, Demek ki bilmeden çarptığım bir adam değil, gerçekte belaların

²⁷⁸ a.g.e., ss. 43-44.

püsküllüsüydü”²⁷⁹ cümleleriyle tanıttığı adam yolda kendisine çarpılmayı bile hazmedemeyen, diğer insanları aşırı hakir gören biridir. Bu da aynı karakterdeki birkaç tip gibi mebustur.

Yazar bu adama yolda bilmeden çarptığı için, onun tuttuğu yalancı şahitlerin de etkisiyle mahkemede yargılanmış ve ceza almıştır. Bu bölümde mebusun tuttuğu adamlardan başka karakoldaki komiser ile mahkemedeki hakim de mazlumlara karşı zalimlerin yanında yer alan ikinci derecedeki devlet görevlileri olarak tenkit edilmektedir. Yazarın böyle tipleri vermesinin sebebi, makam sahibi insanların, makamlarını kendi menfaatleri için kullanmalarını tenkit etmek içindir.

Samet Ağaoğlu’nun yaklaşık elli sayfalık uzun hikâye veya kısa roman denebilecek Büyük Aile isimli hikâyesi de ihtiraslı tiplere yer vermesi bakımından önemlidir.

Hikâyede anlatılan dört kardeş de Tokat Niksar’dan İstanbul’a gelmiş insanlardır. Çirkinliklerine rağmen zengin olmaları, aşırı eğlenme arzularını Anadolu’nun mazbut bir kasabasında yerine getiremediklerinden bastırmak zorunda kalmaları, İstanbul’a gelince birden yaydan fırlamış ok gibi ihtiras peşinde koşmalarına sebep olur. Kısa zamanda bütün değerlerini yitirip aşırı bir eğlence müptelâlığı başlar. Bu dört kardeşin en belirgin dış özelliklerine gelince, yazara göre; “hepsi bir çeşit kekemeydi; hepsinin yüzü delik deşikti. Bundan başka ince, uzun bir burun, bıçakla kesilmiş gibi ince dudaklar bu yüzlere gülünç bir hal”²⁸⁰ vermektedir.

Hikâyede anlatılan Hacı Gıyaszade dört kardeşin çirkin olan dış görünüşlerine paralel olarak ahlak olarak da zayıf insanlardır. Adeta iç ve dış çirkinlikleri birbirleriyle yarış etmektedir. Bu dört kardeşten en büyüğü olan Ferhat’ın bir kolu ile bir ayağı sakattır. Diğerleri ise büyükten küçüğe doğru şöyle anlatılır: “Abdülmuttalip sinsi ve hilekardı. Daha küçükken kardeşleri arasında birinden diğerine haber götürerek onları biri birine düşürür, kavga başladığı zaman da bir köşeye çekilir, belli etmeden gülerdi. Bazen da kardeşlerinin babalarını kızdıracak hareketlerini Hacı’ya gizlice haber verir, onların dayak yemesinden derin bir haz duyardı.

²⁷⁹ a.g.e., s. 51.

²⁸⁰ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 11.

Yakup silik bir insandı. Az konuşurdu. Menfaatine dokunulmadıkça ağabeylerinin her dediğine uyar, menfaatine dokunulduğu zamansa yırtıcı bir canavar gibi dört tarafa saldırmaktan çekinmezdi.

Musa'ya gelince, o, tam bir tembeldi. Hiçbir işte hiçbir meselede kendisini yormaz, daima hazrın üstüne konmaya çalışırdı.²⁸¹ Bu şekilde anlatılan aile fertlerinin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında birden şaibeli bir şekilde zenginleşmeleri, aşırı harcamayı da beraberinde getirir. Yazar bu ailenin çılgın yaşantısını da şöyle tasvir eder:

“Haftada birkaç gece sabahlara kadar süren kalabalık eğlenceleri dillere destandı. Şehrin tanınmış erkek ve kadın çalgıcıları, şarkıcıları, karagözcüleri, hokkabazları, meddahları hep oradaydılar. Bu eğlenceleri seyretmek için İstanbul'un uzak yerlerinden birçok insanlar gelerek bahçenin etrafına sıralanıyorlar, aralarına gazoz, fındık, fıstık satıcıları da karışıyor, bir çeşit açık hava tiyatrosu, daha doğrusu bir panayır yeri meydana geliyordu.”²⁸²

Fakat bu hayatları aynı şekilde devam etmez. Önce kazandıkları harcadıklarına yetmez. Sonra ailede çözümler başlar. Ahlaksızlık bu çözülmeyi daha da çabuklaştırır. İçlerinde yalnız Musa ailesiyle Niksar'a dönerken, diğerlerinin hayatı trajik bir şekilde son bulur.

a2. Fakir ve Pasif Tipler

Bu gruba giren kişiler biri hariç yerli hayattan seçilmiş fakir, eğitim seviyesi düşük çoğu genç erkek ve kadın tipleridir. Bunlar uğradıkları felaketler karşısında kesinlikle isyan etmezler, hepsi de mutlak kadercidirler. Bu özelliklerinin sebebi, yazarın bakış açısıyla beraber bunların okumamış, cahil insanlar olmalarıdır. Bu düşünceyi değiştiren tek örnek, Ridilemet Nüklüm Telada hikâyesindeki edebiyat fakültesi mezunu gazeteci gençtir.

²⁸¹ a.g.e., s. 14.

²⁸² a.g.e., s. 9.

Yazarın ele aldığı tiplerde, okumuş insanların kurnazlıklarıyla cahil insanlar üzerinde hakimiyet kurduklarını, zengin olduktan sonra da onları ezdiğini vurgular. Yazarın ihtiraslı tipleri genelde zengin ve okumuş insanlardır. Mebus tipleri buna en güzel örnektir.

Bu fakir ve zavallı tiplerin başka bir özelliği de mutlak kaderci olmalarının da etkisiyle çoğunun iyi niyetli, kimseye zarar vermeyi düşünmeyen, kendi halinde insanlar olmasıdır. Belki yazar bunlarla mayası bozulmamış, saf Anadolu insanının özelliklerini vermek istemiştir. Ayrıca bu kişilerin gelecekte fazla beklentileri yoktur. Onlar kendi yağlarıyla kavrulan insanlardır. Hastalığa yakalananlar da iyileşmek için fazla çaba görülmez. Böyle duruma düşünler köşelerine çekilip adeta ölümü beklerler.

Bu gruba giren tipler içinde yerli olmayan tek örnek Çinli gençtir. Felsefe tahsili için Strazburg'a gelmiş olan bu genç, kendisine yapılan soğuk şaka karşısında hiç sesini çıkartmadan etrafındakilere bakar. Yazar onun bu durumunu şöyle tasvir eder: "Hepimiz birden üzerine atladık. Yere yuvarlandı. Başına, yüzüne, ensesine, göğsüne kar doldurduk. O, sesini çıkarmıyordu. Yalnız dudaklarında ıstıraplı bir bükülme vardı. Gözleri donuk iki cam gibi hepimizin yüzüne ayrı ayrı bakıyordu."²⁸³

Dilenciler hikâyesindeki yaşlı dilenci de kendini şöyle anlatır: "Senelerden beri dilendiğim bu sokakta o gelinceye kadar tamamen yalnızdım. Şöyle baş başa vererek konuşacak bir kimsem yoktu. İhtiyarlık, pislik ve son zamanlarda her güne binen sarhoşluk içinde tek başıma kalmıştım. Dilenirken kalpleri merhamete getirecek bir kelime bile söyleyemiyordum. Sadece boynumu büküyor, titrek beyaz sakalımı, uzatarak, buruşuk ve siyah avucumu açıyordum."²⁸⁴

Bir başka hikâye olan Apartman'da da yazar Anadolu'nun ücra köylerinden gelip adeta karın tokluğuna çalışan inşaat işçilerinin durumunu, onlardan biri olan Halil'in ağzından şöyle anlatır.

"Güneş çıktıktan birkaç dakika sonra çalışma kampanası vuruluyordu. Tam öğleye kadar durmadan çalışıyorlardı. Öğle vakti hepsi yakındaki küçük bir bakkal dükkanına doluyorlardı. Bir kilo kara ekmek ve bazen bir baş soğan. Bu yarım saat sürüyordu.

²⁸³ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 83.

²⁸⁴ Samet Ağaoğlu, "Dilenceler", *Varlık*, C.2, S.45, 1935, s. 330.

Sonra yine çalışma başlıyordu. Bu sefer iş gece dokuza kadar sürüyordu. Bu saatten sonra kireç yakıyorlardı. Büyük ve geniş çukurun üstünde yükselen beyaz duman karşısında gündüz güneşin ve işin verdiği sıcaklıktan kavrulmuş vücutlarıyla ıslak kumların üzerine uzanarak yavaş yavaş konuşuyorlardı. Bazen içlerinden birisi bir şarkı tutturuyordu. O zaman bu duman ve şarkı onlara hakiki bir dinlenme gibi geliyordu. Gürültü kalmıyor, elektrik ışıkları etraftaki yapıların gölgelerini arka sokaklarda acayip biçimlerle uzatıyordu. Bu değişmiş dekor onlara işten kurtuldukları zannını veriyor, bu da hoşlarına gidiyordu.

Kirecin sönmesi iki saat kadar sürüyordu. Sonra yatıyorlardı. Ekserisi ıslak kumu tercih ediyordu. Bilmem buna yatmak denebilir mi? Saat on iki olmuştur ve adaleler gevşemiş, yarı uyku, yarı dalgınlık arasında birkaç saatlik bir hareketsizlikten, bir sızmadan sonra kısa yaz gecesi nihayete eriyor, ilk gürültüler başlıyor ve kampana vuruluyordu.”²⁸⁵

Gündeliğinin kesileceğini öğrendikten sonra aynı Halil, çaresizlik içinde; “Şehir köye benzemiyor. Fazla kalabalık. Adam dövme gücü”²⁸⁶ sözleriyle çaresizliğini, şehir hayatının köy hayatına benzemediğini ifade eder.

Bu cümlede de çaresizliğin, acizliğin ve olaylar karşısında teslim oluşun ifadesi vardır. Bu hikâyedeki Halil işten atılışının intikamını hayatı pahasına apartmanın altına dinamit koyarak alır.

Bu özelliklere fazlasıyla sahip bir başka zavallı ve fakir bir tip de Kiracı hikâyesinde geçen yirmi beş yaşlarındaki bir gençtir. İşsiz, fakir, hayatta hiçbir dayanağı olmayan, kendine yardım etmek isteyen yazar anlatıcıya bile güvenemeyen, ürkek ve çekingen genç, hayatta her şeyden dışlanmış insan tipine güzel bir örnektir. Bu zayıf, uzun boylu, açık mavi iri gözlü ve dağınık saçlı genç, aynı zamanda Hukuk Fakültesi ikinci sınıftan ayrılmıştır.

Onun bu özellikleri Suç ve Ceza’daki Raskolnikof’a benzer. Yazar bunun özelliklerini oradan almıştır. Bir iş bulamamış olmasına rağmen bunu kendine dert etmez. Yokluk içinde yaşarken hayat ve ölüm üzerine düşünceler geliştirir. Her ne

²⁸⁵ a.g.d., s. 24.

²⁸⁶ a.g.d., s. 25.

pahasına olursa olsun hayatta kalmak gibi bir hırs ve isteği yoktur. Adeta kendini olayların önüne bırakır. Hikâyede ona ve onun gibilere toplumda yardım edilmediğinin tenkidi de yapılmaktadır. Bu gence yalnızca yazar yardım etmeye çalışmış, fakat onun yakalandığı zatürree hastalığından ölmesine mani olamamıştır.

Soğuk odasında donma tehlikesiyle yüz yüze olan genç adam, o halde bile isyan etmez ve düşüncelerini şöyle açıklar: “Bilir misiniz demin mezar kadar soğuk odamda ve yarı donmuş bir halde ne düşünüyordum? Hayatın tatlılığını, namütenahiliğini!

Benden bir koridor uzaklıktaki sıcak bir odanın rehabetini tahayyül ediyordum. Ne güzeldir Allahım, ne güzeldir diyordum. Şimdi alev alev yanan bir ocak başında etlerin pembeleştiğini görsem”²⁸⁷

Yazarın daha Hukuk Fakültesi öğrencisi iken arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları Hep Gençlik dergisinde yayınlanan ve hiçbir kitabına almadığı Otobüs ve Yaylı isimli hikâyesini de bu grupta değerlendirmek gerekir. Hikâyenin kahramanı olan Ethem Çavuş da öncekiler gibi kendi halinde, yaptırdığı yaylı arabasıyla rızkını kazanan, sakin, sevimli bir eski askerdir. Yalnız bu, kendisine haksızlık yapıldığı için değil, yeniliğe ayak uyduramadığı için intikam duygusuna kapılmış, kendisiyle beraber, artık yaylısına binmeyip otobüsü tercih eden beş kişinin daha ölümüne sebep olmuştur.

Ali ve İhsan isimli iki sokak çocuğunun hayatlarının anlatıldığı Sokak isimli hikâyede, iki sokak çocuğunun gözüyle sokağın trajik görüntüsü verilir. Yazar bu iki sokak çocuğunu hikâyesinin başında şöyle tanıtır.

“Sabahtan beri sırtlarını dayayarak güneşlendikleri apartman duvarından esneye seneye kalktılar, konuşmadan yürüdüler, ikisi de müşfik, sıcak bir elin okşamalarından yeni çıkmış insanların tatlı yorgunluğu içindeydiler.

Birbirlerine benziyorlardı. İkisinin de saçları kıvrıcık, yüzleri sıhhatli, gözleri parlaktı, ikisinin de elbiseleri yırtık, ayakları çıplaktı. Başlarında biraz yan konmuş birer kasket vardı. On beş yaşlarındaydılar.”²⁸⁸

²⁸⁷ a.g.d., s. 9.

²⁸⁸ Samet Ağaoğlu, “Sokak”, Züriyet, s. 37.

Bu iki genç çocuk başlarına gelen çeşitli felaketler sonucu yalnız kalmış, sokaklarda hamallık yaparak geçimlerini temin etmektedirler. Koca şehrin kalabalık insanları, bunları ve bunlar gibi pek çok kimsesiz çocukları gördükleri halde sahip çıkmazlar. Bunların en büyük yardımcısı yine kendileri gibi kimsesiz çocuklardır. Sokakta bir sandığın içinde yatıp kalkan ihsan, o daracık yerini Ali ile paylaşır.

Yazarın bu hikâyede verdiği üçüncü bir tip de “çocuk denilecek kadar taze bir genç kız”²⁸⁹ dır. Vücudunu satarak geçimini sağlayan bu kıza, Ali ile İhsan ceplerindeki bütün paraları karşılıksız vererek evine gönderirler. Bu çocuk yaşlarındaki gençlerin seçilmesindeki amaç, toplumun bu yönünü tenkit etmektir.

Burada ele alınan üç tip de fakir, sefil, kendilerini kaderin hükmü altına bırakmış, kimsesiz insanlardır. Ali ve İhsan hayatlarından şikayet etmedikleri gibi başkalarına da karşılıksız yardım ederler, onların dertlerine üzülmürler.

Fakir ve zavallı tiplerin yer aldığı bir başka hikâye de (.....) noktalarla adlandırılan fakat isim verilmeyen hikâyedir. Büyük bir gözlem gücüyle yazılmış olan hikâyede, yazar, kahramanını Anadolu insanından seçmiştir. Hikâye kahramanı olan Cihangir’in peşine takılıp onunla her gittiği yere gelen, çok az konuşup, çok fazla susan genç adamı yazar Cihangir’in ağzından şöyle tanıtır: “Boyu ince ve uzundu. Çizgileri sert, büyük siyah gözlerinin bakışları vehim dolu, birer izden ibaret dudakları kupkuru, kara saçları bol, kara kaşları kalın, başı bana hem korku, hem hayranlık veriyordu. Sesi ciğerlerinin derinlerinden geliyor, ara sıra dağ göçebelerinin, o insanı sonsuz bir elemin dalgalarına kaptıran, yarı inleme, yarı şikayet, biraz ümit, biraz hasretten ibaret türkülerini söylüyordu.”²⁹⁰

Cihangir’in peşine takılan bu genç adam bir Orta Anadolu insanıdır ve onun şahsında Anadolu insanının genel özellikleri anlatılır.

“Anadolu insanı toprağın birer parçasıdır. Gamlı ve renksiz gözler hep şüphe ile bakar. Ne düşündüklerini belli etmemek için sizi, başı eğik, sınıksız kapalı dudaklarla dinlerler. Her çeşit kuvvet, hele hükümet kuvveti karşısında korkak ve aciz! Korkudan, güvensizlikten, alay edilmek endişesinden dertlerini, şikayetlerini, istediklerini

²⁸⁹ a.g.e., s. 43.

²⁹⁰ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 95.

anlatamazlar. Bütün memurlar, bütün aydınlar, kendi içlerinden çıkmış olsalar da onlar için başka milletlerden insanlar gibidir. Sonsuz derecede bedbahttırlar. Bunu hissederler, fakat söyleyemezler. Kadere inanmış gözükürler amma kalpleri isyanla dolu. İsyancıları Allah a kadar varır. Allah a inanırlar fakat kendilerini böylesine bırakmış olmasına bir türlü akıl erdiremezler, onun gazabına, getirdiği felaketlere sebepler ararlar.”²⁹¹

Cihangir’in bir vehme kapılıp öldürdüğü peşine takılan genç adamın karısı da fakir ve zavallı bir tiptir ve kaderin rüzgarına kapılmıştır. Çaresiz, korumasız olan bu kadın ile küçük çocuğu da evlerinde bir daha gelmeyecek olan babalarını beklerler.

Samet Ağaoğlu’nun fakir ve zavallı insanları konu edindiği bir hikâyesi de “Onlardan Bazıları” dır. Yassı Ada’dan Kayseri Cezaevi’ne müebbet hapis cezasıyla gönderilince, burada hatıra-hikâye karışımı bir nesir örneği olarak yazılmıştır. Orta Anadolu’nun bir şehrinde, bu yöre insanlarından seçilen insanlar da fakir, zavallı, cahil, bir kısmı köyünden hiç dışarıya çıkmamış gariban insanlardır.

Bunlardan ilki ayakkabı boyacısı Mehmet’tir. Bir namus davası yüzünden karısını ve kaynanasını balta ile öldürmüştür. Her iki kadını da baltayla öldürmesini yazar Suç ve Ceza’daki Raskolnikof’a benzetir. Çünkü o da parası için yaşlı kadını ve onun saf kız kardeşini baltayla öldürmüştür. Mehmet; yazarın gözüyle tam bir Anadolu tipini sergilemektedir.

“Saçı dökülmüş, ufak tefek, dar ve kısa pantolonlu, bol, sarkık ceketli, yüzü siyaha yakın sarılıkta”²⁹² birisidir. Revirde hizmetine bakan “On beş yaşında, kavruk, cılız, renksiz çocuk” da başkalarının öğretmesiyle adamı öldürmüş ve oraya düşmüştür.

İsmi Efendi Kara olan otuz beş, kırk yaşlarındaki mahkum da, karısının oynası, on yedi, on sekiz yaşlarında bir genci öldürmekten dolayı oradadır. Suçun karısında olduğunu bildiği halde ona kıyamadığı için genci öldürmüştür. “İri yarı, yanakları sarkık ve kırmızı, durgun, dalgın bakan yeşil gözleri”²⁹³ olan bu mahkumun adıyla karakteri ve kaderi arasında yazar bir uygunluk bulur.

²⁹¹ a.g.e., s. 97.

²⁹² Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 73.

²⁹³ a.g.e., s. 79.

Hücre mahkumlarının hizmetine bakan Şih Ali de aynı suçtan hapse girmiş bir mahkumdur. “Kısaya yakın orta boylu, şişman, iki yana sallanarak yürüyen, yüzü sapsarı”²⁹⁴ olan bu adam, fakir ve saf biridir. İmam nikahlı karısının malına göz koyan amcası, Ali’yi karın seni aldatıyor diye kandırır ve verdiği kamayla öldürtüp yeğenin malına konar. Hapse düştükten sonra durumu anlayan Ali’nin artık yapabileceği bir şey yoktur ve o da kaderine razı olup gün saymaya başlar.

Hapishanede kadın koğuşunda yatan, “ufak tefek, yuvarlak, beyaz yüzlü, koyu yeşil gözlü”²⁹⁵ orta yaşlı kadının da suçu öncekilerle hemen hemen aynıdır. Bu da evli olduğu halde komşusunun oğlu ile zina yapmış ve o sebepten hapse düşmüştür. “Orta boylu, zayıf, esmer, kara gözlü, beyaz dişli bir köylü”²⁹⁶ olan Hasan Hüseyin de toprak davası yüzünden yapılan kavgada karşı taraftan beş kişi öldürüp hapse düşmüştür. Yazarın, köylünün toprağını birleştirip, ortak işleyip ürünü hepsine pay etsek daha iyi olmaz mı, hem kavga da olmaz sorusuna Hasan Hüseyin “Toprak köylünün namusudur” diyerek karşı çıkar. Yazar son olarak Anadolu insanı için şu tespiti yapar: “Kadın ve toprak bir erkek için namustur, fakat Anadolu’da en kolay yapılan başkasının toprağıyla kadınına sataşmak. İnanişla hareket arasındaki bu tezat neden?”²⁹⁷

Aynı bu hikâye gibi “Ridilemet Nüklüm Telada isimli hikâyede de yazar birden fazla madur, mazlum, toplum veya devletin kanunları tarafından ezilmiş insanların hayatını konu edinir. Bunlardan ilki Doğulu bey veya ağalardan biridir. Oradaki şiddetle bastırılan son ayaklanmalardan sonra şüpheli görülüp Batıya, Kütahya’da ikamete mecbur edilmiştir. İsminin verilmediği bu adam, yılda bir iki kez izin alıp Van’a gider ve oradaki ev ve topraklarının kirasını alır. Aynı vagonda yolculuk ettiği bu adamın dış görünüşünü yazar şöyle tasvir eder:

“Belki otuz beş yaşlarında vardı. Uzuna yakın boyu, zayıf vücudu, çizgileri kuvvetli, ince esmer yüzü, kalın fakat düzgün kaşları, iri, siyah, sık kirpiklerle gölgeli gözleriyle kendisini hemen belli eden yüzü ilk anda sert gözüküyordu insana. Ama ince dudaklarından hiç eksik olmayan renksiz bir gülümseme ve bakışlarının yumuşaklığı bu

²⁹⁴ a.g.e., s. 81.

²⁹⁵ a.g.e., s. 83.

²⁹⁶ a.g.e., s. 84.

²⁹⁷ a.g.e., s. 85.

sertliği gideriyor, biraz çekinmeyen, biraz utangaç bir adam halini alıyordu. Kareli gri, iyi dikilmiş elbisesine uygun gri, ince, koyu kırmızı çizgili kravatı, yakası biraz dik beyaz gömleği bu başla tatlı bir tezat yaratmıştı.”²⁹⁸

Kendi mağduriyetini anlatan bu adam, yazarın daha sonra her haksızlık karşısında tekrar ettiği Ridilemet Nüklüm Telada cümlesini söyleyerek ayrılır.

Bir yerde mazlum ve zavallı insanlar varsa, orada bunların o duruma gelmesine sebep olan, bu insanların omuzlarına basıp da yükselen insanlar da var demektir. Bu genelde insan olduğu gibi, bazen çevre, kanunlar ve devlet de olmaktadır. Ridilemet Nüklüm Telada hikâyesinde daha önce ihtiraslı tipler ele alınmıştı. Bu bölümde o insanların madur ettiği fakir ve zavallı tipler üzerinde durulacaktır. Bu hikâyede anlatılan ikinci madur tip maliye tahsil şubesinde çalışan genç katiptir.

“Yuvarlak beyaz yüzü, neşeli ışıklarla dolu iri, siyah gözleri, bol, kıvrak, kara saçları, dudaklarından hiç eksiz olmayan saf gülümsemesiyle tatlı bir başı vardır. Fakat bu çocuk sakattır. Küçükken geçirdiği bir kaza yüzünden sol bacağı kalçasından kesikti. Takmasıyla da ancak koltukla yürüyebiliyordu. Çalışmaktan da yorulmuyordu bu genç adam. İçimizde en güzel yazan, hesap hatalarını bulup çıkaran o idi.”²⁹⁹

Bu özellikleriyle tanıtılan genç katip, zengin bir tüccarın evraklarındaki sahtekarlığı ortaya çıkardığı için amiri tarafından işten atılır. Diğer memurlar buna hiçbir tepkide bulunmazlar.

Aynı hikâyede fakat başka bir macerada anlatılan bir başka madur tip de, gazetede çalışan genç muharrirdir. Yazar anlatıcıyı oldukça etkileyip, kendinden sonra aynı gazeteden ayrılmasına sebep olan bu genç, yazarın gözüyle şöyledir: “İşte o zavallı çocuğu bu gazetede tanıdım. Benim gibi hem yazar, hem muhabirdi. Edebiyat Fakültesine gidiyordu bir yandan. İyi görüyor, gördüğünü iyi yazıyordu. Ufak tefek, sarışın, küçük, zayıf yüzü çillerle dolu, tatlı, biraz da hüznü bakışlarla parlayan iri kestane gözleri, ensesinden taşmış kıvrık saçlarıyla sevimli bir insandı. Çok okuyor, az, fakat güzel konuşuyordu. Ele aldığı konuları fıkralar, benzetişler, hayallerle süslüyor, ince, ahenkli sesiyle kendisini dinletebiliyordu. Çocuğun günün moda

²⁹⁸ a.g.e., ss. 9-10.

²⁹⁹ a.g.e., s. 19.

fikirlerinin çok dışında, hatta bu dünyanın bildiğimiz şart ve kanunlarını hiçe sayan bir takım sezisleri vardı.”³⁰⁰

Bu kabiliyetli gazeteci genç de, gazete patronu ve oğlunun tavırlarından rahatsız olarak istifa etmek zorunda kalır. Tazminatını istediği halde vermezler. Yazar evine gelip bu olayı hatıra defterine yazarken gözüne Ridilemet Nüklüm Telada ibaresi takılır.

Aynı hikâyenin hastanelerdeki fakir ve zavallı hastaları anlattığı bölümde de devlet hastanesi olmasına rağmen, para ve gücü elinde tutan insanların orada bile kendi özel mekanları gibi rahat ettirilmelerine karşılık fakir ve zavallı insanların nasıl köle muamelesi yapıldığını birkaç örnekle gözler önüne serer. Oradan çıktıktan sonra aciz ve fakir insanlarla ilgili şu tespiti yapar:

“Hastanede kaldığım on beş gün içinde insan ruhunun değişmez, hiçbir rejimin değiştiremeyeceği bir özelliğine yeni şekiller altında tanık oldum. Aciz insan esir olmaya hazır bir ruh haline bürünüyor. Kuvvetin, paranın, aşkın esiri. Hastalık da fakirlik, kuvvetsizlik gibi bir acizlik çeşidi. Hasta da doktorun; hasta bakıcının esiri. Zengin fakirin, kuvvetli zayıfın, seven sevilenin hakimi. Doktorlar, hastabakıcılar da hastaların”³⁰¹

Fakir, hasta ve aciz insanların ele alındığı ilginç bir hikâye de, yine hastanede ölüm döşğinde yatan genç kadın ile onun yanı başında nöbet bekleyen kocası arasındaki konuşmalar yer alır. Hayat Mücadelesi isimli hikâyede erkeğin; “Ölme, sakın ölme! Seni hayatın en perişan bir gününde gördüm ve sevdim. Mukadderimi senin mukadderine bağladım. Senin ölümün benim büyük hayat bağımın çözülüşü olur. Yokluğunu hiçbir şey bana unutturamaz. Acının tesellisini hiçbir şeyde bulamam. Bütün mazim, bütün istikbalim sensin! Sakın ölme!”³⁰² sözleriyle ölmesini istemediği karısı, çocuğunu doğururken ölür.

³⁰⁰ a.g.e., s. 25.

³⁰¹ a.g.e., s. 40.

³⁰² Samet Ağaoğlu, “Hayat Mücadelesi”, *Zürriyet*, s. 63.

a3. Yalnız ve Marazî Tipler

Samet Ağaoğlu'nun hikâyeleri içinde en fazla yekun teşkil eden tipler, bu gruba giren tiplerdir. Vaka tasnifinde “psikolojik hikâyeler” başlığı altında incelenen hikâyelerin kahramanlarının dışında, diğer vaka grupları içinde incelenen bir kısım hikâye kahramanları da yine “yalnız ve marazi tipler” bölümünde ayrıca ele alınacaktır. Bu bölümde, altı hikâye kitabının dışında, dergilerde kalanlar da dahil yirmi yedi hikâye tipleri tahlil edilecektir.

Daha önce de söylediğimiz gibi Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerinin hemen hepsi psikolojik hikâye diyebileceğimiz, çeşitli saplantıları olan, yalnız ve marazi tiplerin işlendiği hikâyelerdir. Bazılarının buna Dostoyevski'nin etkisi dese de, asıl ana neden Samet Ağaoğlu'nun kendisidir.

Bu gruba giren tiplerin hemen hepsi yerli hayattan alınmış genç erkek tipleridir. Yazarın hikâyeleri arasında ısrarla üzerinde durulan kadın tiplerin olmaması, seçtiği tiplerin de kendi yaşında erkeklerden olması, onun hikâyelerine kendinden bir şeyler katmak isteme endişesinden kaynaklanmaktadır. Çoğu hikâyelerde yazarın kendisiyle ilgili ayrıntılara yer verilmesi de bunu göstermektedir.

Yazarın psikolojik sıkıntıları olan yalnız ve marazi tiplerinin genel özelliği çirkin olmalarıdır. Bu özellik, onları içine kapanık ve yalnız yaptığı gibi bazı saplantılara da sevk etmektedir.

Strazburg'da kaldığı Prechter Sokağı 5.A numaralı pansiyonda kalırken yazdığı hikâyelerden Atyas, Febüs, Stamarof ve Rahibin Aşkı'ndaki Rahip Pastör bu özelliklere sahip tiplerdir. Bunlardan Atyas'ı yazar kısaca şöyle tanıtır: “Yerde halının üzerinde ufak tefek bir adam, çırılçıplak, arka üstü yatıyordu. Vücudu; kara, uzun ve çirkin bir başın altında bembeyazdı.”³⁰³

Babasının: “Evladın küçüğü olmaktansa domuzun büyüğü olmak daha iyidir”³⁰⁴ sözleriyle devamlı ailesi tarafından horlanan Febüs, gittikçe insanlardan uzaklaşıp kendi içine kapanır. “Genç bir adam olmaya yaklaştıkça kalabalıktan kaçmaya başlıyordu.

³⁰³ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 36.

³⁰⁴ a.g.e., s. 42.

Odasında kalmak ve düşünmek bir iptila halinde onun aradığı tek ihtiyaç oldu. Febüs de bir nevi şahsiyet ikiliği başlıyordu. İnsanlar arasında renksiz, sakın ve kapalı bir adam olarak kalıyor, odasında yatağına uzandığı zaman, kafasının içinde canlanan nihayetsiz derecede hareketli ve renk dolu bir hayal alemine dalyordu.” Sözleriyle anlatılan Febüs de, bu özelliğini kendisi şöyle tarif ede: “Başkaları için karanlık bir perde gibiydim. Fakat kendi kendime nur dolu bir şehrin aydınlık bahçelerinde yaşıyordum”³⁰⁵ içine düştüğü yalnızlıktan bir türlü kurtulamayan Febüs, sonunda geçmişiyile bağlarını koparmak için çıktığı bir yolculukta kaza sonucu hayatını kaybeder.

“İnce boyu, korkunç derecede zayıflığı, sarı yüzü ve küçük yeşil gözleri”³⁰⁶ ile tanıtılan Stamarof da yalnız ve marazi tiplerden biridir. Dış görünüşüyle olduğu gibi karakter özellikleriyle de Dostoyevski’nin Raskolnikof’una benzeyen Stamarof’u, ilk olarak bankada 50.000 franklık parası varken çok sefil bir hayat yaşamasiyla yazar bize tanıtır. Kendisini Raskolnikof’a benzetince de kendini çok yukarılarda sanan Stamarof bunu kabul etmez ve “Hayır, ben yalnız Stamarof’um. Raskolnikof’tan, Alyoşa’dan hatta Dostoyevski’nin kendisinden de yüksek Stamarof’um”³⁰⁷ cümlesiyle itiraz eder.

Rahibin Aşkı’ndaki Rahip Pastör de, onca bilgi ve görgüsüne rağmen, kutsal kitap da men ettiği halde, namus konusunda zayıf bir kıza hayatı pahasına tutulacak kadar zaafı olan marazi bir tiptir. Sevdığı ve evlenmek istediği kızın kendisini reddetmesi üzerine bunu hazmedemeyip, kayalıktan kendisini atmak suretiyle ölür.

Yazarın yalnız ve marazi tiplerin yer aldığı ayrı iki hikâye de, kitaplarına almayıp dergilerde kalan Heykeller ile Mankenler’dir. Heykeller hikâyesinin kahramanı isimsiz genç, küçüklüğünden beri başına türlü felaketler gelmiş, fakat buna rağmen mücadele edip bunları atlatmış, huzuru arayan biridir. Gelişen olaylar sonucu bir türlü aradığı gönül huzurunu bulamayan genç, gittikçe imanını kaybetmeye başlar ve intihara karar verir. Tam intihar anında başka bir huzur arayıcısı yazar anlatıcı tarafından görülen genç, intihardan kurtulur ve duygularını şöyle ifade eder:

³⁰⁵ a.g.e., s. 43.

³⁰⁶ a.g.e., s. 60.

³⁰⁷ a.g.e., s. 67.

“Kendimi garip bir boşluk içinde duydum. Bütün rüyamı bir daha düşündüm ve dehşet içinde kaldım. Sonra otuz seneden beri kafamı ve gönlümü dolduran imanımın yerine bir anda azaplı bir şüphe doldu. Boşaldım, manasız bir hal aldım. Hayat ile olan bütün bağlarım çözüldü. Bir ot gibi yaşamaya başladım. Geceleri uyuyamıyor, şehri kâh koşarak, kâh sürüne sürüne dolaşıyordum.”³⁰⁸

Bu yalnızlık ve iç sıkıntılarını daha fazla taşıyamaz, sonunda kendini vurarak öldürür. Diğer hikâye olan Mankenler’de ise yazar, insanların yerine koyduğu yirmi dört saat vitrinde durup gelip geçenleri seyreden mankenleri insan gibi konuşturarak, onları seyreden insanları bize tanıtır. Mankenlere göre; “İnsanlar sadece kalp ve ruhları ile değil, hatta önce etleri ile severler. Sonra insanlar kendilerini sevdikleri için başkalarını severler. Hatta insanlar kendi etlerini sevdikleri için başkalarını severler.”³⁰⁹ Bu şekilde bir kısım insanlar hakkında genelleme yapan mankenler, uzun süre yalnızlık içinde kıvranan ihtiyar bir adamın, güzel bir mankenin karşısında söyledikleriyle düşüncelerini teyit ederler:

“Neden genç değilim? Neden yıllardan beri yatağım bomboş? Kadın etinin o sıcaklığını kaybettikten sonra hiçbir şey beni ısıtmıyor. O tatlı, canlı etin tadını unutamıyorum bir türlü. Ah bu manken, kadınımla olsa idi ne güzel soyardım onu! Kendi kendime uğraşmaktan bıktım. Hayal kadınlarla yatmaktan bıktım. Bu hayal kadınlarla sevişmek daha rahat olsa da bıktım. Canlı, sıcak, gerçek vücut istiyorum.”³¹⁰

Yazarın Büyük Aile adlı hikâye kitabındaki Ahmet Sai’nin Korkusu ile Sağır Yalı’da ele aldığı tipleri nedeniyle bu sınıflamada yer alan hikâyelerdendir. Ahmet Sai’nin Korkusu’nda arkadaşının ölüsünü gören Ahmet Sai, ondan sonra gördüğü her şeyin üzerinde aynı görüntüyü görür, ölüm fikri onun için dehşet verici olduğu kadar sonsuz bir hüznün ve elemin kaynağı haline gelir. Bütün ruhunu kaplayan bu hüznü tarif etmeye çalışır fakat bunu başaramaz. Gittikçe yalnızlık ve ölüm düşüncesinin tesiriyle dağıtmaya başlar. Sonunda: “İçimdeki hercümerci âlemden saklayabilmek, daldığım karanlık dehlizleri belli etmemek, bir hastalık halinde müptela olduğum bu melun sabit fikrin başkaları tarafından anlaşılmasına mani olmak için insanlara hiçbir şeyi belli

³⁰⁸ Samet Ağaoğlu, “Heykeller”, Varlık, C.II, III, S.35, İst. 1934, ss. 26-49.

³⁰⁹ Samet Ağaoğlu, “Mankenler”, Yazko Edebiyat, C.3, S.20, İst 1982, s. 21.

³¹⁰ a.g.d., s. 22.

etmeden kendimi hayatın ta içinde göstermeliyim”³¹¹ diyerek sıkıntılarının üstesinden gelmeye çalışır. Ahmet Sai, içinde bulunduğu yalnızlıktan şikayetçi olmadığı gibi ondan son derece memnundur.

“İnsanlar arasından çekilmek, mümkün olduğu kadar tek başına kalmak, kabil olsa hiç kimse ile görüşmemek istiyordu. Kimler ne oldu? Hangi arkadaşları ne yaptılar? Hangi sevdikleri veya düşmanları öldü veya ölmek üzeredir, bunları bilmeden yaşamak! Hatta daha ileri giderek, bir adada, bir dağın tepesinde, bir vadinin içinde yapayalnız kalmak! Öyle bir yerde ki kendisinden başka tek canlı yok. Bu surette ölünceye kadar ölümle karşılaşmayacak!”³¹²

Sağır Yalı’nın kahramanı Ömer de yaşantısı ve saplantıları bakımından yalnız bir tiptir. Kafasına taktığı ve adeta müptela olduğu yalıya girmek ve içindeki esrarı çözmek için olmadık planlar yapar. “Yirmisini henüz geçmiş genç adam yalı üzerinde hayallerini işletiyor, bir kayığa binerek önünde saatlerce durduğu binayı gözleri kör, kulakları sağır, dilsiz bir insanı temsil eden bir heykele benzetiyordu.”³¹³

Günlerce kafasını takıp meraka kapılan Ömer, sonunda yalıya girip orada merak edeceği hiçbir şeyin olmadığını görünce rahatlar ve kendisini haftalarca yormuş olan fikirlerin yerini şimdi yalıya karşı kin ve nefret kaplar.

Yazarın Zürriyet isimli kitabındaki Zürriyet, Mahalleye Dönüş, Bir Hastane Hatırası, Kedi Seven Sokağındaki Bahçe, Bir Hastanın Rüyalari ve Otuz Sene Sonra isimli hikâyeleri de tiplerinin en belirgin karakter özelliklerine göre bu türden hikâyelerdir.

Zürriyet’te karısının hamile olduğunu öğrenen kahramanımız, doğum ve olacak çocukla ilgili son derece olumsuz düşünce ve hayallere dalar. “Küçüklüğünden beri, biraz marazi bir halde, ölüm fikrimin tesiri altındayım”³¹⁴ sözüyle olabilecekleri devamlı kötüye yorar. Ancak çocuk doğup bir yaşını geçtikten sonra düşüncesi olumlu yönde değişmeye başlar.

³¹¹ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 60.

³¹² a.g.e., s. 80.

³¹³ a.g.e., s. 84.

³¹⁴ Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, s. 4.

Mahalleye Dönüş'teki küçükken çocukluğumun geçtiği mahalleye yerleşmek düşüncesiyle geri dönen isimsiz kahramanımız da geçmişin hatıralarıyla yaşayan marazi bir tiptir. "Ölümden, ölüme ait her işaretten daima korkmuştum. Bu korku bazen öyle bir dereceye geliyordu ki, insanları birer hortlak zannediyor, günlerce, her tarafı sınıksız kapatılmış odamda, kimsenin yüzüne bakmağa cesaret etmeden saklanıyordum."³¹⁵

Bir Hastane Hatırası'ndaki yine ismi verilmeyen kahraman da, bilhassa hastalık ve ölüm karşısında çeşitli vehimler için bocalayan marazi bir tiptir. "Ölüm fikri yaşayan bir insan için korkunç bir mikroptur"³¹⁶ düşüncesindeki ölüm mikrobunu devamlı içinde taşır ve bir türlü mutlu olamaz.

Kedi Seven Sokağındaki Bahçe'de hemen hemen aynı özelliklere sahip olan kahraman anlatıcı da, ölüm düşüncesi içinde kıvranan, bunun verdiği manevi acıyı ruhunda hissettiği gibi maddi hayatıyla da yaşayan marazi bir tiptir. Bu da öncekiler gibi ya pansiyonda ya da küçük kiralık bir evde yalnız başına yaşar ve karşılaştığı her olay, hayal veya rüyadan ölüm düşüncesine bir yol bulur.

"Ölüm fikri, benim de bir gün muhakkak ölüme mahkum bulunduğum huzur ve sükunumu bozan tek sebepti. Muhayyilem, o her şeyi güzel, iyi tasavvur eden muhayyilem bu noktada garip bir inhiraf yapıyor, ölüm en korkunç iğrenç şekilleriyle gözlerimin önünde canlanıyordu. Yavaş yavaş çürümekten, kemiklerimin pırtılaşmış etlerin arasında yer yer gözükmekten ve nihayet kafatasımın bağınıyor mu, ağlıyor mu veya gülüyor mu bir türlü anlaşılmayacak olan o manzarasından nefret ediyordum.

Dünyanın ve hayatın yaratılışına ait bilgilerim fazla olsaydı, hatta bütün bu hususlarda cehaletim daha az olsaydı, belki ölüm fikri beni bu kadar üzmeyecekti. Belki o zaman birtakım maddi izahlar yaparak, bir şekil değiştirmeden ibaret diye ölümün varlığı ile yokluğu arasında herhangi bir fark bulmayacaktım. Fakat cehaletimin karanlığı ile mezarın karanlığı bir birine o kadar karışmıştı ki..."³¹⁷

Bir Hastanın Rüyaları isimli hikâyedeki kahraman anlatıcı da tıpkı öncekiler gibi yalnız, kiralık küçük bir evde yaşayan, yaşlı bir kadın ev sahibesi olan bir memurdur.

³¹⁵ a.g.e., s. 31.

³¹⁶ a.g.e., s. 60.

³¹⁷ a.g.e., s. 77.

Hastalanıp kendinden geçtiği bir sırada gördüğü bir rüya veya kabusu anlatır. Tabi ki konu yine ölüm ve ölüm karşısındaki insanın durumudur.

Bu kitabın son hikâyesi olan Otuz Sene Sonra'daki adam da küçük bir memurdur ve evliliğinin ilk yıllarında, karısı, gittikçe yalnız ve hayal dünyasında yaşayan bu adamı terk etmiştir. Hayallerini yazıp satarak bir ara epey para da kazanan bu yalnız adam, sonradan tekrar eski fakir ve yalnız haline döner. Adamın hayal dünyası onu yalnız bırakan karısının gözüyle şöyledir:

“Düşünce ve tahayyüllerin gittikçe vahşi, kaba şekiller almaya başladı. İnsanî olan bütün hislerin bir ağacın kabuğu gibi sıyrılıp dökülüyor, bunun altından karanlık, çirkin, hırçın bir ruh meydana çıkıyordu. Zaman zaman önümde duruyor, sevmediğim bazı insanlardan ne kadar nefret ettiğini, onları işkenceler içinde nasıl öldürmek istediğini anlatıyordun. İnsan öldürmek için korkunç makineler, vasıtalar, usuller düşünüyordun. Bir gün bana bir bıçkı makinesinden bahsettin. Bir ağaç gövdesi gibi yüzükoyun uzatılmış insanın başından ayaklarına doğru bu makine altında dümdüz, birbirine müsavi, en ufak girinti ve çıkıntısı olmayan altı parçaya nasıl bölüneceğini, bir başka gün diz çökmüş ve başı bir demir üzerine eğdirilmiş bir adamın başına birkaç metre yüksekten düşecek birkaç tonluk yuvarlağın bu başı nasıl yamyassı bir hale getireceğini en ince teferruatına kadar, hemen hemen zorla anlattın. O zaman vücutla baş bir kalkan balığının kuyruğu ile gövdesine benzeyecek dedim. Yüzüne korku ile baktım. Gözlerin parlıyor, burun deliklerim açılıp kapanıyordu. Ne oluyorsun? diye bağırdığım zaman kendine geldin, korkma korkma diye cevap verdin, bu melun adamlardan öyle nefret ediyorum ki, onları yok etmek için buralara kadar düşünüyorum.”³¹⁸

Görüldüğü gibi son derece korkunç ve insanı ürküten hayaller kuran bu genç adam da, öncekiler gibi düşüncelerini ve hayallerini gerçekleştirme çabasında değillerdir. Onlar, yalnızca etrafındaki insanlara, özellikle kadınlara bunları anlatarak kısmen rahatlarlar.

Bu tür hikâyelerin daha çok olduğu bir başka hikâye kitabı da Öğretmen Gafur'dur. Kahramanları yalnız ve marazi tiplerden oluşan bu hikâyeler sırasıyla

³¹⁸ a.g.e., s. 106.

Öğretmen Gafur, Oğlum, Bir İntihar, Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı, Korku ve Neticesi ile Yazamadıklarım'dan oluşmaktadır.

Öğretmen Gafur, orta yaşlı, zayıf, uzun boylu, Rusça ve Fransızca bilen, yalnız yaşayan hassas bir adamdır. Aşırı bir kadercilik anlayışı vardı. Kendisinde üstün vasıflar vehmeden Gafur yazmayı düşündüğü bir romanı için şöyle der: “Kafamın içinde yıllardan beri herkesten sakladığım düşünceler var. Bu düşünceler aynı zamanda bana huzur ve sükunumu yok eden hisler veriyor. Daha fenası etrafımda herkesin fikirlerini, hislerini öğrenmek için gözlerini bana çevirdiklerini, kulaklarını bana diktiklerini görüyorum. Herkes ağzımdan çıkacak tek bir kelimeyi kapmağa ve bu kelimeden kafamdaki aleme yol açmağa çalışıyorlar.”³¹⁹

Bu özelliğiyle Gafur Dostoyevski'nin Raskolnikof'una benzer. O da bir varlık göstermediği halde kendisinde olağanüstü özellikler vehmeden, bu yönden diğer insanlara tepeden bakan biridir. Zaten Gafur da Rusça bildiği için arkadaş toplantılarında Suç ve Ceza'nın da içinde bulunduğu bir çok Rus yazarlarının romanlarını okur ve arkadaşlarına tercüme eder.

Ayrıca Gafur'un kış günü yine bir vehim uğruna paltosuyla şapkasını satıp ince bir gömlekle titreyerek gezmesi de önce Stamarof'a, sonra da asıl kaynak olan Raskolnikof'a benzeyen diğer unsurlardır.

Fikirlerinin çalınması vehmine kendini iyice kaptıran Gafur, giderek muhakemesini kaybeder ve tımarhaneye yatırılır.

Oğlum isimli hikâyede de içine kapanık, yalnız ve marazi bir tip olan babanın geçmişte oğlunu çok dövmesinden kaynaklanan vicdan azabı ve iç hesaplaşma anlatılır. Zürriyet adlı hikâyenin devamı niteliğindeki bu hikâyede kahraman anlatıcı olan baba, oğlunun küçükken dövdüklerinin vicdani sıkıntısını çeker. Çünkü yaptıkları doğru şeyler değildir. Liseyi bitiren oğlunu karşısına alarak, ona bir nevi günah çıkartırcasına yaptıklarını anlatır.

“Akşamları eve geldiğim zaman ilk dakikalar beni biraz eğlendiren konuşmaların, sıçrayışların, bağırmanın biraz sonra hakiki bir ıstırap sebebi olurdu. Ben sana, yapma

³¹⁹ Samet Ağaoğlu, Öğretmen Gafur, s. 6.

yavrum dedikçe, bu sözlerim seni daha ziyade azdıyor, ellerimi çimdikiyor, ayaklarıma basıyor, küçük tekmelerle canımı yakıyor, sinirlendiğimi gördükçe de neşeden yerinde duramıyordum. Kendi kendime, Allahım, ne yapacağım, ne yapacağım diye inliyordum. Bu çocuk nereden başıma çıktı?

Böylece haftalar, aylar geçti. Ben, yaramazlığının bana musallat olmak derecesine geldiğini görünce evden çıkıyor, sen uyuyuncaya kadar sokaklarda avare dolaşiyor, kahvelerde yalnız başıma saatlerce oturuyordum.³²⁰

Bir İntihar hikâyesindeki erkek kahraman da sebebini anlatmadan ölümden duyduğu ruhi buhran sonucu ölmeyi arzu eder ve bunun üç senedir birlikte olduğu kadından ister. Kadının bütün itirazlarına karşı da hayattan, kendinden, etrafından ve kadından kurtulmak istediğini söyler. Kadının; “Bu kararınızı neden bizzat yapmıyorsunuz? Kuvvetli bir uyku ilacından on misli birden alarak tatlı bir uykuya ebediyen dalarsınız!” sözü üzerine, ölmek isteyen ve bunu kadının çekeceği tetikle olmasını isteyen erkek şöyle cevap verir:

“Neden miskin bir uyku ile ebediyete gitmek? Bu bana yakışmaz. Dünyayı gürültü ile bırakmalıyım! Arkamdan feryatlar yükselmeli. Sonra sen de ölünceye kadar, kim bilir belki daha otuz sene, hayatta kaldığım müddetçe seninle konuşanlar, senden bahsedenler beni hatırlamalı.”³²¹

Rüyada gördüğü küçüklük arkadaşı Enver’le insan, hayat, Allah ve ölüm kavramlarını tartışan ve yazarın bu konulardaki fikirlerini ortaya koyan Ahmet Sai’nin Vicdan Azabı isimli hikâyede, hikâye kahramanı Ahmet Sai, şüpheler içinde boğulmuş, kurtuluş arayışı içinde olan biridir. Arkadaşının: “Sen nihayetsiz bir boşlukta yapayalnız kalmış bir insansın, içinde bulunduğun boşluk o kadar karanlıktır ki, bir aydınlık ümidi bile parlak bir ziya olarak bu karanlıkta akisler yaratabilir”³²² şeklindeki sözlerine:

“Hayır, hayır. Hiçbir hareketimin fena olduğunu kabul etmiyorum. Allah var veya yok; vicdan var veya yok. Bunları düşünmüyorum, düşünmeyeceğim. Yaşıyorum;

³²⁰ a.g.e., s. 19.

³²¹ a.g.e., s. 72.

³²² a.g.e., s. 82.

yaşadıkça evvellerine karşı çıkacak hiçbir kuvvete ram olmayacağım”³²³ diyerek cevap verir. Fakat bu kabustan uyandıktan sonra bunca yıldır çektiği sıkıntılardan kurtulup huzura kavuşur ve hayatında yeni bir devir başlar.

Sonu ölümle noktalanabilecek bir soygun işine girişen hikâye kahramanı birinci adam, Korku ve Neticesi hikâyesinde, hikâyenin ismine de uygun olarak büyük bir yalnızlık ve korkuya kapılır. Kendi kendine: “Giriştiğimiz, ölüm ve yaşama kavgasıdır. Biz kazanacağız. Daha birkaç saat sonra, hemen mahkemesiz, sormadan seni sallayacaklar. Çünkü dediğin gibi, bu bir ölüm ve yaşama kavgasıdır. Ne olur, ne olur? Ben bir şehit olmuş olacağım. Her şehit için hayat sonsuz değil midir? Ne hülyalar, ne hülyalar! Kemiklerin toz olduktan sonra sonsuz yaşamak ne demektir?”³²⁴ diye söylenmeye başlar. Bu tereddüt ve koku sonunda benliğini öyle kaplar ki, kurtuluşu kendini asmakta bulur.

Kitabın son hikâyesi Yazamadıklarım’dan’da yazar yeni bir hikâye yazmak için oturduğunda aklına eski müzisyen bir arkadaşı gelir. Bu ismi verilmeyen müzisyen, yalnız olarak yaşayan, kavgacı, hırçın, asabi bir tiptir. Ya günlerce müzikle meşgul olur, veya kumar oynar. Zamanla ünlü bir bestekâr olan bu müzisyen, aynı Öğretmen Gafur’da olduğu gibi şiddetli bir maraziliğe kapılır, tımarhaneye düşer ve sonunda orada ölür.

Hücredeki Adam isimli hikâye kitabındaki dört hikâyenin hepsi de kahramanları itibariyle yalnız ve marazi tipleri konu alan hikâyelerdir. Bunlar; Bir Gece Yarısı, Üç Kişi Arasında, “.....” (isimsiz hikâye) ve Hücredeki Adam’dır. Bir Gece Yarısı’nın kahramanı olan yazar anlatıcı, yalnızlığı iliklerine kadar hisseden, orta yaşın üstünde, birçok işten elini çekmiş biridir. Hayatta devamlı ihanet ve vefasızlık gören bu adam, gençliğinde birkaç yılını geçirdiği bir yabancı şehirde rastladığı bir sokak kadınına hayatının önemli saydığı olaylarını uzun uzun anlatır ve insan hakkında şöyle bir yorumda bulunur:

“İnsanlar başkalarına kendilerinin yalnız bir yanlarını, bir yüzlerini gösteriyorlar. Bu yüzün hangisi olacağına da kendileri değil, rastlayışlar, kaderler, şayet varsa Allah

³²³ a.g.e., s. 88.

³²⁴ a.g.e., s. 91.

karar veriyor. İyi taraflarını görmediğimiz insanlara fena, fena yüzlerini görmediklerimize de iyi diyoruz. İnsanlardan şimdi asla şikayetçi değilim. Şimdi diyorum, çünkü bu inanca yeni vardım. Eskiden ben de şu ve bu insan için görebildiğim, yahut bana gösterebildiği yanına göre hemen iyi diyor veya insafsızca fena damgasını yapıştırıyordum. Ama bu gün sadece kendimden şikayetçiyim. Bu yaşa geldikten sonra anladım ki insanlara tam olarak ne iyi, ne de fena yüzünü gösterebilmişim. İnsanlar hakkında böyle bir hüküm vermek için düşünmek zahmetine bile katlanmamışlar.”³²⁵

Üç Kişi Arasında isimli hikâyenin kahramanı Ahmet, oğlu Ömer’i hukuk tahsili yaptığı İngiltere’den döndükten sonra, gönderdiği oğlunun yerine bambaşka bir oğul Ömer bulur. Çok fazla ümit bağladığı oğlunun bir kız sevmesi ve sanat aşkı Ahmet’i yalnız bırakır ve o da kendi iç dünyasına çekilir. Kendisi, oğlu ve oğlunun sevgiliyle ilgili çeşitli hayaller, kabus ve rüyalarla günlerini geçirir.

Noktalarla ifade edildiği için isimsiz hikâye dediğimiz bu hikâyede de hem Cihangir, hem de onun ücra bir yerde öldürdüğü kimsesiz adam da yalnız ve marazi tiplerdir. Eski bir tarih öğretmeni olan Cihangir, mesleğinin bazı alışmadığı taraflarına kızıp öğretmenliği bırakır ve komisyonculuk yapar. Kendisi yalnız olarak yaşar. Gezdiği ilçelerden birinde hemen hiç konuşmayan, sessiz bir adam takılır. Onun kendisine bir zarar verebileceğini düşünüp evhama kapılır ve onu öldürür. “Boyu ince ve uzundu. Çizgileri sert büyük siyah gözlerinin bakışları vehim dolu, birer izden ibaret dudakları kupkuru, kara saçları bol, kara kaşları kalın, başı bana hem korku, hem hayranlık veriyordu. Sesi ciğerlerinin ta derinlerinden geliyor, ara sıra dağ göçebelerinin, o, insanı sonsuz bir elemin dalgalarına kaptıran yarı inleme, yarı şikayet, biraz ümit, biraz hasretten ibaret türkülerini söylüyordu”³²⁶ cümleleriyle tanıtilen o esrarengiz şahısla ilgili fazla bilgi bulunmamasına rağmen o da yalnız, kalabalıklardan kaçan, belki suçlu, belki akıl hastası bir tiptir.

Hücredeki Adam isimli hikâyede, kahraman anlatıcı karısını öldürdüğü için ağır hapis cezası almış, bunun ilk sekiz ayını daracık bir hücrede tek başına geçirecektir.

³²⁵ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 14.

³²⁶ a.g.e., s. 95.

Hücreye girip, mağduriyetler içinde yalnız başına çekeceği onca cezayı düşününce ağlamaya başlar. Orada hayalleri, rüyaları ve kâbuslarıyla yaşamaya çalışan mahkum anlatıcı, sıkıntılarını Allah'a inanmakla, başına gelenleri de kaderde yazılı olduğu düşüncesiyle gidermeye çalışır.

“Yeni bir dünyaya girmişti, tek kanunu kader olan bir dünyaya, cinayeti, hücresi, öteki mahkumlar, şu yatağı, şu küçücük gök parçası, duvarların ötesinde bıraktıkları, burada buldukları, hepsi kendi iradesinin dışında, sonsuz bir kudretin eli ile çizilmiş hayat yolunun köşelerinden, manzaralarından, girinti ve çıkıntılarından ibaretti.

Cinayeti ile baş başa kalmak, böylece kaderiyle yüz yüze gelmek oluyor. Arkasından da büyük kudretin sesini kalbinde işitmeye başlayacak. Allah duygusu ile hiçbir zaman bu kadar karşı karşıya kalmamıştı. Şimdi bu duyguyu, kendisine cefa eden bütün acı düşünce ve hatıralarının üstüne renkli, çiçekli bir şal olarak serebilecek. Acaba hücre cezasını kanunlara, suçluyu önce suçu, sonra kaderi, sonra da Allah’la baş başa kalması için mi koydular.”³²⁷

Aynı konunun işlendiği Martılar isimli hikâye de Katırın Ölümü’nde yer almaktadır. İşlediği cinayetten dolayı uzun bir hapis cezası olan kahraman anlatıcı, denizin ortasında bir adada kurulmuş hapishanede, bir hücrede yatmaktadır. Gününün büyük bir bölümü, atıkları yemeye gelen martıları seyretmekle geçer. Büyük bir yalnızlık içinde çeşitli hayaller kurarak kendisini teselli etmeye çalışır.

“Hayatım boyunca bana nice zararları dokunmuş hayalperestliğim ilk defa işime yarıyordu. Bu sabah âlemlerine martıların ibadeti diye bakıyor, ondan Allah’ın varlığına yeni deliller çıkarıyordum.”³²⁸

Samet Ağaoğlu’nun yalnız ve marazi tiplerine en son örneklik edebilecek hikâyesi Katırın Ölümü’dür. Aynı adı taşıyan kitaptaki son hikâye olan Katırın Ölümü’nde ihtiyar madenci, hayatını madenle geçirmiş yalnız bir insandır. Karısı öldükten sonra oğullarının yanına gitmemiş, tek başına hatıralarıyla beraber yaşamaktadır. Torunlarına anlattığı, madende çalışan katırın yaşlandı diye yer yüzüne çıkarılınca aydınlığa

³²⁷ a.g.e., s. 123.

³²⁸ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 58.

dayanamayıp öldüğü gibi, kendisinin de madeni bıraktıktan kısa bir zaman sonra öleceğine inanır.

b. Kişileştirme

Bu bölümde hikâye kahramanlarının nasıl adlandırıldığı, hangi özelliklerine dikkat edildiği ve kişilerin ne gibi tekniklerle tanıtıldığı hususları üzerinde durulacaktır. Alıntılar hikâyelerden seçilmiştir.

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerindeki kişi kadrosu Büyük Aile dışında genellikle dardır. Bunların çoğunda kadro bir veya iki kişiden oluşmaktadır. Bu durum hikâyelerde psikolojik tahlilin daha yoğun olarak yapılmasını kolaylaştırmıştır. Şahıs kadrosunun fazla olduğu Büyük Aile gibi hikâyelerde ise sosyal konular daha fazla ön plana çıkmıştır.

b1. Adlandırma:

Bir kişileştirme tekniği olarak adlandırma açısından bakıldığında, Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerinin büyük bir kısmında kişilerin isimsiz olduğu görülür. Daha çok yalnız ve marazî tiplerde bu duruma rastlanmaktadır. Bunlar yazar anlatıcıdan başka; erkek, birinci adam, ikinci adam, genç adam, sarhoş genç, baba, oğul, kiracı genç gibi, gösterdikleri hakim özelliklere göre uygun sıfatlarla adlandırılırlar. Bu isimleri verilmeyen kahramanların bir özelliği de, bunların çoğunun hayat mücadelesinde başarısız olmalarıdır.

Bu durum kadın kahramanlar için de geçerlidir. Strazburg Hatıraları dışındaki hikâyelerde geçen kadın karakterler de, bir kadın, genç kız, daktilocu, köylü kadın, Çinli genç kız, kadın ve Ömer'in nişanlısı gibi sıfatlarla adlandırılmışlardır.

Bunlardan başka doğrudan isimlendirilmeden yaptığı işten dolayı mesleki adlandırmaya da rastlanmaktadır. Hatta bunların sayısı oldukça fazladır. Bunlar: madenci, gardiyan, bakıcı, hasta bakıcı, müzisyen, öğretmen, boyacı, meyhaneci,

dilenci, işçi, sendikacı, gazete patronu ve siyasetçidir. Bunlar, isimleri verilmeden yine buradaki hakim sıfatlarıyla adlandırılmışlardır.

Doğrudan belli bir isimle isimlendirilen kahramanlar da hikâyelerde az değildir. II. Meşrutiyet sonrası bir ailenin fertlerinin anlatıldığı Büyük Aile adlı hikâyede geçtiği dönemin özelliklerine uygun isimler seçilmiştir. Bunlar: Hacı Gıyas, Ferhat, Abdülmuttalip, Yakup, Musa, Sadiye gibi. Ayrıca yazarın kendi hayatından küçük kesintiler verdiği hikâyelerdeki isimler de aile çevresine yakın isimlerdir. Bunlar da: Ahmet Sai, Ahmet, Ömer'dir. İsimsiz olarak verilen hikâyedeki tarih öğretmeninin ismi ise Cihangir'dir. Cihangir'e: "İşte eni konu ahabap olduk fakat isminizi henüz öğrenmedim" diyen Mete'ye verilen cevap, yazarın isim konusundaki düşüncesini ele verir niteliktedir:

"Canım ne önemi var isimlerimizin? İki insanız, karşı karşıya oturup biraz içiyor, biraz konuşuyoruz. Ben size, ismim, mesela, İbrahim desem, siz de bana, yeni modaya uydurarak, mesela Sungur olduğunu söylerseniz ne değişir? Babamızın koyduğundan başka isimler atsak farkına varır mıyız? Hayır ama, madem istiyorsunuz benim ismim Cihangir'dir. Eski bir kelime, dünyayı zapteden demekmiş. Ya sizin?

Yenilerden. Sungur derken yaklaştınız biraz. Mete. Meyhanecininki de gericilerden kalma, Mehmet. İşim de gazetecilik, yani yazar."³²⁹

İki hikâyeye isim olan Ahmet Sai (Ahmet Sai'nin Korkusu, Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı) ise bize iki şeyi çağrıştırmaktadır. Biri Ahmet ve Sai isimleri, Samet Ağaoğlu'nun babası ile kendi ismini çağrıştıırken, ikincisi Samet ve Ağaoğlu'nun baş harflerinin yer değiştirip Ahmet Sai olup yazarın ismini çağrıştırmasıdır.

Samet Ağaoğlu'nun Strazburg Hatıraları isimli hikâye kitabında geçen Stamarof, Atyas, Febüs, Naoma, Silli, Rahip Pastör, Serkiz gibi isimler ise Strazburg'a okumaya gelmiş çeşitli ülkelere mensup gençlerin isimleridir ve o milletlerin insanlarını temsil ederler.

Bütün bunlardan ayrı olarak Hayat Mücadelesi adlı hikâyede kavanoz içinde yaşayan iki ruşeym, bir Buda, bir de Yahudi vardır. Hayali varlıklar olarak konuşturulan

³²⁹ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 87.

karakterlerden ruşeymler fakir halk sınıfını, Yahudi karıştırıcı ve kurnaz insanları, Buda da halka yukardan bakan, kendinde tanrısal güç vehmeden insanları temsil eder, Öğretmen Gafur'daki Gafur ise, yazarın önceden tanıdığı ve asıl adı Gaffar olan bir arkadaşının adında küçük bir değişiklik yaparak hikâyeye isim olmuştur.

b2. Fizikî Özellikler:

Ağaoğlu'nun hikâyelerinde fizikî açıdan tanıtılan kişilerin büyük bir kısmı genç erkeklerdir. Kadın ve yaşlı kahramanların çok az olduğu hikâyelerde, yazar, daha çok kendisinin ve devrinin gençliğinin psikolojik durumunu vermek amacıyla gençleri tercih etmiştir. Bu gençlerin de daha çok psikolojik buhranları, saplantıları, bir türlü içinden çıkamadıkları manevi sorunları tahlil edildiği için de fiziki tasvirler fazla yer verilmemiştir.

Samet Ağaoğlu, hikâyelerinde ya üçüncü tekil şahıs olarak, hakim bakış açısıyla veya birinci tekil şahıs olarak olayları anlattığı için tasvirleri de devamlı kendisi yapar. Yazar anlatıcının kaleminden çıkmış olan bu tasvirler birbirlerine çok benzerler.

Yazarın hikâyelerindeki tiplerin dış görünüşlerindeki en belirgin özellik, ister sarışın olsun ister esmer olsun göz renklerinin mavi veya yeşil olmasıdır. Batıda görüp tanımış olduğu bir kahraman için mavi veya yeşil göz belki normal karşılanabilir fakat Anadolu'nun bozkırlarından gelmiş insanların da mavi veya yeşil gözlü olması, ancak yazarın bu renklere olan aşırı düşkünlüğü ile açıklanabilir. Kendisinde ve ailesinde böyle bir göz renginin olmaması, yazarın bu renklere karşı ilgisini daha ileriye götürmüş olabilir.

Yazar bir Romen kızı olan Naoma'yı tanıtırken hikâyeye şöyle başlar: "Küçük, zayıf bir kadındı. Açık sarı renkte saçlarının arasında kaybolan ince bir yüzü, kirpiksiz yeşil gözleri vardı. Hareketleri gösterişsiz ve yavaştı. Yalnız zaman zaman en küçük bir sebeple uzun uzun gülerdi."³³⁰ Görüldüğü gibi kahramanların yalnızca yüz hatları, hikâyenin daha başında verilmektedir.

³³⁰ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 55.

Yine başka bir yerde ikinci derecede bir karakter olan Ömer'in nişanlısı da kısa fakat benzer özelliklerle tanıtılır. "Genç kız renksiz yüzü, iri yeşil gözleri, sessiz hırçınlığıyla delikanlının yanında bir hayal gibi yükseliyor."³³¹ Kadın kahramanlardaki bu benzer tasvirler, erkekler için de yapılmaktadır. Yalnız erkekler asıl kahraman oldukları için kadınlara nispeten daha ayrıntılı anlatılmışlardır. İsimsiz hikâyedeki Cihangir, gazeteci Mete'nin gözüyle şöyle tanıtılır: "Orta boylu, zayıf bir adamdı. Çilli, beyaz çizgileri keskin yüzü, yarı dökülmüş kumral saçları, daha koyu kaşları, biraz sivri çenesi, ince dudaklarıyla çirkin sayılabilirdi. Fakat açık mavi, iri gözlerinin bakışlarını dolduran ciddi hüznün bu yüze birdenbire çekici bir mana veriyordu. Gri kumaştan yapılmış yakası düzgün bir elbise giymişti. Hareli, yeşil kravatı göze çarpıyordu."³³²

Görüldüğü gibi ilk bakışta çirkin sayılabilecek bir yüz, gözün mavi olması sayesinde daha sıcak ve samimi gelmeye başlamıştır.

Samet Ağaoğlu'nun sempatik göstermeye çalıştığı tipleri mavi veya yeşil gözlü, ilgi uyandırmak istemediği veya olumsuz göstermek istediği tipleri de kara gözlü göstermesi o dönemin genel bir özelliğidir. Genelde Batılı, aydın tipler mavi gözlü olarak belirtilmiştir. Dostoyevski'nin tiplerinin gözlerinin de mavi veya yeşil olmasının bunda etkili olduğu düşünülebilir.

Aynı hikâyedeki Cihangir'in şüphelenip öldürdüğü genç adam onun ağzında şöyle tasvir edilir: "Boyu ince ve uzundu. Çizgileri sert, büyük siyah bakışları vehim dolu, birer izden ibaret dudakları kupkuru, kara saçları bol, kara kaşları kalın, başı bana hem korku, hem hayranlık veriyordu. Sesi ciğerlerinin derinlerinden geliyor, ara sıra dağ göçebelerinin, o, insanı sonsuz bir elemin dalgalarına kaptıran, yarı inleme, yarı şikayet, biraz ümit, biraz hasretten ibaret türkülerini söylüyordu."³³³

Görüldüğü gibi bir şüphe üzerine öldürülen genç adamın dış görünüşü, bu şüpheyi çekecek niteliktedir. Bu da şahısların dış görünüşüyle karakterleri arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Samet Ağaoğlu'nun tasvirleri buradaki gibi şahısların üstlendikleri görevlere genelde uygundur.

³³¹ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 72.

³³² a.g.e., s. 82.

³³³ a.g.e., s. 95.

Yazar yine aynı hikâyede Anadolu insanını toprakla özdeşleştirerek anlatır. Toprağın görünüşü, adeta üzerinde yaşayan insanın fizikî görünüşünü etkilemiş, kendine benzetmiştir: “Siz Anadolu insanının bilir misiniz? İnsanlar orada toprağın birer parçasıdır. Gamlı ve renksiz! Gözler hep şüphe ile bakar ne düşündüklerini belli etmemek için sizi, başı eğik, sımsıkı kapalı dudaklarla dinlerler. Her çeşit kuvvet, hele hükümet kuvveti karşısında korkak ve aciz! Korkudan, güvensizlikten, alay edilmek endişesinden dertlerini anlatamazlar. Bütün memurlar, bütün aydınlar, kendi içlerinden çıkmış olsalar da onlar için başka milletlerden insanlar gibidir. Sonsuz derecede bedbahttırlar. Bunu hissederler, fakat söyleyemezler.”³³⁴

Bu mavi göz, yazarın seçtiği karakterlerin neredeyse genel özelliği olur. Öyle ki, okuyucu, gözün maviliğine dikkat etmeden geçemez. Kiracı hikâyesindeki kiracı genç de bize tanıtılırken aynı yol takip edilir: “Kiracım uzun boylu, zayıf ve kuru bir adamdı. Yirmi beş yaşında vardı. Yüzü ilk görüşte insana ani bir çekinme ve hatta korku veriyordu. Açık mavi ve büyük gözleri sanki yüzünün üst kısmını tamamen kaplıyordu. Kalın ve bol kirpik kaşlarının kapkara rengi ile bu açık mavinin teşkil ettiği tezat biraz gülünç oluyordu. Karma karışık saçları ensesine kadar dökülüyordu.”³³⁵

Samet Ağaoğlu’nun kahramanların fiziki durumlarını verirken takip ettiği bir yol da şahıslardaki yüz güzelliği ile ruh güzelliği arasındaki uyumdur. En çok Büyük Aile adlı hikâyede uygulanan bu anlayışa göre, insanların ruh dünyalarındaki çirkinlik yüzlerine akseder. İçinde olumlu bir karakterin olmadığı Büyük Aile’de şahısların fiziki durumları şöyle anlatılır:

“Kadınların aşk sahasında kocalarına gösterdikleri müsamahanın sebebi, ailenin yüz güzelliği bakımından müşterek olan fakirliği idi. Hepsi bir çeşit kekemeydi; hepsinin yüzü sarışın, kumral veya esmer olsunlar çiçek bozuğu gibi delik deşikti. Bundan başka ince, uzun bir burun, bıçakla kesilmiş gibi ince dudaklar bu yüzlere gülünç bir hal veriyordu.

Yüz ve konuşma çirkinliği muayyen bir yaştan sonra oluyordu. Çocuklar bu yaşa kadar anne ve babalarından olmadıkları iddia edilebilecek, iri yeşil gözler, beyaz bir ten,

³³⁴ a.g.e., s. 97.

³³⁵ Samet Ağaoğlu, “Kiracı”, Varlık, C.6 S.12, s. 8.

parlak kıvrıcık, siyah veya kumral saçlarla bakmağa, okşamaya doyulmayacak kadar güzel ve sevimliydiler. Fakat yaş on ikiyi geçtikten sonra yüzde birden değişiklik başlıyor, renk sararak kirliye yakın bir hal alıyor, saçların kıvrıcıkları kayboluyor, kirpikler dökülüyor, gözlerin bakışı fersizleşiyor, küçükken hoş giden acele, kelimeleri yutarak konuşma, anlaşılmaz tiz seslerle dolu bir haykırmaya dönüyordu.”³³⁶

b3. Psikolojik Özellikler

“Hikâye ve roman, yazarın maksadı ne olursa olsun tek bir mevzua sahiptir. Bu da insandır. O halde iyi anlatılmış veya tahlil edilmiş olsun veya olmasın psikoloji, romanın ve hikâyenin belkemiğini teşkil eder. Romancının hüneri, bu psikolojiyi realitelere uygun olarak göstermekte toplanır”³³⁷ diyen Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinin temeli insan psikolojisine dayanır. Onun hikâyeleri “duyguları keskinleşe keskinleşe adeta birer duyu anteni haline gelmiş, ruhları her an ürperme halinde tedirgin ve kararsız insanların kafalarının içine ışık tutan tahliller örgüsü”³³⁸ dır. Genelde az kişili hikâyelerin en belirgin özelliği, yoğun psikolojik tahlillere uzun uzun yer vermesidir. Az sayıdaki sosyal konulu hikâyelerinde bile dış dünyanın insanın ruhunda bıraktığı tesir anlatılır.

Bir Gece Yarısı hikâyesinde, elli yaşına gelmiş olan yazarın da ruh dünyasını yansıtan, yalnızlık psikolojisine düşmüş bir insanın içinden geçenler verilir. “Çevresini sarmış yalnızlık içinde yüzde yüz kendi kendine kalmanın verdiği ürpermeler duydu. Buna benzer titremeleri mezarlıkları gezerken de hissetmişti: Bir çeşit boşlukta veya rüyada yuvarlanmaya beziyordu bu. Zamanla, yavaş yavaş, gerçekte bütün hayatı boyunca yalnız olduğunu görmüştü. Babasının evinde, arkadaşlarının arasında, bu şehirde, sade şimdi değil, bundan yirmi yedi yıl önce de yalnızdı. “Yalnızlık, daha çok bir ruh hali, diye düşündü, insan kalabalıklar arasında da yalnız olabilir.” Evet, bütün hayatında yalnızdı. Yalnızlık sırtında ağır, bazen dayanılmaz kadar ağır, fakat bir türlü indiremediği bir yük! Ona yalnızlığını unutturana sadece hayalleriydi. Bu hayaller

³³⁶ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 11.

³³⁷ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyor*, s. 13.

³³⁸ Yaşar Nabi Nayır, *Yıllar Boyunca Edebiyatımız Üzerine Düşünceler*, s. 84.

sırtındaki yükü, renkli bir konuşmanın dokuduğu halı üstünde rahatça kaydırarak, biraz nefes aldırıyordu. Şimdi yaşı ilerlemişti. Artık hayallerine büyük bir kısmı geçmiş hayatının gerçekleri de karışıyordu. Öyle karışıyordu ki hatırladığı bir yüzün, bir sesin, bir oluşun hayallerine mi, gerçeğe mi bağlı olduğunu hatta anlayamıyordu.”³³⁹

Görüldüğü gibi yazarı ve yazarın neslini anlatan hikâyelerin pek çoğu, bu insanların iç dünyasını daha iyi yansıtan otobiyografik metotla yazılmıştır. Bunlarda hikâye kahramanları özellikle yazar, hayatının çeşitli bölümlerini diğer unsurların da yardımıyla kendisi anlatır.

“Karanlıklardan aydınlığa çıkan ruh, yahut aklın kapkara kuru mantık duvarını yıkarak sonsuz hürriyete kavuşturan delilik belki budur. Düşüncenin maddeden koparak akıp gitmesi de acaba böyle mi oluyor? Yoksa insan günün birinde etini, kemiğini, kanını bir çamur yığını halinde dünyada bırakarak hatıralar diyarına bu yoldan mı göç etmekte?”³⁴⁰

Bir başka hikâyede de yazar, hapse düşme sebebini kendi geçmişinde arar: “Hayatının bütün günlerini çocukluğundan bu yana araştırıyor, büyük küçük günahlar arıyor. Okul sıralarında yalnız, zayıf, çelimsiz, kuvvetsiz oldukları için kızarak dövdüğü arkadaşlarını hatırladı. Pusu kurarak yakaladığı serçelerin kafalarını koparmaktan hoşlanırdı bir vakitler. Daha ileri yaşlarda bazı ufak tefek, sonraları aklına geldikçe utandığı işler de yapmıştı. Mesela yerde bulduğu bir saati polise vermemiş, satarak kendisine öteberi almıştı. Birkaç defa yalan da söylemişti. Ama bu kadar işte.”³⁴¹

Burada kadere inanan bir insanın, felakete maruz kaldıktan sonra iç dünyasında yaşadığı bir nevi geçmişi sorgulama görülmektedir. Yine yazar Züriyet hikâyesinde karısının hamile olduğunu öğrendiğinde sevinmek yerine, çocuğun ölü doğabileceği ihtimalini düşünmesini de sonradan yadırgayarak geçmişini sorgular: “Küçüklüğünden beri biraz marazi bir halde, ölüm fikrinin tesiri altındaydım. Etrafındaki herkesin, annemin, babamın, kardeşlerimin günün birinde nasıl öleceklerini, bu anda yüzlerinin

³³⁹ Samet Ağaoğlu, Hücredeki Adam, s. 11.

³⁴⁰ a.g.e., s. 58.

³⁴¹ a.g.e., s. 214.

nasıl bir hal alacağını, onlara son defa nasıl bakacağını, irademin haricinde, benim için büyük bir ıstırap olan sabit bir fikir şeklinde düşünüyordum.”³⁴²

Yazarın hikâyelerindeki hemen bütün ruhi buhranlar, hayattan nefret etme ve ölümü isteme düşüncesi, kahramanların hayat ve ölüm karşısında ölüm gerçeğini tercih etmelerindendir. Bozuk psikolojilerin takıldığı birinci sebep budur. Bu düşünce, otobiyografik metotla kahramanın kendi ağzıyla anlatılır. Bu kahraman ise çoğunlukla yazarın kendisidir. Bunun dışında hikâyedeki ikinci şahıs tarafından anlatılanlar da, az sayıda da olsa vardır.

Bir İntihar’da, ısrarla kendisini öldürmesini isteyen kocasının bu isteği karşısında şaşırان kadın, onun ruh halini anlamaya çalışır: “Beraber yaşadığım üç sene bu adamın ruhundaki ıstırapı dindirmeye çalıştım. Neden mustarıptı? Ne istiyordu? Bunları hala da bilmiyorum. Kendisi de bilmiyordu. Hayatta ona ıstırap vermeyen hiçbir hadise yoktu. Yaşamak, ebediyen yaşamak istiyordu. Hayatı onun kadar ihtirasla seven bir insan bulunabilir mi? Fakat ölümün muhakkak geleceği fikri onu hayattan nefret ettirmişti; doğan her şey, kaybolan her şey onun için bir ıstırap mevzuu olmuştu!”³⁴³

Yine Ahmet Sai’nin Vicdan Azabı’nda ölüm fikrinden çok rahatsız olan Ahmet Sai, ruhundaki hercümerci başka insanlara hissettirmemek için dıştan sakın görünmeye çalışır. Bunu kendi kendisiyle konuşarak iç monolog tekniğiyle şöyle ifade eder:

“İçimdeki yıkıntımın, ihtilalin, darmadağın oluşun farkına varacaklar diye ödüm kopuyor. O zaman beni deli veya budala sanacaklar. İnsanlara hiçbir şey belli etmemek gayretiyle çektiğim azap korkunç! Büyük sırrımı saklayabilmek için her şeyden evvel kendimi hayatın ta içinde göstermeliyim. Ölüm fikrinden uzak olduğumu ispat etmeye mecburum.”³⁴⁴

Sağır Yalı’daki Ömer de, Ağaoğlu’nun hikâyelerindeki bir çok tip gibi küçük bir nesne ve olaydan etkilenip, bunu sonunda bir saplantı haline getirip onunla uzun uzun meşgul olanlardandır. Terkedilmiş bir yalının içinde ne olabileceği düşüncesi önce merak, sonra da sabit fikir haline gelir ve bütün dünyasını doldurur. İçinden geçenlerin

³⁴² Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, s. 4.

³⁴³ Samet Ağaoğlu, *Öğretmen Gafur*, s. 76.

³⁴⁴ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 60.

iç monolog tekniğiyle anlatıldığı hikâye, üçüncü şahıs ağzıyla verilir. Ömer sonunda dayanamayıp yalıya pencereden girmeye muvaffak olur.

“İlk zamanlar bu eski, büyük, boyaları dökülmüş, bütün panjurları kapalı evin kendisinde uyandırdığı garip hislerden zevk duydu. “Kim bilir diyordu belki de ruhların bedenden bedene geçerek ebediyen yaşadıkları hakkındaki iddia doğru! Ben de bundan birçok yüz sene evvel bu yalının bulunduğu yerde yaşamış olabilirim. Hatta yaşı herhalde yüz seneden fazla olan bu yalıda hayat geçirmiş bir insanın ruhu şimdi benim vücudumdadır.”³⁴⁵

Bir Hastanın Rüyaları’nda, normal bir hastalıktan, kendini kaybedip rüya alemine geçtiği ve gördüğü kabusu uzun uzun anlatan kahraman anlatıcının, bilincinin gerçek dünyadan uzaklaşmasını tasvir edişi çok ilginçtir. Otobiyografik metodun kullanıldığı bu hikâyede, yazar, bilinç altını çok başarılı bir şekilde anlatmıştır.

“Yavaş yavaş ayak parmaklarının ucundan hafif bir titreme kendisini gösterdi ve bu titreme halka halka vücuduna yayılmaya başladı.

Her titreme halkasının arkasından yine aynı saha üzerinde kuvvetli bir sıcaklık hissediyordum. Üşüme yukarıya doğru ilerliyor, fakat uzuvlarımda ancak birkaç saniye alıyordu. Fakat hararet tamamen yerleşiyordu. On dakika zarfında kulaklarımın ucuna kadar sıcaklık geldi ve birden bire kendimi bir alev dalgası içinde zannettim. Etrafıma baktım, ev sahibim ve halam bana kıpkızıl bir kumaş içinde göründüler. Göz kapaklarımın ağır bir taş gibi gözlerimin üzerini kapattığını duydum ve tam bir ay devam eden yepyeni bir alem başladı. Bu satırları yazarken gördüğüm bu âlemin hatırası içindeyim. Nekahet soğuk bir şerbet gibi bu sıcak havada bunalmış ciğerlerimi ve damarlarımı serinletiyor.”³⁴⁶

Verdiğimiz bu birkaç örnekte de görüldüğü gibi Samet Ağaoğlu, hikâyelerinin genelde genç erkek olan kahramanlarını öncelikle ölüm düşüncesiyle bir çıkmazın, bir bunalımın içine sürükler, sonra kendisi de yardım ederek onları, o çukurdan çıkarmaya çalışır.

³⁴⁵ a.g.e., s. 85.

³⁴⁶ Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, s. 89.

b4. Sosyal Özellikler

Genellikle yazarın ve yazara benzeyen kişilerin bakış açısından tanıtılan bazı kahramanlar içinde bulundukları sosyal çevreyle birlikte ele alınmışlardır. Bu kişilerin kendi ortamlarıyla olan ilişkileri ve o ortamın insanda bıraktığı izler de verilmiştir. Zaten sosyal temanın işlendiği bir hikâyede, toplumun tenkit edilen tarafı, ona en uygun düşecek bir kahramanla verilebilir.

Otobüs ve Yaylı hikâyesindeki Ethem Çavuş ile Apartman adlı hikâyedeki Halil, gördükleri toplumsal ve ferdi haksızlık karşısında kaderci bir anlayışla başlarına geleni kabullenmek yerine, tepkilerini hayatları pahasına da olsa gösterirler.

“Artık Keçiören yollarında dolgun vücutlu, parıl parıl gemli, yuvarlak top semerli, nakışlı heybeli rahvan yürüyüşlü merkepler yok. Artık cins ve oynak otların üzerinde genç çocuklar, yetişkin delikanlılar tozu dumana katmıyor. Geniş faytonlarının içinde arabacılarının yarış gayretlerini güderken birbirine selam veren ihtiyarlar kayboldu.

Şimdi bu yollarda tarihten evvel yaşamış acayip eğri büğrü cüsseli canavarlar gibi her renkte, her biçimde kâh boğazı kesilen bir horoz yaygarasıyla, kâh tozda tepinen bir eşek haykırışıyla birbirinin arkasından süratle geçen otobüsler var.”³⁴⁷

Yukarıya aldığımız cümlelerle hikâyeye başlayan yazar, Cumhuriyet sonrası gelişen Türk toplumunun ve Ankara’nın değişen yüzünü böylece verdikten sonra, kahramanın durumunu ortaya koyar. Ethem Çavuş’un yaylısı müşterisini kaybedip otobüs karşısında çaresiz kalınca bu durumu kabullenemez. Eski müşterilerinin de kendisiyle alay etmesi, ona atlarıyla birlikte otobüsün üzerine atlayarak intihar etmesine sebep olur. Toplumdaki sosyal değişime ayak uyduramayan Ethem Çavuş, uyum sağlamak yerine intikam hissine kapılır.

Apartman hikâyesindeki Halil’de köyden şehre gelen mevsimlik işçilerden biridir. Geçici olarak bulundukları şehirde hiçbir sosyal dayanağı olmayan bu işçiler, kışın köyünde ailesiyle birlikte yaşabilmek için en olumsuz şartlarda adeta köle gibi çalıştırılmaktadırlar. Toplumun bu sosyal yarasını tespit eden yazar, yok pahasına çalışan işçilerin emekleriyle ortaya çıkan apartmanı, Halil’in koyduğu dinamitle yerle

³⁴⁷ Adnan Sacid, [Samet Ağaoğlu] “Otobüs ve Yaylı”, Hep Gençlik Dergisi, S.1, Mart 1930, s. 14.

bir eder. Burada Halil ölür ama apartman da yıkılıp yok olur. Yazar Halil'in şahsında sosyal bir tepkiyi dile getirmiştir. Bu iki hikâyede de toplumsal olayların insan ruhundaki etkisi ve neticesi anlatılır. İki olayın sonucuna toplum tesir etmiştir.

Buradaki tiplerin aksine Sokak, Onlardan Bazıları ve Kiracı'daki kahramanların hepsi de olaylar karşısında tepkisiz ve aşırı kaderci bir anlayışa sahiptirler. Bu aşırı kaderci tipler, yazarın düşüncesine daha yakındırlar. Samet Ağaoğlu da gelişen olaylar karşısında bir yerden sonra kendisini kaderin hükmüne bırakır ve ona teslim olur.

Sokak hikâyesinde kişileştirilen iki çocuk da yetim ve kimsesizdir. Bir rastlantı sonucu tanışıp birlikte kalmaya başlayan bu iki genç, bilinen her türlü kötülüklerden uzak, kazandıkları az ama helal parayla hayatlarını sürdürürler. Annelerini dahi hatırlamayan bu genç çocukların hiç aile hayatı olmadığı halde aşırı dürüst olmaları, bunların idealize edilmiş tipler olduğunu göstermektedir. Bunlardan ihsan, bir gün manavın tezgahında gördüğü bir elmayı çok canı çeker, alacak parası yoktur, istese manav vermeyecektir. Gizlice bir elma alıp oradan uzaklaşır. Devamı şöyle anlatılır.

“Kalbi çarpıyor, arkasından kendisini kovalıyorlar gibi geliyordu. Birkaç sokak böyle koştuktan sonra durarak baktı. Kimse yoktu; demek manav görmemişti. Elma avucunun içinde biraz ezilmişti. Fakat rengi yine parlaktı. Ağzına götürdü ve durdu. Aklına Ali'ye sorduğu sual gelmişti. Şimdi arkadaşına ne diyecekti? Canım onun nereden haberi olacak? Hemen burada ye gitsin. Fakat ben ona hırsızlık etmediğimi söyledim. Allah saklasın dedim. Nasıl olur? Basbayağı. Hem bu hırsızlık sayılmaz ki... Bir elmadan ne çıkar. Param olsa para ile alırdım. Fakat madem ki param yok, o halde yemeyi veririm. Haydi haydi ye, bu iş bitsin!

Elmayı tekrar dudaklarına yaklaştırdı. Ali'nin müstehzî sesini duyar gibi oldu. Hani sen hırsızlık etmezdin? Birdenbire Ali yanındaymış gibi hiddetlendi, Allah belanı versin, diye bağırdı, al işte yemiyorum! Elmayı bütün kuvvetiyle yanındaki ağaca çarptı.”³⁴⁸

Onlardan Bazıları'ndaki yazarın Kayseri hapishanesinde tanıdığı insanlar da aynı şekilde çevrelerinin ve yanlış toplumsal değerlerin kurbanı olmuş kişilerdir. Şih Ali,

³⁴⁸ Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, s. 50.

genç çocuk, Hasan Hüseyin, Efendi Kara, Pehlivan, Köylü Kadın, Boyacı Mehmetoğlu gibi karakterler, karalama, iftira, kan davası ve namus gibi toplumsal suç sayılan sebeplerden dolayı hapse düşmüşlerdir. Yazar bu gerçek hayattan alınmış karakterlerin durumunu anlattıktan sonra suçu Türk aydınında bulur. Çünkü Türk aydını, Anadolu köylüsünü bilinçlendirmek için hiçbir gayret sarf etmemiştir.

Bu cezaevinde yatan mahkumların ortak noktası, dışarıya fazla tepki göstermezler. Başlarına geleni “kader” diyerek geçiştirirler. Yazarın bu kişilere topluca verdiği isim “kader kurbanları”dır.

Kiracı hikâyesindeki genç de aynı şekilde kişileştirilmiş bir tiptir. Kimsesiz, işsiz, zavallı olan bu kiracı, halinden hiç şikayet etmediği gibi, kaderine de razıdır. Yaşadığı perişan hayat sonunda onu hasta eder ve ölür. Bütün bu geleceği düşünebildiği halde, hayatını daha rahat devam ettirmek için tıpkı Sokak’taki iki genç gibi herhangi bir hırsızlık veya başka bir kanunsuzluk yapmaz. Hayatı bu şekilde perişan bir halde devam eder ve biter. Yazar onun hareketlerini şöyle tasvir eder:

“Garip ve esrarengiz halleri vardı. Koridorda birbirimize tesadüf ettiğimiz oluyordu. O zaman ya selam vermeden birdenbire dönerek odasına kaçıyor, yahut da duvara sürünerek ve yüzüme bakmadan geçip gidiyordu. Odasına kaçtığı zamanlar, beni kendi odama girinceye kadar veya koridoru dönünceye kadar kapıyı açar ve beni gözetlerdi. Birkaç defa sokakta beni gördü. Şaşırarak durdu. Ben tam yanına yaklaşıncaya birdenbire dönerek hızlı hızlı uzaklaştı.”³⁴⁹

Yazar “Dilenciler”de de farklı bir kişileştirme yapar ve başka hiçbir hikâyede yer almayan biri yaşlı, diğeri çocuk yaşta iki dilencinin dramını ve mücadelesini verir. Burada kişileştirilen iki sosyal tip olan dilencilerden, onların günlük hayatını, kavgalarını, hayat mücadelelerini öğrenmiş oluruz. Hikâyenin başında yaşlı dilenci kendi ağzından şöyle tanıtılır:

“Senelerden beri dilendiğim bu sokakta o gelinceye kadar tamamen yalnızdım. Şöyle başlaşa vererek konuşacak bir kimsem yoktu. İhtiyarlık, pislik ve son zamanlarda her gün binen sarhoşluk içinde tek başıma kalmıştım. Dilenirken kalpleri merhamete

³⁴⁹ Samet Ağaoğlu, “Kiracı”, Varlık, C.6, S.12, s. 8.

getirecek bir kelime bile söyleyemiyordum. Sadece boynunu büküyor, titrek beyaz sakalını uzatarak, buruşuk ve siyah avucumu açıyordum.”³⁵⁰

Bunlardan başka bol kişilerden oluşan Büyük Aile ve Ridilemet Nüklüm Telada hikâyelerindeki kahramanlar da kendi hataları yanında çevrenin ve toplumun kurbanı olmuş kişilerdir. Büyük Aile’de hatalarının cezasını perişan bir hayat ve ölümle öderlerken, Ridilemet Nüklüm Telada’da madur edilen kişiler, o çevreden uzaklaşmak yoluyla kurtulmaya çalışırlar.

Sonuç olarak bu hikâyelerde basit birer kişileştirme tekniği olan adlandırmada daha çok insanların mesleklerine ve hakim özelliklerine göre adlandırıldıkları görülür. Kişileri fazla olan hikâyelerde, birbirlerinden ayrılımları kolay olsun düşüncesiyle kişilerin hemen hepsinin adları verilirken, bir-iki kişiden ibaret olan hikâyelerde buna uyulmaz. Ayrıca Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde, bazı yazarların ısrarla uyguladığı isim-karakter uyumuna da bu hikâyelerde rastlanmaz. Strazburg Hatıraları’nda yabancı milletlere mensup insanların hayatları anlatılırken adlandırmaya rastlarız. Bu insanların isimleri gerçeğe bağlı kalarak verilir.

Hikâyelerde fiziki açıdan tanıtılan kişilerin büyük kısmı, neredeyse tamamı genç erkeklerdir. Kadın kahramanlar ya yoktur veya ikinci derecede, yardımcı olarak hikâyeye girer. Tanıtılan bu genç erkek kahramanların fiziki özellikleri gözlemci durumundaki kişilerin bakış açısıyla tasvir edilir. Bunların genel vücut özelliklerinden çok yüz hatları, göz rengi, esmer-sarışın olmaları verilir.

Dış görünüşün verilmesi esas olmadığı için, kısaca tanıtılan kahramanların daha çok iç dünyaları, hayalleri, kabusları hatta rüyaları anlatılır. Bu marazi tiplerin dış görünüşleri ve hareketleri, onların psikolojik yapılarına uygundur.

Kişilerin iç dünyaları ve psikolojik özellikleri genelde ya kendileri tarafından otobiyografik metotla anlatılır, ya da yazar anlatıcı tarafından, hakim bakış açısıyla verilir. Bu psikolojik özellikler verilirken kişinin hayalleri, kabusları, rüyaları, saplantıları bir vesileyle uzun uzun anlatılır. Hatta denilebilir ki, Ağaoğlu’nun bir kısım hikâyeleri, kişilerin bu özelliklerini anlatmak için yazılmışlardır. Bu tür hikâyelerin bir

³⁵⁰ Samet Ağaoğlu, “Dilenciler”, Varlık, C.2, S.45, s. 330.

özelliği de dış görünüşü kısaca verilen kahramanlar, bulundukları ortamda basit bir olay veya nesneyi vesile kılıp hemen karamsar iç dünyalarının görüntüsünü anlatmaya başlarlar.

Nihayet bazı kişiler kendi çevresi veya bütün bir toplumla beraber tanıtılmışlardır. Yazarın veya ona benzeyen bir gözlemcinin anlattığı bu kişiler, daha çok çevrenin yönlendirdiği insanlardır. Bunlardan bazıları kaderine razı bir görüntü arz ederken, bazıları da kendilerini feda etme pahasına tepki göstermişlerdir. Bu hikâyeler aynı zamanda yazarın sosyal tenkit yaptığı, görülen aksaklıkların sebebine inerek toplumun dikkatini çektiği hikâyelerdir.

3. MEKAN

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerinde kesin çizgilerle belirtilmiş, özellikle anlatılan mekanlar yerine fazla önem verilmeyen, daha çok kahramanının bulunduğu yeri belirtmek için verilmiş mekanlar vardır. Strazburg Hatıraları'nda anlattığı olaylar tabiatıyla orada geçtiği için şehir, Precter sokağı ve kaldığı öğrenci pansiyonu anlatılırken, diğer hikâyelerinde daha çok yazarın gerçek hayatta bildiği ve kahramanlarının hayatlarının geçtiği yerler anlatılır.

Strazburg'un dışında dış mekan olarak yalnız bir hikâyede (Büyük Aile) İstanbul geçerken, birçok hikâyenin konusu Ankara'da cereyan eder. Tabiatın çok az anlatıldığı hikâyelerde, şahısların psikolojik özelliklerine uygun olarak hastane, hapisane, meyhane gibi yerler daha fazla olması dikkat çekicidir.

Biz bu hikâyelerde geçen mekanları daha ayrıntılı anlatmak ve anlaşılmasının kolay olması düşüncesiyle:

- a. Geniş Mekanlar
- b. Dar ve Kapalı Mekanlar olarak ikiye ayırdık.

a. Geniş Mekanlar

Yazarın Strazburg'da geçen talebelik yıllarının hatıra ve hikâyelerini anlattığı Strazburg Hatıraları'nda ismi en fazla geçen 5.A Rue Precther yani Prekter sokağı 5.A.

numaralı pansiyon dış mekan olarak en ayrıntılı anlatılan yerdir. Yazar burayı şu ifadelerle anlatır:

“Yabancı bir ülkede okumaya giden her gence kaderin nasip kıldığı iki nevi hayat vardır. Ya üniversite ve kitaplar arasında geçecek temiz bir yaşayış, yahut sergüzeşter, hadiseler, heyecan ve yeislerle dolu bir rüya!

Her üniversite şehrinde bu iki talih için iki muhit vardır. Strazburg’da birinci kısımda olan üniversitenin arka tarafındaki geniş ve güzel pansiyonlarda otururlar. Buraları pahalıdır, sakın ve asildir. Evlerden kahkahalar, şarkılar işitilir. İkinci nasiptekiler için Strazburg’da bir tek sokak vardır. Eski umumhanelerin olduğu yer, şimdi pansiyon olarak kullanılıyor. Kavga, gürültü, küfür ve zaman zaman anormal insanlar. İşte bu Precter Sokağıdır.”³⁵¹

Martılar isimli hikâyede de içine düştüğü bir maceradan sonra yakalanan yazar, deniz ortasında bir adada yapılmış olan hapishanede cezasını çekecektir. Bu adamın ve üzerindeki hapishanenin tasviri şöyle yapılır:

“Çok uzaklarda ufku günün her saatinde renk değiştiren sıra dağlar kesiyordu. Deniz sağ tarafta enginleşiyor, solda karşılıklı kıyıları yeşil bir körfeze giriyordu, Körfezin ağzını iki kayadan ibaret küçük bir ada kesmekteydi.”³⁵²

Büyük Aile gibi kısa roman, uzun hikâye diyebileceğimiz hikâyenin konusu İstanbul’da geçmiş olmasına rağmen ayrıntılı bir mekan tasvirine rastlanmaz. İstanbul, Boğaziçi, Mahmut Paşa, Kadıköy, Bayezit, Eyüp Sultan, Kınalı Sahili gibi semt isimleri geçtiği halde herhangi tabi çevrenin anlatılmaması, yazarın mekan tasvirini fazla önemsemediğini göstermektedir. Kırk beş sayfalık uzun hikâyede yalnız; “Boğaziçi’nde, bir tepe üstünde geniş bahçeli büyük bir ev alarak hep birlikte yerleştiler; Mahmut Paşa’da da büyük bir hanı kiralayarak ticarete başladılar.”³⁵³ İfadeleri dış çere tasviri olarak yer almıştır.

İçinde kimsenin oturmadığı yalıyı merak edip, yüz sene önce yaşamış olan sakinlerinden birinin ruhunu taşıdığına inanmaya başlayan Ömer’de, bu yalıya karşı

³⁵¹ Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 33.

³⁵² Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 55.

³⁵³ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 9.

aşırı bir bağımlılık oluşur v bir sevgilinin mezarı gibi sık sık burayı görmeye gelir. Yalı artık onun için gözleri kör, kulakları sağır, dilsiz bir insanı temsil eden bir heykel gibidir. Yazar bu yalıyı Ömer'in gözüyle şöyle tasvir eder.

“Günün her saatinde, şafak sökerken, öğle vakti, güneşin battığı zaman, nihayet gece karanlıkta yalının aldığı şekilleri, büründüğü renkleri ayrı ayrı tespit etmişti. Gün ağarırken denizin gümüş rengi yalıya aksediyordu. O zaman bütün binada hafif bir titreme görür gibi oluyordu Hava bulutlu olduğu günler bu gümüş renk gittikçe kirlenerek aksama kadar devam ediyordu. Açık günlerde ise, güneşin ufuktan başlayarak tepeye geldiği ana kadar saçtığı bütün renkler yalıyı birbiri arkasına boyuyor, sonra yorgun, bitap gölgeler her tarafını sarıyordu. Gurubun kızılığı yalının tahtalarında kanayan yaraları andıran lekeler yapıyor, karanlıkla beraber etraftaki eşyanın hepsinden daha siyah bir kayadan ibaret kalıyordu.³⁵⁴

Kedi Seven Sokağındaki Bahçe ismindeki hikâyede ise Ankara'ya yeni taşınmış bir genç memurun içinde bulunduğu yalnızlık psikolojisiyle yerde bulduğu bir genç kız resmine nasıl bağlandığı anlatılır. Yazarın psikolojisini daha iyi anlamamıza sebep olan bu bahçe ayrıca vakanın doğuşu ve gelişmesinde de etkilidir. Yazar bahçe ile kahramanın ruh dünyası arasında doğrudan bir ilgi kurar.

“Ankara'ya yeni gelmiştim. Küçük ve ilk memuriyetimin verdiği heyecanlı hevesle sabahın erken saatlerinden akşamın geç katine kadar çalışıyor, sonra iyi bir memur olmanın huzur ve sükuneti içinde çalıştığım daireye çok yakın Kediseven Sokağı'ndaki bahçeye giderek bir kanepenin üstünde saatlerce oturuyor, sonsuz bir hasbilkle sevdiğim yaşamayı doya doya tadıyordum.

Kedi Seven Sokağı'ndaki küçük bir bahçe ile ruhumu birbirine benzetiyordum. İkisi de sükun ve inziva içinde idiler, ikisi de bu kocaman kainatta kimsenin gözüne çarpmayan, kimseyi rahatsız etmeyen birer köşe idiler. Bu bahçede büyük kısmını akasya ağaçlarının vücuda getirdikleri tatlı, yeşil bir gölgelik vardı. Kendimi bu gölgeliğin içine bırakıyor, küçük yaprakların arasından süzülen ışıklara bakarak basit, mütevazı hayatımın binlerce yıl uzamasını istiyordum.

³⁵⁴ a.g.e., ss. 84-85.

Yine her zamanki kanepeye giderek oturdum. Sararmaya başlamış yaprakların ortasında, tepemin ta üstünde bir arı vızıldayarak daireler çiziyordu. Biraz ödete küçük bir akasya ağacının üstünde bir serçe kuşu hareketsiz, başı bir noktaya doğru çevrilmiş duruyordu. Serçenin baktığı tarafta beyaz, tertemiz bir Ankara kedisi gözlerini serçeye dikmiş, sıçramaya hazır bir vaziyette idi. Bahçenin ta gerisinde iki küçük çocuk oynuyordu.”³⁵⁵

Tabi çevre tasvirinin yapıldığı başka bir hikâye de (.....) isimsiz olandır. Cihangir’in bir kasabada peşine takılan esrarengiz adamı, başını taşla ezerek öldürdüğü tepenin tasviri oldukça realist olarak anlatılmıştır.

“Köylerden uzak, ıssız bir dağ tepesinde idik. Toprak yamaçtan aşağıya doğru bir ovaya iniyordu. Ovanın sınırında da küçük bir gölün suları, batmakta olan güneşin ışıklarıyla açık kırmızıdan koyu mora kadar koyu renklerle parlıyor, öbür kıyıda sıra dağlar simsiyah görünüyorlardı. Ovada, birbirlerinden uzak aralıklarla ağaç kümeleri vardı. Vahşi, fakat güzel bir yerdi burası.”³⁵⁶

Dış mekan tasvirine son örneğimiz Mahalleye Dönüş’tür. Hikâye kahramanının yaşlanıp ölümün ayak seslerini duymaya başlamasından sonra geçmiş günleri yad etmek, anılarını tazelemek ve doğduğu yerde ölmek için geldiği eski mahalleleri çok değişmiştir. Buranın tasviri de kahramanın ruhsal yapısını yansıtacak şekilde yapılmıştır. Yaşlanan yazar, devamlı yenilenen şehri tanımakta güçlük çeker ve kendisi ile şehir arasında mukayese yapar.

“Şehir ne kadar değişmişti. Benim zamanımda harap, ihtiyar bir manzarası vardı. Sokaklar dar ve pisti. Evler yıkılacak gibiydi. O zaman henüz, toprak, çamur içinde, yakınları uzun bir tren seyahatinden daha fazla kirleten istasyon caddesi, şimdi asfalt, iki tarafında iki sıra büyük ağaçlarla bir gezinti yerine benziyordu. Uzakta, şehrin yüksek yerlerinde parklar, heykeller, muhteşem binalar göze çarpıyordu. Şık, muntazam, temiz genç bir adama benzeyen bu şehirle, benim içinden çıktığım eski kasaba arasındaki fark, benim şimdiki halimle ne kadar tezatlıydı. Ben o zamanlar bu şehrin şimdiki manzarasında bir insandım. Onu beğenmemiş, ihtiyar, çirkin, manasız

³⁵⁵ Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, ss. 76-77.

³⁵⁶ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 95.

bulmuş, kendime layık yerler aramaya çıkmıştım. Fakat şimdi onun her penceresi, her taşı, her yaprağı bana, benim vaktiyle ona baktığım gibi istihfafla bakıyor, beni baştan ayağa kadar süzüyor, güzelliğimi, temizliğimi bozan bu pis mahluk kimdir diyor!

Vaktiyle oturduğumuz mahalle bir dere kenarında, şehrin en dış kısmıydı. Ekserisi küçük kerpiç evlerden ibaret, yazın tozlu, kışın çamurlu birkaç sokak. Caddeye çıkar çıkmaz, ilk ziyaretimi buraya yapmayı düşündüm ve tahmin ettiğim tarafa, yani caddenin sağ tarafındaki dar bir yola döndüm. Biraz yürüdükten sonra önüme çıkan iniş aldanmadığımı gösterdi. Buraları ne kadar değişmişti. Bu asfalt yol, bu yüksek apartmanlar, bu sabahın erken saatindeki kalabalık beni şaşırtıyordu. Biraz daha yürüdükten sonra asfalt bitti, kaldırımlı bir yol başladı. Aynı zamanda apartmanlar seyrekleşiyor, yerlerini iki üç katlı evler alıyordu. Nihayet kaldırım küçük bir demir köprüyü geçince bitti, birden eski mahallemlerle karşı karşıya geldim. Aynı tozlu sokak, aynı kerpiç evler, aynı ayakları çıplak, yüzleri kir içinde, yerlerde yuvarlanan çocuklar! Evlerinin önünde hasır iskemlelerde kahvelerini içen ihtiyarlar, köşedeki çeşmede tenekelerini dolduran, dereye çamaşır yıkayan kadınlar, hepsi, her şey hiç değişmeden kalmıştı. Bütün şehri yeniden yapan esrarlı mimar sanki bu demir köprüyü aştıktan sonra yorulmuş ve işi bırakmıştı.”³⁵⁷

b. Dar ve Kapalı Mekanlar

Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerinde açık mekan tasvirinin fazla olmadığı gibi, kapalı mekan tasvirlerine de pek rastlanmaz. Konuya ve temaya uygun olarak en çok kullanılan kapalı mekanlar hastane, hapishane, meyhane, tek başına yaşayan kahramanın bekar odası, otel odası ve pastanedir. Otobiyografik metotla yazılan hikâyelerde mekan tasvirini kişiler kendileri yaparken, üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılan hikâyelerde mekan tasvirini kahraman anlatıcı yapmıştır.

Zürriyet, Bir Hastanın Rüyalari, Bir Hastane Hatırası, Ridilemet Nüklüm Telada ve Hayat Mücadelesi isimli hikâyelerde mekan olarak hastane kullanılmış ve bazen ayrıntılı bazen de kısaca bahsedilerek tanıtılmıştır.

³⁵⁷ Samet Ağaoğlu, *Zürriyet*, ss. 23-24.

“Ameliyathane, ortasında bir ameliyat masası bulunan, içlerinde muhtelif aletler konulmuş cam dolaplarla dolu bir oda idi. Pencerelede siyah perdeler vardı. Bütün eşyadan keskin bir ilaç kokusu çıkıyordu.”³⁵⁸

Hastanenin içinin anlatıldığı tek mekan tasviri Ridilemet Nüklüm Telada isimli hikâyededir. Çok canlı bir şekilde, bol sıfatlı ve realist bir gözle yapılan bu tasvirlerde yazar oldukça başarılıdır.

“Bulunduğu koğuştta yirmi hasta yatıyordu. Tam karşımızdakiinde de bir o kadar. Ayrıca iki özel oda vardı. Bu odaların içinde tuvalet ve lavabo bölümleri yapılmıştı. Halbuki büyük koğuşlar için biri alaturka, ötekisi alafranga iki tuvalet ve tek lavabo.

Benden ve daha birkaç hastadan başka kalanların hepsi trafik kazaları, düşmeler, dövülmelerle yaralı olarak yatırılmış ve her yaşta kadın ve erkeklerdi. Koğuşların birine erkekler, ötekine kadın ve çocuklar yerleştirilmişti. Fakat bu ayrış hemen hemen sözde kalmış, hastalık ve yer sıkışıklığı cins ve ona bağlı utanmaları, çekinmeleri, kızarmaları da ortadan kaldırmıştı. Hastaların arasında bir çok koma halinde olanlar vardı. Her gün bir iki kişi ölüyor, bir ikisi taburcu ediliyor, şu veya bu suretle boşalan yerler hemen doluyordu.”³⁵⁹

Mekan tasvirinden çok kişilerin anlatıldığı, mekanın da onlarla beraber ele alınmadığı bu tasvirler sosyal bir tenkit de içermektedir.

“İnsanın pislikle bir hastanede bu kadar yüz göz olabileceği aklına gelmemişti hiçbir zaman. Esir kamplarında, ceza evlerinde, kitle halinde muhaceretlerde belki. Fakat doktorların, hasta bakıcıların, hükümet müfettişlerinin eksik olmadığı hastanelerde neden böyle, diye sordum kendi kendime.”³⁶⁰

Yazarın hikâyelerinde, hastaneden sonra, onun gerçek hayatıyla da uygun olarak yer alan en çok kapalı mekan hapishanelerdir. Ta çocukluğundan itibaren önce babasının hem Bekirağa Bölüğü’nde mahkumiyeti ve arkasından Malta Sürgünü, sonra da kendisinin Yassı Ada ve Kayseri cezaevlerindeki mahkumiyeti, hikâyelerine mekan olarak buraların girmesine sebep olmuştur.

³⁵⁸ a.g.e., s. 63.

³⁵⁹ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 33.

³⁶⁰ a.g.e., s. 37.

Martılar, Onlardan Bazıları ve Hücredeki Adam, yazarın hapisane hayatını anlatan hikâyelerdir. Genelde madur edilmiş bir insanın bakış açısıyla anlatılan olay ve yapılan tasvirler oldukça realisttir.

“Önce hava alınan avluları anlatayım. Bunlar otuz metre uzunluğunda, on iki metre genişlikte, yüksek duvarlar arası tavanlı koğuşlar. Başınızın üstünde bir gök parçası. Hava bulutlu değilse yıldızları, bazı aylarda da güneşi ve ayı görebilirsiniz. Bir de çok yüksekte geçen kartal ve çaylakları, mahkumların attıkları yiyecek kırıntıları peşinde damdan dama, pencereden pencereye uçan serçeleri. Kara parkeyle döşeli yer. Ne ağaç, ne çiçek, ne bir tutam yeşillik. Bu tavanlı koğuşta bazen tek başınıza, bazen yüzlerce insan bir arada duvardan duvara gidip gelerek temiz hava almış, böylece insanlık haysiyetinize saygı göstermiş olacaksınız.”³⁶¹

Haksız yere mahkum edilmiş bir insanın bakış açısıyla anlatılan bu mekan tasvirlerinde, yazar, bir gözlemci nazarıyla gördüklerini ve yaşadıklarını anlatmaya devam eder.

“Sonra ziyaretçilerle görüşme hücreleri. Allahım, hangi korkunç, şeytanca zeka düşünmüş bunu? Dar bir koridor. Yan yana hücrelere bölünmüş, Mahpuslar buralara giriyorlar. Her hücrenin bir numarası var. Öte yandaki koridora alınan ziyaretçi aynı numara önünde duruyor. Mahkumla arasında otuz santimetrekare büyüklüğünde yarı cam, yarı sık örgülü tel kafesten yapılmış bir çerçeve gerili. Konuşan ağzını tek kafese dayayacak, dinleyen camdan onun yüzünü görecektir. Hem konuşmak, hem yüz yüze bakmak mümkün değil.”³⁶²

Buraya kadar yattığı cezaevinin bahçesini ve ziyaretçilerle görüşme yerlerini anlatan yazar, Hücredeki Adam’da yattığı hücrenin tasvirini yapar. Daha önce kahraman anlatıcının gözlemine dayanarak yapılan mekan tasvirleri, burada üçüncü şahıs tarafından anlatılır.

“Burası aşağı yukarı beş adım uzunluğunda, üç buçuk adım genişliğinde bir delikti. Duvarlar yerden yarıya kadar açık mavi yağlı boya ile boyanmış, üst yanı yeni badanalanmıştı. Aynı mavi renkte kapının yanında üstü açık alaturka abdest yeri,

³⁶¹ a.g.e., s. 71.

³⁶² a.g.e., s. 72.

yatağın karşısında da lavabo vardı. Kerevetin başucundan iki metre yüksekte küçük, demir parmaklıklı, dar bir pencere”³⁶³

Aynı hapishanenin hamamı da yine aynı şekilde tasvir edilir.

“İçinde aylardan beri yaşadığı hücre bölümünü de ilk defa görüyordu. Uzun, dar, pencereleri tavana yakın yer, karanlık bir koridorda yangına kilitli kapılar vardı. Her kapının üstünde de yine dışarıdan açılıp kapanan, bir el geçebilecek büyüklükte bir delik. Koridorda ıslak ayak izleri görölüyordu. Bunlar kendinden önce gidenlerin olacaktı herhalde. Koridorun sonunda sağa saparak yürüdüler. Burada da sıra ile hücreler. Son hücrenin yanındaki açık kapıdan, bir yanı tuvalet, bir yanı sadece bir duş yeri başka bir hücreye girdiler. Gardiyan; musluğu açınca sıcak su gelir, on dakika akar buna göre davran, diyerek kelepçelerini çıkardı; kapıyı dışardan kilitleyerek gitti.”³⁶⁴

Ankara’da memuriyete başladığı yıllarda kendisi gibi bekar olan genç hikâyeci ve şair arkadaşlarıyla meyhanelere giden yazar, bu mekanı Mahalleye Dönüş, Üç Kişi Arasında ve (isimsiz hikâye) de dile getirir ve yalnız Üç Kişi Arasında adlı hikâyede şöyle tanıtır: “Çoğu zaman ancak birkaç insanın bulunduğu yarı meyhane, yarı lokanta bir yere geldiler. O gün hemen hemen kimse yoktu. Yalnız denize bakan pencere kenarında genç bir kadınla erkek oturmuşlardı. Onların biraz ötesinde de ihtiyar bir adam gazetesini okuyordu.”³⁶⁵

Yazarın hikâyeleri arasında yer alan Katırın Ölümü’nde hayatı madenin içinde geçmiş yaşlı bir maden mühendisiyle, yaşlı katırın hayatı karşılaştırmalı olarak anlatılır. Madencinin ağzından anlatılan hikâyede katırın hayatı bütün madencilerin hayatının bir özetidir. İşte burada tabî olarak dar ve kapalı mekan olan kömür madeni ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazar katırın madene ilk getirildiği gün madenin içini onun gözüyle tasvir eder.

“Yularını çeken adamın arakasından karanlık dehlizde sağa sola sapa sapa bir hayli yürüdükten sonra geniş bir köşeye geldi. Yolda ellerinde fenerli insanlar

³⁶³ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 108.

³⁶⁴ a.g.e., ss. 140-141.

³⁶⁵ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 67.

görmüştü. Uzaktan yakından uğultular, kazma kürek sesleri, tekerlek gürültüleri işitmişti.

Getirildiği köşe duvara asılmış fenerle aydınlanıyordu. Bir yanda başının hizasına gelen bir yemlik vardı. Yere samanlar, otlar atılmıştı. Yemlikten burnuna kepek, arpa karışığı bir koku doldu. Karnının acıktığını hissetti. Kocaman ağzını yemliğe sokarken genzine kaçan saman tozlarını kuvvetli hapsürmelerle temizledikten sonra, gözleri yarı kapalı karnını doyurmaya koyuldu.³⁶⁶

Realist bir bakış açısıyla yapılan bu mekan tasvirleri yazarın madene olan tavrını da göstermektedir. Bu tavra göre madenci hareket tarzında haklıdır. İhtiyar madenci yaşlı katırın hayatını torunlarına anlatırken madenin içini ise şöyle tasvir eder:

“Bazılarına asansörle inersiniz bazılarına dik merdivenle Yukarılarda tüneller geniş ve oldukça ışıklıdır. Elektrikten faydalanılır buralarda. Derinlerde yolları sadece madenci fenerleri aydınlatır. Islak bir karanlık içinde yürür, yürürsünüz. Dört yol ağızlarında ayrılan yollar daha karanlık köşelere sapar, uzaklardan kazmaların, öksürüklerin, zaman zaman yanık şarkıların duyulduğu köşelere, ayaklarınıza kayalar, çukurlar, raylar takılır, kömür tavanlardan sular damlar, iki yandaki oluklardan küçük dereler akar. Güneşsiz, göksüz, ağaçsız bir dünyanın içindesiniz. Üstünüzde, yüzlerce metre yukarıda dağlar, tepeler, ormanlar, evler var. Belki de deniz”³⁶⁷

Dar ve kapalı mekan olarak mevcut olan yerlerden en fazla olanlar evin içi ve odalardır. Hemen her hikâyede geçen bu yerlerden en tipik olanlardan bir-iki örnek verip bu bahsi burada noktalayacağız.

Evin içinin en fazla tasvir edildiği hikâye Sağır Yalı’dır. Konuya uygun olarak yapılan bu tasvirler okuyucuyu esrarengiz bir havaya da sokar. Genellikle tanıtmak ve bilgi vermek amacını güden bu tasvirler realist ve canlıdır.

“Elektrik feneri tahmininde aldanmadığını gösterdi. Oldukça geniş bir kömürlükte idi. Sağ tarafta yarı açık bir kapı görerek yürüdü, dar bir sahanlıkta sola doğru yükselen merdivenden çıktı, kendisini, iki duvar arasını baştan başa tutmuş canlı bir bölmenin

³⁶⁶ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 90.

³⁶⁷ a.g.e., s. 96.

karşısında buldu. Merdiven yan taraftan üst kata çıkıyordu, genç adam bir an tereddüt etti, içinde ürpermeler başlamıştı. Geri dönmeyi, girdiği yerden tekrar çıkmayı düşündü. Tam bu sırada kömürlüğün kapısının şiddetle kapandığını işitti. Duyduğu büyük korku ile merdivenlere doğru fırladı. Üst kata çıktığı zaman kendi kendine niye korktum diye düşündü, kırık pencereden giren rüzgar kapıyı kapadı. İşte o kadar. Şimdi deminki heyecanı geçmişti. Önünde fenerin ışığı ile ortası aydınlanan iki tarafı gölge içinde büyük bir salon vardı. Dışarıda rüzgar, panjurların, pencerelerin tahtaları arasından süzülerek salonu iniltiye benzeyen zayıf bir sesle dolduruyor, perdeleri hafif hafif dalgalandırıyordu.”³⁶⁸

Mekan tanıtılmasıyla beraber kahramanın ruhsal durumunu da tanıtan bu tasvirler anlatılış bakımından adeta korku filmlerini hatırlatır. Çok merak ettiği terkedilmiş yalının içine camı kırıp pencereden giren Ömer için yalıdaki her şey ilginçtir ve o da bir fenerin yardımıyla gördüklerini ayrı ayrı inceler.

“Ömer girdiği odayı dolaşmaya başladı. Burada en çok gözüne çarpan yağlı boya tablolar, vazolar, avizeler, sedefli aynalardı. Fenerin ışığı sanki bu eşyanın içinde saklı aydınlıklara yol açıyor, harikulade parlak ve oynak renkler her tarafı dolduruyordu. Burada her şey canlı gibiydi. İki tarafı büyük, sık ağaçlıklı bir orman yolunu gösteren resim, insanda o yola hemen girmek, üstünde yürümek arzusunu uyandırıyor, üstleri acayip, eğri büğrü, fakat izah edilemez bir şekilde cazip, kadın erkek ve çocuk şekilleriyle dolu vazolar birbirlerinden ayrı küçük mumyalar gibi kendi etraflarında durmadan döndükleri hissini veriyordu. Tavanın tam ortasında sarkan avizenin içinden çeşit çeşit renkler dökülüyor ve bunlar Ömer’in gözlerine bir hayal aleminin perdelerini açıyordu.”³⁶⁹

Hikâyenin devamında son olarak esrarengiz yalının çalışma odası tanıtılır. “Ömer yine büyük salona dönerek sağdaki odaya girdi. Şimdi fenerin ışıkları büyük bir çalışma odasını aydınlatıyordu. Duvarlar kütüphane halinde idi. Pencereleere doğru konulmuş geniş bir masa, üstleri kitaplarla dolu etajerler vardı. Kalın, koyu renk perdeler pencereleri baştan başa örtmüştü. Kapının üstünde, kitapların aralarında Arap

³⁶⁸ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 86b

³⁶⁹ a.g.e., s. 89.

harfleriyle yazılmış levhalar göze çarpıyordu. Ömer masaya doğru yürüdü, koltuğa oturdu, dirseklerini masaya dayayarak yüzünü avuçlarının içine aldı, artık kendisini bu yalının en yakın aşinası sayıyordu.”³⁷⁰

Bunlardan başka anlatılan dar mekan tasvirlerinden özellikle kalınan oda tasvirleri kısa bilgi verme amacına yöneliktir. Kiracı hikâyesinde genç adamın kaldığı her iki oda da ayrı ayrı tanıtılır:

“Bütün vücudunu titreten bir soğukla karşılaştım. Eşya karmakarışık ve yerlerde sürükleniyordu. Yatak karyolanın ortasına kadar çekilmiş, bir topaç gibi yuvarlak olmuştu. Bu yuvarlak kıılmıydı. Yorgan kayarak düştü. Altında kiracının sapsarı yüzü göründü.”³⁷¹

“Bu sözleri söylemekle beraber yerde, toprak zemin üstüne atılmış döşegün üstüne düşer gibi oturdu. Etrafa baktım. Karyola müstesna, kalan bütün eşyası darmadağın meydandaydı. Yanına yaklaşarak elini tuttum. Çok sıcaktı.”³⁷²

Buradaki mekan tasvirleri de canlı ve realisttir. Hikâyenin konusuna ve anlatılan karaktere de uygundur.

Sonradan zengin olmuş eski bir arkadaşını ziyarete giden yazar anlatıcı, bekleme salonunu yine evin zengin sahibine uygun olarak tasvir eder.

“Hizmetçi tereddütle gitti. Yalnız kalınca bulunduğum salona göz gezdirdim. Duvarlarda yağlı boya resimler vardı. Yerler kıymetli halılarla döşenmişti. Masalara, köşelere gelişigüzel vazolar, küçük heykeller yerleştirilmişti. Resimler arasında bir kadın portresi gözüme çarptı.”³⁷³

Sonuç olarak Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinde fazla mekana önem verilmemesine rağmen açık mekan olarak Strazburg, İstanbul ve Ankara isim olarak yer alır, fakat bu şehirlerle ilgili mekan tasvirlerine rastlanılmaz. Yazarın hikâyelerinde mekan, genelde hikâye kahramanının bakış açısıyla verilir ve onun karamsar ruh halini

³⁷⁰ a.g.e., s. 92.

³⁷¹ Samet Ağaoğlu, “Kiracı”, Varlık, C.6. S.121, s. 9.

³⁷² a.g.e., s. 10.

³⁷³ Samet Ağaoğlu, Zürriyet, s. 34.

ve hayat ve tabiata bakışını yansıtan bir vasıtaadır. Bu özelliği ile de mekan, hikâyenin önemli bir unsuru olur.

Hastane, hücre, maden ocağı, meyhane ve evin içi gibi dar mekanlarda geçen hikâyelerde de bilgi vermenin amaçlanmadığı vakalarda mekan tasviri fazla önemsenmezken Sağır Yalı ve Katırın Ölümü gibi hikâyelerde mekan tasvirine oldukça ayrıntılı yer verilir. Bunun sebebi de okuyucuya bilgi vermektir. Diğerlerinde yer alan kısa tasvirler işe aynı açık mekan tasvirlerinde olduğu gibi vakanın bütünlüğüne uygun olarak kahramanın iç dünyasını yansıtan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkarlar. Hem açık mekan hem de kapalı mekan tasvirlerinde Ağaoğlu oldukça realist bir çizgi takip etmiş, resim yapar gibi canlı bir şekilde yansıtmıştır. Sait Faik’le aynı yıllarda hikâye yazan ve onun hikâyeciliğini çok beğenen yazarın ondan etkilendiği söylenebilir.

4. ZAMAN

Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerindeki vakalar genellikle ferdi olduğu için tarihi ve sosyal zamanın mevcut olduğu hikâyeler yok denecek kadar azdır. Yani bunlarda belli bir dönemi hatırlatan sosyal ve tarihi olaylara pek rastlanmaz. Yalnız yazarın DP milletvekili olup çeşitli bakanlıklarda bulunması ve arkasından 27 Mayıs askeri darbesiyle Yassı Ada ve Kayseri cezaevlerinde yatması, Onlardan Bazıları ile Hücredeki Adam isimli hikâyelerinde yer almaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ile Mütareke döneminin sonrasında gelen Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanı gibi belli bir dönemi hatırlatan olaylar da ikinci derecede olarak Büyük Aile hikâyesinde geçmektedir. Büyük Aile’de olayların geçtiği tarihi zemin olarak bu önemli hadiseler yer verilir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında karaborsacılıkla birden çok zengin olan Hacı Gıyaszadeler, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra eski ortamı bulamadıkları için işleri bozulur ve sefil bir hale gelirler.

Hikâyede olayların başladığı zamanla ilgili şu bilgilere rastlanır: “Birinci Dünya Harbinde Boğaziçi’nde Kadıköy’de oturdukları yerden üç aşağı, üç yukarı iskelelere, semtlere kadar bütün mahallelerin fakirleri, bu evlerin kazanlarında pişmiş yemeklerden

en aşağı beş on defa bol bol yemişlerdir. Hele evlerin bulunduğu mahallelerin fakirleri için adeta o zamanki ismiyle birer Hilal-i Ahmer, yani Kızılay aş haneleri açılmıştır.”³⁷⁴

Aynı dönemin ticaret ve siyaset hayatı ise şöyle tasvir edilir: “Bu hayhuy, bu gürültü, bu karmakarışık hayat içinde servetleri hiç azalmıyor, İstanbul’un ticaret muhitinde devrin şöhretli muhtekirleri arasında isimleri geçiyor, dedikodulara bir takım kaçakçılık ve vagon ticareti hikâyeleri de karışıyordu. Zamanın büyük siyasi nüfuzlu insanlarından bazılarının aileyi himaye ettiği söyleniyordu. Gerçekten de bu nüfuzlu adamlardan bir kısmı ekseriya köşkte, eğlencelerde gözükmekteydi. Bundan baka da Ferhat ve Abdülmuttalip bu siyasi adamlara, büyük hükümet memurlarına, meşhur edip ve yazarlara hiçbir zaman kullanmayacakları senetler mukabilinde bol bol borç vermenin yolunu bulmuşlardı.”³⁷⁵

Hacı Gıyaszadelerin ikbal yıldızlarının söndüğü dönem de kısaca hikâyede yer alır: “Hacı Gıyaszadelerin ikbal yıldızı Millî Mücadeleden sonra sönmeye başlamıştı. İşler iyi gitmiyor, bir biri arkaya gelen zararlar yavaş yavaş sermayeyi eritiyordu.”³⁷⁶

Yazarın Yassı Ada’dan müebbet hapis cezası ile Kayseri cezaevine getirilmesi açık bir şekilde Onlardan Bazıları’nda yer almaktadır. Bununla ilgili olarak hikâyenin başındaki kısmı buraya alıp bu konuya nokta koyacağız.

“Gece aklıma birden başka fikir geldi. İşte hemen hemen dört aydan beri hapisanedeyim. Giydiğim hüküm ölünceye kadar mahpusluk. Fakat şu ve bu yoldan ecel erken gelmezse günün birinde bir af elini uzatarak üstüme kapanmış demir kapıyı açabilir. Her tutuklunun macerasında bir şans var, hem de oldukça yüksek ölçüde.

Bu böyle, Ama ben adi mahkum değilim. Burada serbest hayattaki arkadaşlarımın çoğunluğuyla bir aradayım. Bu bakımdan kendimi çalıştığım yerde hapis edilmiş sayıyorum.”³⁷⁷

Bunlardan başka sosyal konulu birkaç hikâyede de zamana ait unsurlara rastlanmaktadır. Bunlardan Ridilemet Nüklüm Telada’nın ilk bölümünde geçen şu

³⁷⁴ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, ss. 8-9.

³⁷⁵ a.g.e., s. 10.

³⁷⁶ a.g.e., s. 26.

³⁷⁷ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 69.

cümleler Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan Dersim veya Şeyh Sait isyanlarını hatırlatmaktadır.

“Ailem o isyanların hiç birisine karışmamıştır, geniş manasıyla ailem, uzak akrabalarım kadar. Fakat ayaklanmalar böyledir işte, çıktığı yeri toptan yıkar, çıkaran veya ona karışmayan için fark etmez bu sonuç. Mademki ateşin parladığı topraktansınız, o halde siz de ister işin içinde olun ister olmayın yanacaksınız. Böylesine yanmış bir insan olarak yine böylesine yanmış bütün ötekilerin dertleri kalbini doldurdu.”³⁷⁸

Otobüs ve Yaylı’da da yeni Cumhuriyetin başşehri olan Ankara’nın Cumhuriyet sonrası gelişme dönemi hem tarihi hem de sosyal zaman olarak yer almaktadır.

“Ethem Çavuş harpte ayağını kaybettikten sonra memleketine dönmüş bir Ankaralı idi. İri, burma kumral bıyıklı bu sabık asker, biriktirdiği beş-on kuruş parasıyla geniş bir yaylı yaptırmış, iki zinde ve kuvvetli bir beygir almıştı. Arabasının içini sedirlerle döşemiş, çok rahat bir hale getirmişti. Onunla her sabahleyin muayyen olan müşterini alıyor, şehre bırakıyor, akşam yine şehirden bağa getiriyordu.”³⁷⁹

Bütün bunlara karşılık hikâyelerinin çoğunda ferdi zamanlar ön planda gelir. Yani “hikâyelerde genellikle çoğu genç olan kahramanların ya belli bir an içindeki duygu ve düşünceleri, ya aşkları ya da bütün bir hayat macerası anlatılmıştır.”³⁸⁰ Hayatları anlatılan bu gençlerin çoğu psikolojik saplantılarından dolayı toplumdan soyutlanmış, kendi başlarına bırakılmış insanlardır.

Hikâyeleri zaman bakımından üç bölümde düşünmek gerekir:

1-Kahramanın hayatından bir kesitin veya başından geçen bir olayın anlatıldığı hikâyeler.

2-Kahramanın belli bir an içindeki duygu ve düşüncelerin verildiği hikâyeler.

3-Kahramanın bütün hayat macerasını anlatan hikâyeler.

³⁷⁸ a.g.e., ss. 12-13.

³⁷⁹ Samet Ağaoğlu, “Otobüs ve Yaylı”, Hep Gençlik, S.1, s. 14.

³⁸⁰ Ö.Faruk Huyugüzel, Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma, s. 178.

Bunlardan birincisinde olaylar kronolojik bir sıra içinde verilirken, ikicisinde zaman daha karışık bir görüntü arz ederler.

Birinci gruba giren hikâyeler çoğunluktadır ve en önemli özellikleri kahramanların ruh hallerindeki değişmelerin verilmesidir. Bunlarda psikolojik tahliller ön plana geçer ve dolayısıyla zaman aktif ve akıcı değil, durgundur. Bu özelliğin ön plana çıktığı hikâyelerden bazıları: Kiracı, Apartman, Heykeller, Oğlum, Korku ve Neticesi, Öğretmen Gafur, Mahalleye Dönüş, Dilenciler, Ridilemet Nüklüm Telada, Hayat Mücadelesi, Üç Kişi Arasında, Kedi Seven Sokağındaki Bahçe, Sağır Yalı, Bir Gece Yarısı, “.....” (İsimsiz) ve Sokak’tır.

Yazarın yirmi yedi sene önce tahsili için gittiği bir Batı şehrinde kendini yalnız hissettiği Bir Gece Yarısı adlı hikâyede zaman bütün ayrıntılarıyla verilmiştir. Gece yarısından sabaha kadar dolaşılacak şehirde zaman sık sık hatırlatılır. Yazar zamanı takip ederken şu cümleleri kullanır.

“Bu akşam aşk arzulamadım ama ölesiye arzuladığım bir şey var.”

“Yağmur dinmiş, hava açılmıştı. Gökte yıldızlar yeni temizlenmiş gümüş çiviler gibi parlıyordu.”³⁸¹

“Yağmurdan yıkanmış caddeler soluk ışıkların altında parlıyor, uzakta bir kilisenin çanı gece yarısından çok sonraki saati haber veriyordu. Şimdi kendi adımlarının kaldırımlarda çıkardığı hafif sesler içindeydiler. Bu seslere erkeğin fısıltı halindeki konuşması katılıyordu.”³⁸²

Kiracı, Apartman, Dilenciler, Heykeller ve Sokak’ta vaka hareketli olduğu için zaman ayrıntılı verilmese de olayların cereyan etmesiyle zamanın geçişi hissedilmektedir.

Bunlardan sokak adlı hikâyede iki genç çocuğun gözüyle sokakta cereyan eden olaylar kronolojik olarak verilirken, diğerlerinde de bir veya birden fazla olayın art arda akıp gitmesi bize zamanın geçişini gösterse bile bu hikâyelerde zamana önem verilmediği açıktır.

³⁸¹ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, s. 13.

³⁸² a.g.e., s. 29.

Altı ayrı hikâye olabilecek özellikte olmasına rağmen bir tek isim altında toplanan Ridilemet Nüklüm Telada hikâyesi bu gruptaki hikâyeler arasında zaman unsurunun en yoğun olarak kendini belli ettiği bir hikâyedir. Yazarın bulunduğu andan geriye giderek, “Bundan çok uzun yıllar önce Kurtalan İstanbul ekspresinin ikinci sınıf vagonunda bir adama rastlamıştım”³⁸³ sözleriyle başlayan hikâyede yazar anlatının başından geçen veya şahit olduğu olaylar art arda sıralanır. 1940’lı yılların birçok özellikleri, anlatılan bu olaylar sayesinde okuyucuya sunulur. Bu hikâyede her olaydan sonra söylenen “Ridilemet Nüklüm Telada” ifadesi adeta nakarat bölümü gibi olayları birbirine bağlar.

Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinde kahramanların hayatları anlatılırken halihazırdaki bir olaydan girilen zamandan geriye dönüşlerle sanal ve geniş bir zaman söz konusu edilir. Yukarıda ismi geçen Ridilemet Nüklüm Telada böyle olduğu gibi, Naoma, Üç Kişi Arasında, Hayat Mücadelesi ve Öğretmen Gafur da böyledir.

Öğretmen Gafur’da yazar kahramanı tanıtırken onunla tanıştıkları zamanı şöyle anlatır: “Gafur’u on beş sene evvel Ankara’da tanıdım. Bazısı memur, bir kısmı lisede, orta mektepte öğretmen olan birkaç arkadaşla yaptığımız toplantılara günün birinde o da karışmıştı.”³⁸⁴

Aynı durum Oğlum isimli hikâyede de söz konusudur. Üniversiteyi bitiren oğlunun ilkökul birinci sınıfta iken verdiği bir banka defterinde “Bu gün babamdan üç kere dayak yedim” yazısını hatırlatan baba, geriye dönerek oğlunun doğumundan itibaren geçen günleri hatırlayıp anlatmaya başlar. Burada oğluna hatırlatmak istediği tarih kendince önemli olduğu için zaman unsuruna özellikle yer verilir.

“Bu bankaların, bazı ticarethanelerin yılbaşlarında çıkardığı küçük bir not defteriydi. Üstünde 1949 tarihi vardı... Sayfanın tarihi 1 Ocak Cumartesiydi. Birden hatırladı, kendi el yazısıydı. Tam on altı sene evvel henüz ilk mektebin birinci sınıfindayken bir gün babası ona bu defteri vermişti.”³⁸⁵

Kedi Seven Sokağındaki Bahçe’de ise gerçek ve hayali zaman iç içedir. Kedi Seven Sokağındaki Bahçe’de bir bankın üzerinde otururken yerde gördüğü bir genç kız

³⁸³ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 9.

³⁸⁴ Samet Ağaoğlu, *Öğretmen Gafur*, s. 4.

³⁸⁵ a.g.e., s. 16.

resmine gözü takılan hikâye kahramanı, oraya her oturup resmi eline aldığı hayale dalarak sanal bir zamanda seyahat etmeye başlar. Bu hikâyede gerçek zamanla hayali zaman birbirine geçmeli olarak başarıyla işlenmiştir.

Kahramanların belli bir an içindeki duygu ve düşüncelerinin anlatıldığı hikâyelere gelince, bunlarda da hazır zamanla başlanan anlatım, sık sık geriye dönüşlerle zenginleştirilmiş, hem gerçek ve hayali zamanların iç içe girdiği hem de hal ve geçmiş zamanın anlatıldığı bir zaman ortaya çıkmıştır.

Ahmet Sai'nin Korkusu, Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı, Bir Hastanın Rüyaları, Bir İntihar, Otuz Sene Sonra ve Martılar bu tür zaman unsurunun mevcut olduğu hikâyelerdir. Ahmet Sai'nin Korkusu'nda ölen arkadaşının "tavuk yağını andıran üzerine ufak ufak sarı benekler serpilmiş" cesedini görünce bunu hatıra defterine kaydeder ve geçmişle beraber çeşitli hayallere dalar.

Ahmet Sai'nin Vicdan Azabı'nda da koltuğunda otururken uyuyakalan ve rüyasında çocukluk arkadaşı Enver'i gören Ahmet Sai'nin bu rüyası anlatılır. Burada gerçek zamandan sanal zamana geçiş, orada ilerleyiş ve sonunda tekrar gerçek zamana dönüş vardır. Gerçek zaman yalnız bir an iken, sanal zaman oldukça uzun ve geniş tutulmuştur. Hikâye; "Ahmet Sai dün gece şu rüyayı gördü"³⁸⁶ cümlesiyle başlar.

Bir Hastanın Rüyaları da, bulunulan zamandan sanal zamana geçilip bir süre sonra rüyanın veya kabusun bitmesiyle tekrar önceki gerçek zamana dönülen bir zamanın söz konusu olduğu bir hikâyedir.

Hikâye şöyle başlar: "Büromda çalışıyordum, bütün vücudumda birkaç günden beri devam eden hafif bir kırıklık vardı. Ben buna aldırmamış, her günkü yaşamıma devam etmişim. O gün öğleden sonra oturduğum yerde birden bire başımın yere geldiğini, ayaklarımın havaya dikildiğini zannettim. Sonra kocaman bir çember içinde, harikulâde bir sürat ile dipsiz bir boşluğa yuvarlanıyordum gibi oldum."³⁸⁷

Kendinden geçip hayal alemine dalan kahramanımız, orada bir süre dolaştıktan sonra tekrar gerçek zamana döner. Bu tür hikâyelerin bir kısmında hazır zaman ile

³⁸⁶ a.g.e., s. 78.

³⁸⁷ Samet Ağaoğlu, Zürriyet, s. 88.

hayali zaman arasında gelgitler yaşanırken, bir kısmında da hazır zaman ile mazi dalgalanmalarına rastlanmaktadır. Otuz Sene Sonra'daki zaman böyle bir zamandır. Otuz sene önce ayrıldığı kocasını görmek için şehrin en lüks pastanesine çağıran kadın ile bu çağrıya uyup oraya gelen eski kocası arasındaki konuşmaların verildiği hikâyede hazır zaman ile geçmiş zaman arasında sık sık gidiş gelişler yaşanır. Hikâyede zaman şu cümlelerle verilir:

“Bu son günden beri otuz sene geçmiştir. Onu bir daha görmedi. İlk zamanlar bazı haberler aldı fakat sonra her şey mazinin karanlıklarına karıştı. Şimdi altmış beş yaşındadır. Hayatında canlı veya cansız kendisine bağlı ve kendisinin bağlı olduğu tek bir varlık yok.”³⁸⁸

Yazar zamanın geçişini yılların insanın yüzünde yaptığı tahribatla da vermeye çalışır. Erkeğin gözüyle kadının siması da zamanın geçişini gösteren bir unsur olarak yer alır. “Başını kaldırdı, karşısında kendisine bakan bir kadını gördü. O idi. Fakat, Allahım, bir insan bu kadar değişebilir mi? Çizgilerle dolu bu yuvarlak yüzün, bu beyaz saçların otuz sene evvel kendini bırakıp giden canlı, güzel kadınla ne alakası vardı?”³⁸⁹

Ağaoğlu'nun hikâyelerinde kahramanının bütün bir hayat macerasının anlatıldığı hikâyede hemen hemen yok gibidir. Böyle olmaması hikâyenin tabiatına da uygundur. Fakat gerçek isim ve şahıslar kullanılarak yazılan ve hikâyeden ziyade babasının hayatının anlatıldığı Babam³⁹⁰ ile Büyük Aile, Katırın Ölümü ve Febüs isimli hikâyelerde kahramanların hayatlarının tümü veya belli bir devresinden ölümüne kadar geçen dönemi konu edilmiştir.

Babam'da yazar ailesinin hayatını babasını merkez alarak anlatır. Gerçek olayların ve kişilerin aynen anlatıldığı bu bölümde yazar hikâye üslubunu kullanır ve kendi düşünce ve duygularını ön plana çıkarır. Yazarın bu hikâyeyi yazmasının bir sebebi de, babası Ahmet Ağaoğlu'nun en iyi tanıyan bir yakını olarak onun daha iyi anlaşılmasını

³⁸⁸ a.g.e., s. 98.

³⁸⁹ a.g.e., s. 99.

³⁹⁰ Hikâyeden çok hatıraya benzeyen bu kırkbeş sayfalık yazıyı hem yazarın kendisi, hem de Tahir Alangu gibi birçok tenkitçi ve edebiyat tarihçisi hikâye olarak kabul ettikleri için biz de hikâye olarak değerlendirdik.

sağlamaktır. Burada Ahmet Ağaoğlu ile beraber onun yaşadığı mekanlar, bulunduğu görevler ve başından geçen hatıralar da anlatılır.

Katırın ölümü, zaman unsurunun geniş bir şekilde hissedildiği hikâyelerdendir. Ölümünün çok yaklaştığını anlayan ihtiyar madenci, torunlarına, madende geçirmiş olduğu uzun hayatını bir katırın hayatıyla benzerlikler kurarak ayrıntılı bir şekilde anlatır.

“İhtiyar maden mühendisi bir yudum içkisinden alarak, bir nefes piposundan çektikten sonra etrafını çevirmiş yakınlarına baktı. Bunlardan üç erkek, oğulları; üç kadın gelinleriydi. Koltukların ortasında yere oturmuş bir sürü de kızlı oğlanlı torun. Hepsi onun söze başlamasını merakla bekliyordu. Mühendisin şu son yıllarında yaşamaktan aldığı büyük tatlardan biri, yılda hiç değilse bir kere bütün ailesini yanına toplayarak günün hikâyeleri, geçmişin hatıraları arasında birkaç saat geçirmektir. Sonra aylarca sürecektir yalnızlık günlerine sükunetle dahiyordu.”³⁹¹

Bu bölümün ilk kısmında üzerinde durduğumuz Büyük Aile isimli uzun hikâye de şahısların Tokat Niksar’dan İstanbul’a gelişlerinden, İstanbul da geçen uzun ve hızlı hayatları ve ölümlerinin anlatıldığı bir hikâyedir. Başta büyük kardeş Ferhat, karısı ve çocuklarından diğer kardeşleri Abdülmuttalip, Yakup ve Musa’nın eş ve çocuklarının hayatları ve ölümleri ayrıntılı bir şekilde okuyucuya verilir. Şahısların çokluğu ve olayların geniş olması, hikâyenin ebadının da genişlemesine sebep olmuştur.³⁹²

Sonuç olarak kahramanların başlarından geçen bir macerasının anlatıldığı hikâyelerde olayların kronolojik olarak verilmesi zaman unsurunun varlığını ortaya koysa da bu tür hikâyelerde genellikle kahramanların ruh halinin tahlili ve tasviri ve bu özelliklerinin üzerinde fazlasıyla durulması zamanının belirsiz ve ikinci planda kalmasına sebep olmuştur. Kahramanların anlık düşünce ve duygularının anlatıldığı diğer bir kısım hikâyelerde ise zaman daha karmaşık bir hal alır. Genellikle kişilerin hayal, rüya ve kâbuslarının anlatıldığı bu hikâyelerde, kahraman basit bir olay veya görüntü üzerine bulunduğu zamandan geriye giderek hayal dünyasında yaşaması ve

³⁹¹ Samet Ağaoğlu, *Katırın Ölümü*, s. 94.

³⁹² Hikâye tam kırkbeş sayfadır. Aynı romanlar gibi okuyucunun takip etmesini kolaylaştırmak için bölümlere ayrılmıştır.

sonra tekrar hazır zaman dönmesi söz konusudur. Bu hikâyelerde gerçek zaman çok dar tutulurken hayali ve sanal zaman oldukça geniş tutulmuştur. Zamanın bu şekilde verildiği bu tür hikâyelerde yazarın zaman unsuruna bakışı ikinci plandadır. Hikâyelerinde insanların psikolojik durumlarını, saplantılarını kısaca ruhsal bozukluklarını anlatan yazarın zamana fazla önem vermemesi normaldir.

Az sayıdaki bir kısım hikâyede kahramanların bütün hayat macerasının anlatılması ise ayrıntıdan çok özetlenerek verilmiştir. Hayatın belli bir döneminin ön plana çıkartılıp anlatıldığı bu hikâyelerde, ondan önceki ve sonraki zamanlar kısa tutulmuştur.

Psikolojik saplantıların, karamsarlıkların ve ölüm korkusunun işlendiği hikâyelerde tabi olarak günün akşam ve gece saatleri, mevsimlerden de sonbahar ve kış ayları konuya uygun olarak daha çok tercih edilmiştir. Bu da hikâyelerde konuya daha kasvetli bir hava kazandırmıştır.

5. DİL VE ÜSLUP

Bu bölümde Samet Ağaoğlu'nun yazdığı hikâyeleri onun kendine özgü dil ve üslup özellikleri içerisinde ve daha çok kullandığı kelime kadrosu, cümle yapısı ve hikâye türünün klasik normlarına uyumuna dikkat ederek incelemeye çalışacağız.

Yazarın hikâyelerini yayımladığı 1945-1965 yılları arasında Türkiye'de bir kısım aydınların öncülüğünü yaptığı aşırı bir tasfiyecilik faaliyeti vardı. Yetmişli yılların sonuna kadar devam eden bu hareket Türkçe'nin kısırlaşmasına ve unutturulan kelimelerin yerine yeni kelimeler getirilmediği için Türkçe'nin, İngilizce'nin hakimiyeti altına girmesine sebep olmuştur. Bu durum günümüzde de artarak devam etmektedir.

Yukarıda bu ön bilgiyi vermemizin nedeni, eserlerinde çok yeni kelimeleri kullanmayan ve bundan dolayı bazı eleştirmenler tarafından ağır suçlamalara maruz kalan yazarın bu konudaki düşüncelerine yer vereceğimize dendir. Biz burada yazarın bu konuda söylediklerini örneklendirerek ortaya koyup eleştirilerin ne derece haksız olduğunun hükmünü okuyucuya bırakacağız.

Samet Ağaoğlu kendisiyle yapılan bir söyleşide sorulan:

“-Dilimizin yenileşmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?” Sorusuna şu cevabı verir:

“-Dilimiz kendi kendine yenileşmektedir. Küçük hikâyeciliğimizin inkişafı bu yenilenmede ehemmiyetli rol oynuyor. Onu bir kısım muharrir ve siyasilerin düşündükleri ve yapmak istedikleri gibi zoraki yollarla yenileştirmeye kalkışmak ancak zararlı neticeler verir.”³⁹³ Yine bu konuda başka bir yazar tarafından sorulan:

“-Dilimizin bu günkü durumunu nasıl buluyorsunuz? Bir çok yazarımız olabildiğince kelime uydurma yolunda...” sorusuna da

“-Çok canlı ve o nispette nazik bir soru. Canlı, çünkü gerçekten kendisini hissettiren bir meseleyi karşımıza koyuyor. Nazik, çünkü nihayetsiz çetin münakaşalara da yol açabilir.

Evvela kabul etmek gerekir ki Türkçe'miz bilhassa son on beş, yirmi yıl içinde geniş bir inkişafa mazhar oldu. Bu neticede hatta çok acele, gelişi güzel kelime icadı hevesinin de rolü vardır. Halk, icat edilen her kelimeyi değil, hissine ve kulağına uygun geleni tutuyor, diğerlerini kolaylıkla atıyor. Yalnız kelime icat etme hevesinin bir taraftan muayyen yaşta olanlarla sonrakileri bazen birbirini anlamaz hale getirdiği de görülmektedir. Diğer taraftan bu heves, gerçek sanat istidadı olanları zoraki yollara sevk ederek bu istidatlarının mahsulü eserler vermesini de önlüyor. Daha fenası, icat edilen kelimelerin arkasına saklanılarak büyük sanatkarlık iddialarına da yol açıyor. Fakat ne olursa olsun, dilimizin halkın benimseyip benimsememesi süzgecinden geçerek gittikçe güzelleştiğini kabul etmek de yerinde olur”³⁹⁴ cevabını verir.

Dille ilgili düşüncelerini bu şekilde açıklayan yazar, hikâyelerinde günlük konuşma dilini kullanmış, iddiaların tersine ağır bir dil kullanmadığı gibi günün moda anlayışına da iltifat etmemiştir. Bu günkü günlük konuşma diliyle karşılaştırıldığında belki kullanılmayan az sayıda kelimeye rastlamak mümkündür fakat ellilerin Türkiye'sinde bu kelimelerin anlaşılmadığını iddia etmek imkansızdır.

³⁹³ Sunullah Arısoy, “Samet Ağaoğlu Anlatıyor”, Varlık, C. 24, S. 434, s. 6.

³⁹⁴ Mustafa Baydar, Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar, Yeni Matb. İst. 1960, s. 17.

Yaşayan Türkçe'yi esas alan, yazarın ilk hikâyeleriyle son hikâyelerine baktığımızda değişen şartlar ve Türkçe'nin geçirdiği evrelerinde etkisiyle dilinin gittikçe sadeleştiğini görürüz. Bu da onun dilde tutucu olmadığını göstermektedir. Örnek olması için ilk hikâyelerinden bir bölüm alıyoruz:

“Lokantada yemek yiyen talebelerin hemen hepsi fakir, parasız ve sıkıntı içindeydi. Sefaletin bu genç ruhlarda yarattığı bir nevi kalabalık, kıskançlık ve asabiyet vardı. Orada her dakika kopabilir bir fırtınanın rüzgarı eserdi. Harcanan biraz fazla para, biraz fazla yükselen kahkaha derhal göze batardı. Herkes isterdi ki, birbirine müsavi olsun

Şimdi bu ruh tezahürlerini düşünürken bu karanlık ve pis lokantada en genç senelerini delice harcayan hepimize acıyorum. Fakat tekrar ediyorum, bu hayat bütün bu insanlar için mukadderdi. Hepimiz başımıza gelenlerin kendi irademizden uzak sebeplere bağlı olduğu kanaatindeydik. Bu kanaat bize bir teselli ve bir gurur veriyordu. Zaten bu gurur olmasaydı içinde bulunduğumuz şartlara tahammül etmemiz güç olurdu.”³⁹⁵

Yazarın ilk kitabının tasvir bölümünden aldığımız bu kısa metinde geçen ve eski kelime diye vasıflandırabileceğimiz sefalet, asabiyet, müsavi tezahür, mukadder, kanaat ve tahammül kelimelerinin, müsavi dışında hepsi bu gün bile kullanılmaktadır. Yazar için söylenen “Samet Ağaoğlu dil konusunda bütünüyle eskiye bağlı kalmıştır. Dil devriminin yaygınlaştığı 1950’li yıllarda dahi bir tek yeni sözcük bile kullanmamıştır. Hatta II. Meşrutiyet döneminde Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’in öne sürdüğü “Yeni Lisan” görünüşünün başlıca ilkelerinden biri olan “müteradif sözlerden, Türkçe’sini almalı anlayışının dahi gerisinde kalmış, Türkçe karşılıkları bulunan sözcüklerin Arapça ve Farsçalarını yeğlemiştir.”³⁹⁶ Sözü geçerli değildir. Bu tür tenkitleri yapan insanların kullandığı dili halkın konuşmadığı ve anlamadığı düşünülürse yazardan adeta Servet-i Fünun dili gibi halktan kopuk bir dil istenmektedir.

Samet Ağaoğlu için yapılan tenkitlerin altında yatan bir sebep de, onun DP. mensubu olması ve bu partinin anlayışına sadakatle bağlı kalmasıdır. “Dil devrimine

³⁹⁵ Samet Ağaoğlu, *Strazburrg Hatıraları*, s. 47.

³⁹⁶ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3*, İnkılap Kitapevi, İst. 1990, s. 132.

karşı olan, hatta Anayasayı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” kılığına sokan Demokrat Parti’nin dil anlayışı ile Ağaoğlu’nun bu tutumu arasında bir koşutluk göze çarpmaktadır.³⁹⁷ gibi sözler, yazarın şahsından çok içinde bulunduğunu siyasi düşünceye duyulan tepkinin bir tezahürüdür. Nitekim aynı anlayış, yazarı, kurucuları arasında bulunduğu Türk Edebiyatçılar Birliği’nden dışladığı gibi, hikâyeciliği ile ilgili olarak “Dostoyevski’nin tesiri altında kalmıştır.” Yolundaki çeşitli delilsiz dayatmalarla sanatını hafife almışlardır.

Ağaoğlu, kendisine yapılan bu tenkitin nereden geldiğinin farkındadır ve onlara şu cevabı verir: “Bizde, bana Dostoyevski etkisi altında kalıyor diye saldıranların bazıları siyaset adamlarıdır. Örnek olarak rahmetli Ahmet Emin Yalman 1950-1954 arası bana saldırılarında eline hep bu silahı almıştı.”³⁹⁸ Bu örnek Türkiye’de sanatçıya hangi ölçülerle yaklaşıldığını göstermesi açısından önemli bir belgedir.

Yazar yukarıda örneğini gösterdiğimiz ilk eserlerindeki dilini en son yayımladığı hikâyelerine kadar sürdürmüştür. Bu konudaki düşüncelerini son olarak Kayseri cezaevinde yazdığı bir önsözde şöyle belirtir. “Kelimelerin her şeyden önce anlatmak istediklerime araç olmaları gerekir. Sade dilde bulduğum kelimeler gibi bu dilin arka çevirdiği kelimeler de, hatta başka dillerin sezışlerini, duygularını, fikirlerini en iyi anlattığına inandığım kelimeleri de neden benim olmasın.”³⁹⁹ Buradaki görüşlerinde yazar daha esnek ve serbest olacağını söylese de bu sözlerin cezaevi şartlarında, kurallara başkaldırır bir tarzda söylediği kanısındayız. Çünkü yazarın ölümünden birkaç ay önce yayımladığı Mankenler isimli hikâyenin dili, onun halkın konuşma diline bağlılığını göstermektedir.

“Soğuk bir kış geces, insanlar, akşamın erken saatlerinde evlerine çekilmişler, büyük ve uzun caddede daha gece yarısını pek geçmeden hemen kimse kalmamış, lambalar buzlanmış, ışıklı vitrinler buz tutmuş...Acele birkaç adım, çok uzaktan bir otomobil klaksonu, caddenin bir yanından ötekisine koşa koşa geçen bir kedi, hayatın bu son seslerini de alıp götürdü. Birkaç dakika tam bir sessizlik, arkasından hafif bir rüzgâr içinde bir beyaz insan hayaleti, kanatları geniş bir martı gibi karanlıkta süzülür,

³⁹⁷ a.g.e., s. 133.

³⁹⁸ Kemal Öner, “Samet Ağaoğlu ile Söyleşi”, Varlık, Ağustos 1981, s. 17.

³⁹⁹ Samet Ağaoğlu, Hücredeki Adam, s. 9.

arkasından mağazaların vitrinleri yine çok hafif bir sesle ortalarından ikiye ayrıldı. Mankenler birer birer caddeye çıktılar. Kadın, erkek, çocuk ayrı ayrı gruplar oldular. Şimdi kuş cıvıltısını andıran ince, kalın fısıldaşmalar işitiliyordu...

Sabahın ilk ışıkları ile beraber bütün mankenler vitrindeki yerlerini aldılar. İnsanların hayat maceralarından yeni hikâyeler anlatmak için gece karanlığının bir an önce belirmesini isteyenlerin yanında, bir daha bu insanlar âlemi ile ilgilerini, hatta mümkün olsa yapılarıdaki benzeyişlerine kadar kesebilmek için dua edenler de vardı.”⁴⁰⁰

Bütün bu tespitlere rağmen, yazar kendi diliyle ilgili yapılan tenkitlerden etkilenmiştir. Siyaset çevresinden önemli simaların tanıtıldığı “Aşına Yüzler” isimli kitabına neden bu ismi verdiğini açıklama gereği duyar ve düşüncelerini şöyle dile getirir.

“Bu yazılara bir arada ‘Aşına Yüzler’ ismini veriyorum. Yalın dil hevesinin hiç bir kaideye bağlanmadan, ahenge, güzelliğe, hatta manaya önem verilmeden herkese aklına geldiği gibi kalem oynattığı bir sırada, yazılarıma başlık olarak eski unutulmak üzere, kökü Türkçe olmayan bir kelimeyi almamın sebebi sorulabilir.

Bir kere, dost ve düşman ‘tanıdığımız adam’ anlamına gelen bu kelimenin söylenişi ahenkli ve güzel. Sonra “Aşına” sözünün anlattığı bir başka hal var ki, Sade Türkçe’de karşılığını bulmak güç, “Aşına” artık hatıradan ibaret kalmış tanıdıklarımız için kullanılır daha çok, üstünde geçmişin kokusu duyulur. Halk ise bu kelimeyi argosuna, söylenişini biraz değiştirip “aşna fişna” şekline sokarak, “bir insanın içinin, dışının, mayasının karakterinin ne olduğunu bilmeğe kadar tanıma” anlamına getirmiştir.”⁴⁰¹ Görüldüğü gibi yazar burada yalnızca kökü Türkçe olmayan bir kelimenin anlamını vermekle kalmaz, o kelimenin tahlilini de yapar. Yazara göre dilimize yerleşmiş, çeşitli deyimlere girmiş olan yabancı kökenli kelimeleri atmak dili kısırlaştıracağı için doğru değildir.

Başka bir yerde de “Ama bunlar gerçekte hayat maceramın çeşitli sahnelerinden birinde insanlar, yüzler, sesler, haydi yaratılmakta olan yeni Türkçe’ye uyarak yaşam

⁴⁰⁰ Samet Ağaoğlu, “Mankenler”, Yazko Edebiyat, c 3, S.20, ss. 20-24.

⁴⁰¹ Samet Ağaoğlu, Aşına Yüzler, s. 11.

hikâyemde diyeyim iyi, fena ama bir çağın hikâyecilerinden biriyim.”⁴⁰² diyerek “yaratılmakta olan yeni Türkçe’ye” uymaya çalışır, fakat bu çok yeni kelimelerin bir edebiyatçı veya siyasetçinin diline yakışmadığının kendisi de farkındadır.

Kelime seçme konusunda yeniden faydalanan fakat eskiye daha bağlı olan yazarın hikâyelerinde kullandığı kelime hazinesi oldukça geniştir. Bu da onu tekrardan kurtardığı gibi ifadelerinin daha akıcı olmasını sağlamıştır. Yazarın hikâyelerinde birçok Arapça-Farsça kökenli kelime olmasına rağmen terkipler yoktur. Onun bu durumu, Cumhuriyet sonrası dil politikasına uygundur. Genellikle psikolojik tahlillerin yapıldığı hikâyelerinde çeşitli ilim dallarına ait terimlere de pek rastlanmaz. Çünkü hikâyelerinde çeşitli ilim dallarına ait terimlere de pek rastlanmaz. Çünkü hikâyelerinde herhangi bir ilim dalına veya branşa özendirme de söz konusu değildir. Yalnız, çeşitli hikâyelerinde, yazarın özellikle din (Allah, ölüm, varoluş, öteki dünya) ve tarih konusundaki düşüncelerini bulmak mümkündür.

Samet Ağaoğlu, hikâyelerinde hem kendi konuşmasını hem de kahramanlarının konuşmalarını hep kendi seçer. Yani hikâyelerde konuşan yazar anlatıcı veya herhangi bir kahraman, yazarın kendi yetişkin ve aydın diliyle konuşur. Mahalli ağızlara ve çeşitli kültürlerle ait konuşma tarzını benimsemez. Bu durum da, ona, “edebiyatsız edebiyat yapma” yani konuşma dilini kullanma imkanı vermiştir. Onun bu özelliklerine bakarak, onda bir dil hassasiyetinden çok, meramını dolaysız ve iyi anlatma endişesinin ön planda olduğuna rahatlıkla hükmedebiliriz. Zaten iyi ifade etme kaygısı, iyi bir üsluba ulaşma kaygısını da içerdığı için Ağaoğlu, sağlam, sade ve problemsiz bir dili tercih etmiştir.

Onun dil ve üslubunu tarafsız olarak değerlendiren bir yazar, en son şu hükme varır: “Samet Ağaoğlu’nun sürükleyici ve duygulandırıcı zarif bir üslubu vardır. Tiplerini tanıdığı insanlar arasından alsa bile bunlar, sanatkar mizacında adeta yeniden yaratılır ve ondan sonra kaleme alınırlar. Derinlemesine ruh tahlilleri yapmada ve bunları duyurmada büyük başarı gösteren Ağaoğlu’nun Türkçe’ye hakimiyeti bütün ağırlığı ile kendini belli eder.”⁴⁰³

⁴⁰² Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, s. 130.

⁴⁰³ Mustafa, Baydar, a.g.e., s. 13.

Dille ilgili özelliklerini bu şekilde tespit ettikten sonra hikâyelerinin genel özelliği ve cümle yapısına geçebiliriz. Edebi eserlerini daha çok hikâye türünde vermiş olan yazarın hikâyelerinin hikâye kalıbına ne kadar girdiğine bakılmak gerekir.

Hikâye antolojilerinde hikâyenin tanımı şöyle yapılır: “Yaşanmış, yaşandığı hayal edilmiş veya yaşanılabilceği düşünülmüş olayların bir vakaya dayalı olarak anlatılmasına hikâye etme denilir.”⁴⁰⁴ Bu tanımı hikâye türünün normu kabul edersek, buna göre Samet Ağaoğlu’nun hikâyelerinin çoğu bu hikâye formuna benzemez. Onlar daha çok hatırat türünün şekil özelliklerine benzer. Çünkü yazar geçmişe ait hatıralarını devamlı birisine anlatma, onları ortaya çıkarma telaşı içindedir. Bu da onun en belirgin üslup özelliği olarak karşımıza çıkar. Yazar hikâye türünün sınırlarını zorlamış, hatta dışına çıkmıştır.

Hikâyelerin tahlil edildiği bölümde de gösterildiği gibi, yazarın hikâyelerinin büyük bir kısmının konusunu kendi hayatı oluşturur. Bu durum, bu yazıların hikâyeden sayılmasına engel teşkil etmez fakat özellik olarak başka türle olan yakınlığının da burada belirtilmesi gereğince inanıyoruz.

Samet Ağaoğlu’nun hikâyeleri arasında Kiracı, Dilenciler, Apartman gibi iki, üç sayfadan oluşan hikâyeler olduğu gibi; Büyük Aile, Ridilemet Nüklüm Telada ve Babam gibi kırk, elli sayfalık uzun hikâyeler de vardır. Bu da yazarın kendini sayfa sayısı olarak sınırlamadığını göstermektedir. Bundan başka, isimsiz olduğu gibi Ridilemet Nüklüm Telada gibi tersten okunun hikâye isimlerine de rastlanmaktadır ki, bu da yazarın ayrı bir özelliğine işaret etmektedir. Bununla beraber, hikâyelerin isimleriyle konuları arasında da dikkatle seçildiğini belli eden bir uyum vardır.

Hikâye isimleri arasında konuyla ilgisiz, rasgele seçilmiş intibacı veren bir isim hemen hemen hiç yoktur. Örneğin Mankenler, Martılar, Sağır Yalı, Onlardan Bazıları vb. gibi isimler konuyu da hatırlatır ve isimlendirmede olduğu gibi ele aldığı konular olarak da çağdaş hikâyecilerden ayrılıp, farklı bir yol izler. Sait Faik ve Sabahattin Ali gibi hikâyecilerin boş bıraktığı psikolojik hikâye alanını Ağaoğlu doldurmuştur.

⁴⁰⁴ Sadık Kemal Tural, *Hikâyeciliğimizin 100. Yılında 100 Örnek*, Kültür Bak. Yay. Ank. 1987, s.IX.

Yazar yukarıda da söylediğimiz gibi hatıra tarzında yazdığı hikâyelerinde kendi varlığını kesinlikle hissettirir. Bu hikâyelerde, anlatılanın yazarın hayatından alınmış bir kesit olduğu, hayatını az da olsa bilen için çok kolaydır. Kedi Seven Sokağındaki Bahçe’de, yazar, hikâyenin başında kendi hayatını şöyle anlatır:

“Ankara’ya yeni gelmişim. Küçük ve ilk memuriyetimin verdiği heyecanlı hevesle sabahın erken saatlerinden akşamın geç vaktine kadar çalışıyor, sonra iyi bir memur olmanın huzur ve sükuneti içinde, çalıştığım daireye çok yakın Kedi Seven Sokağındaki bahçeye giderek bir kanepenin üstünde saatlerce oturuyor, sonsuz bir hasbîlikle sevdiğim yaşamayı doya doya tadıyordum.”⁴⁰⁵

Başka bir hikâyede “Büromda çalışıyordum; bütün vücudumda birkaç günden beri devam eden hafif bir kırıklık vardı. Ben buna aldırmamış, her günkü yaşamama devam etmişim. O gün, öğleden sonra oturduğum yerde birdenbire başımın yere geldiğini, ayaklarımın havaya dikildiğini zannettim.”⁴⁰⁶

Öğretmen Gafur’da bu özellik iyice kendini belli eder. Yazar hayatının geçtiği semtin ismini söylemekten bile çekinmez. “O senelerde ihtiyar babam Ankara’da Keçiören bağlarındaki evimizi satmış, kitaplarımın bir kısmını yerleşmeğe karar verdiği İstanbul’a daha sonra taşımak için evin yeni sahibine bırakmıştı.

Bir gün evimizin bu yeni sahibi bana, binayı tamir ettireceğim, gelip kitapları alsın diye haber gönderdi.

Kitapları almaya Gafur’la beraber gittik. Bulutlu bir sonbahar günü idi. Çocukluğumu ilk gençlik senelerimi içinde geçirdiğim bu bağlarla artık bütün maddi alakamı kesmek üzereydim. Bu düşüncenin verdiği hüznün kitapların halini gördüğüm zaman büsbütün arttı. Babamın üzerine titrediği, her birinin tozlarını kendi eliyle temizlediği kitaplar karmakarışık, bir samanlığın içine atılmıştı.”⁴⁰⁷

Görüldüğü gibi yazar burada kendi gerçek hayatını hikâyeye sokmuştur. O, bu yönüyle de akranları olan diğer hikâyecilerden ayrılır. Kahramanı babası olan “Babam

⁴⁰⁵ Samet Ağaoğlu, “Kedi Seven Sokağındaki Bahçe”, *Zürriyet*, s.76.

⁴⁰⁶ a.g.e., “Bir Hastanın Rüyalari”, s. 88.

⁴⁰⁷ Samet Ağaoğlu, *Öğretmen Gafur*, s. 5.

isimli hikâye, bu anlayışın en zirve örneğini oluşturduğu için ondan alıntı yapmıyoruz. Üç Kişi Arasında'da yazar, babasının üzerinde bıraktığı etkiyi şu cümlelerle ifade eder:

“Babam beni çocukluğumdan beri anlamadı, anlamamakta inat etti. Çocukluk neşesinin en küçük, en gizli hücreme kadar beni sardığı öyle günler hatırlıyorum ki onun beynime bir davul tokmağı gibi vuran sesiyle kapkaranlık oldular. İlk aşklarımın alay etti, ilk gençlik heveslerimi kendime göre bir takım düşüncelerin elinde eritmekten çekinmedi. Sonra yine beni anlamadan, ne istediğimi, neye hasret çektiğimi bilmeden kendine göre bir mantıkla okuttu. Evet, en iyi okullarda, en parlak diplomalar için okuttu. Fakat hiçbir zaman bu yıllarımda hislerimin, düşüncelerimin ne olduğunu bilmeyi merak etmedi.”⁴⁰⁸

Yazarın, kendi hayatından hiç gizleme gereği duymadan bahsettiği son hikâyesi Onlardan Bazıları'dır. Yassı Ada sonrası aldığı müebbet cezasını çekmesi için getirildiği Kayseri ceza evinde geçen günlerini şöyle anlatmaya başlar:

“İşte hemen hemen dört aydan beri hapisshanedeyim. Giydiğim hüküm, ölünceye kadar mahpusluk. Fakat şu veya bu yoldan ecel gelmezse günün birinde bir af elini uzatarak üstüme kapanmış demir kapıyı açabilir. Her tutuklunun macerasında bu şans var, hem de oldukça yüksek ölçüde.

Bu böyle. Ama ben âdi mahkum değilim. Burada serbest hayattaki arkadaşlarımın çoğunluğuyla bir aradayım. Bu bakımdan kendimi çalıştığım yerde hapis edilmiş sanıyorum. Gardiyanlardan, demir parmaklıklı kapı ve pencerelerden, ağaçsız, çiçeksiz, hatta otsuz, dar, dört duvar arası, gökten başka bir şey görmeyen gezinti avlularından öteye gerçek bir hapisshane hayatı yaşıyorum.”⁴⁰⁹

Psikolojik tasvirlerin çok yapıldığı hikâyelerde diyaloglar azdır. Yazar daha çok kendisi anlattığı veya kahramanın ağzından olaylar anlatıldığı için diyaloga fazla yer verilmemiştir. En çok şahıs kadrosuna sahip olan Büyük Aile'de bile konuşmadan çok anlatma ve açıklama yapılmıştır. Hakim bakış açısıyla anlatılan bu olaylarda karşılıklı konuşmaya çok az yer verilir. Hatta Martılar gibi bazı hikâyelerde hiç diyalog yokken, Ahmet Sai'nin Korkusu, Hücredeki Adam, Sağır Yalı, Kedi Seven Sokağındaki Bahçe,

⁴⁰⁸ Samet Ağaoğlu, “Üç Kişi Arasında”, *Hücredeki Adam*, s. 61.

⁴⁰⁹ Samet Ağaoğlu, “Onlardan Bazıları”, *Katırın Ölümü*, s. 69.

Bir Hastanın Rüyaları ve Korku ve Neticesi'nde diyalog yok denecek kadar azdır. Yazar diyalog yerine, kahramanları kendi iç dünyalarında konuşturur. Olaylar bu iç konuşmalarla okuyucuya anlatılır. Bu yüzden Ağaoğlu'nun iç diyalogun yoğun olduğu hikâyelerini okumak büyük sabır ister. Onun diyaloga hiç yer vermediği Martılar'dan bir bölümü örnek olması için buraya alıyoruz:

“Uzun yıllar yaşayacaktım bu hapishanede pencerenin parmaklıkları arasından seyrettiğim deniz, uzak dağlar, kıyıları yeşil körfez, o küçük ada ve martılar bu süre içinde can yoldaşım olacaktı.

Hapishane ufak koylarla girintili çıkıntılı bir kıyıda başlayan dik bir yokuşun sonundaydı. Temizlik için ayrılmış meydancılar her sabah kıyıya inerek önceki günün yiyecek kırıntılarını denize döküyorlardı. Bunun için adanın hemen bütün martıları hücremin bulunduğu yana toplanıyorlardı. Onları böylece sabahtan akşama kadar toplu olarak görüyordum. Bu büyük oyalanmaydı benim için. Bu garip kuşların hayat sırları gözümde perde perde açılıyordu.

Gardiyanın yüzünü yirmi dört saatte bir ya görüyordum ya görmüyordum. Hiç görmesem daha iyi olacaktı. Öyle abuk, asık, kapkara bir yüz. Gözlerini gözlerime diker, pis pis sırtır, çoğu anlaşılmaz saçma sapan sözler söyler, bazen de durup dururken deli gibi bağırırdı. Bu zamanlar neye kızdığı bir türlü anlaşılmazdı. Yalnız küfürlerle karışık bir yığın kelime, başı sonu belirsiz cümlelerle ağzından dökülürdü. Kızgınlıklarının hiç biri benim yüzümden değildi. Ya baş gardiyana, ya müdüre, başka mahkumlara, belki evde karısına, çocuklarına sinirleniyor, sonra benim başıma dikilerek içini boşaltıyordu. Ona aldırıyor, karşılık vermiyordum. Bu adamın varlığı ile yokluğu benim için birdi. Böylece bütün dünyam, hücrem, eşyalarım, deniz, penceremin alabildiği manzara ve martılardan ibaretti. Yirmi dört saatim bu dünya içinde geçiyordu.

Takvimler ve devletin resmi hesaplarına göre bu yirmi dört saat tam gece yarısı başlar. Büyük şehirlerde, ilçelerde, bazı köylerde kiliselerin ve bazı saat kulelerinin çanları bu saatte çalar, sesler aralıkları birbirine eşit yuvarlaklar halinde sokaklara düşerler. Gece yarısı çanlarını zaman zaman kara cüppeler giymiş, boyları, enleri bir ölçüde, yüzleri öne eğik, kolları göğüslerinde çapraz, ağır adımlarla tek sıra yürüyen on iki insana benzetirdim. Bu hapishanede gece yarısı çanlarının ve bu hayalin yerini

martıların çığlıkları aldı. Güneş battıktan biraz sonra, dalgaların fısıltısından başka bütün seslerin silindiği adayı tam gece yarısı korkunç çığlıklar kaplıyordu. Yerden göğe yükselen acı, yırtık, hiddet ve heyecan dolu kısık sesler. Bu, karanlık basar basmaz kayalara tünemiş, sabahı bekleyen martıların birden ürkerek çılgın uçuşlarla kopardıkları feryatlardı. Bu kıyamet ancak beş, on saniye sürüyor, sonra sessizlik yine her yanı örtüyordu.”⁴¹⁰

Diyalogun az olduğu hikâyelerde tasvirler tabiatıyla daha fazla yer almaktadır. Asıl kendi sanatkârane üslubunu bu tür tasvirlerde gördüğümüz yazar, yer yer uzun cümlelerle bu tasvirlerini uzatır. Daha çok psikolojik hikâyelerde gördüğümüz tasvirlerde yazarın dili de kısmen ağırlaşır.

“Kadının yüzüne baktı. Bu, ilk gördüğü gün kendisinde hayranlık uyandırmış olan solgun yüzde, şimdi bir takım ince hatlar görüyordu. İstihfaf, istihza, hiddet ve hayret ifade eden bu çizgiler birkaç saniye sonra yok oldular, kadın her zaman ki mağrur, lâkayt halini aldı. Erkek, yol açıldı, yürüyelim diye düşündü.”⁴¹¹

Yazar bu tasvirlerde öyle başarılıdır ki, anlatılan yer veya olay, okuyucunun gözlerinin önünde adeta canlı bir manzara halini alır.

“Sen silahı alnıma boşaltacaksın; yüzü koyun yere yuvarlanacağım. Dışarıdan silah sesini işitenler kapıya koşacaklar, açın açın diye bağıracaklar. Sen hiç kımıldama, bırak kapıyı kırsınlar. İçeriye girenler, beni yerde, başım bir kan pıhtısı içinde uzanmış; seni ayakta, yüzün sapsarı, kolların sarkmış, sağ elinde namlusu aşağı doğru çevrilmiş silahla görür görmez duracaklar. Sonra “öldürmüş, kadın erkeği öldürmüş” sesleri yükselecek. Acaba neden vurdu? Bu kadın kimdir diye birbirine soracaklar. Onlara teslim olacaksın. Polisler seni apartmandan çıkarıp bir otomobile bindirdikleri zaman sokağın insanla dolmuş olduğunu göreceksin. Sen bütün bu kalabalığa dalgın nazarlarla bakarken onlar katil diye seni gösterecekler. Tahkikat başlayacak. Sorgu hakimi seni karşısına oturtacak; önce yavaş sesle soracak: “Neden öldürdünüz? Sizin neyinizdi? Bana her şeyi anlatınız. Açık konuşmak sizin için iyi olur.” Sen yalnız, öldüren benim, başka bir şey sormayın diye cevap ver ve ne kadar ısrar ederse etsin susmakta devam et.

⁴¹⁰ Samet Ağaoğlu, “Martılar”, *Katırın Ölümü*, ss. 55-56.

⁴¹¹ a.g.e., “Bir İntihar”, s. 72.

Ertesi günü bütün gazetelerde bu cinayet hakkında sütun sütun yazılar çıkacak, çeşitli resimlerin basılacak. Gazeteciler, seni uzaktan yakından tanıyan herkese koşacaklar, hakkında haberler toplayacaklar. Ne tahminler, ne tasavvurlar! Bazısı seni haklı, kimi beni masum diye gösterecek. Ukalâlar, içtimâî şartlar memleketimizde işte münevverler arasında bu çeşit cinayetleri çoğaltıyor diye uzun uzun makaleler neşredecekler!”⁴¹²

Yazarın başka bir üslup özelliği de hikâyelerinde argo kelimeleri yeri geldikçe kullanmasıdır. Yalnız bu argo kelimeler yalnız düşkün kadın ve bu tip benzetmeler için yapılmış, daha ileriye gidilmemiştir.

“Sadiye beraber yaşadığı yirmi sene içinde katiyen yapmadığı şeylere başlanmış, kendisini zorla çırlıçplak soyarak bir takım anormal “hayasızca, rezilce” teklifler yapıyormuş, sonra kulağına eğilerek, “değil namuslu, evli bir kadının, hatta en adi bir orospunun ağzından çıkmayacak küfürler” savuruyormuş. Ferhat daha ağır şeyler söylüyordu. Karısı ona: “Sen yetiştirdin, zevkini de sen tat” diyerek kendi kızını vermek istiyormuş.”⁴¹³

Aynı hikâyenin başka bir yerinde, kör kızını kontrol edemeyen Abdülmuttalip’e, kardeşi Yakup, çarşıda, şöyle bağıır:

“Bakın ey ahali! Bu adam dünyanın en ahlâksız insanlarından birisidir. Harbin melun muhtekirlerindendir. Bunun kursağında binlerce masumun çalınmış ekmeği var. Bu, kör kızına orospuluk yaptıran bir babadır.”⁴¹⁴

Febüs’ün bir sokak kadınına tutulup işlerini ve okulunu ihmal etmesi üzerine yazar şöyle düşünür: “Basit, hatta adi bir kadının bir insan üzerinde bu kadar büyük tesir yapabileceğini hiç düşünmemiştim.”⁴¹⁵ Yine aynı Febüs’e bir yerde şu cümleyi söyler: “Bu jigoloya günde ne kadar para veriyorsun dedim, merak ettim ve onun için bakıyordum.”⁴¹⁶

Mankenler hikâyesinde genç bir bayan manken, gündüz vitrinde kendisini seyredenleri anlatırken şunları söyler: “Bazen bir sarhoş yaklaşıyor.-Ne kıyak şeysin,

⁴¹² a.g.e., s. 73.

⁴¹³ Samet Ağaoğlu, *Büyük Aile*, s. 19.

⁴¹⁴ a.g.e., s. 44.

⁴¹⁵ Samet Ağaoğlu, “Febüs”, *Strazburg Hatıraları*, s. 48.

⁴¹⁶ a.g.e., s. 48.

diyor bana, seni gidi kaltak orospu, canlı olsaydın da koynuma alsa idim, seni kırk sekiz saat yatağa çivilerdim vallahi.”⁴¹⁷ Dilenciler hikâyesinde yaşlı dilenci, kendisini rahatsız eden ve kazancına mani olan dilenci çocuğu öldürmek için tuzak kurduğu yere götürürken içinden şöyle der: “Görürsün, senin boynunu nasıl koparacağım, pis, arsız, orospu çocuğu.”⁴¹⁸

Yazarın hikâyelerinde bazı söz sanatlarıyla beraber semboller de kullanılmıştır. Yazar “Adalet Mülkün Temelidir” vecizesini, gördüğü ve yaşadığı adaletsizlikleri anlatırken, adaletin tersine çevrildiğini veya tersten okunduğunu ima etmek için hikâyesine “Ridilemet Nüklüm Telada” ismini vermiş ve bunu bir sembol olarak kullanmıştır.

Bundan başka, Hayat Mücadelesi isimli hikâyede, yazar, hastanede geçen trajik olayları iki ruşeym, iki hayal, bir buda, bir de Yahudi diye isimlendirdiği sembolik şahıslarla okuyucuya anlatır. Bunları ebatlarına göre irili ufaklı kavanozlarda barındıran yazar, hastanede geçen olayları onların gözüyle anlatır. Bu sembolik şahıslar hikâyenin başında şöyle tanıtılır:

“Küçük bir cam kutunun içinde yan yana duran, gözleri birer nokta, ayakları birer nokta, kolları birer noktadan ibaret iki ruşeym öteki kavanozlardaki büyük insanları korkarak temaşa etmektedirler.

Bağdaş kurarak göbeğini bir tespih gibi dizlerinin arasından sarkıtmış olan bu gözleri kapalı, karnı tok, şişman ve rahat Yahudi neden hep hile ile gülmek üzeredir?

Ta karşıya isabet eden geniş ve basık kavanozdaki Buda heykeli, bu ebedilerin Allah’ı, mağrur, emin, küstah tavrı ile kımıldamadan, istihfafla oturmaktadır. Büyük, hareketli, muntazam ve fani hayatın yanında, burada küçük, hareketsiz, ebedi hayat var. İkisini birbirine bağlayan yarı karanlık koridorun açıldığı sofada, beyazlar içinde iki hayal, bir masanın etrafında karşı karşıya oturmuşlar, dün ölenlerin, bugün iyileşerek çıkanların dedikodusunu yapıyorlar.”⁴¹⁹

⁴¹⁷ Samet Ağaoğlu, “Mankenler”, Yazko Edebiyat, s. 22.

⁴¹⁸ Samet Ağaoğlu, “Dilenciler”, Varlık, s. 332.

⁴¹⁹ Samet Ağaoğlu, “Hayat Mücadelesi”, Züriyet, s. 62.

Yazarın yayınlanmış son hikâyesi olan Mankenler'de, "ne yaptığını bilmeyen insanların bu özelliklerinin, yaşadıklarına uygun olarak mankenlerce canlandırılması"⁴²⁰ anlatılmıştır. Yazar, sabahdan akşama kadar vitrinlerde bekleyen ve önlerinden geçen insanların psikolojilerini seyreden mankenleri, gece olup sokak ve caddelerden insanlar çekilince caddeye çıkarır ve insanlar hakkındaki düşüncelerini mankenler aracılığı ile ortaya koyar.

"Caddenin ortasında, kaldırımlarda gruplaşan mankenler arasında birdenbire bir hareket başladı. Önce çocuklar birbirlerini itip kakmaya, kakhaha ile gülerek oynamaya koyuldular. Kadın ve erkek gruplarda birbirlerine karıştı. Şimdi her kafadan bir ses çıkıyor. Çoğu anlaşılmayan cümleler arasında ara sıra birkaç söz fırlıyordu."⁴²¹

Yazarın kişi ve mekan tasvirlerinde fazla sanatsal ifadeler olmamakla beraber bol sıfat ve benzetmelere rastlanmaktadır.

"Büyük ve süslü bir salondayız. O karşımda oturmuştur. Beyaz saçları esmer yüzüne kül rengi gölgeler veriyor. Bir elinin parmakları müttemadiyen dizine vurmaktadır. Anlatıyor: Yirmi dört yaşındaydım..."⁴²²

Hücredeki Adam hikâyesinde, yazar, kahramanın yattığı hücreyi şöyle tasvir eder:

"Esmer, şişman, koyu lacivert elbisenin yakalarında, kollarında kırmızı şeritler parlayan gardiyan, hücrenin kapısını, üstündeki bir el geçecek kadar deliği göstererek, "yemeklerini buradan alacaksın, hasta filan olursan birkaç defa bağır, kapıyı yumrukla, gelirler," diyerek kapadı. Anahtarın pashı, kalın sesini duydu, uzaklaşan adımlardan sonra sessizlik her yanı sardı. Ölesiye yorgundu. Hiçbir şey düşünemiyor, yatmak için can atıyordu. Küçük, tahta kerevetin üstünde şilte ve battaniye vardı. Soyunmadan uzandı, birkaç dakika sonra uyumuştı."⁴²³

Benzetmeler de fazla olmasa da tasvirlerde yer almaktadır: "Duvar diplerine konulmuş sedirlerden birinin önünde bir beşik. İçinde fildişi renginde bir çocuk, kara gözlerini yüzümden ayırmadan hep bana bakıyor. Bazen yanaklarında birer şebnemi

⁴²⁰ Raif Özden, "Mankenler Üzerine" Yazko, Edebiyat, S. 30, Nisan 1983, s. 116.

⁴²¹ Samet Ağaoğlu, "Mankenler", a.g.d., C.3, S.20, s. 21.

⁴²² Samet Ağaoğlu, "Şimdi Sıra Benim" Varlık, C.2, S.27, s. 38.

⁴²³ Samet Ağaoğlu, Hücredeki Adam, s. 107.

andıran bükülmeler gülüyor. Bazen gözlerimin altındaki çizgilerde buruşmalar, çenesinde titremeler, ağlıyor.”⁴²⁴

Bütün bu özelliklerden sonra yazarın hikâyelerinde yer alan kahramanların üstlendikleri rolleri ve karakterleri ile konuşmaları arasında büyük bir uyum vardır. On dört yıllık memuriyet hayatından sonra istifa edip siyasete giren ve kazanamayınca parti müfettişi olarak bütün yurdu adım adım gezen yazar Türk insanını, özellikle orta sınıfı çok iyi tanımaktadır. Zaten kahramanların çok büyük kısmı da orta sınıfa mensup insanlardır.

Dil özelliklerinde olduğu gibi üslup özelliklerinde de geçen süre içinde önemli bir değişiklik olmamıştır. İlk hikâyelerinde zaman zaman komedi unsurlarına da yer veren, daha çok dış dünyadan insanların hayatlarının anlatılmasına karşılık, 27 Mayıs’tan sonra yazar daha çok kendi içine kapanmış, kendi iç dünyasını yansıtan konulara daha çok yer vermiştir. Bu da diyalogun azalmasına, hayattan küsmüş, gelecek beklentisi olmayan, karamsar bir ruh haliyle yazılmış hikâyeler olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda kendisine sorulan “İlk yazılarınızla şimdikiler arasında ne gibi bir ayrılık görüyorsunuz?” sorusuna:

“-İlk yazılarımla şimdikiler arasındaki fark zaman içinde değişen düşüncelerim ve mizacım arasındaki farktan ibarettir.”⁴²⁵ cevabını verir.

Onun üslup özelliklerinin okuyucudaki etkisini Sabri Esat Siyavuşgil şöyle özetler: “Hikâyelerde üslup, mevzuun ve terkinin istediği kesafette bir sam havası yaratabiliyor. Hatta bazen, Dante vâri bir dünyanın ateşli nefesini duyduğunuz ve neşeye düşkünseniz elinizdeki kitaba korku ile baktığınız oluyor. Fakat bu ilk temastan ürkmeyerek, her manzaranın havasını yaratan üslubu kendi duygularınızın bir aksisedası gibi benimsemeye muvaffak olabilirsiniz, hikâyelerde bizzat kendi iç âleminizin macerasını bir dost ağzından dinlediğinizi hissedeceksiniz. Üslubun bizlere uzaklığı veya yakınlığı, biraz da bizim ona sokulmaktaki istidadımıza bağlı.”⁴²⁶

⁴²⁴ a.g.e., s. 85.

⁴²⁵ Sunullah Arısoy, “Samet Ağaoğlu Anlatıyor”, Varlık, .s. 6.

⁴²⁶ Sabri Esat Siyavuşgil, “Zürriyet”, Yeni Sabah Gazetesi, s. 5.

Sonuç olarak, Samet Ağaoğlu'nun hikâyelerindeki dil ve üslup özelliklerini bir bütün olarak ele alsak da, onun gençlik yıllarında yazdığı hikâyelerle 1960 sonrası yazdıkları arasında az da olsa farklılıklar görülmektedir.

Tahlil ve tasvirlerinde üsluba önem veren yazar, döneminde pek çok edebiyatçı arkadaşlarının düştüğü yanlışla düşmemiş, devamlı değişen, halktan kopuk Türkçe'yi kullanmamıştır.

Hikâyelerinde devrinin ortak sınıf insanlarını, özellikle bunların içinden bunalımlı hassas ruhlu insanların hayatlarını işleyen yazar, bunlarla devrinin insanının ruh dünyasını ortaya koymuştur. Kendisi de orta sınıf bir ailenin çocuğu olan ve yeri geldiğinde para sıkıntısı çeken yazarın dili ve üslubu ile kahramanlarının üslubu arasında önemli bir farklılık görülmez. Zaten hikâyelerde kahramanların konuşmalarından çok tahlil ve tasvirler ağır basar.

Cumhuriyet devri Türk hikâyeciliğinde psikolojik hikâye tarzında önemli bir yeri olan ve hikâyeciliğimizin bu tarafını dolduran Samet Ağaoğlu, maalesef çok fazla okunmamıştır. Politik yönünün daha ağır basması, DP'nin önde gelen isimlerinden olması ve hikâyelerinin hatıralarına nispetle işleniş bakımından karmaşıklığı nedeniyle 1960'dan sonraki nesil tarafından adeta unutulmuştur.

B. HATIRALARI

Giriş: Türk Edebiyatında Hatıra Geleneği

Ansiklopedilerde: "Bir kimsenin içinde yaşadığı veya tanık olduğu olayları anlattığı eser"⁴²⁷ veya "Bir kimsenin başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine ve bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türüdür."⁴²⁸ şeklinde tanımlanan hatırat, Türk edebiyatında Tanzimat'tan sonra gelişmiş bağımsız bir edebî türdür.

⁴²⁷ Meydan Larousse, "Hatırat" maddesi, C.5, Meydan yay. İst. 1971, s. 675.

⁴²⁸ Emin Özdemir, "Anı ve Anı Dilimiz Üzerine", Türk Dili Anı Özel Sayısı, C.XXV, S.246, Mart 1972, s. 398.

Hatıra yazma düşüncesi, insanın birikimlerini başkalarıyla paylaşma ihtiyacından doğmuştur. Geçmiş olumlu ve olumsuz taraflarıyla yeniden yaşama, güncele ve geleceğe taşıma düşüncesi insanları hatıra yazmaya yönlendirmiştir.

İnsan yaratılışı itibarıyla geçmiş, hal ve geleceği aynı anda yaşar. İnsanın geçmişini hatıralar, geleceğini ümitler oluşturur. Bunların belli bir zamanı ve yaşı da olmaz. Fakat yaş ilerleyip geleceği ait ümitler azalmaya başladıkça geçmişin hafızamızdaki izleri uyanır ve böyle durumlarda içinde yaşadığımız zamandan kopup geçmiş daha fazla yaşamaya başlarız. Bu konuda Sabri Esat Siyavuşgil, geçmiş hayatın izlerini ve etkilerini hatırladığımızda düştüğümüz durumu şöyle açıklar:

“Gençlik ve orta yaşlılık, acı, tatlı, türlü hatıraların şuur altına istif edildiği çağlardır. Bütün gördüklerimiz, duyduklarımız ve yaşadıklarımız, banyo edilmemiş fotoğraf olmaları gibi, karma karışık ve biraz da bakımsız, ihtiyarlık günlerimizin sükûnunu, yalnızlığı ve işsizliğini bekler. O an gelince de, daha fazla yaşamak için bakışlarımızı tükenen istikbale değil, tükenmeyen bir maziye çevirdiğimiz zaman, yegâne tesellimiz hatıralarımızdır. Onlar bizim çocukluk oyuncaklarımızdır. Tıpkı çocuğun renkli tahta ve teneke parçasıyla, hakikat âleminin dışında, kendi fantezisine uygun bir cihan yaratması gibi, biz de istikbale küstüğümüz günlerde, mazinin yadigârlarını, hakikat olmamış emellerimize göre değiştirir, bozar ve süsleriz. Herhangi bir hatıra kitabını açın ve okuyun. Onda geçen yılların mermer veya tunç üzerindeki izlerini değil, geçmiş hayatına esef eden bir ruhun çırpıntılarını, tevillerini, mazeretlerini ve inkisarlarını bulursunuz. Her hatıra, hakikaten olmuş bir şeyden ziyade, olmaması hasret çekilmiş bir hadisenin tahayyülünden ibarettir.”⁴²⁹

Hatıralar yaşanan olayların insan hafızasında bıraktığı izlerdir. Hatıra yazarı da bu izleri canlandırarak geçmiş dilde sergiler. Buna göre, geçmişe yönelmek, yaşananı değil, yaşanmışı vermek, hatırat türünü en belirgin özelliklerinden biridir.

Hatıra yazılarında yazar, kendi iç dünyasına yönelir fakat bu yönelme, dış dünyadan kopuk bir yönelme değildir. Hatırat yazarının birinci endişesi kendisini değil, yaşadıklarını anlatmaktır. Hafızasındaki izleri yoklarken bu izleri bırakan olayları ve sebeplerini hatırlamaya, nedenlerini bulmaya çalışır. Bu da onu, yaşadıklarını bütün

⁴²⁹ Sabri Esat Siyavuşgil, “Hatıralar”, Salon Mec. 15 Ocak 1948, S.6, s. 79.

boyutlarıyla anlatmaya yöneltir. Ancak bu anlatım belgelere dayanmadığı için her zaman objektif olmaz. Yazarın duygu ve düşünceleri de işin içine girer. Çünkü yazar, yaşadığı olayları kendi penceresinden gördüğü şekilde anlatır.

İnsanın yaşadığı olayları bir başkasına veya okur topluluğuna anlatma ihtiyacı, yazılan hatıra kitaplarına bakılarak şöyle sıralanmıştır:

- a. Unutulma korkusundan kurtulmak
- b. Kişinin kaybolup gitmesine gönü razi olmayacağı bir gerçeği ortaya koymak
- c. Yazma alışkanlığı içinde bulunmak
- d. Birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek
- e. Tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, pişmanlık duygularını anlatarak rahatlatmak, bir çeşit günah çıkarmak.
- f. Gelecek kuşaklara bir ders vermek
- g. Siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendisini savunmak.

Hangi nedenle olursa olsun anılarını yazmanın insana dürüstlükten ayrılmama, içtenlikten uzaklaşmama gibi önemli sorumluluklar yüklediği apaçıktır.⁴³⁰

Bunlardan da anlaşılacağı gibi hatıra yazarının unutulma korkusu, gelecekle hesaplaşma düşüncesi, hasımlarını kötüleme ve kendini savunma endişesi hatırat yazılarının en önemli varoluş sebebidir. Edebiyatımızda hikâye türünde olduğu gibi hatırat türünde de bir çok güzel eserler veren yazarımız Ağaoğlu, bu konuda şöyle düşünür:

“Milletlerin hayatında muayyen devirlerin tarihini tespit ederken başvurulacak en sağlam vesikalardan bir kısmını da o devirde rol almış, iş görmüş veya o devri yakından yaşamış olanların hatıraları teşkil eder. Siyaset ve devlet adamlarının hatıralarını yazmaları bu bakımdan onlar için bir vazife sayılmalıdır. Muayyen devirleri idare eden psikolojik hâleti, zihni durumu, gerçek telâkkileri ancak bu hatıralar yolu ile öğrenmek mümkündür. Resmî söz ve nutukların, yapılan ilânların, önünde gözükenlerin arkasında

⁴³⁰ İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, Türk Dili Anı Özel Sayısı, s. 405.

saklı duran ihtiras ve arzular, şahsi temayüller ve nihayet yazılı vesikalara şu veya bu şekilde aksetmiş bulunan hadiselerin gerçek mahiyeti hatıralarla belli olur.⁴³¹

Hatırat veya hatıra diye söylenegelen bu terimin yerine Cumhuriyetten sonra yoğunlaşan öz Türkçe akımının da tesiriyle anı kelimesi, anmak fiilinden türetilerek getirilmiş, Arapça kökenli hatıra kelimesiyle birlikte söylenir olmuştur.

Hatıra türünün önemli bir özelliği de gerçeği uygunluk ve samimiyettir. Bu iki unsurdan uzak olan bir hatıra yazısı tahmin edileceği gibi kısa ömürlü olacaktır. Hatıra yazarı; hayatını, gördüklerini ve yaşadıklarını olduğu gibi anlatır. Bu gerçekçi özelliği ile tarihçiye yaklaşır ama bir tarihçiden çok bir romancı gibi ferdi bir tutum içinde bulunur. Belki bu yüzden tarihten ayrılarak edebi bir tür olarak kabul edilmiştir.

Hatıralar ifade ve üslup bakımından kendi aralarında farklılık gösterirler. Bu farklılık hatıra yazarının mesleğiyle ilgili olduğu gibi başka sebepler de olabilir. Örneğin askeri şahısların yazdıkları, belgelere dayanan, askeri birliklerin hareket planlarını içeren savaş hatıraları genelde daha sade ve objektif bir ifadeyle yazılmışlardır. Sanatçıların, özellikle edebiyatçıların hatıralarında ise kişi ve olaylarla beraber hatıra sahibinin gözlem, duygu ve sübjektif yorumları üsluba da tesir eden edebî bir dille anlatılır: “Bu özellikleri dikkate alınarak genellikle bütün hatıralardan, özellikle de siyasi ağırlıkta olan hatıralardan bir belge ve objektif bilgi olarak faydalanmak için bunlara ihtiyatla yaklaşılması ve aynı konu üzerinde yazılmış olanların karşılaştırılması gerekir.”⁴³²

Hatıranın ve özelliklerine böylece değindikten sonra Türk edebiyatında hatırat geleneğine baktığımızda bu konuda meraklı bir millet olmadığımız görülür. Batıda on altıncı asırdan itibaren gittikçe çoğalan ve ilgi gören hatırat kitaplarının bizim kültürümüzdeki örneklerine ancak 1870’lerden sonra rastlayabiliyoruz. Bu tarihten önceki benzer yazılarla ise başka amaçla kaleme alınmış vekayi, sergüzeşt, seyahatname, sergüzeştname gibi çok defa yarı resmi diyebileceğimiz metinlerin içinde karşılaşıyoruz.

⁴³¹ Samet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları Önsözü*, Baha Matbaası, İst. 1969, s. 11.

⁴³² Orhan Okay, “Hatırat” TDV İslâm Ansiklopedisi, C.XVI, ss. 445-449.

Hatırat yazmaya karşı uzak duruşumuzu bazı kaynaklar; “Tanrıya ve zamana karşı bir iddia saydıkları ve ölümlü kişinin tevazuuna aykırı gördükleri için hatıra yazmaya pek de özenmemişlerdir. Onların arasında, yazdıkları ve çizdikleri şaheserlere bir imza koymayı bile Allah’a karşı küstahlık sayanlar vardır.”⁴³³ biçiminde değerlendirseler de “İngiltere’de belirli bir yaşa gelip de anı yazmayan kişi yoktur.”⁴³⁴ sözüyle karşılaştırıldığında, bunun yazma kültürü ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak hatıra türünün bizde Avrupa’ya nispetle az yayınlanmış olmasının hem biyografi, hem de millî tarih bakımından telâfisi imkansız bir boşluk bıraktığı da bir gerçektir.

Türkler, uzun yüzyıllar büyük göçler, savaşlar görmüş, yerleşmek için yeni ülkeler arayışı içinde bulunmuş bir millettir. Çok eski çağlarda yazının geniş halk topluluklarına yayılmadığı devirlerde herkesin kendine ait hatıralarını yazma imkanları yokken, çoğunlukla olaylar halk toplulukları içinde destanlar, menkıbeler biçiminde topluma mal olmuş, folklor ürünleri olarak kuşaktan kuşağa geçmiştir.

Doğunun birçok büyük hükümdarları bin bir çeşit savaşlarla ve mücadelelerle geçen macera dolu hayatlarını kendileri yazmışlar veya yakınlarına yazdırmışlardır. “16. Yüzyılda Hindistan’da güçlü bir imparatorluk kurmuş olan Babur Şah (Gazi Zahirüddin Muhammet: 1483-1330) Vakâyi (Babürname) adlı eserinde anılarını günü gününe atlamadan yazmıştır. Aynı zamanda büyük bir şair ve yazar olan Babür’ün bu eserinin Doğu ve Batıda çeşitli baskıları vardır.”⁴³⁵

Hive Hanı Ebulgazi Bahadır Han da 1663’te Türk soylarının kaybolmaması amacıyla yazdığı “Şecere-i Türk” adlı eserini kendi milletinden yazabilecek nitelikte bir yazar bulamadığı için kendisi yazmıştır. Öldükten sonra kitabın devamını yazmasını oğluna vasiyet etmiştir.

Kendi çağlarında yaşayan sanatçıların, âlimlerin ve velilerin hatıralarını kaleme alan tezkirecilerin bu alanda ayrı bir özellik taşıdıklarını belirtmek gerekir. Latîfî, Sehî ve Kınalızade Hasan Çelebi’nin tezkirelerinde, şairlerle tezkireciler arasındaki

⁴³³ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C.I, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İst. 1965, s. 564.

⁴³⁴ İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili Anı Özel Sayısı* s. 406.

⁴³⁵ İbrahim Olgun, a.g.d., s. 411 (Babur, Gazi Muhammet Zahirüddin, Vakâyi (Babürname), (Doğu Türkçesinden çeviren: Prof. R. Rahmeti Arat, TTK. Basımevi, 1943).

yakınlıktan kaynaklanan çeşitli ilişkiler ayrıntılı olarak verilir. Bu yönüyle tezkireler, tezkire yazarların bir nevi hatıra defteri gibidir. Bu alanın son örneklerinden olan İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri"nde de aynı yöntem izlemiştir.

Müslümanların İslâm'ı yaymak için yaptıkları savaşları anlatan gazavatnameler, tarih ile hatıra arasında özellikler gösteren eski bir edebiyat ürünüdür. Genellikle savaşlara katılan şair ve yazarlar tarafından yazılan gazavatnameler, yazarın gözlemlerini, duygularını ve savaşla ilgili hatıralarını içerir.

Sefaretnameler de özellikle 17. yüzyıldan sonra Avrupa'ya gönderilen büyükelçilerin, oradaki izlenimlerini anlattıkları hatıra niteliği taşıyan diğer bir edebî yazılardır. Sefaretname deyince ilk akla gelen eser Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesidir. Osmanlı İmparatorluğunda yeniliklerin önünün açıldığı meşhur Lâle Devrinde padişah III. Ahmet tarafından Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, 1721'de yerleştiği Paris'te gördüklerini ve yaşadıklarını güzel bir üslupla anlatmış, bir çok yeniliklerin Türk halkı tarafından tanınmasına sebep olmuştur.

Bundan başka çeşitli görevlerle yurdumuzda bulunan yabancı gezginlerin Osmanlı ve İstanbul hayatını anlattıkları eserler de vardır. Bu eserler Avrupalıların, Osmanlının hayatı, özellikle Harem dairesi hakkında pek doğru olmasa da bilgi edinmelerini sağlamıştır.

Osmanlılara esir olup, esaret yıllarında gördüklerini, yaşadıklarını anlatan eserler de az değildir. Bununla beraber Türklerden de Malta korsanlarına veya başka bir devlete esir düşüp, kurtulduktan sonra yaşadıklarını anlatan eserlere de rastlanmaktadır. Bu eserlerin en bilineni Tameşvarlı Osman Ağanın hatıralarıdır.

"Osman Ağa, 1671 yıllarında, Tameşvar'da ölen Ahmet Ağanın üç oğlundan ikincisidir. Özel bir görevle Lipova kalesine gönderilir. Vezir-i Azam Kara Mustafa Paşa'nın Viyana kuşatmasında bozguna uğraması ve düşman kuvvetlerinin Lipova'yı almaları üzerine genç bir süvari ağası iken, 1788'de Avusturyalılara esir düşer. Badenli bir asker yargıca savaş ganimeti olarak verilir. Kurtarmalık parası getirmek üzere kefil karşılığı Tameşvar'a gitmesine izin verirler. Parayı bin bir serüven sonucu götürdükten

sonra da kurtulamaz. Uzun süre esirliği sürer, elden ele dolaşır, başından geçmedik olay kalmaz. Ölümünden birkaç kez bir rastlantı eseri kurtulur.”⁴³⁶ Bu hatıra kitabı, o dönem Avrupa’sının insanlık dışı davranışlarını göstermesi açısından çok önemlidir.

“Tanzimat’a yakın yıllarda yazılmış olan Keçecizâde İzzet Molla’nın Mihnet-i Keşan adlı mesnevisi, dönemin sosyal yapısını, Akif Paşa’nın Tabsıra’sı da siyasi hayatını ve entrikaları yansıtan önemli hatıra kitaplarıdır.”⁴³⁷

1870’den sonra hatırat türüne ait eserler önceki yıllara kıyasla çoğalmaya başlar. Bunda Avrupa edebiyatını tanıyan yazarların artmasının yanında, Batıdaki devlet adamları veya asilzadelerine benzemek isteyen Osmanlı paşa ve diğer görevlilerin ilgisinin de etkisi büyüktür. Ziya Paşa’nın Defter-i Âmâl’i ile Muallim Naci’nin Medrese Hatıraları, Sünbüle, çocukluk ve gençlik hatıralarını içine alan bu türün ilk örneklerindendir. Cevdet Paşa’nın Tezakir ve Maruzat adıyla yayımlanan belgeleri ise kendisi de bir tarihçi olan yazarın Tanzimat dönemine ait siyasi olaylarını kendi yorumlarıyla beraber veren ilk siyasi hatırat örneğidir. Ebuzziya Mehmet Tevfik’in Yeni Osmanlılar Tarihi de Sultan Abdülaziz devrinin ortalarından başlayarak 1876’ya kadar devam eden siyasi olayların, özellikle Yeni Osmanlılar’ın karıştığı olayların anlatıldığı önemli bir hatıratır.

XIX. Yüzyılın son yirmi beş yılı ile Birinci Dünya Savaşının sona erdiği 1918’e kadar Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi, V. Murat’ın padişah olması ve tahttan indirilmesi, Sultan II.Abdülhamit’in padişah olması, ilk anayasanın kabulü ve Meşrutiyetin ilanı, 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşı ve bu savaşın meydana getirdiği büyük üzüntüler, o yıllarda yazılan hatıra kitaplarında yer almıştır. Bu tür hatıra kitaplarından Abdülkerim Nadir Paşa’nın Müdafaname’si, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Sanisi, Erzurumlu Arif Bey’in Başımıza Gelenler, Süleyman Paşa’nın Hiss-i İnkılap yahut Sultan Aziz’in Hall’i ile Sultan Murad-ı Hamis’in Cülûsu gibi yazılmış hatıra kitapları sayılabilir. II.Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra, bu devrin yönetici kadrosundan bir kaç zat, o devri ve kendilerini

⁴³⁶ İbrahim Olgun, a.g.d., s. 411-412.

⁴³⁷ Orhan Okay, “Hatırat”, TDV Ans. C. 16, s. 446.

suçlayanlara karşı savunma düşüncesiyle bir çok hatıra kitapları yazılmış ve yayınlanmıştır.

Bunu, II.Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Fırkası iktidarıyla Balkan savaşı hezimet, I. Dünya Savaşı ve İmparatorluğun çöküş yıllarının yönetici kadrosunun kendilerini savundukları hatıra kitapları izler. Bu kitapların en iyi tarafı, o dönemin tarihi yazılırken, bu kitaplardaki bilgilerin kıyaslanarak doğruların daha güvenilir bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır.

Mütareke dönemini takip eden ve 19 Mayıs 1919'da başlayan Kurtuluş savaşı yıllarından 1938 Atatürk devrinin sonuna kadar İstiklâl Harbi'ni, inkılâpları ve Atatürk'ün yaptıklarını anlatan, o dönemi idareci sıfatıyla yaşamış insanların yazdıkları hatıra kitapları da oldukça fazladır. Bunlar arasında şahsî ihtirasları ve dünya görüşlerinin farklı olması sebebiyle Kurtuluş Savaşı ve sonrası başka başka yönlerden değerlendirilmiştir. "Kazım Karabekir'in İstiklâl Harbimiz, Ali İhsan Sabis'in Harp Hatıralarım adlı hatıra kitapları, olayları, Kurtuluş Savaşı sırasında ya da daha sonraki anlaşmazlıkların etkisiyle değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Dr. Rıza Nur'un ölümünden sonra yayınlanan dört ciltlik anıları ise hasta ve çılgın bir ruhun feveranı niteliğindedir."⁴³⁸

Kurtuluş savaşından sonra gerçekleştirilen Atatürk inkılapları, Serbest Fırka denemesi çok partili hayata geçiş ve sonunda 27 Mayıs darbesi gibi toplumsal olayların etkisiyle yazılmış bir çok hatıra kitapları vardır. Bunlardan Ahmet Ağaoğlu'nun yazıp Samet Ağaoğlu'nun yayımladığı Serbest Fırka Hatıraları, ömrü ancak üç ay sürmüş olan genç bir partinin üzerinde oynanan oyunları sergilemesi yönünden en kayda değer olanıdır. Çok partili demokratik rejimin hangi safhalardan geçtiğini göstermesi bakımından da vesikalarla dolu bir hatıra kitabıdır. O dönemi anlatan diğer önemli hatıra kitaplarından bir kaçı; Falih Rıfkı Atay, Çankaya (İst. 1961), Celâl Bayar, Ben de Yazdım (İst. 1965-1972), Halide Edip Adıvar. Türküm Ateşle İmtihanı.(İst. 1962), Fahrettin Altay, On yıl Savaş ve Sonrası (İst. 1970) Hüseyin Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni (İst. 1993), Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler (Ankara 1959).

⁴³⁸ İbrahim Olgun, a.g.d., s. 420.

Hâtıralar, yazarların mesleklerine veya diğer özelliklerine göre de kendi içinde sınıflandırılabilirler. Bunlardan edebî karakter taşıyan belli başlı hâtıra kitapları şunlardır: Hüseyin Cahit Yalçın, Edebî Hatıralar (İst. 1935); Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl (İst. 1936); Abdülhak Şinasi Hisar, Yahya Kemal'e Veda (İst. 1959); Halit Fahri Ozansoy, Edebiyatçılarımız Geçiyor (İst. 1967), Edebiyatçılar Çevremde (Ankara 1970); Yahya Kemal Beyatlı, Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım (İst. 1973)⁴³⁹

Buraya kadar hatırat türünün tanımını ve tarihçesini gördükten sonra bir de onun benzer edebî türlerden günlük, otobiyografi - biyografi, seyahat, portre yazılarıyla benzer ve farklı yönlerine değinmek gerekir.

Hatıra türünün bir alt bölümü olarak düşünülebilecek olan günlük (ruznâme, Ar.yevmîyyât, İng.diary, Fr. journal), olayların yaşandığı gün veya onu takip eden günlerde yazılmış, otobiyografik özellikler gösteren notlar görünümündedir. "Yalnız prensip olarak hatıratın yayımlanmak amacıyla kaleme alınmasına karşılık, günlük; genellikle kişinin tamamen şahsi hatta mahrem hayatını, düşünce ve duygularını, çevresindeki insanlar hakkında samimi kanaat ve intibalarını aksettirdiği için daha tabidir."⁴⁴⁰ Bu özellikleriyle günlük, daha dağınık fakat daha samimidir.

Her iki türde de yazarlar kendi iç dünyalarına bakarak dış dünyayı vermeye çalışırlar. İkisinde de yazarların kendilerini tanıma ve tanıtmaya endişesi sezilir. Samimiyet ve olayları saptırmadan anlatma ikisinin de ortak özelliğidir. Günlük ile hatıra arasındaki farkı Suut Kemal Yetkin şöyle ayırır: "Günlük ileriye doğru gider, hatıra geriye doğru iner. Biri yaşarken, diğeri yaşadıktan sonra yazılır."⁴⁴¹ Günlükler yaşanan olayların günü gününe not edilmesi ile oluşur. Günlük yazarı, yaşadığı ve izlediği olayları yazarken kendi kişiliğini gizleyemez, duygularını açığa vurur.

Hatıra yazılarıyla günlük arasındaki farkı Salâh Birsell şöyle ortaya koyar: "Anıları günlüklerden ayırmak gerekir. Günlük, günü gününe saptanan olaylar, düşünceler, duygularla oluşur. Anı ise üstünden uzun yıllar geçmiş olayları dile getirir. Onun için

⁴³⁹ Bu isimler Orhan Okay'ın TDV. İslâm Ans. C. 16'daki "Hatırat" maddesinden alınmıştır.

⁴⁴⁰ Orhan Okay, TDV. İslâm Ans. s. 448.

⁴⁴¹ Emin Özdemir, a.g.d., s. 400.

gerçeğe uygunluk bakımından günlüklerin daha inandırıcı olma şansı vardır. Hele geçmişte yapılan konuşmaları aktaran anıcıların, uzun yıllar sonra bunları virgülüne, noktasına dek anlatmaları anıların gerçekliğine iyiden iyiye gölge düşürür. Kimi yazarlar bu yüzden bu konuşmaların simgesel olduğunu, anılarının önsözlerinde açıklamak zorunluluğunu duymuşlardır. Kimi yazarların kafalarına iyice yer eden konuşmalar da vardır. Bunların hemen kuşkuyla karşılanmaması da gerekir. Ama bunlar da, daha küçük cümleler, küçük karşılıklardır. Anıların çocukluk ve gençlik yıllarına değinen parçalarına daha az inanmak da doğru olur. Çünkü anıcılar bunları o çağlardaki mantıklarıyla değil, anılarını yazdıkları yıldaki olgun kafalarıyla yazarlar. Şu da var ki anıcılar gerçeğe bağlı kalabilmek için kimi mektuplardan, kimi belgelerden, kimi dergi ve gazetelerden, kimi görgü tanıklarından ve kimi günlüklerden de yararlanabilirler.”⁴⁴²

Kayahan Özgül de günlükleri hatıradan kesin çizgilerle ayırır: “Yazılış zamanları bakımından günlükleri hatırat türü içinde değerlendiremeyiz. Hatırat, yaşandıktan belki de yıllar sonra; günlük; yaşandığı gün, hatta bazen yaşandığı esnada kayda geçirilen önemli olayları içerir. Dolayısıyla hatırat subjektiftir, seçicidir ve zamanın aşındırmasına dayanıklı malzemedir yapılmıştır. Günlük ise, bu özelliklerin tam tersini taşır. Üstelik, yazanı seneler sonra hatıralarını kaleme almaya iten sebep genellikle yayınlama isteği olduğundan, günlükler kadar samimi bir söyleşi yakalayamazlar.”⁴⁴³

Başka bir yazar da hatıra yazarının eskiden yaşadığı veya izlediği olayları farklı bir görüşle yorumlayacağından söz ederek olayların sıcaklığına yazıldığı günlükleri daha inandırıcı bulur.

“Bir bakıma, yaşadıkça yazılan günlükte ömrün sonuna doğru yazılan, anılardan daha çok gerçek payı vardır. Kişi günlükte kendi hayat hikâyesini günü gününe yazmış gibidir, iyi ve kötü taraflarıyla göstermiştir kişiliğini, yaşadığını apaçık koymuştur günlüğüne, sonradan değiştirememiştir. Anılarda ise yazar geriye bakıyordur. Hatırlamaya çalıştığı olayları, kişileri, sözleri, düşünceleri yarım yamalak bulacaktır belki. Ya da hiç bulamayacaktır, çünkü büsbütün unutmuştur. Belki onu unutmayı seçmiştir. Hayatını yaşamış ve geniş tecrübe edinmiş bir anılar yazarı, herhalde eski

⁴⁴² Salah Bırsel, “Anı Üzerine”, Türk Dili Anı Özel Sayısı, s. 378.

⁴⁴³ İrfan Karakoç, Türk Edebiyatında Yazılmış Anı Kitapları, (basılmamış yüksek lisans tezi) Fatih Üniversitesi Sosyal. Bilimler Ens. İst. 1998.

olayları yeni bir görüşle yorumlayacaktır. Kaldı ki anılarda varlıkları sona ermek üzere olan yazarlar kişiliklerini ve eserlerini haklı göstermek çabasına girişirler ister istemez,”⁴⁴⁴

Batı’da XV. yüzyıldan itibaren az da olsa ilk örnekleri görülen günlük, XIX. yy. dan sonra çoğalır ve yaygınlaşır. Osmanlı merkez teşkilâtında günlük olayların ve savaşların görevliler tarafından yazıldığı şehname, vakayiname, ruznâme ve ruznamçe adları verilen defterler bir çeşit resmi günlük mahiyetindedir. Bunlar arasında III. Selim’in sır kâtibi Ahmet Efendi tarafından tutulan ruznâme (Ankara 1993) 1791-1802 yıllarını içine alan siyasi olaylarla beraber padişahın günlük hayatını, saray ve çevresini, yenileşmekte olan İstanbul’daki yaşayışı yansıtmaları bakımından önemlidir. Nigâr bint Osman’ın tamamen şahsî ve ailevî meseleleri anlattığı defterleri ise XIX. yüzyılda aydın bir Osmanlı kadınının ev içi hayatını ve duygularını aksettirir.⁴⁴⁵

Türk edebiyatına günlük terimi, Direktör Âli Bey’in Hindistan’a yaptığı yolculuk izlenimlerini anlattığı “Seyahat Jurnalı” ile girer. Edebiyatımıza bu eseriyle yalnızca tür olarak değil, kavram olarak da bir ilki getiren Âli Bey, Batıdaki roman, tiyatro, komedi, dram gibi edebi türlerin o devirde kendi adlarıyla aktarılması geleneğine uyarak günlük kavramını Türkçe bir terimle karşılamak gereğini duymayarak Fransızca jurnal kelimesini olduğu gibi almıştır. Bu kelime diğer Batı kökenli kelimeler gibi tutunamamış, bu kavram uzun süre ruznâme, hatıra defteri gibi terimlerle karşılanmıştır. Cumhuriyet devrinde bunların yerine tek kelimelik Türkçe karşılıklar aranmış, Falih Rıfkı Atay iki ayrı yazısında gündem ve gündelik kelimelerini denemiş, daha sonra da günlük sözcüğü bulunarak yaygınlaşmıştır. Buna benzeyen diğer bir Türkçe kelime olan günce, yalnızca Nurullah Ataç tarafından kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde yayımlanan ilk günlük, Salah Birsal’in Günlük’ü dür.⁴⁴⁶ Bundan sonra yazılan belli başlı günlük kitapları şunlardır. Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü (İstanbul 1988); Lütfi Fikri’nin Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü “Daima Muhalefet” (haz. Yücel Demiral, İst. 1991); Suut Kemal Yetkin, Günlerin

⁴⁴⁴ Talat Halman, “Yaşadıkça Yazılan”, Türk Dili Günlük Özel Sayısı, S.127, Nisan 1962 s. 439.

⁴⁴⁵ Orhan Okay, “Hatırat” TDV. İslam Ans. s. 448.

⁴⁴⁶ Salâh Birsal, Günlük, İst. 1995.

Götürdüğü (İst. 1958); Nurullah Ataç, Günce (İst. 1960); Tomris Uyar, (İst. 1976); Nuri Pakdil, Edebiyat Kulesi (Ankara 1984); Oğuz Atay, Günlük (İst. 1987).

Günlükten başka hatıra yazılarına benzeyen bir başka edebi tür de otobiyografilerdir. Türkçe öz yaşam öyküsü kelime grubuyla karşılanan bu tür, görünüşte hatıra ile benzer görünse de gerçekte farklı tarafları daha fazladır. Otobiyografide yazar yalnızca kendi hayatını anlatır, kendi sınırlarının dışına çıkamaz. Hatıra yazarı ise kendini değil yaşadıklarını anlatır. Öz yaşam öyküsü ile hatırayı Alman edebiyat bilimcileri, yazarın belli bir statü, belli bir kimlik kazanması ölçütüyle birbirinden ayırırlar: "Oluşumu konu olan öz yaşam öyküsüyken, adam olmuş kişinin, başından geçenleri, daha doğrusu kendisinin önemli bir rol üstlendiği olayları anlatması hatıradır. Hatıra türünde bir eserde kurguyu, anlatılan olayların gelişimi belirler, oysa otobiyografide kurgu, hayatın evreleriyle oluşturulur."⁴⁴⁷

Anılara yaklaşan diğer bir edebi tür de portrelerdir. Bir yazarı, bir kişiyi tanımlamaya yöneltse de, yapılan işin doğrudan doğruya anılara dayandığı ve Fransızların *portrait - souvenir* adını verdikleri anı-portreleri anıların yanında görmek gerekir, fakat bu tür bir kişi üzerine yapılan incelemelerle (*monographie*) veya bir kişinin yaşamını dile getiren yaşam öyküleriyle (*biographie*) karıştırılmamalıdır.⁴⁴⁸

İnsanların dikkatini kendisinden çok çevresine yoğunlaştırdığı ve gezilen yerlerin anlatıldığı gezi yazıları da bir çeşit hatıra kitabı olarak kabul edilmektedir. "Seyahatname, bir yazarın yurt içinde ve dışında yaptığı gezilerde gördüklerini anlatan yayınların tümüne verilen addır."⁴⁴⁹ Böyle eserlerde, seyahat eden kişi, bir toplumun tümüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini dikkatini çektiği şekliyle çeşitli başlıklar altında ortaya koyar. Bunları sade bir dille ve elinden geldiğince özenerek ortaya koymaya çalışır. Bu özelliğinden dolayı da edebî bir tür olarak yerini almıştır.

Geçici görevlerle yabancı ülkelere gönderilen elçi veya diğer görevlilerin yazdığı ve bulundukları ülke insanların alışkanlıklarını, zevklerini, giyim kuşamlarını anlatan

⁴⁴⁷ Gürsel Aytac, *Edebiyat yazıları II*, Gündoğan Yay. Ank. 1991, s. 10.

⁴⁴⁸ İrfan Karakoç, *Türk Edebiyatında Yazılmış Anı Kitapları*, (basılmamış yüksek lisans tezi) Fatih Üniversitesi Sosyal. Bilimler Ens. İst. 1998.

⁴⁴⁹ Orhan Şaik Gökyay, "Türkçe'de Gezi Kitapları" *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, C.27, S.258, Mart 1973, s. 458.

Sefaretnameler ile ordunun çıktığı seferde konaklama yerlerinin anlatıldığı menazil kitapları ve buralardaki günlük hayatın anlatıldığı ruznâmeler, bizdeki seyahatname türünün ilk örnekleridir. Cumhuriyetten sonra büyük bir artma gösteren bu türü, hatıradan ayrı düşünmek isteyenler olsa da, gösterdiği benzerlikler bakımından hatıranın altında yer alması bizce daha uygundur.

“Seyahatnameler her zaman yurt içinde ya da yurt dışında yapılan gezilerin hikâyesi değildir. Bir şehrin içinde oturup da o şehri bir yönüyle tanıtan yazarlar da vardır. Böylesi kitaplar, yazıldığı yüzyıllardan uzaklaştıkça daha da bir değer kazanırlar. Bunları da hiç duraksamadan seyahatnameler arasına alabiliriz. Evliya Çelebi’nin birinci cildi yalnızca İstanbul’u anlatır, her yönüyle. Hafız Hüseyin Efendi’nin Hadikatü’l-Cevâmi adlı kitabı da böylesi bir kitaptır. Onun kalemi olmasaydı, İstanbul’un bugün birçoklarının yerleri, adları, izleri kalmamış olan camilerini mescitlerini, 1768 yılına geri gidip tanıyamayacaktık.”⁴⁵⁰

Seyahatnameler yalnızca yazarların görmek ve anlatmak amacıyla yaptığı gezilerden meydana gelmez. Hac ziyaretleri, başka bir ülkeye gönderilen bir görevlinin gördüklerini anlattığı kitaplar, askerlik ve savaş nedeniyle görülen yerlerin anlatıldığı bütün eserler seyahatname sınıfına girmektedir.

Hatıra yazılarının çok okunmamasını sağlayan sebeplerden biri de kullanılan dildir. Konuşulan Türkçe’nin ya gerisinde veya fazla önünde olan, yabancı kökenli kelimelerin fazlaca kullanıldığı hatıra kitapları uzun ömürlü olamazlar. Bununla beraber sanatkârâne bir dil de bu konuda aranan bir özelliktir.

Samet Ağaoğlu, siyasî kişiliğinin yanında hikâyeci kişiliği ile de bilinen ve tanınan bir yazardır. Onun edebî kişiliğini oluşturan hikâyeciliğiyle beraber hatıra yazarlığı da ön plana çıkmış, bu yönüyle de edebiyat dünyasındaki yerini almıştır. Hatta ifadelerindeki akıcılık ve yaklaşımındaki tarafsızlıktan dolayı hatıra kitapları hikâyelerinden daha çok okunmuştur.

Yazarın hatıra başlığı altında tanıtacağımız kitapları, Arkadaşım Menderes (İst. 1967), Marmara’da Bir Ada (İst. 1972), Aşına Yüzler (İst. 1965), Babamın Arkadaşları

⁴⁵⁰ a.g.d., s. 459.

(İst. 1958), İlk Köşe (İst. 1978), Babamdan Hatıralar (Ank. 1940) ve Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu (1992) dur.

Bu eserlerin sıralanması rasgele yapılmamış, yazılış amaçlarına göre belli bir yol takip edilmiştir. 1946 yılında siyasete giren yazar, 1950'ye kadar parti meclisinde görev almış, gazetelerde çıkan çeşitli makaleleriyle propagandaya yönelik düşüncelerini dile getirmiştir. Yazar bu dönemdeki yazılarının bir kısmıyla tuttuğu günlüğü bu dönemde yazmış, fakat çeşitli tarihlerde yayımlatma imkânı bulmuştur. Siyasî Günlük ölümünden on sene sonra 1992 yılında yayımlanmıştır. Onlardan sonra gelen Arkadaşım Menderes ve Marmara'da Bir Ada yine yazarın siyasî hayatının devamını içeren eserlerdir. Aşına Yüzler, Babamın Arkadaşları ve İlk Köşe portredir.

Cumhuriyetten sonra sayıları gittikçe artan hatıra kitaplarının arasına art arda giren Ağaoğlu'nun eserleri bu türe ayrı bir boyut kazandırmış, özellikle siyasi hatıraları ilgiyle ve sevilerek okunmuştur.

Ağaoğlu'na göre iki çeşit hatıra vardır: "Anlatılan her olay vesikalara bağlanmış, yazarın bu vesikaları daha çok yorum ve izahından ibaret hatıralar... Bunlar en fazla devletler arasındaki münasebetler, savaşlara sahibinin resmi hayatına aittirler.

Bir de vesikaları az, doğruluğuna anlatanın kişiliğine göre hükmedilebilecek, olayların akışına uygun, mantıklı ve akla uygun yorumlardan ibaret hatıralar... İkinci çeşit hatıralarda önemli olan sahibinin kendisini hislerinden mümkün olduğu kadar kurtarabilmesidir. Bunu ne dereceye kadar yapabilir? Bir kere ister vesikalı, ister onlardan yoksun olsun yüzde yüz objektif kalmak, başaramayacak kadar zor, hatta imkansızdır. Hele olayların içinde önemli rolleri olmuş kimseler için bu tehlike büsbütün vardır.

Hemen söyleyeyim ki, hatıralarımda vesikalar belki az yer tutacaktır. Benim için bunun başka bir sebebi de şudur: 27 Mayıs'tan sonra muhalefet yıllarında ve iktidarımız süresince tuttuğum günlük hatıra defterlerimle, bir çok vesikalarım kayboldu sanıyorum. Fakat onlar elimde bulunsalardı bile, yazacaklarım yine pek fazla vesikaya dayanmayacaktı. Bununla beraber bir kısım evrakım elimdedir ve işime yarayacaktır.

Objektif kalıp kalmayacağıma gelince, tam bir samimiyetle şunu söylemek isterim. Başkını ve büyük sorumluluklar yüklenmiş iki mensubu asılan, partide ve iktidarda rolleri üçüncü dördüncü derecede bir kısım dışında, Cumhurbaşkanından en genç mensubuna kadar ileri gelenleri haksız ve insafsızca en ağır hakaretlere maruz bırakılmış, idam cezalarından başlayan ağır ve adaletsiz mahkumiyetlere uğratılmış bir partinin mensubuyum. Kendim de yine aynı şekilde müebbet hapse tıklmış bulunuyorum. Bunun ruhumda ve dimağımda uyandırdığı hisler ve fikirler elbette vardır. Ayrıca partimin, arkadaşlarımın ve kendimin Türk milletine ve vatanına hizmet ettiğimize inanıyorum. O halde yazacaklarım arasında zaman zaman sübjektif parçalar bulunabilir. Fakat hatıralarımı kaleme alırken göz önünde tutmaktan bir an bile vazgeçemeyeceğim bir nokta da, onları yine vatana ve millete hizmet maksadıyla yazmakta olduğumdur. Bunun içindir ki, memlekete ve genç kuşaklarımıza faydalı olacağına inandığım gerçekleri benim ve partimin aleyhinde olsalar bile ortaya koymaktan çekinmeyeceğim.⁴⁵¹

1. Siyasî Hatıraları

a. Babamdan Hatıralar

Bu kitap, 19 Mayıs 1939'da ölen Ahmet Ağaoğlu'nun vefatından bir yıl sonra, onun hatırasını yaşatmak düşüncesiyle yazar tarafından yayımlanmıştır. Üç bölüme ayrılan kitabın birinci bölümünü yazarın babası ve ailesiyle ilgili hatıraları oluşturur. Bu bölümde, Azerbaycan'dan İstanbul'a 1910 yılında gelen ailenin Molla Gürani semtinde 1918 yangınına kadar geçen hayatları, sonra 1918-1921 yılları arasında Saraçhane başında babasının Malta sürgünü olduğu dönem, arkasından esaretten kurtulup Ankara'ya Keçiören'e yerleşme ve burada geçen hareketli hayatları anlatılır. Daha sonra da 1931 Serbest Fırka denemesi sonrası İstanbul'a geri dönüş ve çok sevdiği Atatürk'ün vefatından altı ay sonra hayatının sona erdiği verilir.

II. Bölümde Ahmet Ağaoğlu'nun çocukluk ve gençlik dönemine ait hatıraları yer alır. Babasının kendi yazı ve ifadeleriyle, yetiştiği pederşâhi aile ortamından, Fransa'ya

⁴⁵¹ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 30-31.

tahsil için gidişin adım adım safhaları anlatılır. Ahmet Ağaoğlu'nun da ifadesi düzgün ve yaşayan Türkçe'ye uygundur.

Kitabın III. ve son bölümünde ise ölümünden sonra onu yad etmek, geçen hatıraları paylaşmak, üstün vasıflarını ortaya koymak için çeşitli dergi ve gazetelerde çıkan yazılar yer almıştır. Bunları kaleme alanlar genellikle onu hayatta tanıyan ve meziyetlerini bilen arkadaşlarıdır. Bunlar sırasıyla: Peyami Safa, Nizamettin Nazif, N. Artam, Şevket Süreyya Aydemir, A.N.K., Vâ-Nu, Nurullah Ataç, Ahmet İhsan Tokgöz, Şükufe Nihal, Halit Fahri Ozansoy, Hasan Kumçayı, Burhan Cavid, Sabiha - Zekeriya Sertel, Hakkı Süha Gezgin, Mahmut Yesari, Ahmet Caferoğlu, Hıfzı Oğuz Bekata, Lütfü Arıtan, Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala, A. Özatalay, Salih Çağatay, Ercüment Taki, Av. Cevat Perin, Hilmi Ziya, N.A. Küçüka, Rifat Yüce, Yasin Kutluğ ve Burhan Cevat'tır.

Burada yazarın."Babam hatıratını bütün hayatında muntazam bir surette tuttuğu gündelik notlarından takip ederek yazmaya başlamıştı."⁴⁵² ifadesine bakılırsa Samet Ağaoğlu'nun hatıra yazarı olmasında babasının büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Burada babasının anlattığı bölümün bir kısmı, Ahmet Bey'in Peyami Safa ile birlikte çıkardıkları Kültür Haftası dergisinin 3. 4. 5. 6. ve 7. sayılarında "Altmış Yedi Yıl Sonra" başlığı altında yayımlanmıştır. Ölümünden sonra onun karakterini anlatan bir bölümü buraya aynen alıyoruz.

"İhtiyar olduğu halde coşkun, teslimiyetsiz ve mücadeleci; başı yorgun ve biraz öne düşük olduğu halde enerjili, dinç ve hareketli; yüzü çok buruşuk ve çizgileri çok sert olduğu halde ifadesi çok taze ve çok sevimli; karakteri sempatik ve müstehzi olduğu halde fikirleri sabit ve imanlı; yerine göre çok hırçın ve yırtık olduğu halde akidesi liberal; şivesi bozuk denebilecek kadar İstanbul telâffuzundan ayrıldığı halde konuşması çok tatlı ve canlı."⁴⁵³

⁴⁵² Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, Ağaoğlu Yay. Ank. 1940, s. 5.

⁴⁵³ a.g.e., "Ahmet Ağaoğlu", Peyami Safa, s. 126.

b. Babamın Arkadaşları

Aynı Aşına Yüzler gibi, yazarın aynı özelliklere sahip ikinci eseri Babamın Arkadaşları'dır. Yazar burada hemen hepsinin babasının akrabası olan yirmi altı kişinin isim vermeden portresini çizer. Bu insanların hepsi de babasının arkadaşları olarak ziyaretlerine gelmişler, çeşitli konularda babasıyla konuşup tartışmışlar ve daha o günlerde küçük Samet'in dünyasında yer etmişlerdir. Böyle insanlar belki daha çoktur, fakat Samet kendi üzerinde etkili olmuş, bir yönüyle beğendiği hatta hayran olduğu insanları kaleme almıştır. Bununla ilgili olarak birinci baskının önsözünde bu eseri yazış gayesini şöyle açıklar:

"Bu eser bir tarih değildir. Ben bir tarih kitabı yazmadım. Ancak, her biri Türk tarihine muhtelif bakımlardan girmiş, yakından tanıdığım bazı insanların resimlerini çizdim. Hem de yalnız kafamın içinde bıraktıkları intibalardan ibaret olarak! Onlar babamın arkadaşları idiler. Yüzlerini onunla beraber hatırlıyorum. Bu insanların hâfizamda hâtıralarda teşekkül etmiş şahsiyetlerini anlatırken hâdiseler birbirine karışmış; sözler ve iddialar unutulmuş veya eksik, hatta fazla olabilir. Bunlara ehemmiyet vermiyorum. İyi biliyorum ki şimdi gözlerimin önünden birer birer geçen babamın bu arkadaşları hakkında verilmiş olan hükümler çok değişik ve bazen o nispette de haksızdır. Halbuki, sırf cemiyette mevki sahibi oldukları için, fena veya iyi diye tanındılar. İşte ben babamın arkadaşlarını, bende bıraktıkları intibalarla bu görüşlerin ötesine çıkararak düşünüyorum ve diyorum ki tarihin haklarındaki hükmü ne olursa olsun, onlar benim için iyi insanlardı."⁴⁵⁴

Bu kitabın birinci baskısından sonra yazarına minnet ve teşekkürlerini sunanlar olduğu gibi tenkit edenler de olmuştur. Bu tenkitlerden bazıları yazarını siyasi maksatlar gütmekle itham ederken, bir kısmı da yazarın bu eserle, edebî hüviyetinin arkasına çekilerek siyasi şahsiyetinin kusur ve günahlarını örtmeye çalışmakla suçlar. Yazar ikinci baskının önsözünde bu tenkitlerin burada anlatılanlara karşı bir haksızlık olacağının altını çizdikten sonra şöyle cevap verir;

⁴⁵⁴ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yay. İst. s. 8.

“Şüphesiz insanı anlatırken içinde yaşadığı cemiyetten bahsetmemek mümkün değildir. Eserin mevzuu olarak insanı ele almış olan yazar, elbette cemiyet şartlarının ne olduğunu da tespit edecek, okuyan da cemiyet hakkında iyi veya fena intibalar edinecektir. Fakat hiç bir okuyucu bu intibaların mesuliyetini yazara yüklemes. Çünkü cemiyet şartlarının iyi olmasının şerefi anlatana ait olmadığı gibi, fenalığının sebebi de o değildir.”⁴⁵⁵

Babamın Arkadaşları’nda hakkında bilgi verilen bölümlerin ve kişilerin isimleri şöyledir.⁴⁵⁶

- 1- Babamın Arkadaşları-Mürşit-: Ziya Gökalp
- 2- Milli Hatip: Ömer Naci
- 3- Anlaşılmayan Adam: Tunalı Hilmi
- 4- Dinsiz Mütefekkir: Abdullah Cevdet
- 5- Harbiye Nazırının Kardeşi: Nuri Paşa
- 6- Siyasetin Üstündeki Adam: Dr. Akil Muhtar (Özden)
- 7- Garip Bir Avukat: Haydar Rifat
- 8- Topçu Binbaşılığında Bahriye Vekilliğine: Topçu İhsan
- 9- Kad ın Şairi: Celâl Sahir Erozan
- 10- Bir Nazır: Dr. Nazım
- 11- Tarihi Siyasi Profesörümüz: Yusuf Akçura
- 12- Üç İnsan: Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Halim Sabit
- 13- Perde Arkasındaki Adam: Hüseyinzade Ali Bey
- 14- Kırklardan Biri: Kara Kemal
- 15- İnkılap Oluyor: Ali Çetinkaya (Kel Ali)
- 16- Milli Şair: Mehmet Emin Yurdakul
- 17- Kurban başvekil: Recep Peker
- 18- Dokuzuncu TBMM’nin En Yaşlı Azası : Hüseyin Cahit Yalçın
- 19- Doktorluk ve Siyaset: Esat Paşa (General Esat Işık)

⁴⁵⁵ a.g.e., s. 10.

⁴⁵⁶ Daha önceki baskılarında yirmi iki olan portre sayısı, 1998 yılında İletişim Yayınlarında çıkan baskısında yirmi altı olarak düzenlenmiş, dört yeni isim eklenmiştir. Biz önceki baskılara bağlı kalmakla beraber farklı isimleri de buraya aldık.

- 20- Bizim Saint Just: Dr. Reşit Galip
- 21- Meçhul Kahraman: Karşı İbrahim Cihangir Aydın
- 22- En Yakın Arkadaş: Sitare Ağaoğlu
- 23- En Genç Ama En Vefasız Arkadaş: Fuat Köprülü
- 24- Azap Kapısı: Halide Edip Adivar
- 25- Kısmi Siyasi Müdürü: Tevfik Hadi Baysal
- 26- Bir Devrin Sembolü: Hamdullah Suphi Tanrıöver

Yazar babasının arkadaşlarını anlattığı bu eserde, onlardan bir kısmının başına gelen haksız cezalara da değinip dönemin idarecilerini bazen açıkça, bazen üstü kapalı olarak tenkit eder. Çünkü babasının bir çok arkadaşı haksız yere iplerde sallanmış veya benzer cezalara çarptırılmışlardır. Bu eseri, hem onları kamu vicdanında aklamak, hem de çok sevdiği babasının dostlarını bir kez daha yad edip vefa borcunu yerine getirmektir. Zaten bizim kültürümüzde ölen babanın hayatta kalan dost ve arkadaşlarına gösterilen saygı ve vefa, aynı babaya gösterilmiş gibidir. Hayatta iken babasına karşı son derece hürmetli olan yazarın, babasının ölümüyle, bir vefa örneği olarak onun dostlarını iyi şekilde anmasının sebebi buradan kaynaklanmaktadır denebilir.

Bir zamanların ikbal tahtında oturan makam sahiplerinin son dönemlerini de yazar şöyle tasvir eder: “Sokaklarda duvar diplerinden kendilerini göstermemeğe çalışarak geçiyorlar. Hani bunlar mıydı caddelere, meydanlara sığmayanlar; yani bunlar mıydı sesleri, kahkahaları, hiddetleri, gazapları ufukları saran kahramanlar; hani bunlar mıydı en şık, en güzel, en akıllı, en zeki, en basiretli olduklarını yürüyüşlerinden bakışlarına, kolalı gömleklerinden çoraplarının çizgilerine kadar durmadan âleme ilân edenler! Şimdi gelinlerinin, damatlarının, torunlarının, mahalle çocuklarının elinde birer oyuncaktan başka bir şey değiller.”⁴⁵⁷

Yakın geçmişte yeni baskısı yapılan bu eser, yazarın hatıra kitapları arasında en çok okunmuş olanıdır. II. Meşrutiyet döneminden itibaren her devrin sosyal ve siyâsal özelliklerinin objektif olarak anlatıldığı bu kitap, bundan sonra da sevilerek okunmağa devam edecektir.

⁴⁵⁷ a.g.e., s. 11.

c. Aşina Yüzler

Samet Ağaoğlu'nun portrelerle ilgili açıklayıcı yazısı bu kitabın başında "Başlarken" adlı bölümde dile getirilmiştir. Biz bu bölümü, yazarın bu konudaki eserlerine ışık tutar düşüncesiyle buraya aynen alıyoruz.

"Portre, resim sanatının bir çeşididir; peyzaj, natürmort gibi... Ressamın bir insanı karşısına alarak veya hayâlinde canlandırarak yaptığı resmine takılan isim. Ressamına göre karakalem, sulu veya yağlı boya olabilir. Portreleri fotoğraf sadakatiyle çizen, hem de tanınmış sanatçıların yanında, meselâ Rafael, modeline tıpatıp benzetmekten çok, gözüne görüldüğü şekil ve renklerde yapanlar da vardır, meselâ Van Gogh'dan Picasso'ya kadar. Sonra portrelerini boy, yarı boy, yalnız baştan ibaret çıkaranlar da pek çok. Çirkin bir adamın kendisini güzel gösterir resmini, korkak bir adamın kılıçla dövüşürken veya hayatında eşekten başkasına binmemişken at koşturur resimlerini, paralarına veya siyasî nüfuzlarına dayanarak büyük ressamla yaptırarak da görülmemiş değil.

Portre resim sanatının işte böyle bir çeşidi iken, bir yazarın, çevresinde gözüne çarpmış bazı insanları anlatan yazılarına aynı ismi vermesi biraz garip düşebilir. Fakat ressamla yazar arasında ortak nitelikler olduğu düşünülürse bu gariplik silinir. Ressamın sanatı için gerekli âletleri, fırçaları, boya, sehpa, tuvali, modelleri, hayâlleridir. Yazarın kullandığı âletler, kâğıtları, mürekkebi, kalemleri, defterleri, masası, fikir ve hayâlleri... Her ikisi de düşüncelerini, hislerini, emellerini kendi âletleri ile anlatmağa çalışıyorlar; aynı tabiat parçasını ressam boya ve fırçasıyla bize gösterirken, şair, romancı, hikâyeci kalemi ve kelimeleriyle canlandırıyor. Empresyonistlerin büyük ve esrarlı yüzü Van Gogh ölürken, "Bütün düşüncelerimin resmini yaptım. Allah'a ısmarladıktan başka!" dememiş miydi?

Benim bu yazıları da, bundan ayrı bir şey değil. Bir ikisi ölmüş, bir kısmı hiçbir şey yapmayan, bir kısmı artık köşesine dinlenmeğe çekilmiş, bazıları pusuda, bazıları meydanda insanlar... Hepsi benim modellerim. İyi biliyorum, kendilerini bu portrelerde bulmak isteyenler, arayanlar, bulamadıkları için kızanlar olacak. Sonra yine biliyorum, yüzlerini tanıyanların arasında, "Canım ben böyle miyim? Hayır, hayır, doğru değil!" diye haykıranların sesleri kulaklarıma gelecek. Dorian Gray'in tükenmez gençlik ve

eskimezliğine sahip olduklarını sananlar, yazılarının aynasında belirecek yüzlerine hiddetle bakacaklar; yine bir kısmı kendilerinin bile farkında olmadıkları çizgilerini, içlerinden bana karşı duydukları sevgi ile okşamağa kalkışacaklar.

Şunu söyleyeyim! Bu yazılarda iyi, fena, güzel çirkin, doğru, yanlış gibi hükümlerden uzak kaldım. Sadece bazı yüzlerin resimlerini çiziyorum, o kadar! Mikelanj'in Vatikan'da "Sistin Şapel" in meşhur "Son Hüküm" freskinde yüzlerini tanıyan nice namılı insan, o ibret dolu tabloyu kendilerini görmemeğe çalışarak seyrettiler. Mikelanj, onları hayâlinde yarattığı büyük günün sahnesine çıkarırken, hedefi, yalnız ilâhî takdirin tecellisini göstermekti, o adamlara hakaret değil. Bu freskte hattâ İsa'nın kendisi, İncil'in anlattığı yumuşaklık, iyilik, af, merhamet, şefkat saçan bir yüz olarak gösterilmemiş, hiddetli bakışları şiddet dolu, bütün adaleleri gerilmiş bir insan gibi çizilmişti. Ne Kilise, ne başkaları buna kızdılar. Çünkü dindarlığından asla şüphe edilmeyen sanatkar, onu büyük hesap gününde böyle olacak diye düşünmüştü. Korkunç olan ne İsa, ne ötekilerin görünüşü değil, hesabın kendisiydi."⁴⁵⁸

Yazarın portre-hatıra diyebileceğimiz üç eserinden biri olan Aşına Yüzler'de biri şair (Orhan Veli), biri hikâyeci (S.F.Abasıyanık) diğerleri de siyaset arenasından seçilmiş yirmi iki kişinin portresi çizilmiştir. Portre ve bu eserle ilgili "Başlarken" isimli bölümü bu yazının başına aynen aldığımız için oradan alıntı yapmayıp kitabın diğer özelliklerini bir bakalım.

Kitapta portresi çizilen kişilerin hem fizikî, hem de rûhî durumları anlatılırken adeta okuyucuya "hazıra konma, bunların isimlerini araştır, bul" denmektedir. Fakat portreler gerçeğine o kadar benzetilir ki bu isimleri çıkarmamak mümkün değildir. Şimdi ismi verilmeden çizilen portrelerin isimlerini ve gerçek şahıslarını verelim.

- 1- Bir Şair: Orhan Veli Kanık
- 2- İhtilâl Habercisi: Faik Ahmet Barutçu
- 3- Sarı Benizli Doktor: Yusuf Azizoğlu
- 4- Taşralı Avukat: Hasan Dinçer
- 5- Bağrı Açık Politikacı: Kasım Gülek

⁴⁵⁸ Samet Ağaoğlu, "Başlarken", Aşına Yüzler, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1965, ss. 9-11.

- 6- Orta Anadolu'nun Adamı: Osman Bölükbaşı
- 7- Naylon Politikacı: İsmail Rüştü Aksal
- 8- Baba Öğüdü: Suat Hayri Ürgüplü
- 9- Hürriyeti Örtten Şal: Nihat Erim
- 10- Ankaralı ve Siyaset: Hıfzı Oğuz Bekata
- 11- Facia Artisti: Avni Doğan
- 12- Kalp Ağrısı: Fevzi Lütü Karaosmanoğlu
- 13- Siyaset ve Güzellik: Fuat Sirmen
- 14- Ben Bilirim Her Şeyi: Fethi Çelikbaş
- 15- Bir Küçük Fıçı İç Dolu Turşucuk: Şefik İnan
- 16- Perde Arkasındaki Kudret: Ahmet Emin Yalman
- 17- Picasso'nun Modeli: Fuat Köprülü
- 18- Telden Tele: Cihat Baban
- 19- Değişen Soyadı: Ahmet Tahtakılıç
- 20- Şans mı Kurnazlık mı?: Kemal Türkoğlu
- 21- Unutulan Adam: Fahrettin Kerim Gökay
- 22-Bir Hikâyeci: Sait Faik Abasıyanık

Aşina Yüzler ile ilgili yazarın önce yakın arkadaşyken, sonradan araları açılan ve kitapta kendisinden de bahsedilen Cihat Baban şu açıklamalarda bulunur: “Aşina Çehreler adı altında eski arkadaşlarımı hicveden bir kitap yazdı, onların hakkında uydurma yorumlar yaptı, onların hiç bir zaman düşünmediklerini onlara yükledi. Kendisine bir zamanlar yardım etmek isteyenleri, kaleminin sivrisiyle dürtükledi, üslûbunun kıvraklığı ile ısırdı.”⁴⁵⁹ Burada Baban, daha çok kendisiyle ilgili yazıyı değerlendirmektedir. Buna karşılık Samet Ağaoğlu, kendisiyle Hayat dergisi için yapılan röportajda:

“Aşina Yüzler’de siyasi hayata beraber başlayıp sonradan ayrıldığımız bir çok insanın portresi var. Bunlardan bazıları için biraz mübalağalı, acı satırlar yazdınız. Hiç biri alınmadı mı?” sorusuna yazar:

⁴⁵⁹ Cihat Baban, *Politika Galerisi*, s. 411.

“Hayır. Eski arkadaşlarımın hakkında sessiz kalmalarının sebebini sormadım. Bu konuda tartışmaya girmek istememelerinin rol oynadığını sanıyorum. Bununla beraber o kitapta yer almış bulunan ama benim arkadaşım olmayan bir zat; ‘Çok eziyet çekmiştir. Elbette ki bu çektikleri onun hakkımızdaki hükümlerine bir sertlik verir. Bu hakkı ona tanımalıyız’ demişti”⁴⁶⁰ cevabını verir.

Bu cevaptan anlaşıldığına göre, Aşina Yüzler’de kendisinden bahsedilen eski siyaset arkadaşlarından bir kısmının, haklarında söylenenlerden rahatsız olabilecekleri ima edilmiş olsa da, kitapta aşırı ifadelerin bulunmayışı ve iftira, isnat gibi şahsiyetlerini rencide edici bilgilerin olmayışı buna ihtiyaç bırakmamıştır. Yoksa doğrudan hakaretle karışık iftiralar bulunsaydı kesinlikle yazar ve eser hakkında bir çok dava açılırdı diye düşünüyoruz.

Yazar kitabın sonunda ele aldığı kişiler ve dönemi hakkında farklı bakış açısıyla ilginç bir değerlendirme yapar. Biz bu bölümü de aynen alıp, Aşina Yüzler’in sayfasını kapatalım.

“Bir şair, bir hikâyeci ve bir çok siyaset adamı. Hepsi yaş farkları bir yana, hayat macerasını beraber yaşayanlar. Bu maceranın her biri için ayrı renkleri, sesleri, girinti çıkıntıları var. Fakat onları aynı galeriye sıralamak kolaylığını bize veren ortak nitelikleri de yok değil. Bir kere hepsi bir devrin, Cumhuriyetten bu yana dökülen yılların insanı. Ayrılıkları beraberlikleri bu köşe başında birleşiyor. Sonra yine hepsi yarım kalmış. Özel hayatlarında olduğu kadar cemiyet ve toplum hayatında, mutlulukta, bedbahtlıkta, Allah’ın verdiği kabiliyetleri işlemeğe ne sabırları, ne heyecanları yetmiş. Tereddüt kabul etmeyen vatanseverliklerinin ötesinde, dört yanı belli fikirlerin, ideallerin adamı az aralarında. Kendilerine akıl ve düşünceden çok hislerle, sezilerle yön çiziyorlar.

O halde bütün bu yüzleri neden bir devrin sembolleri saymayalım? Şu karmakarışık portrenin dışında kalanlar da onlar gibidir biraz.

Osmanlı İmparatorluğu; gelenekleri, devlet ve toplum üzerindeki kavramları, bunlara göre müesseseleriyle yıkıldığı güne kadar anonim bir aklın idaresindeydi. Bu

⁴⁶⁰ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, ss. 7-8.

aklın bütün kıvrımları Saray ve Babiâli'de buluşuyorlardı. Şairleri, devlet adamları, profesörleri, sanatçıları toplumdaki yerlerini Saray ve Babiâli'nin manevî protokolüne göre almışlardı. Bu protokolle sırtlarına geçirilmiş cüppelerin biteviye koyu rengi, mizaç ve karakter farklarını, eksikliklerini, kusurlarını örtüyor, onlara derli toplu bir görünüş veriyordu.

Milli Mücadele ve inkılaplar imparatorluğu müesseseleriyle birlikte yıktı. Kişiler içinde olduklarından başka gördükleri manevi protokolün yıkıntıları arasında asıl ölçüleri, biçimleriyle, biraz da birbirlerine yabancı olarak kaldılar. Cumhuriyet müesseselerinin kurulması, yeni manevi protokolün belirmesi zor ve ağır oluyor. Tek başlarına kalmış insanlar da kendilerine kişiliklerini dayatabilecekleri destekler arıyorlar. Bu destekler devletin maddi kuvvetlerini iradelerine bağlayanlar. Bir, iki, üç adam. Kalanlar şairinden profesörüne, politikacısına kadar bu bir, iki, üç adama benzemeğe çalışıyor. Bazısı kaşını, bakışını; bir kısmı sesini, yürüyüşünü, bir kaçı hiddetini, şiddetini, üç beşi de şefkatini, sevgisini!...

Kim bu bir, iki, üç adam? İsimleri önemli değil. Sadece kudret sahipleri, işte o kadar. Devrin bütün öteki tanınmışları, büyüklü, küçüklü, bilerek bilmeyerek onların taklitçileri, ölçülerini onlardan alarak kendilerine uydurmağa koyuluyorlar. Ya boyları, enleri; ya kolları, bacakları eksik kalıyor. Sonunda da biraz empresyonist görme niteliği olan bir göz, fırçasını rahat rahat kullanıyor üzerlerinde.

Bu portreler yalnız benim aşınalarım sayılmaz. Bakmasını bilen, hatta Cumhuriyetten bu yana yaşayanların aşınaları. Bu bakımdan onlara "Aşına Gölgele" de diyebilirdim. Ben bu gölgelerden ancak yirmisinin resmini çizdim. Başkaları, aralarında benim de bulunduğum bir yığın insanı kendi başarısı nispetinde fırçasının veya kaleminin önüne getirebilir elbet."⁴⁶¹

d. Arkadaşım Menderes

Samet Ağaoğlu için hayatında en önemli iki insan vardır. Bunlardan birisi babası Ahmet Ağaoğlu, diğeri Adnan Menderestir. Babası onun için hem varoluş sebebi, hem düşüncelerinin kaynağı, hem de ismiyle istikbal yolunu açan kişi olurken; Menderes de

⁴⁶¹ Samet Ağaoğlu, *Aşına Yüzler*, Ağaoğlu Yay. İst. 1965, ss. 227-229.

siyasi geleceğinin önünü açan, bu yolda kendisine örneklik teşkil eden kişidir. Bu sebeplerden dolayı yazarın on ikiyi bulan hatıra kitaplarının yarısı bu iki isim etrafında döner. Menderes'in yazar için ayrı bir özelliği de siyasi kaderinin ona bağlı olmasıdır. Menderes ismi ona bir yandan siyasi istikbal sağlarken, diğer yandan 1965 yılında çıkan siyasi aftan sonra tekrar politikaya girmek isteyen yazarın önüne "Menderes'e yakın eski Demokrat Partili" olması engeli getirilir.

Bu eser, önce Son Havadis gazetesinde tefrika edilmiş, ondan sonra kitap halinde yayınlanmıştır. 20 Mayıs ile 26 Haziran 1967 tarihleri arasında yayımlanan tefrika çok büyük ilgi çekmiş, gazetenin çabuk tükenmesine sebep olmuştur. Yayına geçtiğinin ikinci gününde gazete, okuyucularına şöyle uyarıda bulunur: "Arkadaşım Menderes yazı serimiz dolayısıyla bazı yerlerde gazetemizin erken saatlerde bittiği haber alınmıştır. Okuyucularımızın bu kıymetli yazıyı takip edebilmeleri için bilhassa bayilerimizin bizi en seri şekilde haberdar etmelerini rica etmekteyiz. Gazetemizin bulunmaması sebebiyle bizi ikaz eden okuyucularımıza da teşekkür ederiz."⁴⁶²

Burada yazar "büyük dostluk jestlerinden büyük kavgalara kadar her gününü çeşit çeşit rüzgarların kucakladığı tam on dört yılın hemen hemen gece gündüz arkadaşı"⁴⁶³ olan Adnan Menderes'ten kalan izleri yazmıştır. Yazarın siyasi hayatına bakıldığında çok az bir devrede Menderes'ten uzak kalıp muhaliflerin arasında yer alsa da on dört yıllık siyasi hayatının büyük bölümü Menderes'in yanında geçmiştir. Cihat Baban, Politika Galerisi'nde Ağaoğlu'nun hiç bir zaman Menderes'in arkadaşı olmadığını, onun hayata gözlerini kapadıktan sonra beraber geçen günleri kıymetlendirmek için bu eseri yazdığını söyler.⁴⁶⁴ Bu suçlama yapılmadan önce yayınlanan bu kitabın önsözünde yazar bu tür suçlamalara şöyle cevap verir.

"Siyasi bir ihtiras ve emel bu eserin yapraklarını karartmayacak. Menderes ölü, ben henüz yaşarken dünya ihtiraslarını aştık! Şimdi ikimiz de bir noktada, yürekleri bu çeşit heyecanlarla çarpmayanların asla erişemeyecekleri yüksek bir tepede el eleğiz:

⁴⁶² Son Havadis gazetesi, 21 Mayıs 1967.

⁴⁶³ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Ağaoğlu yay. İst. 1967, s. 8.

⁴⁶⁴ BABAN Cihat, a.g.e., s. 410.

Hatıralarımız! Siyaset yıllarında doğmuş, renklenmiş, gelişmiş dostluk, arkadaşlık hatıralarımız!”⁴⁶⁵

Yazarın Menderes’in yanında geçen on dört yılın akılda kalan izlerini anlattığı eserde çok ilginç konular yer almaktadır. Örneğin 1950 seçimleri öncesinde bir kaç subayın CHP ve İnönü’yü iktidardan darbe ile uzaklaştırmak teklifini Bayar ve Menderes’in reddetmeleri ve on sene sonra 27 Mayıs ihtilâline aynı subayların iştirak etmeleri gibi. Fakat bu tür hatıraların, özellikle Yassı Ada’da tuttıkları defterlerin pek çoğu kaybolmuştur. Muhtemelen orada görevli subaylarda kalmıştır.

Menderes’in bir özelliği de, on yıllık iktidarı döneminde, önceki devirlerle kıyaslanmayacak kadar hoşgörü sahibi olması ve kin tutmamasıdır. Bu dönemde idam sehpa hiç kurulmamış, DP hükümetleri kimsenin idamı için karar vermemişlerdir. Bununla ilgili olarak yazar şu karşılaştırmayı yapar:

“Devirlere isimlerini takmış kudretler arasında yalnız onun, evet yalnız Menderes’in devrinde böyle bir sehpa kurulmadı. Enver - Talat yıllarında, Atatürk - İnönü zamanında, Milli Birlik kıyametinde sehpalar siyaset hayatımızın adeta süsleri olmuşlardı. Yalnız Menderes devri bu zakkum çiçeğini yakasına takmadı.”⁴⁶⁶

Yaklaşık iki yüz sayfalık kitap muhtemelen Kayseri cezaevinde yazılmış, çıktıktan sonra oğullarıyla beraber kurdukları yayınevinde basılmıştır. Kitabın bütününde Menderes merkezli Demokrat Parti döneminin önemli olayları bir roman üslubuyla anlatılmıştır. Yazarın Arkadaşım Menderes, Marmara’da Bir Ada, Aşına Yüzler, Babamın Arkadaşları gibi eserleri hatıra olmakla beraber ele alış ve anlatış bakımından romana benzerler. Bunlar, şahısları gerçek hayattan alınmış roman gibidirler. Bu eserlerde vak’a ve şahıslarla beraber tahlil ve tasvir de vardır. Yapılan bir röportajda buna kendisi de dikkat çeker.

Bu eserde Menderes’in hayatı dramatize edilerek anlatılmıştır. Kitabın son bölümünü örnek olması düşüncesiyle buraya aynen alıyoruz:

⁴⁶⁵ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, s. 11.

⁴⁶⁶ a.g.e., s. 31.

“17 Eylül pazar sabahı. Adanın küçük meydanında büyük hareket var. Jeep gidip geliyor, askerler telâşla dolaşıyorlar, küçük bir torpido biraz açıkta duruyor, hava dağınık bulutlu. Koğuşlardaki mahkûmların aklına gelen hemen o ihtimal! Acaba bugün mü? Ruhumuzun karanlığında beklediğimiz seher doğmuyor demek! Saat on iki sularında koğuşa bir subay girdi: “Pencerelere yaklaşılmayacak!” Biraz geçti. Dışarıda gürültüler artıyor, torpidodan hoparlörle verilen anlaşılmaz emirler! Subay yine girdi: “Herkes yatağına uzanacak!” Demek kaldığımız binanın önünden geçirilecekler. Saat on üç. Kirazzoğlu hafif sesle Kur’an okuyor. Torpidodan bu sefer açık işitilen bir ses: “Ameliyat oldu mu ?” Saat 13:30’a geliyor. Şiddetli bir yağmur başladı. Yatağımda gözlerimi kapadım. Hayalimde ayak sesleri var. Evet hayalimde, ama onları işitiyorum, tanıdığım sesler. Yavaş yavaş yaklaşıyorlar. “Şimdi koğuşun önünden geçiyor” diye düşünüyorum. Yapılan bir yolu, hizmete açılan bir fabrikayı görmek için yürüdüğü gibi ağır ağır, adım adım. Soruyorum kendi kendime, neden onlar ve o, neden biz de değil? Onu ve onları ölüme götüren yolda iyi, fena ne yapıldıysa beraber yapıldı. Arkadaşları bendim, bizlerdik. Yardım ederek, teşvik ederek, susarak veya konuşarak bendim, bizlerdik! O halde evvelki gece ölüme gitmiş olanlar benim için de, bizim için de yürüdüler! Şimdi giden de benim için, bizim için gidiyor!

Hayalimdeki ayak sesleri zayıflıyor, zayıflıyor, zayıflıyor!”⁴⁶⁷

e. Marmara’da Bir Ada

Bu kitap 1962 yılında Tercüman gazetesinde “Şu ve Bu” imzası ile yayınlanırken Tedbirler Kanunu’nun çıkması üzerine yarım kalan “Yassı Ada, Kayseri ve Ötesi” başlıklı yazılar genişletilerek hazırlanmıştır.⁴⁶⁸ Yazılma sebebi ise on dört yıllık Demokrat Parti döneminin 27 Mayıs ihtilâlinden sonra haklarında çıkan olumsuz ve uydurma haber ve söylentilerdir. Bu yalan o dereceye varır ki okulların tarih ve yurttaşlık kitaplarında bile yer alır. Yazar da, “O halde ben de aynı geçmişi başka yönlerden kendi ölçülerime göre hatırlatmakta aynı içtimai faydayı niye gözetmeyeyim?”⁴⁶⁹ diyerek yaşadıklarını anlatmak ihtiyacı duyar.

⁴⁶⁷ a.g.e., ss. 203-204.

⁴⁶⁸ Samet Ağaoğlu, *Marmara’da Bir Ada*, Baha Matb. İst.1972. s. V.

⁴⁶⁹ a.g.e., s. VI.

Eserde adından da anlaşılacağı gibi, ihtilâl madurlarının topluca hapsedilip yargılandığı Yassı Ada ve orada başlarından geçen olaylar, yazarın bakış açısıyla anlatılmıştır.

Bununla da yetinmeyip, ikbal döneminde başbakanın yanından ayrılmayıp mahkemede aleyhine geçenlerden, mahkeme savcı ve hakimlerine kadar bu davada ne kadar olumsuz tipler varsa onlardan da bahsedilir.

Marmara'da Bir Ada'nın ilk olarak 1972 yılının Mart ayında birinci baskısı yapılır. Bu baskının hemen tükenmesi üzerine bir ay sonra Nisan ayında ikinci baskısı yapılır. Birinci baskının bir ay gibi kısa bir zamanda tüketilmesi bir rekor olduğu gibi, ne kadar ilgiyle okunduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Samet Ağaoğlu ve arkadaşlarının bu Yassı Ada cehenneminde tek tesellileri gördükleri rüyalar ve duyanları tebessüm ettiren yorumlarıdır. Yazar orada çektiklerini mizahi olarak şöyle anlatır:

“Ne olduğunu bilmediğimiz bir karanlıktan gelerek, yine ne olduğunu bilmediğimiz bir karanlığa gidiyoruz. Hayat bu iki karanlık arasındaki yolculuktan başka bir şey değil! Bu yolculukta büyük hadiseler geliyor insanın başına. Kader deyip çıkıyoruz işin içinden; fakat kaderin ne olacağını da öğrenmek ihtiyacı ile çırpınıp duruyoruz. Hele felâket zamanlarında! Kader duygusu ve acı, ruhumuzu sarsmağa başlarken gizli bir el ümit çeşmesinin musluğunu çeviriyor ve bu çeşmeden rüyalar, tefsirler, niyet tutmalar şeklinde bizi hayata bağlayan ruhumuzun sarsıntısını durduran serin bir su akıyor, akıyor!”⁴⁷⁰

Yassı Ada mahkemelerinde yaşananları da yazar şu ifadelerle dramatize eder: “Orada medeni cesaretin ürperten haykırışı yanında aşağılık duygusunun yarattığı iğrenç hıyanetten örnekler gördük. Orada korkunun insanı alçaklık uçurumuna nasıl yuvarlandığını heyecanla seyrettik. Orada aynı insanın vefa, arkadaşlık uğruna başını cellada nasıl seve seve uzattığına tüylerimiz diken diken baktık. Orada bütün gerçekleri, intikamın vahşi hırsına feda etmekten çekinmeyen kinlerle karşılaştık. Nihayet yine

⁴⁷⁰ a.g.e., s. 15-16.

orada yüzlerce insanın kendilerine açılmış kurtuluş kapılarına bakmaya bile tenezzül etmeden yapılan diktatöre uşaklık ithamına karşı nasıl kaya gibi sertleştiğini gördük.”⁴⁷¹

Türk siyasi hayatının ve adaletimin en kararlı sayfalarından biri olan Yassı Ada mahkemelerinin anlattığı eserin içeriğini ise yazar şöyle anlatır.

“Bu yazılarda 1946 yılında halkın sinelerinden büyük ümitlerle doğmuş, 1950’de milletin kaderini ellerine almış, günün veya bir takım insanların hükümleri ne olursa olsun, Türk milletinin tarihin de müspet ve menfi taraflarıyla uzun bir devreye silinmeyecek damgasını vurmuş bir iktidarın hangi şartlar içinde hesap verdiğini göreceksiniz.

Bu yazılarda vefanın, medeni cesaretin, açıklığın en yüksek örnekleri kadar vefasızlığın, korku ve endişenin de insanları ne hallere soktuğunun örneklerini göreceksiniz.

Bu yazılar, bir devrin tarihi değil, manzarasıdır. Onlarda politika bulmayacaksınız. Hayal de yok. Geçmişe, geleceği bağlı düşüncelerden yüzde yüz uzak olacaklar. Bu yazılarda haklı haksız, felâket rüzgarının önüne takılmış, nereden nereye savrulacaklarını bilmeden, hayatın güneşli yollarıyla ölümün karanlık uçurumu arasında aylarca sallanıp durmuş bir kaç yüz adamın yüzlerini göreceksiniz, ruh hallerini okuyacaksınız, nefeslerini duyacaksınız, bir cümle ile insan ve macerasından bir kaç yaprak okuyacaksınız.

Bu yazılar nihayet bir ihtilâl ile yıkılmış insanlara ait resimlerdir. Bu insanların Yassı Ada’da yaşanmış günlerinden bazı çizgiler, renkler, sesler verecektir. Bu çizgiler, renkler sesler gâh acı, soluk, tatsız; gâh sert, parlak, hiddetlidir. Fakat hepsi de yalnız insanîdirler. Politikadan, ihtirastan, entrikadan uzaktırlar.”⁴⁷²

f. Siyasal Günlük: Demokrat Parti’nin Kuruluşu

Samet Ağaoğlu’na ait tek günlük olan bu eser 1992 yılında iletişim yayınlarından çıkmıştır. Yazarın büyük oğlu Tektaş Ağaoğlu’nun babasının evrakları arasında yaptığı araştırmada bulduğu on dört defteri Cemil Koçak’a göstermiş, yazarın hayatta iken belki

⁴⁷¹a.g.e., s. 31.

⁴⁷²a.g.e., ss. 1-2.

yayınlayabilirim düşüncesiyle kendi eliyle yeni harflerle daktilo ettiği metin kitap haline getirilmiştir. Bu günlüğün aslı olan on dört küçük defter halen Tektaş Ağaoğlu'ndadır.

Toplam 606 sayfa olan kitabın ilk elli sayfasını Cemil Koçak'ın ve yazarın sunuş ve önsöz yazıları oluştururken, on dört defter 350 sayfa, son kısımdaki "Belgeler" bölümü ise 200 sayfa yer tutmuştur.

Samet Ağaoğlu'nun Bu siyasi günlüğü 27 Şubat 1947 tarihinde, kendisinin DP. Genel İdare Kurulu üyesi olmasıyla başlamış, 16 Mayıs 1950 tarihinde, yani Demokrat Parti'nin seçimleri kazandığının ertesi günü sona ermiştir. Küçük defterlere eski harflerle yazılan bilgiler, yazının başına tarih atılarak kronolojik sırayla ortaya konmuştur. Yazar bu yazılarda yalnız görüp duyduklarını anlatmamış, kendi yorumunu da katmıştır. Anlattığı olayla ilgili bilgileri ise gerekli gördükçe belgelerle desteklemiştir.

Siyasi Günlük'te yer alan yazılar içerik açısından günlük özelliği taşıırken, daktilo edildiği sırada yapılan çeşitli eklemelerden dolayı hatıra da demek mümkündür. Bu yüzden biz bu esere günlük hatıra demeyi uygun gördük.

Samet Ağaoğlu bu eserin başındaki uzun önsöz ile diğer hatıra - siyaset kitapları olan İki Parti Arasındaki Farklar, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri gibi eserleri Yassı Ada'da yargılanıp, müebbet hapse mahkum olup, Kayseri Cezaevine sevk edildikten sonra yazmıştır. Bundan dolayı bu eserleri tarihi bir vesika olarak değerlendirmek gerekir. Böyle bir hatıra yazma konusunda düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Siyasi hayata içinde atıldığım, muhalefet ve iktidar yıllarında yüksek sevk ve idare kurullarında sorumluluk yüklendiğim, sonunda da uğrunda en ağır bir ceza ile, ölünceye kadar hapis cezası ile mahkum edildiğim Demokrat Parti'nin tarihte layık olduğu yeri alabilmesi, onu ön planda temsil etmiş kimselerin hatıralarını olduğu gibi yazmalarıyla mümkündür. Aksi halde İttihat ve Terakki'nin başına gelenler Demokrat Parti için de olabilir. Üçüncü, beşinci sıradan politikacılar, yazarlar, on altı yılın olaylarını, günlük gazetelerde, bir kısmı hayalî, bir kısmı yalan, bazısı da maksatlı tefrikalarla perişan hale getirip koyarlar. Böyle bir sonucu önlemenin ilk çaresi,

Demokrat Parti’de sorumluluk yüklenmiş insanların hatıralarını yine kendileri yazarak bir kenara koymalarıdır.”⁴⁷³

Bu günlükte okuyucu, DP İdare Kurulu ve Parti Meclis Grubu arasındaki çatışmaları, Demokrat Parti teşkilatında görülen bölgecilik eğilimlerini, DP ile CHP arasındaki siyasi ilişkileri ve nihayet iki parti arasında 12 Temmuz Beyannamesi’ne giden yolu, gün gün, adım adım izleme imkanı bulacaktır.

Yazar, birini 1962’de, diğerini 1970’de yazdığı iki uzun önsözde siyasete girdiği yıla kadar geçen hayatını da kısaca özetlemiştir.

2. Edebî Hatıraları ve “İhtisaslar”ı

a. İlk Köşe

Yazarın bu eseri de Aşina Yüzler ve Babamın Arkadaşları gibi portre - hatıra tarzında yazılmıştır. Bunun diğerlerinden farkı, anlatılan kişilerin siyasî değil edebî şahsiyetler olması ve isimlerinin açıkça verilmesidir. Yazar bunun “bir edebiyat antolojisi değil, edebiyat dünyamızda yakından tanıdıklarımın ruh ve hafızamda bıraktıkları izleri anlatıyorum sadece.”⁴⁷⁴ diyerek kitabın içeriğini belirtir.

Kitabın başına, yazarın edebî yönlerini ortaya koyan uzun bir röportaj konmuştur. Bu bilgilerden yazarın ilgisini, görüşlerini ve eserlerinin değerlendirilişini öğreniyoruz. Sonra isimsiz bir önsöz geliyor. Buradan da yazarın eserlerine isim bulma konusunda çektiği sıkıntıyı şu cümlelerden çıkarıyoruz. “Bir küçük makaleden ciddi bilgi eserlerine kadar, bir seher vaktinin sessiz manzarasından, şiddetli fırtınaların şimşekleri ile dolu hayat hatıralarına kadar yazmayı düşündüğüm her konuda beni en çok yoran noktalardan biri de karalayacağım yapraklara isim aramak oluyor.”⁴⁷⁵

Yazar, lisenin son sınıfından itibaren tanımaya başladığı edebiyatçıları düşünür. Onların pek çoğu gitmişler, kalanlar da bir köşeye çekilmişlerdir. Bu düşünceyle duygularını dile getiren yazar, sonunda eserine isim bulmayı başarır.

⁴⁷³ Samet Ağaoğlu, Siyasi Günlük: Demokrat Parti’nin Kuruluşu, İletişim yay.İst.1992, s. 15.

⁴⁷⁴ Samet Ağaoğlu, İlk Köşe, Ağaoğlu Yay. İst. 1978, s. 51.

⁴⁷⁵ a.g.e., s. 13.

“Şimdi gidenlerden kalanlardan bazısı gölgeli, bazısı yarı aydınlık, bir kısmı pırıl pırıl hatıralar hafızanın ta 1925 yılına kadar derinleşen bir köşesinde beliriyorlar. Ben bu yüzlere çocukluğumdan sonraki hayatımın ilk pencerelerinden bakıyorum. Bu hayat maceramın edebiyat ve sanat vadisine açılan penceredir. O halde bu yazılara İlk Köşe ismini verebilirim belki. Bunlar da Babamın Arkadaşları, Aşına Yüzler gibi sadece portreler olacak. Güzel, çirkin, iyi, fena, tatlı, tatsız, renkli, renksiz hep kendi duygularımın, kendi sezişlerimin biçimleştirdiği çizgiler. Onlar üzerinde hiçbir eleştirme yapmıyorum. Sadece üzerimdeki etkilerini anlatıyorum; bazısını uzun, bazısını bir kaç satırla ancak.”⁴⁷⁶

Yazarın “edebiyat hatıraları” diye adlandırdığı kitabında yakın ilişki içinde olduğu yaklaşık otuz isimden bahseder. Bunların hepsi de bir şekilde Türk edebiyatına isimlerini yazdırmış şahsiyetlerdir. İsimleri geçenler şunlardır:

Sadri Ertem, Sabahttin Ali, Nurullah Ataç, Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Haşim, Ahmet Muhip Dranas Kemalettin Kami, Şevket Rado, Ahmet Kutsi, Hamit Macit Selekler, Peyami Safa, Behçet Kemal Çağlar, Orhan Veli, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fazıl Hüsni Dağlarca, Memduh Şevket Esendal, Feridun Fazıl Tülbentçi, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sait Faik Abasıyanık, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Sabri Esat Siyavuşgil, Enis Behiç Koryürek, Yakup Kadri, Ali Canip Yöntem, Mehmet Emin Yurdakul, Vasfi Mahir Kocatürk, Hıfzı Oğuz Bekata, Kenan Hulusi, Ziya Osman Saba, Nahit Sırrı Örik, Yaşar Nabi Nayır ve Yaşar Kemal

Yazar İlk Köşe’de özellikle bazı isimlere daha fazla yer vermiş, onlarla ilgili bir çok bilinmeyen taraflarını ortaya koymuştur. Örneğin, yazar üniversite son sınıfta iken arkadaşlarıyla beraber çıkardığı Hep Gençlik dergisi etrafında gelişen olayları uzun uzun anlatır. Ayrıca Varlık yayınevini kuran Yaşar Nabi ile Nahit Sırrı arasındaki uyumsuzluk ve ayrılık sebebi de yazarın bakışıyla ele alınır. 1960’dan sonra devrik iktidarın bir üyesi olduğu için Edebiyatçılar Birliği’nden çıkarılma olayını anlatırken yazar sebep olanları suçlar.

Ayrıca okuyucu bu kitapta, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın karşılıksız aşkını ve kadınlara duyduğu kinin sebebini, Faruk Nafiz’in hayatının bilinmeyen taraflarını,

⁴⁷⁶ a.g.e., s. 15

Behçet Kemal Çağlar'ın hangi düşüncelerle fikir ve çevre değiştirdiğini, Sabahattin Ali'nin nasıl sosyalist olduğunu vb. ilginç olayların farklı bir yorumunu okuyacaktır.

Ağaoğlu bu eserinde adı geçen edebiyatçıların hayatlarını anlatmaz, burada anlatılanlar yazarın hayat macerasının çeşitli sahneleridir. O sahnenin baş aktörü kendisi ise, yardımcı oyuncular da burada adı geçenlerdir. Perde kapanıp oyun bitmeden duygularını, şöyle ifade eder:

“Birbirimizle şair, hikâyeci, romancı olarak tanıştığımız, arkadaş ve dost olduğumuz insanların büyük kısmı artık yaşamıyor. Sait Faik Abasıyanık, Hamit Macit Selekler, Sabahattin Ali, Behçet Kemal Çağlar, Baki Süha Edipoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Kenan Hulûsi, Munis Faik Ozansoy öldüler. Bizden öncekilerden ve bizlerden yaşayanlar az. Demek edebiyat hatıralarım benim için bir çağın perdelerini indiriyor...

Ölmek, Allah'ın yaşayana nasip ettiği acı bir sona eriş. Benim kuşağımın ve daha öncekilerin şairleri, hikâyecileri, romancıları, hatta bütün sanatkarlar için bu âlemin bir tesellisi var: Toplum içinde insanın her yanı ile varlığını belirtmek, insanı yaratıcısı Allah'la karşı karşıya getirerek inancının yanında isyanını da haykırabilmek.”⁴⁷⁷

Duygularını böylece dile getiren yazar, adeta yakında ölen dostlarının yanına gideceğini tahmin etmiş gibidir. Bu hatıralarının hikâyesini, eşi Neriman Ağaoğlu'nun çok sevdiği bir şiiri ile noktalar.

“Sarıl bana gece
Ört üstümü
Fısıldama geçmiş
Çağırma geleceği
Götür beni karanlıklardan öte
Avut beni gece
Uyut beni.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ a.g.e., ss.129-130.

⁴⁷⁸ a.g.e., s. 131.

İlk Köşe'deki hatıralarını eşine ait bir şiirle noktlayan yazar, kitabın sonuna Harp Okulu ve Yassı Ada'da yazdığı şiirlerini koyar. 27 Mayıs sabahı apar topar getirildikleri Harp Okulu'nda, linç edilme korkusuyla beklerken kendisini ayakta tutacak manevi bir destek arar. Ruhunun ıstırabına tercüman olan mısraların bir kısmı orada yazılır. Diğerleri de başka bir ölüm sancısı çektiği Yassı Ada'da. Yazar, şiirleri yazma sebebi ve o andaki ruh halini şu cümlelerle ifade eder:

“İşte Harp okulunda ve Yassı Ada'da şiir diye yazdıklarım. Her yaprak birbirinden ayrı günlerde beni sarmış hislerin sesi. Bunlar hayat maceramın çok karanlık bir devrindeki duygularımdan parçalardır. Onları eski harfli asılları ile beraber Tektaş, Mustafa Kemal ve Sitare'ye bırakıyorum. İleride, çok ileride beni hatırladıkları zaman resimlerime bakar gibi bunları okuyabilirler.”⁴⁷⁹

Şiir yazmayı çocukluğundan beri düşündüğünü fakat başına geçince ya kafiye, ya da vezni tutturamadığını belirten yazar, hikâye yazmanın kendisine daha kolay geldiğini ve ona yöneldiğini söyler. 27 Mayıs günü Harp Okulu'nun subay gazinosunda siyaset arkadaşlarıyla birlikte kafese tıklmış kurt gibi bir duvardan ötekine gidip gelerek, kendi kaderiyle birlikte dünyanın gidişini bir iskemleye çöküp düşünmeye zorlamamış olsaydı daha bir çok hikâye ve roman yazabileceğini söyleyen yazar, “ama bugün çeşitli şekillerde ölüm ihtimalleri hayallerinden Türkiye'nin ve dünyanın gelecekteki şartların ne olacağına kadar kafamı, kalbimi dolduran fikirler, hisler yığını ortasında kalemimden ne hikâye, ne roman çıkabilir”⁴⁸⁰ diyerek içinde bulunduğu şartların kendisini edebî faaliyetten uzaklaştırdığını belirtir. Bu düşünceler belki yapamadıklarına karşı bir savunma olarak görülebilirse de, yazarın çektikleri göz önüne alınırsa doğruluğu daha iyi anlaşılır.

İsimsiz, serbest vezinle ve düzensiz kafiye olarak yazılmış bu şiirlerde bazen Necip Fazıl, Fazıl Hüsnü, Ahmet Muhip Dranas gibi şairlerin etkisi görülür. Karamsar bir ruhun terennümlerini anlatan bu şiirlerin konusu esaret, ümitsizlik, hürriyete özlem ve mahkumiyet hayatıdır. Yıllar sonra bu şiirleri eline alınca düşüncelerini şöyle açıklar:

⁴⁷⁹ a.g.e., s. 136.

⁴⁸⁰ a.g.e., s. 137.

“Bu satırlarda ne vezin, ne kafiye, ne ahenk var. Çocukların, hem de sanatkârlığı az çocukların yaptıkları resimlere benziyorlar.”⁴⁸¹

Konuları itibariyle hikâyelerine de benzeyen bu şiirlerin yazıldığı yerler göz önüne alınırsa karamsarlık ve ümitsizlik temalarının sebebi daha iyi anlaşılır. Biz buraya örnek olması açısından iki şiiri alıp bu bahsi de burada kapatıyoruz.

“Renk renk, boy boy kuşlar
Uçuyor önümde
Kimi göz yaşından, kimi kahkahadan.
Kimi mahzun bir gülüşten yapılmış,
Bunlar hatıralarımdır benim.
Bir harabede geziyorum
Bir yanımda devrilmiş heykeller, arzularım
Bir yanımda kırık sütunlar, nedametlerim
Bana gülerek bakıyor hiddetlerim
Dört yana serilmiş kopuk başlar emellerim
Bunlar hatıralarımdır benim.

Harp Okulu 15.06.1960

Küçük bir oda
İçinde dört insan
Bir vekil, bir general
Bir mebus, bir müsteşar
Demir parmaklıklar arasından
Denize bakmaktalar
Ta uzakta bir ada
Mayandros, Mayandros, Mayandros
Diye mırıldandı mebus.
İhtiyar balıkçım Sofoklis
Gel beni bu dar, bu pis
Dört duvardan çek çıkar
İşte denizin dibinde yüzüyor
Kıpkırmızı mercanlar, hanoslar sapsarı

⁴⁸¹ a.g.e., s. 135.

Al oltayı çek birer birer
 Ama benim olacaktır en iriler
 Sofoklis, gelmiyorsun, neden ?
 Neden veda eder gibi sallıyorsun elini?
 Hiç değilse al götür benden
 Hayat için çırpınan kalbimi
 Oltaların pusu kuramadığı,
 Ağların hileli örtüsünü salamadığı
 En derin yuvalardaki balıklara bırak
 Onların arasında her dertten uzak,
 İçimde kavuşmadığı huzurun kollarına
 Uzansın ve bitsin bu macera.”

Yassı Ada, 22.06.1960

b. Strazburg Hatıraları

Bu eser, Samet Ağaoğlu'nun Ankara Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra ihtisasını yapmak için gittiği Strazburg'da gördüklerini ve başından geçenleri anlattığı bir kitaptır. Eser iki bölümden oluşur. Birinci bölümü oluşturan “İhtisaslar”, İlk Görüş, Strazburg Geceleri, Katedral, Üniversite ve Ren, bu yerlerin anlatıldığı bölümdür. Bu kısım gezi - hatıra özelliği taşır ve burada yazarın duyguları ve bilgileri okuyucuya verilir.

Hep Gençlik'deki denemelerinden sonra duygularını anlattığı ve yayınevini de teşvikiyle tefrika şeklinde Varlık'ta yayımlanan bu yazılar, birinci kısım itibariyle hatıra sınıfına dahil edilirken, ikinci bölüm daha çok hikâye özelliği taşımaktadır. Bundan dolayı bu eseri yazarın hatıradan hikâyeye geçiş döneminin eseri olarak da görebiliriz.

Bu eserle ilgili yazarın konuşmalarında ve notlarında kesin bir isimlendirme mevcut olmamakla birlikte, edebiyat tarihleri ve ansiklopediler bu eseri hikâye kabul edip diğer hikâye kitapları arasında saymaktadırlar. Biz bu kaynakların, “Hatıralar” bölümünde anlatılan ve Atyas, Febüs, Naoma, Stamarof, Rahibin Aşkı, Bir Çinli Arkadaşım diye adlandırılan ve daha çok hikâye özelliği gösterdiği için eserin tümünü hikâye saydıkları düşüncesiyle ihtisaslar kısmını hatıra, portre-hikâyelerin yer aldığı

ikinci bölümü de hikâye olarak değerlendirdik. Bu kitapla ilgili olarak en iyi sınıflamanın böyle olabileceğini düşünüyoruz.

Yazar eserine “İlk Görüş”le başlar. Bir üniversite şehri olan Strazburg’daki bütün öğrenciler adına düşünce ve zevklerini anlatır ve şehrin yerlileri olan Alzaslıların çok misafirperver oldukları halde dillerinin kabalığından şikâyetçi olur.

İkinci olarak “Strazburg Geceleri”ni anlatır. Çeşitli ülkelerden okumak için gelen gençler, gece olunca kendi içlerine kapanır ve sıra hasretiyle yanıp tutuşmaya başlarlar. Yazar Çinli, Rus ve İranlı üç öğrenciden örnekler vererek, bu duygunun genç insanların ruhlarında yaptığı etkiyi tahlil eder.

Katedral’de, yazar yüksek ve muhteşem yapıyı seyrederken ölüm düşüncesiyle bina arasında irtibat kurar. Gündüz gördüğü binanın dış yüzünü ayrıntılı olarak tasvir ederken, geceleyin rüyasında gördüğü katedralin mimarıyla bina arasında psikolojik yakınlık kurar ve mimarı tahlil eder.

Son iki başlık Üniversite ve Ren isimlerini taşımaktadır. Buralarda da yazar bu iki yerin özelliklerini ve güzelliklerini teknik bilgiler de vererek anlatır. Ren gibi güzel bir nehrin Türkiye’de olmamasından dolayı üzüntüyü duyar.

“Ciddi ve sert baba ocağında, ciddi ve sert Ankara’nın ağaçsız, kayalıklı tepelerinde mutlak surette hür ve serazâd olacağım seneleri tahayyül ederek sonsuz heyecanlara boğulduğum günlerden sonra bir gün kendimi, hemen hemen niçin ve neden geldiğimi dahi bilmeden, Strazburg’da bulmuştum.”⁴⁸² cümleleriyle geldiği günlerdeki heyecanını anlatan yazar, ayrılırken duygu ve düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Yarın sabah ben Marsilya’ya giderken Strazburg yine sisler ve dumanlar içinde uyanacak; yine katedral; şehri ağır, tane tane, vakur seslere boğacak; yine üniversite meydanı talebeler, sarışın küçük çocuklar, geveze mürebbiyelerle dolacak ve yine trenden gara inen bir genç, hülya ve heyecan içinde bu senelerce kalacağı memleketi dolaşmağa koşacak!

Bütün bunları düşünüyorum ve anlıyorum ki, ben Strazburg’da son talebelik günlerimle beraber başıboş, avare, hür gençliği de bıraktım.

⁴⁸² Samet Ağaoğlu, *Strazburg Hatıraları*, s. 7.

Bu şehir kendim için, vatanım için hülya kurduğum son yer oldu ve şimdi hayatımın bir merhalesi daha günleri, geceleri, hikâye ve çehreleriyle geride kaldı.”⁴⁸³

Orada kaldığı yaklaşık iki sene boyunca hayatı ve insanları daha iyi tanımaya çalışan yazar; Strazburg günlerinin ruh ve kafasında büyük değişiklikler yaptığını, insani rekabetin ağır ıstırabını tadıp, dudaklarındaki mağrur tebessümün yerini düşünen bir çizgiye bırakıp, şehrin potasında kaynayıp piştiğini söyler.

C. GEZİ KİTABI

1. Sovyet Rusya İmparatorluğu

Samet Ağaoğlu'nun tek gezi kitabı olan bu eser, yazarın 1966 yılında Son Havadis gazetesinin maddi yardımıyla eşiyle birlikte yaptığı iki aylık Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gezisinin izlenimlerinden oluşmaktadır. On bin kilometresi otomobil, yirmi bin kilometresi uçakla yapılmış, dünyanın altıda biri büyüklüğündeki toprakları iki ay gibi kısa bir sürede dolaşmak yazara göre ancak kuşbakışı bir göz atmadır. Fakat “dikkatli bir gözle, hislerden uzak ölçülerle yapılmış kısa olmakla beraber geniş sahalar üzerinde dolaşmalar, bir memlekete hakim havayı en azından koklayabilme yolunu açar.”⁴⁸⁴

Rusya'nın toprakları ve üzerinde yaşayan insanlar, yüzyıllar boyu tarihimizin en canlı ve heyecanlı konularından olmuştur. Fakat bu konuda gerçek anlamda yeterince araştırma ve inceleme yapılmamış, daha çok buralara gelenlerin anlattıkları hikâyelerle yetinilmiştir. Bu sebeple, “bugün kafalarımızı parlak açık renklerden simsiyaha kadar değişik düşüncelerle dolduran bu diyarı gidip görmek ve ancak bundan sonra kesin bir inanca varmanın zorluğu karşısında hiç değilse belli noktalardan bazı gerçeklere yaklaşmak gerektiği”⁴⁸⁵ düşüncesi, yazarın bu gezisinin ana hedefi olmuştur.

Kitabın başında “Neden Sovyet Rusya İmparatorluğu?” diye soranlara yazar kısaca cevap verir.

⁴⁸³ a.g.e., s. 94.

⁴⁸⁴ Samet Ağaoğlu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, Baha Matb. İst. 1967, s. 11.

⁴⁸⁵ a.g.e., s. 12.

“Çünkü Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği gerçekte bir imparatorluktur. Topraklarının genişliği, hâkim bir milletin çevresinde toplanmış tâbî milletleri, kolonileri, ihtirasları, emelleriyle Roma’dan Rus Çarlığına kadar gelip geçmiş bütün imparatorluklara benzer. Onlardan ayrı tek rengi kendinden başka imparatorluk istememesi.”⁴⁸⁶

Samet Ağaoğlu yaptığı bu geziyle başta Türkiye olmak üzere bütün dünyaya ideal sistem olarak pompalanan sosyalizmin Sovyetler Birliği’nde nasıl sömürüye dönüştüğünü, özellikle Türk Cumhuriyetlerinde dil, din ve diğer kültürel alanlarda nasıl bir asimilasyon uygulandığını ortaya koymuştur. Yazardan önce Rusya’ya gidip de objektif bir değerlendirmenin olmadığı düşünülürse bu eserin önemi daha da artar.

Ermenistan sınırından başlayan bu gezi, yaklaşık iki ay sonra Kapıkule’den yapılan girişle son bulur. Yazar bu gezide Rusya Türklerinin durumu ile Rusya’nın komünizmle vaat ettiklerini ve bu vaatlerin ne derece gerçekleştiğine dikkati çeker. Gezdiği yerlerde en çok dikkat ettiği noktalar bunlardır. Örneğin Ermenistan ile Gürcistan’ın diline dokunulmayıp Türk Cumhuriyetlerine zorla Rusça’nın öğretilmesi, yine Ermeni ve Gürcü alfabelerine hiç dokunulmazken Türklerin kullandığı bütün alfabelerin Kiril alfabesiyle değiştirilmesi, Hristiyan unsurların milli özellikleri korunurken, Müslüman unsurların özellikle büyük şehirlerine Rus göçmenler yerleştirilerek milli ve manevi bütünlüklerin bozulmaya çalışılmasını rakamlarla verir. Bu nüfus yoğunluğu o dereceye gelir ki bütün Türk bölgelerindeki nüfus dağılımında Türk ve Müslüman unsur yüzde elliye bile ulaşamaz. Hep azınlık konumunda kalır.

Bunlardan başka yazar, Rusya’daki manevi durumu, fikir hürriyetini, sosyal sınıfları özellikle halk ve asil sınıfın durumuna da dikkatleri çeker. Dini reddeden ve sosyal hayattan kaldıran Rusya, onun yerine Lenin’in mezarını ziyaret etmeyi; adeta komünizm dininin yeni ibadeti yerine koymuştur. Yazar her gün on binlerce insanın Lenin mezarını zorla görmeye getirilmelerini komünizmle bir çelişki olarak yorumlar. Fikir hürriyetine gelince, sosyalizmden başka bir sistem tanımayan ve onu ideal olarak gören yazar ve sanatçılar bu çizginin dışına çıkamazlar. Aydınları yüksek ücretlerle

⁴⁸⁶ a.g.e., s. 10.

halktan ayıran ve siyasete de sokmayan Komünist Partisi, böylece aydın halk bütünleşmesini engelleyerek fikir alış verişine set çeker.

Rusya'da en çok dikkati çeken nokta, sosyal sınıflar ve bu sınıflar arasındaki uçurumdur. Yazar bu sınıfları şöyle isimlendirir: "Sovyet İmparatorluğunun asilleri şunlardır: Parti idarecileri, akademisyenler, büyük profesörler, büyük mühendisler, büyük sanatçılar, Sovyet kahramanı unvanını kazananlar, büyük romancılar ve şairler.

İmparatorluğun orta sınıfı: Mühendisler ve hükümetin yüksek memurları. İmparatorluğun aşağı sınıfı: Kolhozcular ve işçiler."⁴⁸⁷

Bunlardan başka Sovyet İmparatorluğu'nda propagandanın da çeşitli basın yayın organlarıyla, müzelerle, sanat dallarıyla yoğun bir şekilde yapıldığına dikkat çeken yazar, bu gezisi sırasında orada gördüğü olumlu gelişmeleri de yeri geldikçe anlatır ve düşüncelerini şöyle özetler:

"Bu gün Sovyetler Birliğinde uygulanan devlet ve sosyal sistem ne komünizm, ne sosyalizmdir. Komünizm olmadığını, ona hazırlık yaptıklarını kendileri de söylüyor. Hazırlık devresi dedikleri sistemin de sosyalizmle ilgisinin pek gevşek sayılabileceğini söylemek yanlış olmaz. Bugün Sovyetler Birliğinde uygulanan tek bir parti ve dar bir kadronun yönettiği, bütün iktisadi, sosyal ve kültürel çalışmaları yüzde yüz devletin elinde toplamış bir sistemden başka bir şey değil. Bu sisteme meselâ devlet kapitalizmi diyebiliriz. Ama sosyalizm asla! Bu günkü sistem sosyalizmin ana prensipleriyle açık çelişme halindedir.

Evvelâ emperyalist bir devlettir. Bu noktada sosyalizmin orta direği ile çarpışmakta. Fiilen birer koloni olan bir çok ülkeleri sözde müstakil devletler yaparak emperyalizmi örtmeğe çalışmış, fakat aradan geçen yarım yüzyıla yakın bir zamana rağmen bu ülkelerden koloni rengini silememiştir.

Sovyetler Birliği'nde insanlar devletin mankenleri seviyesine düşürülmüştür. Kendi fikir ve duygu, teşebbüs hürriyetleri ellerinden alınmış, iplerini yönetici kadronun sıkı sıkıya tuttuğu birer kukla haline getirilmek istenmiştir."⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ a.g.e., s. 76.

⁴⁸⁸ a.g.e., s. 174.

Düşüncelerini böylece ifade eden yazar, değerlendirmesini en son şu cümlelerle ifade eder:

“Halkımızı bir an önce belli bir refah seviyesine çıkaracak tedbirleri almakta geciktiğimiz nispette bunları zor yollarıyla getirecek rejimleri de canlandırmış olacağız. Bir halkın iktisâdi tâkati zayıf kaldıkça millet sevgisi, vatan ve hürriyet sevgisi gibi hisleri azalır, günün birinde: “Aman karnum doysun, sokaklarımda asayiş olsun, başımı sokacak bir evim bulunsun, ihtiyarlığımda kimseye muhtaç kalmadan, açlık korkusu duymadan yaşayayım da ne olursa olsun!” diyerek kendisine bunları kırbaç altında çalıştırarak, ağzını kapayarak getirecek rejime de, insanlara da kucağını açar.”⁴⁸⁹

Yazarın endişesini dile getirdiği bu fikirler maalesef Türkiye’de bir dönem etkili olmuş, insanları arasında sosyal adaleti, gelir dağılımındaki eşitliği sağlayamayan devlet, Rusya’daki rejime benzer bir rejimi isteyen ve bunun için sokağa dökülen binlerce insanı ile yıllarca mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bir anlamda yazarın öngörüsü gerçekleşmiştir.

Bu yazılar Son Havadis gazetesinde tefrika edildikten sonra, sosyalizme sempati duyan bir çok aydın tarafından Rusya’yı kötü anlattığı gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Rusya’yı görmeden, yalnızca yazılanları okuyarak tanıyan ve dünyanın cenneti olarak gören bu insanlar, burada anlatılan Rusya’nın gerçek yüzünü okuyunca, vaat ettikleri yalancı cennetlerinin sönmesinden dolayı duydukları hayal kırıklığını çeşitli suçlamaya yönelik tenkitlerle ifade etmişlerdir. Bunlardan en trajikomiği ise yazarın oğlu Tektaş’ın kardeşiyle birlikte kurdukları Ağaoğlu Yayınevinde, Rusya ve komünizmi iyi göstermiyor diye bu kitabı yayınlamamışlar, babaları da başka bir matbaada bastırmak zorunda kalmıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ a.g.e., s. 180.

⁴⁹⁰ Bu olay, 1998 yılında babasıyla ilgili olarak görüştüğümüz Tektaş Ağaoğlu tarafından anlatılmıştır.

D.SİYASİ ESERLERİ

1. Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri

1946 yılında çok partili hayata geçildikten sonra kurulan ve 1950-1960 yıllarında Türkiye'nin kaderinde etkili olan DP, 1960 askeri darbesiyle iktidardan indirilmiş, ağır bir şekilde mahkum edilmiştir. DP'nin düştüğü bu mahkumiyet yalnız hapse atılmakla kalmamış, basın yayın yoluyla, aleyhte çıkarılan kanunlarla top yekun bir savaş başlatılmıştır. İhtilâl sonrası gazetelere bakıldığında bu on yıllık dönemi toptan reddeden, iftiralarla suçlayan ve bu dönemin siyasi aktörlerini yargısız infaza tâbi tutup hayat hakkı bile tanımayan pek çok yalan habere rastlanmaktadır.

1964 yılında siyasi aften yararlanıp hapisten çıkan ve çeşitli siyasete girme girişimleri akim kalan yazarımız, bu yıldan sonra 1972 yılında bu kitabı yazıp yayınlamıştır. Bu kitapta Türk demokrasi tarihi özetle verilmekle beraber yazarın bir "halk hareketi" olarak gördüğü DP hareketinin temel felsefesi, halk nazarında gördüğü ilgi ve bunun nedenleri ile yapılanlardan rahatsız olup ancak ihtilâl bu halk hareketini iktidardan indirenlerin suçlamalarına cevap verilmektedir.

Yazar, önsözde kitabını yazma sebebini şöyle açıklar: "Bu kitap 1946'dan 1960 Mayısına kadar bir devri kapsayacak siyasi hatıralarıma bir giriş de sayılabilir. Türk milletinin tarihinde bu on dört yılın yeri büyüktür. Bu on dört yıl yalnız tek partili bir rejimden çok partili demokratik bir rejime geçiş devresi değil, ondan çok daha önemli olarak Türk milletinin yeni bir hüviyet, yeni bir kişilik alması kavgasının sahnesidir. Bu sahnenin perdesi nasıl açıldı, hiç değilse umûmî çizgileriyle ve gerçeklere dayanılarak tespit edilmediği taktirde birçok yanlış hükümlere varılabilir. Ben bu kitabımda kendimin de katıldığım büyük kavganın, Türk milletinin yeni bir hüviyet alması hamlesinin temel kaynağını yine kendi görüşlerime, kendi ölçülerime göre belirtmeğe çalıştım."⁴⁹¹

Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri kitabında yazar anlattıklarını şu başlıklar altında toplamıştır.

⁴⁹¹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, Baha Mat. İst. 1972.

1- DP'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bu bölümde Tanzimat'tan DP'nin kuruluşuna kadar geçen süre içinde Türk siyasi tarihi TCF ve SF girişimleri ayrıntılı olarak anlatılır ve baba Ahmet Ağaoğlu'nun SF'nin kapatılmasıyla ilgili görüşlerini anlattığı makalelerinden örnekler verilir. Sonra Atatürk döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan akımlar; sosyalizm, ırkçılık kavramları üzerinde durulur. DP'nin kuruluşunun nasıl düşünüldüğünün de anlatıldığı bu bölümde son olarak yükseliş sebepleri maddeler halinde şöyle sıralanır:

- a. Kuruluşundan itibaren içine sızan başka ideoloji sahiplerini temizlemesi.
- b. CHP tarafından yapılan baskılar.
- c. Parti yöneticileriyle grubun birliklerini korumaları.
- d. Parti yöneticilerinin gösterdikleri siyasi elastikiyet.
- e. Siyaset arenasının muhalefet cephesinde yeni insanların yer alması.
- f. CHP'ye karşı birlikte yürütülen çetin mücadele.

2- İki Lider: Bu başlık altında İsmet İnönü ile Celal Bayar uzun uzun anlatılır. Konuşmalardan örnekler verilerek hükümler pekiştirilir. Bu iki liderle yaşanmış bireysel ve ailesel hatıralar anlatılır.

3- Bazı Yüzler: Bu başlık, yazarın siyasi şahıslarla ilgili hatıralarını anlattığı portre – hatıra kitabı olan Aşına Yüzler'i hatırlatır. Onun bir nevi başlangıcı niteliğindedir. Bu bölümde kendisinden bahsedilen kişiler; Fevzi Çakmak, Rauf Orbay, Hamdullah Suphi, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar ve Ahmet Emin Yalman'dır.

4- Bir Soru: Bu bölümde "Demokrat Parti bir ihtilâl ile de olsa neden yıkıldı? Sebepleri neydi? Sorusuna cevap verilir. Daha çok askeri kaynaklarla ilgili bilgiler, yapılan yazışmalar, bu gücü harekete geçiren basın - yayın organları hakkındaki düşünceler anlatılır.

5- Son Söz: "Her insaflı okuyucunun kabul edeceğine inandığım samimilikle mümkün olduğu kadar objektif olmaya çalıştım."⁴⁹² sözleriyle başlayan bu bölümde yazar DP'nin on yıllık iktidarı sırasında yaptığı hizmetleri özetler ve kitabı şu cümlelerle noktalar:

⁴⁹² a.g.e., s. 230.

“Ya Türk milletinin olgunluğuna inanacağız ve iradesine karışmayacağız, ya bu millet henüz cahildir, olgun değildir, bâtılın esiridir diyerek o iddia ettiğimiz cehalet sona ererek olgunlaşınca kadar rejimi buna göre kuracağız. En iyi rejim gösterişten ibaret kaldığı zaman en fena rejim olur. Sivil - asker, memleket kaderine hakim aydınlarımız bu gerçeği unuttukları sürece bütün samimiyetlerine rağmen memlekete hayır değil, yalnız zarar getirmiş olurlar.”⁴⁹³

2. İki Parti Arasındaki Farklar

Hatırat kitabından çok Türkiye'nin demokratikleşme tarihinin anlatıldığı bu kitapta, yazar, Tanzimat'la başlayan Türk inkılâbının 1946 yılında çok partili hayata geçince yeni bir merhalesinin başladığını söyler. Yazara göre Türk inkılâbının uzun tarihi, iki büyük hedefe yürüyüş tarihidir. Bu hedeflerden birisi devletin kanunlaşması, diğeri de “milli hakimiyetin, milletin kendi kendisini idare etmesi prensibinin gerçekleşmesidir.”⁴⁹⁴

II. Meşrutiyetten sonra milletin gerçekleşmesini beklediği bu prensip; Balkan, Trablusgarp ve I. Dünya Savaşları nedeniyle gecikmiş, Milli Mücadelede hem dış istilaya, hem de içerdeki eski ruh ve zihniyete karşı hareket etmek zorunda kalmış ve Cumhuriyet bu şiddetin neticesi olarak doğmuştur. I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan fikir cereyanlarına karşı kendini korumak zorunluluğunu hisseden Cumhuriyet, bu prensiplerin gerçekleşmesini ertelemiştir.

Yazara göre II. Dünya Savaşı bir ideolojik harptir. Bu harpte demokratik zihniyet totaliter zihniyete mutlak galip geldikten sonra Türk inkılâbının hedeflerine yürüme ihtimali belirmiştir. Bu savaşta Almanya totaliter zihniyeti, Amerika ve diğer batılı ülkeler demokratik zihniyeti temsil etmektedirler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada esen demokrasi rüzgarları Türkiye'yi de etkilemiş, çok partili hayata geçiş ve DP'nin kurulması bu sayede mümkün olmuştur. Yazar, yukarıda belirttiği “milletin kendi kendini idare etme prensibi” ne ancak

⁴⁹³ a.g.e., s. 235.

⁴⁹⁴ Samet Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matb. Ank.1947, s. 14.

Demokrat Parti ile geçilebileceğini iddia eder. Ona göre CHP totaliter zihniyetin temsilcisidir ve harp sırasında Almanya'yı desteklemiştir.

Cumhuriyetten sonra kurulan CHP dışındaki ikinci parti kurma çabaları totaliter anlayışın gereği olarak akim bırakılmış, farklı seslerin çıkmasına tahammül edilememiştir. Yazara göre DP; "Evvela Türk inkılabının yeni bir merhalesine rehberlik eden ve memlekette yeni bir devrin, gerçek demokrasi, hür insan ve hür vatandaş devrinin açılması için mücadele eden bir inkılap partisidir."⁴⁹⁵

Tanzimat'tan sonraki her dönemde yapılan demokratikleşme çabalarını Demokrat Partinin ön hazırlığı olarak gören yazar, bu çabalarla DP. anlayışı arasında bir şekilde ortak noktalar bularak "DP'nin Menşeleri" başlığı altında demokratikleşme tarihimiz hakkında bilgi verir. Daha sonra bu düşüncelerini desteklemek için "Tüzüklerin Tetkiki" başlığı altında da CHP'nin tüzüğü ile DP'nin tüzüğünü karşılaştırır. Bundan sonra "Programların Tetkiki"ne geçen yazar, DP Cebeci Bucağı ile DP Genel Merkezinde yaptığı iki konferansın tam metnini vererek konuyu noktalar.

3. Kuva-Yı Milliye Ruhu

"Bu kitap, Millî Mücadele devrinin ne bir tarihi, ne bir destanıdır. Okuyanların onda bulacakları şimdi bize çok uzak kalan bir devrin bazı hatıralarıdır."⁴⁹⁶ cümlesiyle başlayan yazar, kitabına bu ismi vermesini de şöyle açıklar: "Millî istiklâl davasına atılmış olan Türk milletini bu dava devam ettiği süre, bu istiklâle inanan ve onu gerçekleştirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan bir ruh hâleti sarsıyordu. Bu ruh haletine "Kuvayı Milliye Ruhu" diyoruz."⁴⁹⁷

Bu eser Samet Ağaoğlu'nun 35 yaş gibi genç denilebilecek bir yaşta kaleme aldığı bir eserdir. Kitabın yazıldığı 1944 yılında art arda iki baskı birden yapmış, 1960'dan sonra da İstanbul'da Zafer, Ankara'da Adalet gazetelerinde tefrika edilmiş, son olarak yazarın kendi adıyla, çocuklarıyla birlikte kurduğu Ağaoğlu Yayınevinde üçüncü baskısı yapılmış ve yayınlandığı yıllardan itibaren çok okunmuş bir kitaptır.

⁴⁹⁵ a.g.e., s. 21.

⁴⁹⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınevi, İst. 1964, s. 23.

⁴⁹⁷ a.g.e., s. 37.

Birinci meclis yerini ikinci meclise bıraktığı zaman demokratik rejimin gereği olarak Mustafa Kemal Halk Partisi'ni kurmuş fakat Millî Mücadelenin karanlık günlerinde birer ümit ışığı olarak parlamış olan insanlar arasındaki şahsi ve fikri ayrılıkların yarattığı hissi kavgalar Meclis içindeki fikir cereyanlarının serbestçe konuşulmasını imkânsız hale getirmiştir. Bunun sonucunda iktidar karşısında muhalefeti temsil edecek başka partilerin kurulmasına tahammül edilemeyecek bir ortam doğmuştur. 1925'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1931'de kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinin başarısız olması ve çeşitli bahanelerle kapatılma sebebi budur. Bundan sonra memlekette tek parti rejimi hakim olmuş, merkezde içişleri bakanları parti genel sekreteri, illerde valiler, o ilin parti başkanı olmalarına kadar genişleyen yarı resmi bir hüviyet almıştır. Bu kitabın yayımlandığı 1944 yılında Türkiye'de hakim olan rejim budur.

Yazar, bu görüntüden duyduğu rahatsızlığı, çeşitli fikir ayrılıklarına rağmen Millî Mücadele konusunda hem fikir olup bu mücadelenin kazanılmasında en etkili faktör olan I. Meclis'i nazara vererek, o ruhun tekrar canlanmasını ve gençliğin o ruha sahip çıkmasını ister. Çünkü o ruh tekrar doğduğunda mecliste çeşitli fikir cereyanları temsil edilebilecek, muhalefet sesini duyurabilecektir. Bu düşüncelerin ifadesinde, 1931'de Strazburg'dan döndüğü zaman babasının da içinde bulunduğu Serbest Fırka macerasını babasının şahsında bizzat yaşamasının ve tüm ailenin uğradığı mağduriyetin de etkisi bulunduğu düşünülebilirse de, hem babasının hem de yazarın siyasi mücadelesinde insan hak ve hürriyetine sahip çıkmaları bu ihtimali geçersiz kılmaktadır. Nitekim kitabın yayımlanmasından iki yıl sonra Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş, yazarın arzusu geç de olsa yerine gelmiştir.

Büyük bölümünün meclis kayıtlarından oluşan kitapta, yazar, I. Büyük Millet Meclisi'ni över ve bu devri, tarihte başka bir örneğine rastlanmayan bir meclis diktatörlüğü devri olarak vasıflandırılır. Ona göre bu meclisin gerek devlet, gerekse halk için veremeyeceği bir karar yoktur.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin başarısının sırrını; "En büyük felaket karşısında en büyük sükûnet, en ağır darbelere en şiddetli dayanma, millet ve vatani yalnız

Sevr'den değil, istiklâlini kisan bütün bağlardan kurtarmak⁴⁹⁸ olarak gören yazara göre "I. BMM bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri kendi çevresinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve inançlar bu mecliste her gün çarpışmak, kâh biri, kâh diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti. Okul ve medrese çarpışması vardı, yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı, Cumhuriyetçilik ve saltanatçılık çarpışması vardı. Türkçülük ve Osmancılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı."⁴⁹⁹

Hissedilmiş bulunan bir zaruretin ilhamından doğduğu ifade edilen bu eser Osmanlı Mebusun Meclisi'nin Son oturumu, Diktatör Bir Meclis, Bir Devlet Nasıl Kurulur, Hakimiyet Milletindir, Mağlubiyetlerden Zaferlere, Meclisin Murakabe ve Kontrolü, Mücadele, Bazı Yüzler ve Büyük Meclis Dağlıyor diye adlandırılan bölümlere ayrılmış ve böylece incelenmiştir. 246 sayfa olan eserin büyük bölümü meclis tutanaklarından oluşmaktadır.

E. MAKALELERİ

Samet Ağaoğlu'nun yayınlanmış hikâye, hatıra, gezi, inceleme ve siyasi konulu eserlerinden başka, dergilerde kalmış ve çeşitli konularda yazılmış birçok edebî tenkit, siyasî ve bilimsel makaleleri ile işletme ve ekonomiyle ilgili inceleme yazıları vardır.

Eserlerinde yer almayan ve sayıları yüze yakın olan bu yazılar, daha çok devrin siyasi ve ekonomik konularıyla ilgilidir. Bunun yanında az da olsa tenkit ve güncel yazılar da mevcuttur.

Burada yazarın dergilerde kalmış yazıları kendi içinde "Tenkit Yazıları", "Serbest, Aktüel ve Fikir Yazıları", ile "Ekonomi ve İş Dünyası İle İlgili Yazıları" başlıkları altında incelenmiştir. Bununla, yazarın edebî ve fikrî yapısı hakkında daha doğru bilgi ve hükümlere ulaşmak mümkün olacaktır.

⁴⁹⁸ a.g.e., s. 101.

⁴⁹⁹ a.g.e., s. 45.

1. Tenkit Yazıları

Yazarın bu başlık altında incelenebilecek toplam yedi yazısı vardır. Bunlar yayınlanma sırasına göre; “Kendini Peygamber Zanneden Adam”⁵⁰⁰ “Matmazel Noralya’nın Koltuğu”⁵⁰¹, “Sinekli Bakkal”⁵⁰², “Fahim Bey ve Biz”⁵⁰³, “Bir Piyes ve Tenkitleri”⁵⁰⁴ ve “Bizim Köy”⁵⁰⁵dür. Bunlardan başka Tanin’de yayımlanan “Eski Maliye Nazırı Cavit Bey’in Hatıraları”⁵⁰⁶ adlı tefrika hakkında da tanıtıcı bir değerlendirme yer almaktadır.

Bu tanıtma yazısında yazar hatırayı okuyanların Osmanlı İmparatorluğunu idare edenlerin ne derece ihtiraslı olduklarını, büyük makamlara birden bire gelmiş adamların millet aleyhindeki hükümlerinin neler olduğunu, kendinden başka kimseyi beğenmeyen bir devlet adamının ruh halini, yabancı ülkelerin büyük elçileriyle birlikte Türk milleti aleyhine nasıl kararlar verdiğini ve Türk milletinin büyük bir iyi niyetle başa geçirdiği bir kısım devlet adamları hakkında ne kadar yanıldığını anlayacaklarını ifade eder.

Daha siyasete girmediği fakat kesinlikle girmeyi düşündüğü 1943 yılında kötü politikacılar ve onların tuttukları hatıra defterleri hakkındaki “İçlerinin bütün kirli ihtirası ancak küçük hatıra defterlerinin temiz sayfalarını kirleten politikacılar daima kendi kendilerini ele vermişlerdir”⁵⁰⁷ sözleri, yazarın siyasi hayatı ve bu hayatı yansıtan fikir ve görüşlerinin yer aldığı hatıra kitapları hakkında bize bir fikir vermektedir.

Yazar, bu hatıralarıyla Cavit Bey’in halkın gözünde gerçekten öldüğünü belirtirken, yayıncıyı, buna sebep olduğu için kutlar. Bu tür hatıraların önemine değinen yazar, sözlerini şöyle noktalar:

“Bana öyle geliyor ki İttihatçı büyüklerin ruhu, aralarına giren bu arkadaşın ruhunu şimdi öteki dünyada yakalayacak ve şöyle diyecekler: “Biz seni aramıza milletin değişik unsurları arasındaki farklara nihayet vermek için almıştık. Bir hariciye nazırı

⁵⁰⁰ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], “Kendini Peygamber Zanneden Adam”, Hep Gençlik, S.2, Nisan 1930, s. 19.

⁵⁰¹ Samet Ağaoğlu, “Matmazel Noralya’nın Koltuğu”, Şadırvan, C.1, S.17, 1949 ss. 10-11, 13.

⁵⁰² Samet Ağaoğlu, “Sinekli Bakkal”, Yücel, C.15, S.85-87., Mart-Mayıs 1942, ss. 5-9.

⁵⁰³ Samet Ağaoğlu, “Fahim Bey ve Biz”, Millet, S.18, İst.1943, ss. 182-184.

⁵⁰⁴ Samet Ağaoğlu, “Bir Piyes ve Tenkitleri”, Şadırvan, C.1, S.5, 1949, s. 10.

⁵⁰⁵ Samet Ağaoğlu, “Bizim Köy”, Varlık, S.358, Mayıs 1950, s. 7.

⁵⁰⁶ Samet Ağaoğlu, “Eski Maliye Nazırı Cavit Bey’in Hatıraları”, Millet, S.19, 1943, ss. 225-226.

⁵⁰⁷ Samet Ağaoğlu, a.g.d. s. 226.

Noğradonkyan ile bir Maliye Nazırı Cavit'i firkada, kabinede yan yana oturtarak "İttihadı Anasır" yapmaya çalışmıştık. Meğer sen yüzümüze başka türlü söylüyor, arkadan başka türlü düşünüyormuşsun. Allah en yakın dostundan razı olsun! Bu düşüncelerini aradan otuz sene geçtikten sonra şimdi dünyada yaşayanlara açmakla bilmeyerek de olsa, bize oynadığın oyunun intikamını almış oluyor ve senin herhangi bir haksızlığa uğradığın hakkında birkaç kimseden kalmış olabilecek zannı da tamamıyla temizleyerek büyük adaletin tecellisini bir daha göstermiş bulunuyor."⁵⁰⁸

Samet Ağaoğlu'nun Hukuk Fakültesi son sınıfta arkadaşları ile beraber çıkardıkları Hep Gençlik dergisinde çıkan ve yazarın ilk ciddi yazılarından birisi olan bu "Kendini Peygamber Zanneden Adam"⁵⁰⁹ isimli tenkit yazısı, İstanbul'u sapıklıkların yuvası bir şehir gibi gösteren Yakup Kadri'nin "Sodom ve Gomore" romanı üzerine yazılmıştır. Eserden ziyade yazarın tenkit edildiği yazıda, Yakup Kadri'nin kendini peygamber sanıp, peşine takılan pek çok insanı iğfal ettiği, yazdığı Nur Baba vb. eserlerle foyasının anlaşılıp insanların onu yalnız bıraktıkları, bunun üzerine de onun doğduğu şehri Sodom ve Gomore'ye benzetip o şehirden ve içinde yaşayan insanlardan intikam almak istediği belirtilir. Yazı şöyle biter:

"O, bir peygamber değildi. Çünkü hiçbir peygamber kendi doğduğu şehri böyle tahkir etmemişti. Ne Muhammet Mekke'yi, ne İsa Kudüs'ü, ne Musa Menfis'i...

Ve ben Sodom ve Gomore'nin Lût'uyum.

Kollarını açtı ve kendisini peygamber zanneden adam Sodom ve Gomore sandığı şehre doğru atıldı. Heyhat! Ne o bir peygamber ve ne bir Lût idi, ne de o şehir Sodom ve Gomore...

Bunun içindir ki tarih bu sefer aksini kaydetti, şehir yaşadı, peygamber öldü."⁵¹⁰

Tevfik Fikret'in "Sis" şiirine tepki olarak Yahya Kemal tarafından yazılan "Siste Söyleniş" şiirini hatırlatan bu yazıya Yakup Kadri uzun bir cevap vermiş, konu böylece tatlıya bağlanmıştır. Bunun üzerine Faruk Nafiz Çamlıbel "Değersiz İşler" isimli bir yazısında Yakup Kadri'ye sataştıkları için bunları başkalarının şöhretlerini Roma'nın

⁵⁰⁸ Samet Ağaoğlu, a.g.d. ss. 225-226.

⁵⁰⁹ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], Hep Gençlik., s. 19.

⁵¹⁰ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], Hep Gençlik, s. 19.

heykellerini baltalayan Barbarlar gibi yıkmak istemekle ve başkalarının omuzlarına bir sincap çevikliğiyle tırmanarak kendilerini göstermeğe çalışmakla ittiham eder. Buna karşılık yazar bunun asılsız olduğunu belirtip şöyle der:

“Biz Üstüva iklimlerinin yaş topraklarında sinsi sinsi dolaşan, birden zehirli dişlerini düşmanlarına batıran yılanlar mıyız? Yoksa biz sevmediğimiz, beğenmediğimiz kimselerin şöhretlerinden istifade ettikten sonra leş görmüş sırtlanlar gibi sırtacak kadar cebin miyiz? O halde bu acı ve hakaretli makaleye sebep ne? Kendini Peygamber Zanneden Adam’ı, Faruk Nafiz Bey’in, her şeyde ve daima yaptıkları gibi, okumadıklarını kuvvetle zannediyoruz.”⁵¹¹

Yazarın üzerinde düşünüp tenkit ettiği ilk eser, baba dostu Peyami Safa’nın Matmazel Noralya’nın Koltuğu isimli romanıdır. Romanı her gün 5 - 6 sayfa okuyarak ancak bitirebildiğini söyler ve öncelikle kurgu ve teknik olarak kusurlu bulur. Onu romandan çok “kah bir psikanaliz etüdü, kah yalnızca bir takım ruh haletlerine sahip insanları anlatan bir müşahede raporu, bir çok defa da Peyami Safa’nın bizzat kendisi tarafından kendisine takdim edilen bir konferansı”⁵¹² gibi görür.

Roman kahramanı Ferit için Dostoyevski’nin Suç ve Ceza’sındaki Raskolnikof’a benzetmek isterken şahsiyetsiz bir manken ortaya çıkmıştır, diyerek kahramanın şahsiyetini de tenkit eder. Kahramanlar arasındaki olması gereken ruhî yakınlığın da kurulamamış olduğunu söyleyen yazar, romanla ilgili olarak “Peyami Safa’nın bu romanı kendisinin psikanaliz ve psikoloji sahalarında ki bilgilerini ortaya koymak maksadıyla, genç bir üniversite talebesinin üzerinde yapılan bir haftalık bir tecrübenin müşahedelerinden ibarettir”⁵¹³ der.

Romanda en başarılı karakter olarak Matmazel Noralya’yı gören yazar, romandaki aksaklıkların sebebinin belki de bu şahsın daha iyi görünmesini sağlamak olduğunu düşünür. Bu son hükmünde açık bir takdir olmakla beraber gizli bir istihza vardır. Romanı psikolojik özelliklerine göre şahıs kadrosu ve vakasını da inceleyen yazar, bu türde yabana atılmaz bir münekkit olduğunu göstermiştir.

⁵¹¹ Adnan Sacid [Samet Ağaoğlu], Hep Gençlik, s. 36.

⁵¹² Samet Ağaoğlu, “Matmazel Noralya’nın Koltuğu”, Şadırvan, C.1, S.17, 1949 s. 10.

⁵¹³ a.g.d., s. 11.

Yazarın uzun bir değerlendirme yaptığı başka bir tenkit yazısı da, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ilk defa tertip edilen “En iyi roman” ödülünü alan Halide Edip Adıvar’ın Sinekli Bakkal romanıdır. Ağaoğlu bu romanı “esere dönük tenkit” metoduna göre incelemiştir.

Yazının başında kainatın yaratılmasıyla sanat arasında manevi bir ilgi kurulur. Buna göre, “Bütün kainat canlı ve cansız büyük bir halkın tezahüründen ibarettir. İnsanlar ve bütün maddeler birer gölgeden ve hayalden ibarettirler ve bu gölge ve hayaller Hâlikın bir anını dolduran vakaları teşkil ederler.

Bu hakikate sanat ve mistik ile varılabilir. Garbın sanatı ve mistiği mudildir ve fikrin eseridir. Mesela Garp musikisi muazzam bir ses mimarisinden ibarettir. Şarkın sanat ve mistiği ise açık, saftır ve kalbin mahsulüdür.”⁵¹⁴

Batının sanatıyla Doğunun sanatı arasında böyle bir kıyaslama yapan yazar, bu iki sanatın ancak mistisizm ile birbirine yaklaşabileceğini ve böylece büyük idealin gerçekleşebileceğini söyler.

Roman yazarının diğer romanlarında olduğu gibi Sinekli Bakkal’da da kahraman olarak bir kadını seçtiğini, diğer şahısların onun şahsiyetini ortaya çıkarmak için romana konduğunu belirten yazar, erkek kahramanların verilişini başarılı bulmaz. Eserin okunup bittiğinde, okuyucunun zihninde cevabını bulamadığı pek çok soruların oluşacağını, bunun da yazarın sathi bir nazarla eserini yazdığını belirten Ağaoğlu, Rabia’nın etrafındaki erkekleri nasıl kendine meftun ettiğinin sırrını da anlayamaz. Bu özelliklerinden dolayı romanı “büyük bir çerçeve içinde yarım kalmış, taslak halinde bir resim”⁵¹⁵ e benzetir.

Samet Ağaoğlu diğer tenkit yazılarında olduğu gibi burada da romanı ve yazarını Dostoyevski ile kıyaslar. Dostoyevski’nin “Suç ve Ceza “ ile “Karamozof Kardeşler” de konu ile ilgisiz olay ve vakalarla dolu sayfalar olduğunu belirten yazar, 299 sayfalık Sinekli Bakkal’ın hangi mecburiyetten dolayı aynı özelliği gösterdiğini sorar. “Devirlerin psikolojisi, bir çok şahsiyetlerin hayatlarıyla anlatılmak istenmiş ve bunda

⁵¹⁴ Samet Ağaoğlu, “Sinekli Bakkal”, Yücel, C.15, S.85-87., Mart-Mayıs 1942, s. 5.

⁵¹⁵ a.g.d., s. 8.

muvaffak olunamamıştır.”⁵¹⁶ diyen yazar, bunun sebebini Halide Edip’in bütün romanlarında bizzat kendisini kahraman olarak görmesinde bulur.

Son olarak Sinekli Bakkal’ı: “Fahim Bey ve Biz” romanı ile kıyaslayan yazar, Abdülhak Şinasi Hisar’ın Fahim Bey’i masanın üstüne koyup dört tarafından bakarak en ince ayrıntılarına kadar anlattığını, bunu yaparken kendisinin kahramandan uzak durmaya muvaffak olduğunu, bu yüzden Fahim Bey diye bir tipin artık edebiyatımıza mal olduğunu söyler ve Sinekli Bakkal’da böyle bir şahsiyet resminin çizilmemiş olduğunu belirtir.

Bu ödülün neden Halide Edip’e verildiğini de soran yazar cevabını şöyle verir: “Halide Edip yalnız bir romancı değil, bizzat bir roman kahramanıdır ve bu kahraman kendisini yaratmıştır. Elbette böyle manevi bir mükâfata böyle bir eser layıktır.”⁵¹⁷

Samet Ağaoğlu’nun eser tenkitinden ziyade roman ve Türk romanı hakkındaki görüşlerini anlattığı bir yazı da, Fahim Bey ve Biz romanı üzerine yazılmış olan tenkit yazısıdır. Yazar burada; “Bir sanat eseri hakkında hüküm verirken başka dillerin, başka görüşlerin yardımını daima ikinci planda tutmak ve daha önce bu eserin kendi üzerimizdeki tesirlerini ölçmek icap eder”⁵¹⁸ diyerek eserin kendisinde yaptığı tesire göre hüküm verildiğini söyler.

Ulus gazetesinden bir yazarın Dostoyevski’nin eserlerini sıkıcı bulduğunu söylemesi üzerine bir eserin okuyanlar tarafından beğenilip beğenilmemesinin romanın değerlendirme ölçüsü olmayacağını belirtir. Çünkü “Öyle mevzular vardır ki bunlar üzerinde yazılan kitaplar herkesçe kapışılarak okunur. Mesela şehvânî hayatımızı anlatan açık bir eser, en çok okunandır. Halbuki bu eser, üslubundan tutun, anlattığı hadiselerin adiliğine kadar tam bir hiç olabilir.”⁵¹⁹

Bundan sonra roman türü ve Türk romanı ile ilgili görüşlerini ortaya koyan yazarın, bu uzun ve değerli düşüncelerinin bilinmesinde fayda mülâhaza edip buraya aynen alıyoruz:

⁵¹⁶ a.g.d., s. 8.

⁵¹⁷ a.g.d., s. 11.

⁵¹⁸ Samet Ağaoğlu, “Fahim Bey ve Biz”, Millet, S.18, İst.1943, s. 182.

⁵¹⁹ a.g.d., s. 183.

“Bundan başka romanda bize anlatılan hadiselerin, insanların, bizi ilgilendirmesi icab eder. Bu hadiselerde, bu insanlarda bizim için varlığı mümkün olan hatlar bulunmaktadır. Aşk, hasret, kin, haset, iyilik, fenalık, hülâsa bir insanın hayatında gördüğü, tanıdığı bütün insanî oluşlar romanın tek değişmez mevzuudur. Roman bizi bu insanla ilgili hadiselerle karşı karşıya getirmektedir. Bu getiriş ne kadar gerçek ise roman o kadar muvaffaktır.

“Fahim Bey ve Biz”, okuyanları, yadırgamadan, sanki çoktan beri bildiğimiz bir yüzmüş gibi bir adamın karşısına çıkarıyor. Bu adam yani “Fahim Bey”, bir heykeltıraşa, bir ressama model olabilir. O artık bizim aramızdadır. Her birimizle ayrı ayrı konuşmakta ve dertleşmektedir.

Tabiat ve temayüllerini, yüzlerini ve biçimlerini, kusur ve meziyetlerini bildiğim, böyle muhayyileden doğmuş birkaç insan arasına “Fahim Bey”de katıldı. Onu, Raskolnikof, Karamazof Kardeşler, Anna Karanin, Prens Mujkin, Goryo Baba, Donkişot ve diğerleri arasında görüyorum. Kıyafetleri, duruşları, heyecanları, inanışları, görüşleri ayrı ayrı olan bu insanlar, ruhumuzun sonsuz cephelerinden birisini temsil etmektedir.

Romanlarımızda, bize katılmış başka insanlar da vardır. “Aşk-ı Memnû”dan kalan Beşir; “Mavi ve Siyah”tan kalan Ahmet Cemil gibi. Bunlar da bütün varlıkları ile aşına çehreler olarak aramızda yaşamaktadır. Bunun içindir ki ben ne “Fahim Bey ve Biz”i Türk edebiyatının tek romanı sayıyorum, ne de bazı münekkitlerimiz gibi bizde roman olmadığını iddia ediyorum. Bizde yazılmış olan romanların epeyce bir kısmı büyük, dünya ölçüsündeki şöhretlerin imzalarını atmaktan çekinmeyecekleri kadar muvaffaktır. Halit Ziya Uşaklıgil’in Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserleri başka dillere bütün derinlikleri ile tercüme edilebilselerdi bu görüşümüzde ne kadar haklı olduğumuz anlaşılırdı.

Roman insanı anlatan bir eserdir. İnsanın ruh yapılışını, insanın maceralarını yine insanlara hikâye eder. Romancı insanı en derin noktalarına kadar meydana çıkardığı nispette muvaffaktır. Bunun içindir ki romancı, büyük bir bilgi sahibi kimsedir. İnsanı ve insanın yaratılışını derinden bilen kimsedir. Bizim romancılarımız da bu insan bilgisindeki ilerleyişleri nispetinde iyi eserler vermiştir. Halit Ziya, Hüseyin Rahmi ve

Abdülhak Şinasi: Birinciler birçok eserleri ile, ikincisi tek eseriyle insanı ne kadar derinden tanıdıklarını göstermişlerdir. Eğer Yakup Kadri’de, Halide Edip’te, Reşat Nuri’de, Halit Ziya, Abdülhak Şinasi, Hüseyin Rahmi’nin inebildiği derinliğe rast gelmiyorsak, bu en başta bu romancıların insan bilgisindeki kifayetsizliği ile izah edilebilir.

Bilmem ki burada insanı bilmekten neyi kastettiğimi anlatmaya lüzum var mı? Her şeyden evvel varlığın büyük hadisesi olarak kabul etmek suretiyle başlayan bilgiyi kastediyorum. İnsana inanmayan, insanın büyük varlığın merkezi olduğunu kabul etmeyen, insanı kendi kendisine hâkim bir kudrette düşünmeyen bir kimsede, insanı bilmek imkânı yoktur.

Bir roman gösterilemez ki o, insandan bahsetmesin, eşyayı, hayvanları insana benzetmeden mevzû yaparak muvaffak olmuş bulunsun. Romancı insanı anlatan bir kimse olduğuna göre her şeyden evvel insan üzerinde, insanın geçirdiği değişiklik üzerinde, yaratıcılığı üzerinde derin bir bilgi sahibi olmağa mecburdur.

İşte burada Abdülhak Şinasi’nin “Fahim Bey”i yaratırken neden muvaffak olduğunu: Yakup Kadri’nin, Reşat Nuri’nin Halide Edip’in kahramanlarının ise daima silik, eksik kaldığını izah etmiş bulunuyoruz. Abdülhak Şinasi “Fahim Bey”in arkasından yürümüş, onun hareketlerine, onun temayüllerine, onun iç ve dış âlemine bağlı kalmıştır. Muharrir eserinde yalnız bir müşahittir. Dikkatle bakıyor, Fahim Bey’in elbiselerinden, saçının renginden ruhunun en derin, en karışık kısımlarına kadar sokulmağa çalışıyor. Buna muvaffak olmak için yoruluyor; fakat sabırla işine devam ediyor.

Yakup Kadri, Reşat Nuri, Halide Edip ise daima kahramanlarını kendilerine tâbî kılmışlar, onların boyunlarına bir ip geçirerek kendi peşlerinden, kendi hayat yollarından sürükleyip götürmüşler. “Çalı Kuşu”, “Zeyno”, “Doktor Hikmet” Reşat Nuri’siz, Halide Edip’siz, Yakup Kadri’siz yokturlar.

Fakat Abdülhak Şinasi bizzat “Fahim Bey” tarafından çekilmiştir. “Fahim Bey” kendisini yaratanın boynuna bir ip geçirerek onu arkasından koşturmuştur. Abdülhak Şinasi olmadan da bir “Fahim Bey” vardır.

Namık Kemal'den başlayarak bugüne kadar gelen romancılarımızdan insan bilgisinde en ileri gidenleri Halit Ziya ve Abdülhak Şinasi oldu. Onları bu mertebeye getiren sebep nedir

Bu, yine insan bilgisi ile ilgili olarak bir hareket noktası meselesidir. Halit Ziya ve Abdülhak Şinasi, kafalarında evvelden mevcut bir fikir ve tez etrafında, bir takım hadiseler, insanlar düşünmediler. Bir politikacı, bir terbiyeci, bir sosyolog olarak roman yazmağa başlamadılar. Buna mukabil, bir hadisenin bir ruh haletinin sebepleri üzerinde durdular, bu sebepleri aradılar ve bulduklarını yazdılar. "Fahim Bey" günün birinde şu veya bu sebeple Abdülhak Şinasi'nin kafasında bir sual yaratan bir hadisenin doğurduğu adamdır. İşte o günden sonra muharrir "Fahim Bey"ın arkasındadır. Müşahede edecek, izah edecek, tezatları bulacak, düzeltmeye çalışacak, muvaffak olamazsa olduğu gibi bırakacak, hülasa bir matematik meselesi çözer gibi bu insanı incelemeye koyulacaktır.

"Fahim Bey ve Biz"i Türk edebiyat tarihi içinde tetkik edersek bizde Fuzûlî'den beri başlayarak değişik sebeplerle daima yarım kalmış olan bu insan mevzuu etrafında en yüksek dereceye çıkmış bir eser olduğuna hükmetmek mümkündür.

Fuzûlî, Leylâ ve Mecnun'unda insan ruhunun derinliklerine girmek istemiştir. Sonra bu gayreti Naîmâ gibi tarihçilerde ve Şeyh Galip gibi şairlerde görüyoruz. Fakat bu gayret derinleşmemiş ve insan, Türk edebiyatının en kısır mevzuu olmuştur.

Namık Kemal ile başlayan roman, Halit Ziya'nın eserlerinde birdenbire ileri bir seviyeye çıkıyor ve Halit Ziya romanlarında insanı tetkikte, tahlilde büyük bir kabiliyet gösteriyor. Eğer bu hamle devam edebilseydi, "Fahim Bey ve Biz" gelinceye kadar Halit Ziya'dan çok daha ileri romancılarımız olabilecekti. Fakat kabul etmek lazımdır ki birbiri arkasından gelen inkılaplar ve sosyal hercümerçler bizde bir çok şey gibi romancı yetişmesine de mani oldu. "Fahim Bey ve Biz"e, aldığı bu yüksek yeri en çok, romancılığımızın içinde bulunduğu bu durum vermiş bulunuyor.

Beni de dostları arasında saymak lütfunda bulunan Abdülhak Şinasi'ye, Fahim Bey'in yaratıcı tarafından görülememiş daha bir çok tarafları olduğunu söylediğim

zaman, “kusur benim değil, dedi, yine Fahim Bey’indir, daha bütün sırrını bana vermedi, peşindeyim.”⁵²⁰

Arkadaşı Ahmet Muhip Dranas’ın “O Böyle İstemezdi” adlı piyesini ele alan yazar, bu piyesin oynanmasından sonra bütün tiyatro eleştirmenleri tarafından adeta söz birliği edilmişçesine başarısız bulunduğu söylenişine kızar. Kendisinin tiyatro eleştirmeni olmadığını, onun için eserin tiyatro tekniği, sahneye konuluş tarzı, seyirciler üzerindeki etkisini araştırmadığını, buna karşılık eserin edebiyat ve sanatımızın geniş nispette mahrum olduğu insandan ve insan hayatına hakim renk ve seslerden oluştuğunu söyleyen yazar, “bu eserin Türk sanat tarihinde bir merhalenin başlangıcı sayılabileceğini”⁵²¹ belirtir.

Matmazel Noralya’nın Koltuğu’ndaki Ferit’i Raskolnikof’a benzetip onunla kıyaslarken, bu piyesteki Emin, Hayriye ve Bülent tiplerini Dostoyevski’nin “Aptal” romandaki Prens Muşkin, Nastasya ve Mujkin’e benzetir. Bunların onlardan farkı yerli özellikler göstermesidir.

Edebi eserlerde kahramanların ruhi özellikleriyle fiziki özelliklerinin en azından bir fikir verebilecek kadar uyum içinde olması gerektiğini belirtirken, bu piyesteki Bülent ve Hayriye’nin bu özelliklerden mahrum olduğunu ifade eder.

Kusurları ne olursa olsun, Ahmet Muhip’in bu eseri, bizde büyük esere doğru açılmış bir kapıdır” deyip yazar bu yazıyı .noktalar.

Eserin taktir edilmeyen başarısından çok eski dostuna bir vefa borcu niyetiyle yazılmış olan bu tenkit yazısı, tiyatro camiasında fazla etkili olamamıştır.

Mahmut Makal’ın genç bir köy öğretmeniyken yazmış olduğu Bizim Köy isimli eseri de değerlendiren yazar, eserde anlatılan Anadolu tasvirine inanmayanları tenkit eder ve 1946 - 1950 yıllarında karış karış gezdiği Anadolu’nun, bu eserde anlatılanlardan çok daha beter olduğunu ifade eder.

Bu eserle beraber edebiyatımızda yeni bir merhalenin başlayacağını, bunun da “hakiki, her türlü mübalağa ve şahsi telakkilerle mahiyeti değişmemiş bir realizmin

⁵²⁰ a.g.d., ss. 183-184.

⁵²¹ Samet Ağaoğlu, “Bir Piyas ve Tenkitleri”, Şadırvan, C.1, S.5, 1949, s.10.

hakim olduğu edebiyat merhalesi”⁵²² olduğunu söyleyen yazar, Mahmut Makal’ın bize Anadolu insanının dış görünüşünü anlattığını, şimdi ise sıranın Anadolu insanının iç alemine girmeye geldiğini, bu güne kadar giremeyişimizin tek sebebinin kalıbın tam oturtulmamış olmasından kaynaklandığını belirtir. Son olarak yazara dille ilgili şu hatırlatmada bulunur:

Temiz ve çekici lisanını birtakım yapmacıklarla bozmaktadır. Failleri cümlelerin sonuna getirmek gibi, ancak ara sıra kullanıldığı zaman bir üslup değişikliği sayılabilecek bazı oyunları o kadar çok ve laubali bir tarzda karşımıza çıkıyor ki, insan bu oyunları lisanımıza sokmuş olan o muhterem hocalara haklı bir iğbirar duyuyor. Bir zamanlar Sait Faik de kendisini bu dalgaya kaptırmıştı. Çok şükür, hem dalgadan, hem unutulmak tehlikesinden kurtuldu.”⁵²³

İddialı olmamasına rağmen yapmış olduğu eser tenkitlerinde Samet Ağaoğlu’nun en çok üzerinde durduğu nokta, Türkiye’de yazılmış olan edebi eserlerin en büyük eksiğinin insan ruhunun derinliklerine inememeleri olduğudur. Yazar, bu düşüncesini dile getirdiği bütün yazılarında, ele aldığı eserleri Dostoyevski’nin roman kahramanlarıyla karşılaştırır. Bunda Ağaoğlu’nun gençlik yıllarından itibaren devamlı okuduğu dünyaca ünlü Rus yazarının etkisi olmakla beraber, birçok edebiyatçının bu konuda hemfikir olmaları da etkili olmuştur. Gerçekten Türk edebiyatında bugün bütün dünyaca okunan bir romanın olmamasının sebebi, Türk romanına insanın, özellikle insan ruhunun bütün ideolojilerden arınmış olarak girememesidir.

Yazarın burada tenkit ettiği bir nokta da, Türk edebiyatında insan psikolojisini ele alan eserlerin, eleştirmenler tarafından başarısız bulunmasıdır. Özellikle “Fahim Bey ve Biz” ile Ahmet Muhip Dranas’ın “O Böyle İstemezdi” adlı eserlerinin insanı ele alıp tahlil etmesine rağmen yeterli beğeniyi kazanamamış olmalarını da bu bakımdan tenkit eder.

Yine yazar, bir edebi eserin çok okunmasının onun başarılı olmasının bir ölçütü gibi görülmesini de tenkit eder ve maalesef Türk romanını eleştirenlerin böyle düşündüğünü belirtir. Samet Ağaoğlu bütün bu iddiaları ortaya atarken kendisini bir

⁵²² Samet Ağaoğlu, “Bizim Köy”, Varlık, S.358, Mayıs 1950, s. 7.

⁵²³ a.g.d., s. 7.

edebiyat eleştirmeni olarak değil, edebiyata gönül vermiş bir amatör olarak görür ve herhangi bir hüküm vermez.

2. Aktüel Yazıları

Samet Ağaoğlu'nun edebî özellik gösteren tenkit yazılarıyla beraber makalelerinin büyük çoğunluğunu güncel konularla ilgili yazılarıyla fikir yazıları oluşturur. Derinliği olmayan bu yazıların çoğu, yazarın o konudaki yaklaşımını göstermesinin dışında fazla bir önemi yoktur. Bununla beraber orijinal görüşlerin yer aldığı ciddi makalelere de rastlanmaktadır.

Bu bölümde önce yazarın serbest olarak kaleme aldığı güncel yazıları tahlil edilecek daha sonra fikir ağırlıklı makalelerine yer verilecektir.

Samet Ağaoğlu'nun yazılarında değindiği konuların en başında Anadolu gelir. Tenkit yazılarında geçen Mahmut Makal'ın "Bizim Köy" isimli kitabını değerlendirirken de söylediği gibi siyasete girip meclise giremediği 1946-1950 yılları arasında Anadolu'yu karış karış gezmiş, Anadolu gerçeğini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Kendisi bu birikimini çeşitli ortamlarda dile getirdiği gibi yazılarından bir kısmının konusunu buna ayırmıştır.

Yazar "Temizleyen Toprak"⁵²⁴ isimli yazısında Türk aydınının Anadolu insanını gerçekte doğru olarak tanımadığını, bu yüzden de köylüyü yücelten sözlerinde samimi olmadığını belirtir. Yazarın Türk köylüsünü anlamak için öne sürdüğü şart da ilginçtir: İçlerinde senelerce kalmak.

Bu düşünceyle Anadolu köylüsünü ele alan romanlara da değinen yazar, bu insanları tanımadan onlarla ilgili yazılmış romanların gerçeği yansıtmadığını savunur.

"Yaban romanını okuduktan sonra kendi kendime düşündüm. Edebî kıymeti bir hadise, içindeki sahnelerin bir çoğu hakikat olan bu eserde eksik bir şey vardı. Onu kapadığımız zaman dejenere münevvere acıyor, bu münevvere yaban diyen köylüye kızıyoruz. Halbuki hakiki mücrim bu münevverdir ve köylü ona yaban derken kendinden olmayan bir insanı kastetmiş bulunmaktadır. O halde romanda eksik olan şey aşktır. Romancı ne bu köylüyü seviyor, ne de toprağı. Aşk olmayınca bir fotoğraf

⁵²⁴ Samet Ağaoğlu, "Temizleyen Toprak", Çığır, S.98, 1941, ss. 12-14.

makinası gibi hadiseleri tespit etmiş fakat bu hadiselerin arkasında gizli kalan hakikate erememiştir.

Edebiyatımızda daima beliren bir muhacir kız ruhu vardır ki Anadolu'nun içinde göze çarpan her hangi güzel bir şeyi kendisine yani bu toprağa dışarıdan gelene mal eder. Zeyniler köyünün sarı saçlı, gül pembe Munise'si, iftiralarla bir kahpe haline düşmüş Aliye... hepsi Anadolu'ya ait olmayan kahramanlardır.”⁵²⁵

Romanlardaki durumun siyasî hayatımızda da mevcut olduğunu savunan yazar, siyasetçilerin gökten zenbille inmiş gibi, halkın henüz siyasî olgunluğa ermemiş olduğundan şikayet etmelerini de aynı düşünceyle tenkit eder.

Benzer düşüncelerin farklı bir şekilde işlendiği diğer bir yazısı da “Ağrı”dır.⁵²⁶ Burada da yazar, okuduğu kitaplardan Anadolu'yu çok iyi tanıdığını zannederken kendinde oluşan Anadolu'yu şöyle tasvir eder. “Batıl itikatların ve cehaletlerin esiri idi. Her iyi şeye, her necat ve kurtuluş hamlesine karşı lakayt ve hatta düşmandı. Hayırhah ve kendisini içine düştüğü büyük ataletten kurtarmağa gelenlere (elin yabancı) diye bakar, çocuklarında hayat neşe ve arzu ölmüştür. Bu çocuklar eğlencelerini bile karanlık köylerin hazin mezarlarından çıkarmışlardır. Teneşir ve tabut oyunları ile büyürler. Bunlar arasında bir gün (bir su gibi berrak ve güneş gibi parlak) bir yüze hayat, neşe ve ümit dolu bir yüze tesadüf ederseniz iyi bilin, iyi bilin ki bu yüz mayasını ve kökünü bu topraktan almamıştır.”⁵²⁷

Burada yazar, üstü kapalı olarak Anadolu'yu konu edinen romanları, özellikle Yaban ve Çalıkuşu'nu tenkit eder. Bu romanların etkisiyle kendisini, Anadolu insanına doğruyu gösteren bir peygamber gibi gördüğünü belirten yazar, gerçeği, bir seyahat sırasında bulunduğu yerden Ağrı'yı seyrederken anlar ve Ağrı dağına şöyle seslenir:

“Dağ baba! Beni bu sakat hülyaya sevk eden kirli çamurdan temizle, bana yol ver, sana gelebileyim, hiçbir insan ayağının basmadığı en yüksek kayanın üstünde diz çökmek ve toprağını kucaklamak istiyorum.

⁵²⁵ Samet Ağaoğlu, a.g.d. ss. 13-14.

⁵²⁶ Samet Ağaoğlu, “Ağrı” Çığır, S. 64, Mart 1938, s. 10.

⁵²⁷ a.g.d., s. 10.

Kucağımda bir çocuk var. Onu insanların arasından kaçırarak sana bırakacağım ve bu temiz havanın hatırasıyla uzun seneler yaşamak için yine aşağı ineceğim. Bu çocuk senin olacak Dağ baba! Onu sen büyüteceksin, ona rüzgârların beni anlatan ninniler söyleyecekler. Bu ninnilerle çocuğuma benim için acımasını öğret. Sen oğlumun benden tevarüs ettiği bu görüşü yok edeceksin. Ona eteklerinde uzanan büyük vatanın ileri hayatını anlatacak, bu hayat için ümit, cesaret ve kuvvet vereceksin!

Çocuğumun yine bir gün bizim aramıza ineceği günü tahayyül ediyorum. Onun geniş göğsü, dik başı ve çelik bedeni karşısında hayrete düşeceğiz. Onda bizden başka bir âlemin izlerini bulacağız.”⁵²⁸

Aynı konunun işlendiği başka bir yazısı da “Sakarya”dır.⁵²⁹ Kurtuluş savaşında büyük kahramanlıkların sahnelendiği ve Türk milletiyle bütünleşmiş olan Sakarya ırmağını kendi hayalinde çok büyüten yazar, savaş sonrası İstanbul’dan Ankara’ya giderken gördüğü gerçek Sakarya nehri ile hayalindeki sanal nehir arasındaki farka üzülmüş ve “işte bu çıplak toprak, bu küçük adam ve bu halsiz nehir”in içinde görünmez bir kuvveti sakladığına inanarak teselli bulur.

Anadolu gerçeğini anlatıp aydınları ikaz etmeğe devam eden yazarın bu düşüncesini anlattığı bir yazısı da “Kızıl Dize”dir.⁵³⁰ Iğdır’dan Beyazıt’a giderken Kızıl Dize isimli İran sınırına yakın bir köyde konakladıkları sırada karakol komutanı “Meczip Hamza” isimli bir genci tanıtır. Sevdiği kızla evlenemeyince meczup hale gelen Hamza, tıpkı “Öğretmen Gafur” gibidir ve sessiz duruşuyla yazara Anadolu’nun farklı bir tarafını hatırlatır.

“Bize iyiyi, güzeli, hakikati öğretmek için yalnız âlim olmak yetmez; yalnız feragatli, dürüst ve çalışkan olmak kafi değil. Bize, bizde ve üstünde yaşadığımız topraklarda gördüğü her şeye aşkla bakan, bizim ve topraklarımızın sert, korkunç şartlarını bunların ağırlığını hissetmeden kabul eden meczuplar, kendi etrafında nâmütenâhi dönmekten yorulmayan dervişler, toprak içinde aylarca çile çıkarmanın sırrına erenler lazım.

⁵²⁸ a.g.d., s. 10.

⁵²⁹ Samet Ağaoğlu, “Sakarya”, Varlık, S.21, 15 Mayıs 1934, s. 328.

⁵³⁰ Samet Ağaoğlu, “Kızıl Dize”, Çığır, S.63, 1938, s. 36.

⁵³⁰ a.g.d., s. 36.

Toprağı kucaklamasını ve onunla konuşmasını bilenler, kirlerini toprakta temizlemek isteyenler, çarmıhları sırtlarında güle güle götürenler lazım. Fakat bu insanlar, bizden, benim gibi meczuplardan çıkacak. Ben kadına aşık olmadım. Bu toprağın kadınına vurgunum. Sevdigimi ancak bu toprak üstünde tanıyabilirim. Onun beni mest eden, beni cezbeden güzelliğinin büyük şartı bu topraktır.”⁵³¹ Görüldüğü gibi yazar Anadolu’nun kurtuluşunu kendi içinden çıkacak insanlarda görür ve bu insanların iyi işlenmesi gereğine inanır.

“Tren Erzurum’da” isimli yazısında ise dedelerinin Erzurum’dan Azerbaycan’a göçtüğünü, bu yüzden kendini saf bir Erzurumlu gibi gördüğünü bildiren yazar, Kurtuluş Savaşı sonrası yakılıp yıkılan Erzurum’a üzülmür. Trenin Erzurum’a gelmesiyle Doğuda yeni bir kapı açıldığını, bu kapının ilerde bütün Türk dünyasına açılan bir kapı olacağını belirtir ki bu durum şu anda gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Çıktığı Anadolu seyahatinde içinde sonsuz bir serbestlik ve huzur hisseden ve Anadolu insanının sanki dünyadan soyutlanmış, dervişane hareketlerinden oldukça etkilenen yazar, seyahati sona erip Ankara’ya yaklaştıkça bu huzuru ve özgürlüğü kaybeder. Çünkü ona göre Ankara “küçük hesaplar” şehridir. Orada bulunan bir sürü cücenin tek yaptıkları iş, dedikodu üretip etrafa yaymaktır. Yaratılışı gereği hassas ve şüpheli bir ruh yapısına sahip olan yazar, Ankara’daki siyaset ortamında dönen entrikaları hatırlayınca Anadolu dönüşü böyle bir ortama gireceğinden dolayı rahatsızlık duyar. Çünkü orada kendisinin aleyhinde çalışan bir çok insan vardır.

“Ruhum yavaş yavaş sıkılmaya başlıyor. Küçük endişeler ve hesaplar yüreğimdeki baskılarını arttırıyorlar. Gözükmez bir el on beş günden beri beni en hür bir insan haline getirmiş olan cesaretimi yıkıyor. Müphem korkular duyuyorum; vehimler, şüpheler başlıyor. Beni sevmeyenleri, hakkımda fena niyetler besleyenleri, küçük hesapların içinde bana hasım olanları düşünüyorum. Onları ebediyen kuvvetsiz ve hareketsiz bırakabilsem! Kinlerim ayağa kalkıyor.”⁵³²

Öğrencilik yıllarında “bir dilim kuru ekmekle gününü gün eden” yazara göre Ankara’da “iki ayrı ruh, iki ayrı dünya görüşü, iki ayrı âlem yan yanadır. Bu şehirde

⁵³¹ a.g.d., s. 36.

⁵³² Samet Ağaoğlu, “Ankara”, Şadırvan, S. 14, 1 Temmuz 1949, ss. 8-9.

eski ve yeni, İmparatorluk ve Cumhuriyet, istibdat ve hürriyet, şeytan ve melek, fenalık ve iyilik, çirkinlik ve güzellik ve nihayet harabe ve mamure iç içedir.”⁵³³ Fakat yazar, bu özelliklere sahip olan Ankara’dan memnun olmasa da onu yine de sever. Çünkü yeni yeni “yabancı ruhların barındırdığı acayip ve esrarlı köşeler” yani apartmanlar yapılmış olsa da halâ eski Ankara’dan izler taşıyan görüntüler çoktur ve yazar bu sefil görüntüleri tıpkı Tevfik Fikret’in “Sis” şiirinde yaptığı gibi şöyle tasvir eder.

“Buralarda çıplak çocuklar sabahın alaca karanlığından akşamın son ışığı kararınca kadar tozlar ve çamurlar arasında yuvarlanıp dururlar. Buralarda sakatlığın vücutlarında yarattığı korkunç şekillerin korkunç temasını satarak geçinen dilenciler, büyücüler, falcılar, muhabbet tellalları ve üfürükçüler vardır. Ve nihayet tahayyülümün yarattığı bütün insanlar buradadır.

Ruhum derin azaplar içinde kıvrandığı demler, et ve kanın sonsuz bir şehvet ihtiyacı ile birbirini kemirdiği saatler, yalnızlığın insanı diri diri mezara gömen sükutu, fecir vaktinde kavga, akşam saatinde cinayet, yıllarca süren intikam, kızgın kediler arasında ve onlar gibi sesler çıkararak sevişme, kapı arkasında ve ayak üstü zina, ölü yanında miras kavgası, üvey annenin hiddeti, sarhoşun intihar teşebbüsü, ihtiyar babanın bedduası, piçin vaveylası, her şey, evet her şey orada benim düşündüğüm gibidir.”⁵³⁴

Cumhuriyetten sonra başkent olup yeni Türkiye’nin siyasi simgesi durumuna gelen Ankara’nın maddi manevi hayatının tasvir edildiği yazıda, yazar, hem halkın çoğunluğunun sefalet ve yokluk içinde kıvrınmasını hem de bu sefil halkın yanı başında oluşan yeni semtleri ve içindeki Anadolu kültürü ile hiçbir ilgisi olmayan türedi zenginleri tenkit eder. 1946 seçimlerini kaybetmesi ile açlık ve sefalet içinde yaşayan Anadolu insanlarını yakından tanınması, onu, Ankara’ya karşı bu sözleri söylemeğe yöneltmiştir.

Yazarın Ankara’yı anlattığı bu yazısından on dört sene önce, henüz edebiyat zevkini ve heyecanını kaybetmediği ilk memurluk yıllarında da Ankara’yı yazmıştır. ⁵³⁵

⁵³³ a.g.d. s. 9.

⁵³⁴ a.g.d. s. 9.

⁵³⁵ Samet Ağaoğlu, “Ankara Akşamları”, Çığır, S.31, 1 Teşrin 1935, s. 10.

Fakat burada daha romantik bakış açısına sahiptir ve insanlara hikâyelerinin kahramanı olarak bakar. Gerçekten de yazar, hikâye kahramanlarının bir kısmını işine gelip giderken karşılaştığı insanlardan seçmiştir.

Samet Ağaoğlu'nun Anadolu'dan farklı bir şekilde bahsettiği son iki yazısı "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Mektupları"⁵³⁶ ile "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Yollarından Bir Mektup Daha"⁵³⁷ isimleriyle yayımlanmıştır.

Birinci mektubunda İstanbul'da bıraktığı eski sevgiliyle olan aşkını romantik bir üslupla anlatan yazar, ona Anadolu topraklarını birlikte dolaşmak istediğini bildirir. Yazar tıpkı Ankara için düşündüğünü İstanbul için de düşünür ve oralandaki samimiyetsiz ortamı yaşayanların ancak Anadolu'yu görünce samimi ve gerçek dünyayı tanıyacaklarına inanır. Yazarın İstanbullu hanıma yazdığı ve görmesini istediği Anadolu gerçeği şöyledir:

"İstiyorum ki, bu mustarıpler memleketini adım adım sizinle dolaşalım; istiyorum ki şu anda bulunduğunuz refahlı köşede sizi hayallere boğan beyhûde vehimlerin, küçük hesapların, manasız kıskançlıkların âh u vâh ve vâveylâ dolu ıstırapları bırakarak çatlak, verimsiz toprakla haşır neşir olmuş, kavrulmuş vücutları, yanmış ruhlarıyla o insanların çektikleri sessiz ıstıraptan nasip alalım."⁵³⁸

İstanbullu gençlik aşkı hanıma Anadolu yollarından yazılmış ikinci mektupta aşkına karşılık bulamamış bir ruhun çırpınıları dile getirilmiştir. İstanbullu hanımla Tendürük dağlarının ıssız bir tepe köyünde gördüğü yeşil gözlü genç bir kıızı karşılaştırır. Bütün dünyevî sıkıntılarının kaynağını benlikte görüp ondan şöyle şikayetçi olur:

"İstiyorum ki insanlardan kaçarak yüksek çıplak bir kayanın üstüne çıkayım, orada kâh gülererek, kâh hıçkırarak, kah yalvararak Allah'a hitap edeyim, ona diyeyim ki, beni ıstırapların en ağırına giriftar et, beni sefillerin en sefili yap, beni bahtsızların şahı kıl! Hepsine razıyım; tek beni benliğimin esiri olmaktan kurtar.

⁵³⁶ Samet Ağaoğlu, "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Mektupları", Şadırvan, S.31, 28 Ekim 1949, s. 6.

⁵³⁷ Samet Ağaoğlu, "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Yollarından Bir Mektup Daha", Şadırvan, S.32, 4 Kasım 1949, ss. 6-7.

⁵³⁸ Samet Ağaoğlu, "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Mektupları", Şadırvan, S.31, 28 Ekim 1949, s.6.

Bizi hayat içinde şaşırtan, hüsrana uğratan, muvaffak olmuş gözüküğümüz halde bile acz çukurunda çırpındıran asıl esaret benliğimizden gelmektedir.⁵³⁹ Yolculuktan Ankara'ya dönen yazar, bundan başka bu tip mektup yazmaz.

Yazarın Tuna ve Ren isimleriyle yazılmış iki yazısı da onun bu nehirlerle ilgili duygularını yansıttığı yazılardır. Tuna'da, yazar, Rusçuk'tan Viyana'ya Tuna üzerinden gemiyle beş günlük bir yolculuk yapar. Bu yolculuk sırasında gemide Bulgar, Alman, Romen ve Macar yolcular vardır. Bir an için bütün Balkanların Türk olduğunu düşünüp, geçmiş tahayyül eder fakat etrafındaki insanların kendi dilleriyle konuşması ve şarkı söylemeleri yazarı bu hayallerden uzaklaştırıp gerçeği görmesini sağlar. Yazar anlar ki, Tuna artık Türk değildir, Bulgar, Romen, Sırp, Macar ve Alman halkının müşterek ruhunu bulmuştur. Bu sefer kendisinin orada bir yabancı olduğunu düşünüp, bu seyahatin bir an önce bitmesini ister.

Ren'de ise Strazburg'a öğrenci olarak gittiği gençlik yıllarının romantik havası içinde nehrin güzelliği ile Anadolu hasreti kıyaslanır. Yazar Avrupa'da gördüğü güzellikleri Türkiye'deki güzelliklerle karşılaştırıp Anadolu'nun güzelliğini ön plana çıkarır. Bu yazı dergide yayınlandığı gibi Strazburg Hatıraları isimli kitabına da alınmıştır.

Yazarın Anadolu aşkıyla yazdığı bir yazı da "Cemiyeti Konuşturabilmek"tir. Daha çocukluktan itibaren Çalı Kuşu, Nur Baba, Vurun Kahpeye, Akşam Güneşi, Kalp Ağrısı gibi romanları okuyup çok etkilendiğini, sonra Peyami Safa, Sadri Ertem, Fali Rıfkı'yı gençlik devresinde eline aldığını, Sait Faik, Sabahattin Ali, Abdülhak Şinasi ve Ahmet Hamdi Tanpınar'la ise aynı dönemde hikâye yazdıklarını belirtir ve bunları ne kadar sevdiğini anlatır. Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Cahit Sıtkı, Ahmet Muhip Kemalettin Kami, Ömer Bedrettin, Necip Fazıl, Behçet Kemal, Orhan Veli ve Fazıl Hüsnü'yü de tanıyıp onları okuduğunu belirten yazar, ismi geçen şair ve yazarların ne kadar bu topraklardan beslendiklerini, bu toprağın değerlerine ne kadar tercüman olabildiklerini sorar. Kendisinin, "Bu yazıları edebi tenkit diye almak doğru olmaz. Ben cemiyet ile onun sanatını ve fikrini yapmak ve temsil etmek mevkiinde olanlar arasındaki ahengi

⁵³⁹ Samet Ağaoğlu, "Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Yollarından Bir Mektup Daha," Şadırvan, S.32,28 Ekim 1949, s. 7.

araştırıyorum. Bütün bu insanlar, cemiyetin yirmi dört saatlik hayatının her hadisesine hakim olan kıymet hükümlerini bulup tespit edebildiler mi?”⁵⁴⁰ sorusunu soran yazar, kendisinin bunun takipçisi olacağını söyler.

Bu, Anadolu sevdasıyla yazılmış, fakat belli bir esasa dayanmayan, iddiadan yoksun bir yazıdır. Kendisinin yakından görüp tanıdığı Anadolu gerçeğine adı geçen yazarlardan hiç birinin hakkıyla inanmadığı ve eserlerinde yansıtamadığı için bu satırları yazmıştır.

Anadolu insanının yaşantısını canlı, müşahedeye dayalı olarak yapılan realist tasvirlerden sonra, yazarın güncel konularla ilgili birçok makalesi de bulunmaktadır. Farklı dergilerde yayımlanan bu yazılar da öncekiler gibi iddiadan yoksun, fakat yazarın dünya görüşünü ve bakış açısını gösteren önemli makalelerdir. Bu bölümde yazarın güncel konularla ilgili fikirlerini beyan ettiği yazılarla fikir yazıları birlikte tahlil edilecektir.

Bunlardan “Bir Dakikalık Dinlenme”de yazar önce fakir bir adamın tasvirini yapar. Odada uyuyan bir yaşındaki oğluna düşüncelerini hayali olarak anlatır ve çocuğunu kendisini bulduğu noktadan daha ileriye götüreceğini, onu olduğu gibi değil, olmak istediği gibi yapacağını anlattıktan sonra Tevfik Fikret’in hem kendisinin hem de milletin geleceğini Haluk’ta görmesini hatırlatan yazıda, yazar bir yaşındaki çocuğunun geleceğine şöyle seslenir:

“Bütün ümit sendedir. Sen benden yalnız kan, et ve kemik aldın; ruh ve hareketini kendin yaratacaksın. Sen hür, kuvvetli, cesur ve temiz olacaksın.

Benim yarıda kalmış rüyalarımı, tamamlanmamış heyecanlarımı, gece ve gündüzlerimin nihayete ermemiş hülyalarını sen tamamlayacak, sen hakikat edeceksin.”⁵⁴¹

“Bir Hastanın Rüyaları” nı andıran, tıpkı onun gibi yazarın gördüğü bir rüya-kâbusun anlatıldığı “Rüya” isimli yazının başında yazar, “Ağır bir hastalık esnasında vücudum alev alev yanarken bir rüya gördüm. Bu rüya tam on gün devam etti...”⁵⁴² diye

⁵⁴⁰ Samet Ağaoğlu, “Cemiyeti Konuşturmak”, Şadırvan, S.1, 1949, s. 10.

⁵⁴¹ Samet Ağaoğlu, “Bir Dakikalık Dinlenme”, Çığır, S.25, s. 8.

⁵⁴² Samet Ağaoğlu, “Rüya”, Ağaç, s. 13.

başlar. İçinde çeşitli hikâyelerinde geçen oda, bahçe, yatak, incir ağacı motiflerinin kullanıldığı bu yazı, yazarın uyanıp başında doktoru görmesiyle son bulur.

“Rüyalar”, “Rüyalar II” ve “Rüyalar III” adıyla yayımlanan bu birbirini takip eden yazılarda da yazar, hikâyelerin de önemli bir bölümünü teşkil eden rüya ve hayallerini anlatır. Daha çok hayat ve ölüm düşüncesinin hakim olduğu yazılarda, rüya sahibi iki dünya arasında gidip gelerek, bu dünyaların özelliklerini hayali olarak ortaya koyar.

“Vatandaşın Hür Vicdanı”nda insan hak ve hürriyetleriyle ilgili Tanzimat’tan beri yapılacak birçok kanun bunu teminat altına aldığı halde toplumumuzda bu düşüncenin gelişmediğine dikkat çekilip, çarenin: “Birbirimizin fikirlerine hürmet etmek, fikirlerimizden hatalı olduğumuzu anladığımız zaman vazgeçebilmek, başkasının hakkını kendi hakkımız kadar müdafaaya hazır bulunmak”⁵⁴³ olduğu belirtilirken “İtiyatlara Tesiri”nde ferdi ve içtimai hayatımızın büyük kısmının itiyatlarımızın etkisi altında geçtiğini anlatılır. İnsanın doğuşundan itibaren getirdiği itiyatların günlük hayatımızı şekillendirdiğini belirten yazar, insanın edindiği iyi itiyatların hayata daha iyi intibak etmemizi, rahat ve huzurlu yaşamamızı sağlarken, fena itiyatlarımızın da hayatı ıstırap ve işkence içinde yaşatacağını savunur.

İnsandaki itiyatları böylece kıyaslayan yazar, toplumun idare tarzının kendine has itiyatlar oluşturduğunu, mutlak ve demokratik idarelerin itiyatlarının birbirinden çok farklı olduğunu belirtip bunları şöyle kıyaslar: “İstibdat idarelerinde, diktatörlüklerde kuvvet ve kudreti daima muhteşem, azametli, ruh ve dimağlarda hayranlık kadar dehşet yaratan merasimlerle, yaşayış tarzıyla tezahür ettirmek ihtiyatı vardır. Bu parlak perdelerin arkasında ise korku ve vehimleri besleyen dedikodu, iftira isnat, tezvîr cemiyeti idare eden itiyatlar haline gelirler. Demokratik idarelerde ise bu ihtiyatların yerine tevazu ve mütevazı hayat itiyatları vardır.”⁵⁴⁴

Yazarın duyarlı olduğu konulardan biri de tarihi özelliklerinin korunması gereken eski şehirlerimizin durumudur. “Şehirlerin Üslubu: Bursa” ve “İstanbul Değişiyor” isimli yazıları bu amaçla yazılmıştır. Bursa ve İstanbul’u bu noktadan ele alan yazar, bu

⁵⁴³ Samet Ağaoğlu, “Vatandaşın Hür Vicdanı”, 20. ASIR, S.48, 1953, s.5.

⁵⁴⁴ a.g.d., s. 6.

şehirlerdeki nüfusun artmasıyla eski eserlerin azalıp, yerlerine yapılan apartmanların çevre görüntüsünü olumsuz etkilediğini belirtir.

“Kapalı Çarşı Yangını” isimli yazısı da aynı amaçla yazılmıştır. “Bayram arifelerinde annemizin elinden tutarak çarşıya girdiğimiz zaman kalbimiz heyecanla atardı. Mektepten bu acayip şehrin rengarenk sokaklarında dolaşmak için kaçardık. En iyi muhallebinin, en nefis tatlının, en sıcak çorbanın, en kandırıcı dondurmanın orada yapıldığına, orada yenilebileceğine kani idik. Kadınlar bu yarı aydınlık garip pazarda daha güzel değil, çok güzel görünürlerdi.”⁵⁴⁵ Düşüncelerini bu şekilde anlatan yazar, çarşının yandığını öğrendiği zaman ki üzüntülerini uzun uzun anlatır.

Yazarın serbest olarak yazdığı ilk yazılardan biri de “Ben ve Oğlum”dur. Genç ve kendinde sonsuz kuvvet vehmeden bir insanın kahramanlık hülyaları, kendi kendine konuşan bir adam edasıyla okuyucuya verilir. Sonra aczini düşünen genç, birden kendini manen yaşlanmış ve sesi sivrisinek vızıltısı gibi, göğsü yağmurda çökmüş toprak gibi içerdedir. Bu “köklerini asırlara salmış illetlerin” babasından miras kaldığını belirten yazar, bir gün kendi oğlunun da bunları düşünecek olmasına tahammül edemez ve şöyle konuşur: “Fakat, hayır... Buna müsaade etmeyeceğim... Ben ona göğsü ileride olmanın yollarını öğreteceğim ve o benim gibi, her şeyden bir parça kemirmeği nimet bilen bir tarla faresi değil, gözlerinin mağrur ışığı ve ciğerlerinin taşıdığı hür havayı sonuna kadar muhafaza edecek bir vahşi dağ aslanı olacak...”⁵⁴⁶

Yazar “Geç Öğrenilen Hakikat”te, siyasete atıldığı 1946 yılından sonra edebi faaliyetlerine ara verdiğinden dolayı duyduğu pişmanlığı dile getirir. Yaşar Nabi’ye gönderdiği mektubunda, onun teşvikiyle Varlık’ta ilk hikâyelerini yayımladığı günlerin heyecanını unutmadığı, “keşke memuriyetin merdivenlerini ağır ağır çıkmağa harcadığım bu on seneyi, senin mecmuanda ve senin ısrarınla başladığım hikâye yazmak için hasretseydim.”⁵⁴⁷ diyerek o günlere duyduğu özlemi ifade eder. Aynı Anadolu yollarından İstanbullu hanıma yazdığı mektup gibi bu mektup da geçmişine duyduğu özlemi dile getirmek için yazılmıştır. Yoksa edebiyatla olan uğraşısı onu hiçbir zaman tatmin etmemiştir.

⁵⁴⁵ Samet Ağaoğlu, “Kapalı Çarşı Yangını”, 20. Asır dergisi, S.121, 1954, s. 5.

⁵⁴⁶ Samet Ağaoğlu, “Ben ve Oğlum”, Hep Gençlik, S.2, Mart 1930, s. 31.

⁵⁴⁷ Samet Ağaoğlu, “Geç Öğrenilen Hakikat”, Varlık, S.329, 1947, s. 6.

Mektubun devamında yazar hem hikâyeciliği bırakmaktan dolayı duyduğu üzüntüyü, hem de şahısları nasıl ve kimlerden seçtiğini şöyle anlatır: “Hikâyelerimde ve romanlarımda diğergamlığın en yüksek numuneleri, alçaklık ve sefaletin en çirkin misalleri, insan ruhunun kıvrımlarında saklı duran bin bir facia ve komedilerin kahramanları olarak yarattığım bu insanları, seninle ve diğer bazı arkadaşlarla saatler ve saatlerce oturarak münakaşalar yaptığımız İstanbul Pasta Salonu’nun müdavimleri, sabahları Ulus meydanından Yenışehir’e, akşamları Yenışehir’den Ulus meydanına doğru akan devlet memurları, Saman Pazarı ile İstasyon arasını günün belli saatlerinde birden bire dolduran işçiler arasından seçiyorum.

Şimdi o, roman ve hikâyelerime kahraman yapmak için ayırdığım insanlardan bazılarını yine görüyorum. Yüzlerinde ve gözlerinde bana karşı bir infial ve iğbirar okur gibi oluyorum. Bu gözler ve bu yüzler sanki bana, biz senin bizi ebedileştirmek istediğini biliyorduk, o günü bekliyorduk. Neden sözünde durmadın, demek istiyorlar.”⁵⁴⁸

Yazar mektubun sonunda ilk hikâyesini yazdığı dönemdeki duygularını anlatır ve başlanılmış bir sanat hayatını yarıda bırakmanın ne kadar hazin bir şey olduğunu belirtir.

Varlık dergisinin “Köyden Notlar” köşesinde Samet Ağaoğlu’nu ve hikâyelerini değerlendiren Muhtar Körükçü, orada, Türkiye şartlarında bir sanatçının siyasette başarılı olamayacağını, Samet Ağaoğlu’nun ihtiraslarını yenip ıstırap çekmeğe devam etseydi de bize daha çok eser verseydi yolundaki tenkitlerine yazar “Yaratıcı İstırap” isimli yazısıyla cevap verir. Siyasete girmesini: “Ben siyaset meydanına bir sanatkâr olarak değil, sanatkâr heyecanıyla, ıstırap içinde, ıstırap çekmek için atıldım”⁵⁴⁹ der. Başarılı olmak konusunda ise tevazu ile karışık şu cevabı verir: “Sanat sahasında da, siyaset yolunda da yarım kalmağa mahkum isem, bu, her şeyden evvel ne bir sanatkâr, ne bir politikacı olduğum içindir.”⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ a.g.e., s. 6.

⁵⁴⁹ Samet Ağaoğlu, “Yaratıcı İstırap”, Varlık, S.353, 1949, s. 6.

⁵⁵⁰ a.g.d., s. 6.

“Mustafa Kemal’in Hayatı” isimli yazıda da Kurtuluş Savaşı öncesi Türk insanının durumu ortaya konulup, yapılan savaş ve inkılapların önemi anlatılır. Burada yazar, Mustafa Kemal’in üç isminin, üç ayrı metot ve anlayışı karşıladığını anlatarak düşüncesini şöyle ifade eder.

“Birinci Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, sabır ve sükunet, münakaşa ve mücadele, izah ve ikna metodunun sembolüdür.

Birinci Türkiye Cumhuriyeti reisi Gazi Mustafa Kemal, inkılap zaruretlerini hürriyet fikrinin üstüne çıkaran bir sistemin ifadesi sayılabilir.

Atatürk; sabır ve sükunetini, mücadele ve münakaşa kabiliyetini, izah ve ikna yolunda tahammül imkanını yıpratmış mutlak bir devlet başkanlığı rejimine ad olabilir.”⁵⁵¹

Atatürk’ün hayatının bütün safhalarında değişmeyen en belirgin vasfının sevilme ihtirası olduğunu belirtin yazar, onun en büyük hiddeti kendisini sevmeyenlere karşı duyduğunu, en büyük muhabbeti de kendisini sevenlere karşı beslediğini belirtir.

Yazarın düşüncelerini anlattığı makaleleri de diğer yazılarının yanında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar daha çok bilim ve ekonomi ile ilgilidir. Zaten yazarın yoğunlaştığı en belirgin alanlar da bunlardır denebilir.

“Türkiye’de İlmî ve Felsefî Hayatın İnkişaf Şartları”⁵⁵² ismini taşıyan makalede yazar Doktor Ziyaettin Fahri’nin 1938 yılında verdiği aynı isimli konferansını değerlendirir. Bu konferansın ilim çevrelerinde yeterince ilgi uyandırmadığından yakınan yazar, önce konferansçının “Yeni Cumhuriyetin ilmî ve felsefî hayat sahasındaki inkişaf şartlarını” maddeler halinde yazar. Bunlar:

1-İlmî faaliyetleri siyasi ve dini ihtiraslara alet etmemeli ve onlarla karıştırılmamalıdır.

2-İlmî faaliyeti merkeziyetten kurtarmalı, memlekette muhtelif ilmî merkezler tesis etmelidir.

⁵⁵¹ Samet Ağaoğlu, “Mustafa Kemal’in Hayatı”, Varlık, S.352, 1949, s. 4.

⁵⁵² Samet Ağaoğlu, “Türkiye’de İlmî ve Felsefî Hayatın İnkişaf Şartları”, Varlık, S.148, 1 Eylül 1939, ss. 97-98.

3-Şimdiye kadar taklitçilikten başka bir şey olmayan ilmî faaliyet yerine kendi toprak ve memleketimizin ihtiyaç ve şartlarına uygun bir ilmî faaliyet tesis etmelidir.”⁵⁵³

Ağaoğlu, bu üç maddenin içeriğini ayrı ayrı ele alarak geçersizliğini ispat eder ve makalesini şu cümleyle noktalar: “İlmi memleketimize göre kurmak değil, memleketimizi ilmin istediğine yaklaştırmak. İşte asıl hedef bu olmalıdır.”⁵⁵⁴

Aynı şekilde yazarın düşüncesini ortaya koyduğu diğer bir yazısı da “Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Meseleleri”⁵⁵⁵ ismini taşımaktadır. Çığır dergisindeki Ömer Barkan imzası ile yayımlanacak bir kitabın tanıtım broşüründeki bilgileri değerlendiren yazar, oradaki “Osmanlı İmparatorluğunda birçoklarının zannettiği gibi feodal bir rejim olmamıştır” şeklindeki düşünceyi değerlendirir. Bu yoruma katılmakla beraber, Ömer Barkan’ın aşağıdaki düşüncelerine katılmayıp onları tashih eder. O fikirler:

“1-Büyük toprak mülkiyetinin hususî şahıslar elinde uzun müddet kalmasının en büyük sebebi, imparatorluk şeklinde bir devlet telakkisinin toprak asaleti sınıflarının nüfuzuna karşı açtığı sinsi, fakat devamlı bir mücadeledir.

2-Türkiye’de büyük toprak mülkiyetinin bir aile mülkü halinde nesiller elinde muhafazasına ve bu suretle kökleri sıkıca toprağa bağlı yerli asalet sınıflarının teşkiline en büyük manilerden birisi mutlak ve merkeziyetçi bir devlet telakkisinin yanında, İslâm miras hukukunun asillerin mülklerini varisler arasında taksimi hususunda menkul mülklerden ayrı bir miras hukuku tanımayan, feraiz ve asaba arasında mülkün ufak parçalar halinde bölünmesini mucip olan İslâm miras hukuku asillerin büyük toprak mülklerinin teşkiline manidir.”⁵⁵⁶

Bu iki maddede toplanan düşünceye katılmayan yazar, kendi kanaatini şöyle ortaya koyar: “Osmanlı İmparatorluğunda feodal bir rejimin teşekkül etmemesinin en mühim amili bu imparatorluğu kuran Türk milletinde mevcut kuvvetli, merkeziyetçi bir devlet telakkisinin olmasıdır. Filhakika Osmanlı İmparatorluğundan evvelki büyük Türk

⁵⁵³ a.g.d., s. 97.

⁵⁵⁴ a.g.d., s. 98.

⁵⁵⁵ Samet Ağaoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Meseleleri”, Çığır, S.81, 1939, s. 144.

⁵⁵⁶ a.g.d., s. 144.

imparatorluklarında da aynı telakkiyi ve bu telakkinin tatbikatını görüyoruz.”⁵⁵⁷ Yani yazara Türkler bu özelliklerini Osmanlı Türk kültüründen almamış, tarihten getirmişlerdir. Fakat aynı yazar bu durumu bir talihsizlik olarak yorumlar. Çünkü ona göre feodal devir, insanlığın karanlık asırları damgasını taşımakla beraber, yine insanlığın parlak asırlarının gelmesinde çok büyük rol oynamıştır.

Aynı dergide çıkan başka bir fikir yazısında yazar, millet gerçeğine inananların bunun bütün gereklerini yerine getirmelerinin lüzumunu dile getirir. “İnananlar ve İnanmayanlar”⁵⁵⁸ adıyla çıkan yazının ana fikri: “Türk milleti eğer bir realite ise, bu millete düşen tarihi ve beşeri vazifelere inanmak gerekir. Türk milleti tarihte dün olduğu gibi bugün de beşeri bir vazifeyi ifa etmektedir ve yarın da bu vazifeye devam edecektir...”

Anadolu Türkünün bu tarihi vazifesi, ona bütün Türk ülkeleri ve Türk kitleleri üzerinde söz söylemek ve hatta hüküm vermek salâhiyetine inanmak, dünyanın her tarafındaki Türkler için bir borçtur.”⁵⁵⁹

Türkün asıl görevinin bu olduğuna inanan yazar, bu düşüncesine katılmayanları “İnanmayanlar” olarak görür. Bugün hâlâ geçerliliğini koruyan bu düşünceleri yaklaşık elli sene önce hararetle savunması, onun fikrindeki isabeti göstermesi bakımından önemlidir. Son olarak yazara göre “Türk aydınına düşen millî görev; dünyanın neresinde olursa olsun, karakterli ve seciyeli bir milliyetçi olarak Türk’e, Türkün tarihte oynadığı ve oynayacağı role, gördüğü ve göreceği vazifeye ve büyük Türk milletinin bugün tek müstakil temsilcisi olan Anadolu Türküne inanmak ve ona bağlanmaktır.”⁵⁶⁰

Samet Ağaoğlu’nun bu yazısında geçen bazı noktaların, bir kısım dostlarınca yanlış anlaşılmalara sebep olduğunu görüp daha çok açıklamak gereğini duyar ve “İnanmak”⁵⁶¹ adlı bir makale daha yazar. Burada; çeşitli yollarla insanların milliyetçilik iman ve fikirlerini sarsıp, onun neticesi olan mukaddeslerin yıkılmasıyla oluşan bireysel ve toplumsal ahlâkın bozulması ve bu özelliklerini kaybeden insanların maddi

⁵⁵⁷ a.g.d., s. 144.

⁵⁵⁸ Samet Ağaoğlu, “İnananlar ve İnanmayanlar”, Çığır, S.113, Nisan 1942, ss. 83-84.

⁵⁵⁹ a.g.d., s. 83.

⁵⁶⁰ a.g.d., s. 84.

⁵⁶¹ Samet Ağaoğlu, “İnanmak”, Çığır, S.115, Haziran 1942, ss. 152-153.

menfaatleri karşılığında milli özelliklerini kaybetmesini milliyetçiliğin ölümü olarak görenlere, Türk Kurtuluş Savaşı örnek gösterilerek anlatılır. Yazar düşüncelerini şu temellere dayandırır:

“İman etmek güç bir iştir. İman etmek yapıcı olmak demektir. Yapıcılık güçtür. İman etmemek tahripkâr olmak demektir. Tahrip kolaydır. Ancak iman eden insan en kuvvetli insandır. İman eden fertlerden mürekkep cemiyetler de en kuvvetli cemiyetlerdir.

Tarih zaten inananların zaferlerini, inanmayanların da mağlubiyetlerini yazmaktadır. Türk milletine inandığımız müddetçe büyük hedefe yaklaşacağız. İnanmakta tereddüt ettiğimiz her saniye bu hedeften uzaklaşmak demektir. İnandığımız içindir ki hedefimize vasil olacağız.”⁵⁶²

“Milliyetçiliğin Şartları”⁵⁶³ isimli makalede de yazar, milliyetçilikle demokrasi kavramlarını uzlaştırmaya çalışır. Demokrasi nedir? Demokrasi manevi kökünü nerede bulabilir? Demokrasi ve milliyetçiliğin tarihi inkişafı ne yoldadır? Demokrasi ve milliyetçiliği birbirinin karşılıklı şartı yapan âmilleri nelerdir? Sorularının cevaplarını vererek, bu iki kavramın birbirinden ayrılmaz bir bütünün unsurları olduğunu ifade eder. Yazar en son şu sonuca varır. “1) Bugünkü manasında demokrasi milliyetçilik ile aynı zamanda doğmuştur. 2) Her ikisinin doğuşuna neden olan hadiseler aynıdır. 3) Her ikisi de bir sevgi neticesinde beraber yaşamak arzusundan kuvvet almaktadır.”⁵⁶⁴

Samet Ağaoğlu’nun düşüncelerini anlattığı bir başka makalesi de “Üçüncü Yol”dur.⁵⁶⁵ Milli Mücadeleyi bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun eski ve yaşama kabiliyetini kaybetmiş kurumlarına karşı bir ayaklanma, diğer yandan da dış istilâyı önlemek üzere yapılan bir karşı koyma hareketi olarak gören yazar, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranların, daha büyük zaferden önce, Osmanlıyı âtil duruma düşüren kurumların kaldırılması konusunda anlaşmış olduklarını ifade eder.

Buna göre her vatandaş, mücadeleden sonra milli varlığı ve devleti yeni esaslara göre tekrar kurmak konusunda birleşmişlerdir. Devletin tam bağımsız olması için

⁵⁶² a.g.d., s. 153.

⁵⁶³ Samet Ağaoğlu, “Milliyetçiliğin Şartları”, Çığır, S.83, 1939, ss. 175-177.

⁵⁶⁴ a.g.d., s. 176.

⁵⁶⁵ Samet Ağaoğlu, “Üçüncü Yol”, Ülkü, S.38, 1943, ss. 5-6.

ekonomisinin müstakil ve yeterli duruma getirilme zorunluluğuna inanan yeni cumhuriyetin ideologları, bunun nasıl olacağı konusunda iki ayrı düşünce etrafında birleşirler. Bunlardan birincisi Ahmet Ağaoğlu'nun savunduğu ferdin teşebbüsünün desteklenmesi ve buna zemin hazırlanması iken, ikincisi, Ziya Gökalp'in savunduğu ferdin teşebbüsünü beklemeden devletin ekonomik kalkınmayı üstlenmesidir. Gökalp'in "Fert yok, cemiyet var; hak yok, vazife var" fikrine karşı, Ağaoğlu; "Fert var, cemiyet var; hak var, vazife var" sözleriyle karşılık vermiştir.

Her iki nazariyenin de memleketin şartlarından doğmasından çok, başka devletlerin tecrübelerine bakılıp oradan çıktığına değinen yazar, bu ikisinde de mevcut noksanlığı ve çatışmayı giderecek "Üçüncü Yol"u önerir. Ona göre üçüncü yol şudur: "Bizce üçüncü yol, her iki tezi birbirine yaklaştıran, her iki realiteyi kabul ederek bunların kaynaşmasından yeni bir sentez çıkaran yoldur. Bu yol memleketin ekonomik kalkınmasında devlet ve ferdin birbirlerini tamamlayacak şekilde beraberce çalışması yoludur."⁵⁶⁶

Önerdiği bu yeni yolun ekonomi, tarım ve diğer alanlardaki durumunu örnekler vererek ortaya koyan yazar, günümüz liberal ekonomi anlayışına oldukça yaklaşır. Bu yol, "devleti bir tacir ve endüstrici olmaktan kurtaran ve dağınık çalışmaları bir araya getirerek devlet ekonomik direktifleri ile milli iktisat birliğini yaratacak olan teşkilatlanma yoludur."⁵⁶⁷

II. Meşrutiyet'ten beri bütün partiler, ilim ve fikir adamları, gazeteler devamlı gençliğin sorunları üzerine eğilir gibi görünmüşler, fakat hiç biri temel sorunla ilgilenmek yerine ikinci, üçüncü derecedeki uğraşmışlar diyen yazar, bu konudaki düşüncelerini "Gençlik Ne İstiyor? Neden Haklıdır?"⁵⁶⁸ adlı makalesinde dile getirir.

"Muhafazakârlık; gençliği yenilik yolundan çevirmek, şarklılık; garpçı olmak hevesinden vazgeçirmek, ırkçılık; memleketçilik gayesinden uzaklaştırmak maksadıyla gençlik davasını ele almışlardır. Aynı hal aksi idealler için de hakikattir. Yani yenilik cereyanı; gençliği muhafazakârlıktan, garpçılık iddiası; şarkçı istikametten; memleket

⁵⁶⁶ a.g.d., s. 5.

⁵⁶⁷ a.g.d., s. 6.

⁵⁶⁸ Samet Ağaoğlu, "Gençlik Ne İstiyor, Neden Haklıdır?", 20. Asır dergisi, S.116, 1954, s. 6.

bilen fikri hatta milliyetçilikten uzaklaştırmak hedefiyle genç nesillerle meşgul olmuşlardır. Bir cümle ile ifade edelim:

Memleketimizde içtimai ve siyasi her cereyan, ta partiler arası politika ihtiraslarına kadar gençliği bir alet, bir vasıta olarak görmüş ve ona ancak bu bakımdan ehemmiyet vermiştir.”⁵⁶⁹

Gençliği kendi fikir ve ideallerine uymuyor görenler onu daima ya ahlâksızlıkla, ya memleket meselelerine karşı lakayt kalmakla yahut da fena yolda olmakla itham etmişler, gençliği kendi fikir ve ideallerine uygun bir halde farz edenler de durmadan alkışlamışlardır diyen yazar, asıl gençlik davasının, yeni nesilleri insan ve vatandaş olarak yetiştirmek için izlenmesi gereken metot davası olduğunu söyler.

II. Dünya Savaşı’nın başladığı ve devam ettiği günlerde, yazar, “Harp Karşısında Düşünceler” başlığı altında tam dokuz adet yazı kaleme almıştır. Varlık dergisinde yayımlanan bu yazıların bir kısmı 1939, diğer kısmı ise 1940 yılına aittir. Belli bir konunun takip edilmediği, gazete ve radyodan savaş haberlerini dinlerken akla gelenlerin kaleme alındığı bu yazıların birincisinde harbin mukadder olduğu anlatılır. “Harp, maddelerin dağılma ameliyesi, sulh da toplama hareketidir”⁵⁷⁰ diyen yazara göre Hitler ve Çemberlayın kendilerine bu dağıtma ve toplama işi verilen iki tabiat kanunu hadimidir.

İkinci bölümde insanın içinde bulunduğu şartlara çok çabuk alıştığı anlatılırken muhafazakâr ve inkılapçı kavramlarını açıklamaya çalışır. Ona göre insanları muhafazakâr ve inkılapçı diye ikiye ayırmak anlamsızdır. Çünkü her inkılapçı, kendinden sonra gelen fikirler karşısında muhafazakârdır.

Üçüncü bölümde, bu harbin insanlık tarihi bakımından bir milat olduğunu, bundan sonra “harpten önce, harpten sonra” diye olayların anlatılacağını belirtir. Dördüncü bölümde talebelik yıllarını geçirdiği Strazburg şehrinin ve orada yaşayan insanların savaş karşısında düşecekleri durumu hayalen tasvir eden yazar, beşinci bölümde bu savaşın bütün dünyada elli seneden beri başlamış olan toplumsal değişimin belki de son safhası olacağını söyler.

⁵⁶⁹ a.g.d., s. 6.

⁵⁷⁰ Samet Ağaoğlu, “Harp Karşısında Düşünceler”, Varlık, S.151, 1939, s. 185.

Altıncı bölümde fert ve cemiyet kavramlarını ele alan yazar: “Cemiyette ferde mahsus olan bazı hisler elbette bulunamaz. Cemiyet dindar olmayacağı gibi şerefli veya şerefsiz de olamaz. O halde fert yok cemiyet var, ferdî menfaat yok cemiyetin menfaati var gibi gayri kabili ispat mefhumlarla ferdin benliğini ezen her fikir manzumesi neticede ancak hodgâm ve ahlâksız bir kitle yaratmaktadır. Bunun içindir ki şahidi olduğumuz hadiselere esefle bakalım, fakat şaşmayalım”⁵⁷¹ der.

Yedinci bölümde, bu harbin köklü bir tasfiyenin başlangıcı olabileceğini, beşerî hayatın büyük ideali olan adalete, güzele, iyiye giden yolda bütün pisliklerin temizlenebileceğini belirtir. Sekizinci bölümde insanların artık savaşa alıştıklarını, ne radyolu kahve önlerinde toplanmalar, ne de geceleri sabahlara kadar devam eden münakaşaların yapılmadığını belirtir. Son bölüm olan dokuzuncu bölümde ise savaşın sonları yaklaştıkça sonuç hakkında tahminlerde bulunan yazar, “İçinde bulunduğumuz harbin neticesinde ilk olacak şey, buna doğru atılmış bir adımdır. Ferdi müdafaa eden demokrasi kazandığı takdirde bir çok müesseselerin içtimaileştiğini göreceğiz. Cemiyeti müdafaa eden sosyalizm kazandığı taktirde, bu sosyalizmin hakim olduğu memleketlerde zincir altında bulunan bir çok hürriyetlerin iade edildiğini göreceğiz”⁵⁷² şeklinde düşüncelerini ifade eder.

Milli Mücadeleden sonra bu mücadelenin ana hedeflerinden birisini teşkil eden insan ve vatandaş hak ve hürriyetinin korunması prensibinden vazgeçilip onun yerine totaliter bir rejim kurallarının yerleştirildiğini belirten yazar, bu düşüncelerini “Totaliter İdare”⁵⁷³ adlı yazısında dile getirir. Komünizm ve faşizmin kendi mantıkları içinde savunulan birer sistemleri varken bizde uygulanan rejimin mantığının olmadığını söyleyip bu sistemi şöyle tenkit eder:

“Bizde tatbik edilen totaliter sistem garip bir halita halinde tecelli etti ve bu halitanın dahi izahı yapılamadı. Filhakika bir taraftan tek şef, tek parti prensiplerine dayanan bir idare sistemi tatbik edilirken, diğer taraftan milli hakimiyet prensiplerine dayanan anayasa ve Büyük Millet Meclisi muhafaza ediliyordu. Bu tezanın tek izahı olarak da, şayet ortada tek parti ve tek şef var ise bu hal o şef ve o partiye karşı başka

⁵⁷¹ a.g.d., S.157, 1940, s. 329.

⁵⁷² a.g.d., S.160, 1940, s. 428.

⁵⁷³ Samet Ağaoğlu, “Totaliter İdare”, 20. Asır, S.49, 9 Temmuz 1953, s. 5.

insanların ve başka partilerin çıkmasının muhal olmasından ileri geliyor deniyordu. Birkaç tecrübe yapılmış, netice böyle olmuştu. Terakkiperver Fırkanın, Serbest Cumhuriyet fırkasının doğup batışları gibi.”⁵⁷⁴

Gençliğin sorunlarına eğildiği yazılardan birisi de “Üniversitelerimiz”⁵⁷⁵ adıyla yayımlanmıştır. Üniversitelerimizin daha Darülfünun olarak kurulduğu günden beri siyasetçilerin ilgi alanlarının içinde bulunduğunu belirten yazar, buna her devirden örnekler verir. Mesela, Meşrutiyet döneminde üniversite hocalarının siyasi fikirlere açılmasından dolayı üniversiteler inkılapçılık, muhafazakârlık, Türkçülük - Osmanlılık cereyanlarının kavga yeri haline gelmiştir. Cumhuriyetten sonra da üniversitelerde yapılan değişiklikler hep siyasi düşünceye göre yapılmıştır.

Yazara göre üniversitelerin en büyük meselesi, onu bu siyasi zeminden kurtarmaktır. Diğer sorunlar ancak bundan sonra çözülebilir. Burada da en büyük vazife üniversitelerin kendi mensupları olan hocalara düşmektedir diyen yazar şöyle bir çözüm önerisi sunar:

“Üniversite bir kadrodur. Fakat bir meslektaşlar camiası değil. Zira “alimlik” diye bir meslek yoktur. İlim vardır, onu öğretenler ve öğrenenler vardır. Bunun içindir ki her mesleğin bünyesinde sübjektif bir unsur olamaz. Yine bunun içindir ki her mesleğin bünyesinde sübjektif bir unsur bulunmasına karşılık profesörlükte böyle bir unsur olamaz. Yine bunun içindir ki diğer bütün meslek mensupları çalışmalarında kısmen sübjektif kalabilirler, fakat profesörler hayır.”⁵⁷⁶

Fikri yazılarından ayırdıklarımızın içinde sonuncuyu “Dinde Reform”⁵⁷⁷ adlı yazısı oluşturur. Yazar burada da günümüz laik aydınların dile getirdiği fikirlerin benzerlerini daha o dönemde söyleme cesaretini göstermiştir. Ona göre, her sosyal kurum gibi din de değişen zamanın hüküm ve anlayışlarına göre yenilenmek ihtiyacını duyacaktır ve İslam’ın da bu değişime ayak uydurması gerekmektedir. Dinde reformda ilk atılacak adımın ise, Kuran’ın Türkçe’ye tercüme edilip Türk insanının dinini doğrudan kaynağından öğrenip, dinin güzelliklerini daha iyi yaşayabileceğini savunur.

⁵⁷⁴ a.g.d., s. 5.

⁵⁷⁵ Samet Ağaoğlu, “Üniversitelerimiz”, 20. Asır, S. 114, 21 Ekim 1954, s. 5.

⁵⁷⁶ a.g.d., s. 5.

⁵⁷⁷ Samet Ağaoğlu, “Dinde Reform”, 20. Asır, S.122, 16 Aralık 1954, s. 7.

Böyle olunca irtica temayülleri de ortadan kalkacaktır. Yüz yıllardır Kuran'ın binlerce hem tercümesi hem de mealleri yapıldığı halde bunlardan habersiz olarak söylenen bu sözlerden yazarın bu konudaki bilgilerinin yüzeysel olduğu anlaşılmaktadır.

3. Ekonomi ve İş Dünyası ile İlgili Yazıları

Samet Ağaoğlu'nun edebiyat ve fikir hareketlerinin yanında ilgilendiği üçüncü bir alan da ekonomi ve iş dünyasının düzenlenmesidir. Hikâye ve fikir yazılarıyla beraber bu alanda da düşüncelerini ifade ettiği birçok makalesi vardır. Mezun olduğu Hukuk Fakültesinden sonra daha çok iş dünyası ve işletmelerle ilgilenen yazar, bakanlık yaptığı 1950 - 1958 yıllarında en fazla bu konuları düzenleyen bakanlığın başında bulunmuştur.

Yazarın bu konudaki yazıları da diğerleri gibi Varlık, Çığır, Ülkü ve Millet dergilerinde yayımlanmıştır. Yücel ve 20. Asır dergilerinde bu konularda yazılmış yazılara rastlanmazken Fikir Hareketleri ve Kültür Haftası dergilerinde birer yazıları yer almıştır. Bu ekonomi ve iş dünyası ile ilgili yazılarının bir kısmını "İtalyan İş Teşkilatına Umûmî Bir Bakış"⁵⁷⁸ gibi tercüme yazılar oluştururken, büyük bir kısmını yeni sanayileşmeye başlayan Türkiye'nin iş dünyasını düzenlemeye yönelik konulara yer verir. Bunlarda, yazar, iş hukuku, ihracat ve ithalat, sanayi politikası, sendikalaşma vb. konularda İtalya, İngiltere ve Fransa'nın uygulamalarından da örnekler gösterip bu işlerin nasıl olması gerektiğini ortaya koyar. Daha önce de değindiğimiz gibi, yazar, devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini istemez, ancak başlangıç aşamasında kontrol etmesinin yeterli olduğunu düşünür. Bu fikirleriyle liberal ekonomi anlayışına daha yakındır.

Yazar, Türkiye'de sanayinin kuruluş tarihini anlattığı "Türkiye'de Endüstri"⁵⁷⁹ isimli makalesinde Cumhuriyet döneminde başlatılan sanayi faaliyetlerini özetler. Ona göre Cumhuriyetin yirmi yıllık ekonomi tarihi iki büyük devre ayrılır. Birincisi ferdî teşebbüs devri, ikincisi ise devletçilik ve iktisadi müdahalecilik devridir. Devlet 1932 yılına kadar ferdî teşebbüsü teşvik etmiş, müteşebbisleri himaye etmiştir. Fakat bu

⁵⁷⁸ Samet Ağaoğlu, "İtalyan İş Teşkilatına Umûmî Bir Bakış", Kültür Haftası, S. 18-19, 1936, ss. 345-346, 357-358, 364-366.

⁵⁷⁹ Samet Ağaoğlu, "Türkiye'de Endüstri", Ülkü, S.27, 1942, ss. 6-9.

yıldan sonra sanayi kurmak için gerekli olan sermaye ve bilgi noksanlığı ile Avrupa'nın büyük endüstri bölgelerinde çıkan ekonomik krizler bu himayeyi kaldırmış, devletin müdahale etmesine sebep olmuştur.

Bu uzun makalede yazar, Türkiye'nin ekonomik yapılanmasını, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan alıp 1940 sonrasına kadar çeşitli alanlardaki gelişmeleri örnek vererek anlatır. En son endüstrileşme siyasetimizin şu noktalarını tenkide değer bulur: 1) Çok küçük çaplı işletmeler sanayiden sayılmış, devletten teşvik almıştır. Fakat büyük sanayinin kurulmasını teşvik eden kanun çıkarılmamıştır. 2) Sanayinin kuruluş aşamasında yeterli derecede uzman yetiştirilmemiştir. 3) Sanayi bölgesinin seçiminde hata edilmiş, savaş durumunda rahatlıkla vurulabilecek yerler seçilmiştir. 4) Sanayileşmemizin sosyolojik sonuçları hakkında araştırma yapılmamış, işçi - patron ilişkisi ihmal edilmiş, bu iki milli güç kendi hallerine bırakılmıştır. Grev ve lokavtın yasak edilmesi, iş dengesinin kurulmasına engel olmuştur.

Yazarın Türkiye'nin ekonomik hayatı ile ilgili diğer bir makalesi ise "Köy ve Köylü Meselesi"⁵⁸⁰dir. Dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından okunan hükümet programında yer alan; Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak, onları ekonomik yönden daha ileri seviyeye getirmek ve menfaat çatışmalarına karşı korumak olarak özetlenebilecek düşünceleri tenkit eder. Bu üç amacın ayrıntılarını ayrı ayrı değerlendiren yazar, Köy Enstitüleri Kanununun üçüncü maddesindeki "Enstitülere tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş, sıhhatli ve müstait çocuklar seçilerek alınırlar. Enstitülerin tahsil müddetleri en az beş yıldır. Öğretmen olamayacaklarına kanaat getirilen talebenin ayrılacakları mesleklerde tahsil müddetleri Maarif Vekilliğince tespit edilir"⁵⁸¹ Hükümünü ele alır ve tahlil eder. Ona göre:

"Bu kanun ve bu madde cemiyetimizin ana meselelerinden birisi olan köyün yükselmesi meselesinin halli suretini kestirip atmış bulunmakta ve bunu yaparken Türk münevveri ile Türk köylüsü, Türk şehri ile Türk köyü arasındaki uçurumun doldurulamayacağı kanaatini göstermiş bulunmaktadır. Bu kanuna ve bu maddeye göre Türk lise ve yüksek mekteplerinden çıkmış bulunan vatandaşların Türk köyünü ele

⁵⁸⁰ Samet Ağaoğlu, "Köy ve Köylü Meselesi", Ülkü, S.22, 1942, ss. 4-6.

⁵⁸¹ a.g.d., s. 6.

almaları imkanı yoktur. Bu vatandaşlar Türk köyünün ve köylüsünün yetiştirilmesi şerefinden şimdiye kadar ihmallerinin cezası olarak mahrum edilmişlerdir.”⁵⁸²

Kültürel bakımdan iki ayrı özellik gösteren şehir ve köy hayatı arasında bu kanunla doldurulamayacak uçurumların oluşacağını, devletin yapması gerekenin Türk aydınının gönlünü köye bağlamak olması gerektiğini ifade eden yazar, köylü ile aydının el ele verdikleri zaman ilerleme konusundaki engellerin gerçekten ortadan kalkacağını savunur. Bu tenkit, Köy Enstitüleri ile ilgili yapılan tenkitlerin belki en objektif ve gerçekçi olanıdır. Samet Ağaoğlu’nun 1950’de DP içinde meclise girip bakan olduktan kısa bir zaman sonra Köy Enstitülerinin kaldırılmasında bu düşüncelerin etkisi olduğu düşünülebilir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu’nda idareci olarak çalışırken bir yandan da Türkiye’deki ekonomi dünyasının kurumsallaşması için çaba gösteren yazarın, bu konudaki bir başka makalesi de “İktisatta Teşkilatlanma”dır.⁵⁸³ Osmanlı İmparatorluğu’nda üç sosyal kuruluş olduğunu, bunların askerî, ilmî ve iktisadî kurumlar olup, aralarındaki uyumun iyi sağlanmasıyla devletin kuvvetini koruduğunu, bu uyumun bozulmasıyla da devletin dağılmaya başladığını ifade eden yazar, bu örnekten yola çıkıp Türkiye’de de kuvvetli bir iktisadi teşkilatlanmanın olması gerektiğini savunur. Kurulacak olan bu kurumun, çalışma hayatını düzenlemesiyle işlerin yolunda gideceğini vurgulayan yazar, son olarak şöyle der:

“Sulhun gelmesinden sonra her alanda olduğu gibi bu alanda da kendi milli tarihimizi göz önünde tutarak iktisadi teşkilatlanmamızı tamamlamak zarureti artık kendisini kabul ettirmiş bulunmaktadır. Gelecekteki Türkiye’nin iktisadi bütünlüğü bu teşkilatlanma ile tamam kurulmuş bulunacaktır.”⁵⁸⁴

Osmanlıdaki meslek loncalarının yerine Cumhuriyet döneminde her mesleği kendi içinde organize edip yönlendirecek olan kurumların olmasını isteyen yazarın bu isteği, günümüzdeki odalar birliği ile yerine gelmiştir.

⁵⁸² a.g.d., s. 6.

⁵⁸³ Samet Ağaoğlu, “İktisatta Teşkilatlanma”, Ülkü, S. 32, 1943, ss. 2-3.

⁵⁸⁴ a.g.d., s. 3.

SONUÇ

Samet Ağaoğlu (Karabağ 1909 - İstanbul 6 Ağustos 1982) Edebiyat tarihimizde psikolojik hikâyeleri ve hatıra kitaplarıyla tanınmış bir yazarımızdır. Onun en bilinen ve kendisine şöhret sağlayan tarafı ise DP saflarında yaptığı politikadır. Bu siyasi kişiliği ve onu aşkın hatıra kitapları hikâyeci kimliğini geri planda bıraksa da, o, hikâyeleriyle belli bir boşluğu doldurmuş, dikkate alınması gereken bir yazarımızdır.

Daha bir yaşında iken Bakü'den Türkiye'ye gelen ve yabancı bir ülkeden göç etmenin verdiği ezikliği bütün ailesiyle birlikte bazen az da olsa yaşayan yazarımız, orta halli bir aile ortamında, daha çok annesinin etkisi altında fakat baba otoritesini fazlasıyla hissederek büyümüştür. Evin en küçüklerinden olması, babasının hapis ve sürgün hayatından dolayı ailenin çektiği sıkıntıyı annesinden görerek hissetmesi, yakından tanıdığı ve kendilerine amca diye hitap ettiği bir çok aile dostlarının ip-te günlerce sallandığını görmesi, onun gözlem gücü kuvvetli ve içine kapalı bir çocuk olmasına sebep olmuştur. Samet Ağaoğlu'nun kendisini en iyi hissettiği dönem Ankara hayatıdır. Bu dönem yalnız onun değil, bütün ailenin ikbal yıldızlarının doğduğu dönemdir. Ankara lisesinde okurken Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri, Halide Edip gibi Türk romancılarını okumuş, Hamdullah Suphi ve Ahmet Hamdi Tanpınar'dan edebiyat dersi almıştır. Onun edebiyata yönelmesinde Ankara lisesinde olduğu yılların büyük etkisi vardır.

Yine bu yıllarda başta Dostoyevski olmak üzere pek çok Rus ve diğer Batılı romanları okumuş, Tolstoy, Dostoyevski gibi yazarlardan daha çok etkilenmiştir. Bu Rus yazarlarından etkilenme, ailenin Rusya ile olan bağlarıyla ilgili de olabilir. Çünkü amca, dayı gibi ailenin yakın akrabaları Azerbaycan'dadır ve oralarda olan ilgi bir çok sebepten kesilmemiştir.

Yazarımızın bu yıllarda edebiyata ve yazarlığa hevesini artıran bir sebep de "Hakimiyet'i Milliye" gazetesi başyazarı olan babası Ahmet Ağaoğlu'dur. Onun

gazeteciliğinin yanında, evlerinde yapılan edebî sohbetler ve oluşmaya başlayan kütüphane de yazarımızın bu alana ilgi duymasına sebep olmuştur.

Daha lisedeyken günlük tutmaya başlayan yazarın ilk yazma denemesi, Hukuk Fakültesi son sınıfta arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları Hep Gençlik dergisinde başlar.

Bu topluluğu kuranların ve dergiyi çıkaranların başında yer alan yazar, derginin üçüncü sayıdan sonra çıkmaması ve kendisinin de ihtisas için Strazburg'a gitmesiyle yazı hayatına ara vermek zorunda kalmıştır. Zaten bu dönemde yazdıkları, herhangi bir iddiadan uzak, kalem tecrübesi niteliğindeki yazılardır.

Asıl hikâyelerini Strazburg'tan dönüşünden sonra yazan Ağaoğlu, 1934-1946 yılları arasında en verimli hikâyecilik dönemini yaşamıştır. O, bu dönemde Strazburg Hatıraları'nı yazarak başladığı hikâye, deneme, aktüel ve fikri yazılarını sırayla Varlık, Şadırvan, Çığır, Yücel, Millet, Ülkü; 1950'den sonra da 20. Asır dergilerinde yayımlamıştır.

Ruhsal bunalımlar içinde bocalayan, mücadeleden uzak, pasif, işsiz, fakir ve zavallı insanların hayatlarını konu alan hikâyelerinin çoğunda, yazarın kendisi veya yakın çevresinden insanlar vardır. Hikâyelerinde bu tip insanların hayatlarını bütün çıplaklığı ile ortaya koyan yazar, onların gözüyle toplumun olumsuz taraflarını ortaya koyarken, kahramanlarına olayları yalnızca seyrettirir. Çözüm önerisi veya düzeltmek için bir mücadele içinde bulunmak, bu tiplerin sahip olmadığı özelliklerdir. Hatta Apartman ve Kiracı gibi hikâyelerdeki hikâye kahramanı genç, büyük bir acizlik göstererek kendini bilerek ölümün kucağına atar. Okuyucu bu tiplerin hikâyesini okuduğunda toplumun bu yönünün farkına varmakla beraber onlara yalnızca acır.

Yazarın 1960'dan sonra yayımladığı son iki hikâye kitabında yer alan hikâyeleri, öncekilere nispetle daha ferdi özellikler taşır. İlk hikâyelerinde zaman zaman kendinden de bir şeyler katarak anlattığı olayların yerini, bu dönemde doğrudan doğruya kendisi alır. Yani yazar, kendi ruh dünyasında esen fırtınaları konu edinir.

Ağaoğlu'nun hikâyelerinin ortak bir özelliği de kahramanların aşırı kaderciliği ve rüyalara olan bağlılığıdır. Realiteden kaçan bu marazî insanlar, rüyaya çok önem verirler ve başlarına gelenlere kader diyerek razı olurlar.

Yazarın kahramanlarında görülen diğer özellikler; hayal - hakikat çelişkisi, hastalık, öldürme ve hapis hayatı, vicdan azabı, inanma, inanmama kavgası ve az da olsa sapıklığa varan cinselliktir. Görüldüğü gibi, bu özellikleri yaşayan bir insanın zaten neşeli, mücadeleci, varlıklı olması düşünülemez. Ayrıca bu özelliklerin az veya çok tezahürü yazarda da mevcuttur.

Kuruluş itibarıyla hikâyeler tasvirde son derece realist iken, kahramanlar romantiktir. Yazar, çevre, mekan ve şahıs tasvirlerinde gerçekçiliği benimsemişken, karakter olarak romantizme yönelmiştir. İçine kapanık insanla toplumun pasif çatışmasının esas alındığı hikâyelerde kahramanın ruh dünyası anlatılır. Topluma uyum sağlamaya çalışmayan bu kahramanlar gördüğü aksaklık karşısında yalnızca şikayet ederler.

Tip seçiminde de fazla arayışa girmeyen yazar, Strazburg'daki pansiyondan tanıdığı tipler bir tarafa, genellikle Ankara'nın kenar mahallelerinde oturan ve Ulus çevresinde çalışan işçi ve memurları tercih etmiştir. Kendisi de o dönemde memur olan yazar, kahramanlarının çoğunu her gün gelip geçerken gördüğü insanlardan seçmiştir. Öğretmen Gafur bunun en güzel örneğidir. Fakat 27 Mayıs'ı ve Yassı Ada mahkemelerini yaşayan yazar, bu tarihten sonra kahramanlarının yerine kendini koymuştur.

Hikâyelerindeki tiplerin aksine gerçek hayatta hareketli, dinamik, hayatı ve yaşamayı seven, ihtiraslı bir tip olan yazarın, hikâye veya diğer edebî türlerde devam etmesi, bağlandığı sanat aşkıyla ruhundaki fırtınaları dindirmesi mümkün değildir. Çünkü o, kabına sığmayan bir insandır. Bu yüzden, zaman zaman pişmanlık duysa da fırsatını bulduğu anda siyasete atılmış, politikanın bol dalgalı denizinde gemisini yüzdürmeğe çalışmıştır. Yazarın karakterine, edebiyatla ilgili olarak en uygun meslek gazeteciliktir. Meclise giremediği 1946-1950 yıllarında Kuvvet ve Kudret gazetelerinde siyasi yazılar yazmış, o yöndeki kabiliyetini ortaya koymuştur. Bunlara bakarak 1950'den itibaren Meclis'e girmemiş olsaydı, onun yapabileceği en iyi meslek gazetecilik olurdu diyebiliriz.

Yazarın hikâyelerinin yanında; tenkit, deneme, hatıra ve bir gazeteci üslubuyla kaleme alınmış makaleleri vardır. Hatıra yazarlığı, yukarıda da değindiğimiz gibi bazen

hikâyeciliğini geçmiştir. Daha sade bir dil ve akıcı bir üslupla kaleme aldığı bu hatıralar zamanında çok okunmuştur. Bugün bile yazıldığı devirler ve şahıslarla ilgili müracaat kitabı niteliğindedir. Bunlardan Babamın Arkadaşları, Aşına Yüzler ve Arkadaşım Menderes bir roman gibi kaleme alınmıştır. Özellikle Arkadaşım Menderes, şahısları gerçek hayattan alınmış tam bir roman özelliği taşımaktadır.

Yazarın iddialı olmamakla beraber denediği bir tür de edebî tenkittir. Toplam beş roman bir de tiyatro eserini tenkit ve tahlil eden yazar, bu konuda da yazı yazabileceğini göstermiştir. Bu eserleri insan ve psikolojisini ne derece ele aldıklarına göre değerlendiren yazar, hepsini, Dostoyevski ve eserleriyle kıyaslamadan edemez. Roman olarak Fahim Bey ve Biz'i başarılı bulurken İstanbul'u Sodom ve Gomore'ye benzettiği için Yakup Kadri'ye kızar. Türk romanı ile ilgili geniş değerlendirmelerin de bulunduğu bu yazılarda yazar, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi ve Abdülhak Şinasi'yi beğenir, diğer yazarları tip yaratmada yetersiz bulur, çünkü onlar Türk insanını yeterince tanımamaktadırlar.

Mahmut Makal'ın "Bizim Köy" isimli gezi-inceleme kitabını tenkit ederken de değindiği gibi yazar, romancının sunî dil kullanmasına razı olmaz ve bunu unutulma sebebi olarak görür. Eserlerinde bu dile hiç rağbet etmeyen yazar, çağdaşlarının bu konudaki tenkitlerine kulak tıkamıştır. O, sonuna kadar yaşayan Türkçe'ye bağlı kalmış, böylece eserlerinin daha kalıcı olmasını sağlamıştır.

Yazarın hatıra ve tenkitlerinden başka dergilerin sayfalarında kalmış aktüel ve fikrî konular ile ekonomi ve iş dünyasının düzenlenmesine ait yazıları da mevcuttur. Bu yazılarda, yazarın Türkiye ve dünyanın sorunları üzerine kayda değer düşünceler ileri sürdüğü görülmektedir.

Siyasi düşüncelerinde demokrasi ve insan haklarını sonuna kadar savunan yazar, bu konuda babasının fikirlerinin takipçisi gibidir. O, dine saygılı fakat dindar değildir. Batı medeniyetinin mutlaka alınmasını ve bunun milli kültürle yoğrulup bize has bir şekle getirilmesi gereğine inanır. Millî değerlerden taviz verilmesini istemez. Kısaca yazar dini ve millî kimliğimizi koruyarak batılılaşmamızı savunur.

Özetleyecek olursak, Samet Ağaoğlu; siyasi kişiliği, hikâyeleri, hatıraları ve gazeteciliği ile hak ettiği yerini almış bir edebiyat ve siyaset adamımızdır. 1950 – 1960 yıllarında Türk siyasetinin şekillenmesinde etkili rol oynayan siyasî aktörlerden biri olduğu gibi, edebiyatın hikâye ve hatıra türünde belli bir dönemde etkili olmuş ve sevilerek okunmuştur. Bugün özellikle Türk siyasî tarihimizi inceleyen araştırmacıların onun hatıralarına çoklukla başvurmaları buna güzel bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA

A. SAMET AĞAOĞLU'NUN ESERLERİ

a. Kitapları

- 1-Türkiye'de İş Hukuku Tarihi "Türkiye'de İş Hukuku" 1.cilt (Selahattin Hüdaioğlu ile beraber), Merkez Basımevi, Ank. 1938, 157 s.
- 2-Türkiye'de ve Başka Yerlerde Küçük Sanat Meseleleri, Güven Mat., Üniversite Kitabevi, İstanbul 1939, 172 s.
- 3-Küçük Sanat Davası, 1.b., Güneş Mat. İst. 1940, 28 s.
- 4-Babamdan Hatıralar, 1.b., Ank. 1940, 213 s.
- 5-Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları, Esnaf Odaları (Celal Yerman ile beraber), Titaş Basımevi, Ankara 1943, 287 s.
- 6-Türkiye'de Suçlu Çocuklar "Ankara Çocuk Islah Evinde Bir Araştırma"(Tezer Taşkiran ile beraber) Titaş Basımevi, Ankara 1943, 64 s.
- 7-Strazburg Hatıraları, 1.b., Nebioğlu Yay. İst. 1944, 94 s.
- 8-İki Parti Arasındaki Farklar, 1.b., Arbas Mat. Ankara 1947, 112 s.
- 9-Zürriyet, 1.b., Varlık Yay. İstanbul 1950, 112 s.
- 10-Öğretmen Gafur, 1.b., Varlık Yay. İstanbul 1953, 104 s.
- 11-Büyük Aile, 1.b., Varlık Yay. İstanbul 1957, 94 s.
- 12-Babamın Arkadaşları, 1.b, Nebioğlu Yay., İst. 1958, 139+5 s.(Resimli)
- 13-Kuva-yı Milliye Ruhu, 1.b, Nebioğlu Yay. İstanbul 1944, 272 s.
- 14-Hücredeki Adam, 1.b., Ağaoğlu Yay. İstanbul 1964, 144 s.
- 15-Katırın Ölümü, 1.b., Ağaoğlu Yay. İst. 1965, 103 s.
- 16-Aşına Yüzler, Ağaoğlu Yay, İst. 1965, 229 s.

- 17-Arkadaşım Menderes, 1.b., Baha Mat. İst. 1967, 204 s.
- 18-Sovyet Rusya İmparatorluğu, 1.b., Baha Mat. İst. 1967, 209 s.
- 19-Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, 1.b., Baha Matbaası, İstanbul 1972, 235 s.
- 20-Marmara'da Bir Ada, 1.b. Baha Mat. İst. 1972, VII+248 s.
- 21-İlk Köşe, Ağaoğlu Yay. İst. 1978, 147 s.
- 22-Siyasî Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu, İletişim Yay. İst.1.b 1992, 606 s.
- 23-İslâmlıkta Kadın Önsözü, Nebioğlu Yay. İst. 1959.

b. Edebî, Fikrî Yazıları ve Diğer Makaleleri

a) Hep Gençlik Dergisindeki Yazıları

- “Solnes Lö Konstrüktör”, Hep Gençlik, S.1, Mart 1930, ss.1-2.
- “Gittikçe Azalan Şey”, Hep Gençlik, S.1, Mart 1930, ss. 7-10
- “Otobüs ve Yaylı”, Hep Gençlik, S.1, 1930, ss.14-16.
- “Kendini Peygamber Zanneden Adam”, Hep Gençlik, S.2, 1930, ss.17-19.
- “Ben ve Oğlum”, Hep Gençlik, S.2, Mart 1930, ss. 30-31
- “Değersiz İşler”, Hep Gençlik, S.3, Mayıs 1930, ss.35-36

b) Varlık Dergisindeki Yazıları

- “Strazburg’tan Hatıralar – İlk Görüş-”, Varlık, S.10, 1933, s.148.
- “Strazburg Geceleri” Varlık, S.11, 1933, ss.186-187.
- “Strazburg Katedrali”, Varlık, S.12, 1933, s.203
- “Strazburg Üniversitesi”, Varlık, S.14, 1933, ss. 217-218.
- “Strazburg’dan Ayrılış”, Varlık, S.14, 1934, s.235.
- “Strazburg Hatıraları – Rahibin Aşkı-”, Varlık, S.15, 1934, ss.134-136.

- “Strazburg Hatıraları – Bir Çinli Arkadaşım-”Varlık, S.16, 1934, ss.278-280
- “Üç Şehir: Sakarya”, Varlık, S.21, 1934 s.328.
- “Üç Şehir: Tuna”, Varlık, S.23, 1934, s.361.
- “Üç Nehir: Ren”, Varlık, S.25, 1934, s.8.
- “Şimdi Sıra Benim”, Varlık, S. 27, 1934, s.38.
- “Heykeller I”, Varlık, S. 26, 1 Ağustos 1934, s.24.
- “Sanayileşen Türkiye”, Varlık S.28, 1 Eylül 1934, s.49.
- “Rahibin Aşkı”, Varlık, S.33, 11 Teşrin 1934, ss.134-136.
- “Bir Hastanın Rüyalari I”, Varlık, S.36, 1-11 Kanun 1935, s.185.
- “Bir Hastanın Rüyalari II”, Varlık, S.37, 15 Kanun 1935, ss. 196-197.
- “Bir Hastanın Rüyalari III”, Varlık, S.38, 1 Şubat 1935, s.129.
- “Bir Hastanın Rüyalari IV”, Varlık, S.39, Şubat 1935, s.236.
- “Stamarof”, Varlık, S.41, 15 Mart 1935, ss. 264-266.
- “Bir Çinli Arkadaşım”, Varlık, S.42, 1 Nisan 1935, ss.278-280.
- “Dilenciler”, Varlık, S.45, 9 Mayıs 1935, ss.330-332.
- “Korku ve Neticesi”, Varlık, S.46, 1 Haziran 1935, ss.344-345.
- “Heykeller II”, Varlık, S.49, 15 Temmuz 1935, ss.12-14.
- “Apartman”, Varlık, S.50, 1 Ağustos 1935, ss.24-25.
- “İş Konularının Mahiyeti”, Varlık, S.68, 1 Mayıs 1936, ss.306-307.
- “Küçük Sanatların Himayesi”, Varlık, S.77, 1 Eylül 1936, ss.66-67.
- “Küçük Sanatların Himayesi”, Varlık, S.78, 1 Birinci Teşrin 1936, ss.82-83.
- “Küçük Sanatların Himayesi”Varlık, S.80, 1 İkinci Teşrin 1936, ss.115-116.
- “Küçük Sanatların Himayesi”, Varlık, S.81, 15 İkinci Teşrin 1936, s.130.
- “Küçük Sanatların Himayesi”, Varlık, S.84, 1 İkinci Kanun 1937, s.181.

- “Kıracı”, Varlık, S.121, 15 Temmuz 1938, ss.8-10.
- “Türk Teşkilatı Esasiye Tarihi I”, Varlık, S.142, 1939, ss.321-325.
- “Türk Teşkilatı Esasiye Tarihi II”, Varlık, S.143, 1939, ss.353-354.
- “İş İhtilâflarının Halline Mûteallik Nizamname Münasebetiyle”, Varlık, S.145, 1 Temmuz 1939, ss. 384-386.
- “Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti”, Varlık, S.146, 1939, s.36.
- “Türkiye’de İlmî ve Felsefî Hayatın İnkişaf Şartları”, Varlık, S.148, 1 Eylül 1939, ss.97-99.
- “Tren Erzurum’da”, Varlık, S.152, 1939, s.214.
- “İhracat Birlikleri I”, Varlık, S.149, 1939, ss.136-142.
- “İhracat Birlikleri II”, Varlık, S. 150, 1939, ss.164-171.
- “Harp Karşısında Düşünceler I-II”, Varlık, S.151, 15.10. 1939, ss.185-186.
- “Harp Karşısında Düşünceler III”, Varlık, S.152, 1939, s.242.
- “Harp Karşısında Düşünceler IV”, Varlık, S.153, 1939, s.284.
- “Harp Karşısında Düşünceler V”, Varlık, S.154, 1939, s.306.
- “Harp Karşısında Düşünceler VI”, Varlık, S.157, 15.1. 1940, s.329.
- “Harp Karşısında Düşünceler VII”, Varlık, S.158, 1940, s. 354.
- “Harp Karşısında Düşünceler VIII”, Varlık, S.159, 15.2.1940, s. 377.
- “Harp Karşısında Düşünceler IX”, Varlık S.160, 1940, s. 428.
- “Zürriyet”, Varlık, S.162, 1.4.1940, ss. 460-469.
- “Mahalleye Dönüş”, Varlık, S.221, 15 Eylül 1942, ss. 110-120.
- “Geç Öğrenilen Hakikat”, Varlık S.329, 1947, s. 6.
- “Mustafa Kemal’in Hayatı”, Varlık S.352, 1 Kasım 1949, s. 4.
- “Yaratıcı İstirap”, Varlık S.353, 1 Aralık 1949, s. 6.
- “Bizim Köy”, Varlık, S.358, Mayıs 1950, s. 7.

“Ahmet Sai’nin Vicdan Azabı”, Varlık, S.384, 1952, ss. 10-11.

“Yazamadıklarım”, Varlık, S.393, 1 Nisan 1953, ss. 10-11.

“Kadın Şairi”, Varlık, S.471, 1 Şubat 1958, s. 7.

“Muhtelif Memleketlerde Fiyat Kontrolüne Mütcellik Mevzuat I”, Varlık, S.157, 15 Ocak 1940, ss. 335-337.

“Muhtelif Memleketlerde Fiyat Kontrolüne Mütcellik Mevzuat II”, Varlık, S. 158, 1 Şubat 1940, ss. 361-363.

“Muhtelif Memleketlerde Fiyat Kontrolüne Mütcellik Mevzuat III”, Varlık, S. 159, 15 Şubat 1940, ss. 382-384.

“Muhtelif Memleketlerde Fiyat Kontrolüne Mütcellik Mevzuat IV”, Varlık, S. 160, 1 Mart 1940, ss. 402-406.

c) Çığır Dergisindeki Yazıları

“Ankara Ziraat Enstitüsü ve Kalaba Köyü”, Çığır, S.17, 1934, s.5.

“Ankara Akşamları”, Çığır, S.31, 1935, s.10.

“Kızıl Dize”, Çığır, S.63, 1938, s.36.

“Ağrı”, Çığır, S.64, Mart 1938, s.10.

“Milliyetçiliğin Şartları”, Çığır, S.83, 1939, ss. 175-177.

“Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Meseleleri”, Çığır, S.81, 1939, s. 144.

“İnananlar ve İnanmayanlar”, Çığır, S.113, Nisan 1942, ss. 83-84.

“İnanmak”, Çığır, S.115, Haziran 1942, ss. 152-153.

“Temizleyen Toprak”, Çığır, S.98, 1941, ss.12-14.

“Bir Dakikalık Dinlenme”, Çığır, S.8, 1941, s.16.

ç) Ülkü Dergisindeki Yazıları

“Memleketimizde Mevsimlik Ziraat İşçisi Meselesi”, Ülkü, S.2, 1936, ss.266-279.

“Köylü ve Tezgâh”, Ülkü, S.14, 1941 ss.7-8.

“Millî İktisatta İşçi ve İşveren Münasebetleri”, Ülkü, S.21, 1942, s.5.

“Köy ve Köylü Meselesi”, Ülkü, S.22, 1942, ss.4-6.

“Türkiye’de Endüstri”, Ülkü, S.27, 1942, ss.6-9.

“İktisatta Teşkilatlanma”, Ülkü, S.32, 1943, ss.2-3.

“Üçüncü Yol”, Ülkü, S.38, 1943, ss.5-6.

d) Yücel Dergisindeki Yazıları

“Strazburg Hatıraları – 5.A. Rue Prechter III – Bir Kadın” Yücel, S.8, Birinci Teşrin 1935, ss. 45-48.

“Strazburg Hatıraları – Prechter Sokağı 5.A. Pansiyonu III – Febüs”, Yücel, S.10, Birinci Kanun 1935, ss.134-136, 156-159.

“Rüyalar I.” Yücel, S.74, Nisan 1941, s.137.

“Rüyalar II.” Yücel, S.76, Haziran 1941, ss.169-170.

“Rüyalar III.” Yücel, S.78, Ağustos 1941, s.251.

“Sinekli Bakkal”, Yücel, S.85-87, Mart, Nisan, Mayıs 1942 ss.5-9.

e) Millet Dergisindeki Yazıları

“Küçük Sanatlar Kanunu Projesi Münasebetiyle I”, Millet, S.6, 1942, ss.170-173.

“Küçük Sanatlar Kanunu Projesi Münasebetiyle II”, Millet, S.7, 1942, ss.202-205.

“Meslekî Teşkilat I”, Millet, S.8, 1942, ss.232-234.

“Meslekî Teşkilat II”, Millet, S.9, 1942, ss.264-265.

“Meslekî Teşkilat III”, Millet, S.11, Mart 1943, ss.327-328.

“Meslekî Teşkilat IV”, Millet, S.13, Mayıs 1943, ss.13-16.

“Fahim Bey ve Biz”, Millet, S.18, 1943, ss.182-184.

“Eski Maliye Nazırı Cavit Bey’in Hatıraları” Millet, S.19. 1943, ss.225-226.

“Diktatör Bir Meclis”, Millet, S.21, Ocak 1944, ss.274-275.

“Sanayi Politikası Hakkında”, Millet, S.22, Şubat 1944, ss.309-310.

f) Şadırvan Dergisindeki Yazıları

“Peyami Safa’nın Romanı: Matmazel Noralya’nın Koltuğu”, Şadırvan, S.17, 1949, ss.10-13.

“Bir Piyes Ve Tenkitleri”, Şadırvan, S.5, 1949, s.10.

“Ankara”, Şadırvan, S.14, 1 Temmuz 1949, ss.8-9.

“Cemiyeti Konuşturabilmek”, Şadırvan, S.1, 1 Nisan 1949, s.10.

“Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Mektupları: Hatırladıkça”, Şadırvan, S.31, 28 Ekim 1949, s.6.

“Bir İstanbullu Hanıma Anadolu Yollarından Bir Mektup Daha”, Şadırvan, S.32, 4 Kasım 1949, ss.6-7.

“Kedi Seven Sokağındaki Bahçe” Şadırvan, S.21, 19 Ağustos 1949, ss.8-12.

“Kedi Seven Sokağındaki Bahçe”, Şadırvan, S. 22, 26 Ağustos 1949, ss. 11-16.

g) 20. Asır Dergisindeki Yazıları

“Vatandaşın Hür Vicdanı”, 20. Asır, S.48, 16 Temmuz 1953, ss.5-6.

“Totaliter İdare”, 20. Asır, S.49, 9 Temmuz 1953, s.5.

“Babamın Arkadaşları”, 20. Asır, S.63, 22 Ekim 1953, ss.6-7.

“Bir Nazır”, 20. Asır, S.64, 29 Ekim 1953, s.6.

“Perde Arkasındaki Adam”, 20. Asır, S.65, 5 Kasım 1953, ss.6, 33.

“Kırklardan Biri”, 20. Asır, S.66, 12 Kasım 1953, ss.6, 27.

“Harbiye Nazırının Kardeşi”, 20. Asır, S.67, 19 Kasım 1953, ss.6, 9.

“Topçu Binbaşılığından Bahriye Vekilliğine” 20. Asır, S.68, 3 Aralık 1953, ss.6, 29.

“Hakimlikten Mahkumluğa”, 20. Asır, S.69, 10 Aralık 1953, ss.6, 33.

“Düşenin Dostu”, 20. Asır, S.70, 17 Aralık 1953, s.6.

- “Harbiye Vekili Divan-ı Âlide”, 20. Asır, S.71, 24 Aralık 1953, s.6.
- “Bahriye Vekili Amatör Balıkçı Oluyor”, 20. Asır, S.72, 31 Aralık 1953, s.6.
- “Gülmeyiniz!... Gülmeyiniz!...”, 20. Asır, S.73, 7 Ocak 1954, s.6.
- “Elbet Yaşayacaksınız”, 20. Asır, S.74, 14 Ocak 1954, ss.6, 33.
- “Anlaşılmayan Adam”, 20. Asır, S.75, 21 Ocak 1954, s.6.
- “Garip Bir Genel Sekreter”, 20. Asır, S.76, 28 Ocak 1954, s.6.
- “Halbuki Babam Fakirdi”, 20. Asır, S.77, 4 Şubat 1954, s.6.
- “Atatürk’ün O’na Nasihati”, 20. Asır, S.78, 11 Şubat 1954, s.6.
- “İkiye Bölünen Fırkanın Lideri”, 20. Asır, S.79, 18 Şubat 1954, s.6.
- “Latifenin Yeri Değil”, 20. Asır, S.80, 25 Şubat 1954, s.6.
- “Mechul Kahraman”, 20. Asır, S.82, 11 Mart 1954, s.6.
- “Hapishanede Dostluk”, 20. Asır, S.83, 18 Mart 1954, s.6.
- “Devlet Reisi İmiş Ha!...”, 20. Asır, S.84, 25 Mart 1954, s.6.
- “Bizim Sent Jüst”, 20. Asır, S.85, 1 Nisan 1954, s.6.
- “Kim Kan İstiyor, Kim?”, 20. Asır, S.86, 9 Nisan 1954, s.6.
- “Türk Ocakları Faciası”, 20. Asır, S.87, 15 Nisan 1954, s.6.
- “Türk Ocakları Faciası II”, 20. Asır, S.90, 6 Mayıs 1954, s.7.
- “Neden Gürültü Ediyorsunuz?”, 20. Asır, S.91, 13 Mayıs 1954, s.6.
- “Öyle İse Ben Giderim”, 20. Asır, S.92, 20 Mayıs 1954, s.6.
- “Öyle İse Ben Giderim II”, 20. Asır, S.93, 27 Mayıs 1954, s.6.
- “Önemli Bir Vatan Borcu”, 20. Asır, S.94, 3 Haziran 1954, ss.6, 29.
- “Tarih-i Siyasî Profesörümüz”, 20. Asır, S.96, 17 Haziran 1954, s.6.
- “Biraz da Sen Konuş”, 20. Asır, S.97, 24 Haziran 1954, s.6.
- “Bu Mektubun Tarihe Geçmemesi Lazım”, 20. Asır, S.98, 1 Temmuz 1954, s.6.

“Garip Bir Avukat”, 20. Asır, S.103, 5 Ağustos 1954, s.6.

“Olmaz! Haysiyetime Dokunur”, 20. Asır, S.104, 12 Ağustos 1954, ss.6, 30.

“Üniversitelerimiz”, 20. Asır, S.114, 21 Ekim 1954, s.5.

“İstanbul Değişiyor”, 20. Asır, S.115, 28 Ekim 1954, s.6.

“Gençlik Ne İstiyor? Neden Haklıdır?”, 20. Asır, S.116, 4 Kasım 1954, s.6.

“İtiyatların Tesiri”, 20. Asır, S.117, 11 Kasım 1954, s.6.

“Şehirlerin Üslubu”, 20. Asır, S.118, 18 Kasım 1954, s.5.

“Kapalı Çarşı Yangını”, 20. Asır, S.121, 9 Aralık 1954, s.5.

“Dinde Reform”, 20. Asır, S.122, 16 Aralık 1954, s.7.

h) Ağaç, Kültür Haftası, Fikir Hareketleri, Türk Kültürü ve Yazko Edebiyat Dergilerindeki Yazıları

“Rüya”, Ağaç, S.5, 11 Nisan 1936, ss.13-14.

“İtalyan İş Teşkilatına Umûmî Bir Bakış”, Kültür Haftası, S.18-19, 1936, ss.345-346, 357-358, 364-366.

“Matbuat Hayatı: Türkiye’de İş Hukuku”, Fikir Hareketleri, S.305, 26 Ağustos 1939, ss.298-300.

“Öğretmen Gafur”, Türk Kültürü, S.176, 1976-1977, ss.42-48.

“Mankenler”, Yazko Edebiyat, S.20, Haziran 1982, ss.20-24.

2. FAYDALANILAN KAYNAKLAR

ACAROĞLU, Türker, "Dostoyevski'nin Hayatı ve Sanatı", Varlık, C.5, S.106, s.532-536.

AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, Baha Mat. İst. 1969.

AĞAOĞLU, Süreyya, Bir Ömür Böyle Geçti, Ağaoğlu Yayınevi, İst. 1984.

_____ Londra'da Gördüklerim, İsmail Akgün Mat. İst.194.

AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayın, İst. 1994.

AKPINAR, Yavuz, Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yay. İst. 1994.

AKTAŞ, Prof. Dr. Şerif, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Akçağ Yay. Ankara 1991.

_____ Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Akçağ Yay. Ank.1986.

_____ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1987.

_____ Türk Dünyası El Kitabı "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", Türk Kültürü Araştırma Ens. Yay. Ank. 1992 s.503-547.

AKYÜZ, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, 4.b. MAS Mat., Ank. 1979.

_____ Türk Ansiklopedisi "Yeni Türk Edebiyatı" Maddesi.

ALANGU, Tahir, Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman, İst.Mat.İst. 1965.

ANDAÇ, Feridun, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı "Romanda ve Öyküde İlk Açılımlar 1940-1950", Edebiyatçılar Derneği Yayınları Ankara 1998, s. 171-193.

_____ "Romanda ve Öyküde Yeni Açılımlar", Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Edebiyatçılar Derneği Yay. Ank. 1998.

- APUHAN, Recep Şükrü, Öteki Menderes, Timaş Yay. İst. 1996.
- ARISOY, Sunullah, "Samet Ağaoğlu Anlatıyor", Varlık, C.2, S.45, 1954.
- AVŞAR, Abdülhamit, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitapevi Yay. İst. 1998.
- AYTAÇ, Gürsel, Edebiyat Yazıları II, Gündoğan Yay. Ank. 1991.
- BABAN, Cihat, Politika Galerisi (Büstler ve Portreler), Remzi Kitapevi, İst. 1970.
- BAYDAR, Mustafa, Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar? İst. 1960.
- _____ "Samet Ağaoğlu İle Mülâkât" Varlık, S.498, 15 Mart 1959, ss.6-7.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bak. Yay. Ank. 1996.
- BOZDAĞ, İsmet, Değişim Şafağı, Emre Yay. İst. 1993.
- _____ "Samet Ağaoğlu ve Hikâyeciliği", Varlık, S.453, 1 Mayıs 1957, s.16.
- BOURNEUF, Roland, Roman Dünyası ve İncelemesi, (Çev. Hüseyin Gümüş), Kültür Bak. Yay. İst. 1991.
- BURÇAK, Rıfık Salim, İdamların İç Yüzü, Demokratlar Kulübü Yay. Ank. 1997.
- _____ Yassı Ada ve Öncesi, Demokratlar Kulübü Yay. Ank. 1996.
- _____ On Yılın Anıları, Nurol Matbaası, Ankara 1998.
- DOSTOEVSKİ, Feodor Mihailoviç, Puşkin Üzerine Konuşma, (Çev. Tektaş Ağaoğlu) Ağaoğlu Yay. İst. 1964.
- ERCİLASUN, Dr. Bilge, Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit, MEB. Yay. İst. 1994.
- _____ Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler, "Hikâye Hakkında Bir Mülâkât"s.644.
- ERTOP, Konur, "Roman ve Öyküde Toplumsal Sorunlara Ayna Tutanlar", Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Edebiyatçılar Derneği Yay. Ank. 1998.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Türkçe'de Gezi Kitapları II", Türk Dili Gezi Özel Sayısı, C.27, S.258, Mart 1993.

- GÜRYAY, Tarık, Hürriyet Gazetesi, 17 Mayıs 1970, Pazar, Sene 23, Nu.7922.
- HALMAN, Talat, "Yaşadıkça Yazılan" Türk Dili Günlük Özel Sayısı, C.XI, S.127, Nisan 1962
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı, Hikâye ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1982.
- GULİYEV, Vilayet, Ağaoğlular, Ozan Neşriyat Bakü 1997.
- GÜNYOL, Vedat, Dile Gelseler, 2.b, Cem Yay. İst. 1984.
- İLERİ, Selim, "Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri", Türk Dili Dergisi Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, S.286, Ank. 1975.
- KABACALI, Alpay, Türk Basımında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994.
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, C.1, Türk Edebiyatı Vakfı yay. İst. 1965.
- _____ Türk Edebiyatı C.5, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İst. 1993.
- KAHRAMAN, Alim, "Yeni Türk Edebiyatında Hikâye", TDV. İslâm Ansiklopedisi C.17.
- KANTARCIOĞLU, Sevim, Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm, Kültür Bak. Yay. Ankara 1988.
- KAPLAN, Mehmet, Hikâye Tahlilleri, Dergâh Yay. İst. 1986.
- _____ Şiir Tahlilleri I, 7.b Dergâh Yay. İst. 1981.
- _____ Şiir Tahlilleri II, 2.b Dergâh Yay. İst. 1974.
- _____ Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, 2.b Dergâh Yay. İst. 1992.
- _____ Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II, Dergâh Yay. İst. 1987.
- _____ Tevfik Fikret -Devir, Şahsiyet, Eser-, 4.b. Dergah Yay. İst. 1995.
- KARAKOÇ, İrfan, "Türk Edebiyatında Yazılmış Anı Kitapları" (basılmamış yüksek lisans tezi) Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1998.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl, İletişim Yay. İst. 1984.

KAVCAR, Cahit, Batılılaşma Açısından Serveti Fünun Romanı, Kültür Bak. Yay. Ank. 1985.

KAVRUK, Hasan, "Divan Edebiyatında Hikâye", TDV. İslâm Ans. C.17.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, Babîâli, Büyük Doğu Yay. İst. 1990.

Kim Dergisi, S.1, İst. 1958.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, "Ahmet Sai'nin Korkusu", Varlık, S.457, Haziran 1957, ss. 21-22.

_____ "Büyük Aile", Varlık, S.459, 1 Ağustos 1957, ss. 22-23.

KUDRET, Cevdet, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III, İnkılâp Kitapevi, İst. 1990.

KURDAKUL, Şükran, Çağdaş Türk Edebiyatı Cumhuriyet Dönemi, C.2, Broy Yay. İst. 1987.

LEKESİZ, Ömer, Türk Edebiyatında Öykü, C.2, Kaktüs Yay. İst. 1998.

LEWİS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK. Basımevi, Ank. 1993.

MORAN, Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, 9.b. Cem Yay. İst. 1994.

_____ Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, İletişim Yay. İst. 1983.

MUTLUAY, Rauf, 100 Soruda Türk Edebiyatı, Gerçek Yay. İst. 1969.

_____ 100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı, Gerçek Yay. İst. 1973.

NAYIR, Yaşar Nabi, Yıllar Boyunca, Varlık Yay. İst. 1959.

NECATİGİL, Behçet, Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü, 2.b., Varlık Yay. İst. 1979.

_____ Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, 7.b., Varlık Yay. İst. 1972.

OKAY, Orhan, Beşir Fuad, Hareket Yay. İst. 1969.

_____ Sanat ve Edebiyat Yazıları, Dergâh Yay. İst. 1990.

_____ "Hatırat", TDV İslâm Ans. C. XVI.

OKTAY, Ahmet, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923 - 1950), Kültür Bak. Yay. Ank. 1993.

OLGUN, İbrahim, "Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı", Türk Dili Anı Özel Sayısı, C.XXV, S. 246, Mart 1972.

ÖNER, Kemal, "Samet Ağaoğlu İle Söyleşi", Varlık, S.878, Ağustos 1981, s.17.

ÖNERTOY, Olcay, Türk Roman ve Öyküsü, İş Bankası Yay. Ank. 1984.

ÖRGEN, Ertan, "Samet Ağaoğlu'nun Hayatı, Sanatı ve Edebî Eserleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 1996.

ÖZÇELEBİ, Hüseyin, Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1939-1950, Kültür Bak. Yay. Ankara 1998.

ÖZDEMİR, Emin, Türk ve Dünya Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1994.

_____ "Deneme ve Denemecilerimiz", Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Edebiyatçılar Derneği Yay. Ank. 1998.

_____ "Anı ve Anı Dilimiz Üzerine", Türk Dili Anı Özel Sayısı, C.XXV, S. 246, Mart 1972.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, Türkçe'de Roman, İletişim Yay. İst. 1985.

ÖZYALÇINER, Adnan, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı "1940-1960 Döneminde Roman ve Öykü:Yeni Arayışlar",Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ank.1998, s.194-208.

PARLATIR, İsmail, "Cumhuriyet Döneminde Türk Hikâyeciliği", Anma Kitabı, Ankara Üniversitesi Yay. Ank 1981, s.89-98.

PERİN, Mithat, -İdamlar-Yassı Ada Faciası,C.2, kendi yayını, İstanbul 1991 342 s.

SANAY, Belkıs, "Samet Ağaoğlu'nun Hayatı, Sanatı ve Edebî Eserleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank. 1996.

STEVIĆ, Filip, Roman Teorisi, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Yay. Ank. 1988.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, "Zürriyet", Yeni Sabah Gazetesi, 18 Mart 1951

_____ "Hatıra", Salon Mecmuası, S. 6, 15 Ocak 1948.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul Ün.Yay. İst.1942.

TEKİN, Mehmet, Roman Sanatı ve Romanın Unsurları, Selçuk Ün. Yay. Konya 1989.

TEVETOĞLU, Fethi, Mehmet Emin Yurdakul, Kültür Bak. Yay. Ank.1988.

TUNCER, Hüseyin, Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı I, Akademi Kitapevi İzmir 1996.

_____ Edebiyat Araştırma ve İncelemeleri, Akademi Yay. İzmir 1994.

TUNÇAY, Mete, C. KOÇAK, H. ÖZDEMİR, Türkiye Tarihi, C.4, Cem Yay. İst.1992.

TURAL, S. Kemal, Zamanın Elinden Tutmak, Ötüken Yay. İst. 1982.

TURAL, S. Kemal, Z. KERMAN, M. K. ÖZGÜL, Hikâyeciliğimizin 100. Yılında 100 Örnek Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1987.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay. İst 1994.

WELLEK, Réne, Edebiyat Teorisi, (Çev. Ö. Faruk Huyugüzel) Akademi Kitapevi, İzmir 1993.

ÖZGEÇMİŞİM

1 Şubat 1962 yılında Kırşehir doğdum. Aynı şehirde Cumhuriyet İlkokulu, Cacabey Ortaokulu ve Kırşehir Lisesi'ni bitirdikten sonra 1980 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalını kazandım. 1984 yılında buradan mezun oldum.

Bir yıllık ya askerlik, ya öğretmenlik beklentisi içindeyken sırasıyla önce askerlik, sonra da öğretmenlik geldi. Askerliğimi, Polatlı Yedek Subay Okulu'nu bitirip Topçu Asteğmen olarak Kıbrıs'ta yaptım. Askerlik dönüşü de Sivas'ın Gürün ilçesine, Gürün Lisesi Edebiyat Öğretmeni olarak atandım (1987). 1988'de evlendim, 1989'da Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans eğitimine başladım. Aynı yıl okula yakın olur düşüncesiyle Yıldızeli Pamukpınar Anadolu Öğretmen Lisesi'ne il içi tayinle geçiş yaptım. Doç. Dr. Nazım H. POLAT danışmanlığında, 1923-1928 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş olan "Millî Mecmua" üzerine yüksek lisans tezi hazırladım. 1992 yılında Yüksek Lisans eğitimimi tamamladım, 3 Kasım 1993 tarihinde Celâl Bayar Üniversitesi'nin yaptığı sınavı kazanıp, Yeni Türk Edebiyatı Öğretim Görevlisi kadrosuna 2 Şubat 1994 tarihinde atandım. Halen bu görevime devam etmekteyim.

1989 Kırşehir doğumlu bir oğlumla, 1994 Manisa doğumlu bir kızım vardır.

Muzaffer ÇANDIR
Çarşı Mah. 1. sk. 22 / 2
Manisa

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ	
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	
YAZARIN	Merkezimizce doldurulacaktır
Soyadı: ÇANDIR	Kayıt no:
Adı: Muzaffer	
TEZİN ADI	
Türkçe: Samet Ağaoğlu'nun Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma	
Yabancı dil: An Investigation About Life and Literary Works of Samet Ağaoğlu	
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisa-Doktora-Doçentlik Tıpta Uzmanlık Sanatta Yeterlik	
☐ ☒ ☐ ☐ ☐	
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:	
Üniversite: EGE ÜNİVERSİTESİ	
Fakülte:	
Enstitü: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
Diğer Kuruluşlar:	
Tarih:	
TEZ YAYINLANMIŞSA:	
Yayınlayan:	
Basım Yeri:	
Basım Tarihi:	
İSN:	
TEZ YÖNETİCİSİNİN	
Soyadı, Adı: FİLİZOK, Rıza	
Ünvanı: Prof. Dr.	

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

**TEZİN KONUSU (KONULARI): Samet Ağaoğlu'nun Hayatı ve Edebî Eserleri
Üzerinde Bir Araştırma**

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Hikaye
2. Hatırat
3. Siyaset
4. Yassıada
5. Demokrat Parti

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız:

**İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER: (Konunuz ile ilgili yabancı indeks,
abstract ve thesaurus'ları kullanınız.)**

1. Story
2. Memory
3. Politics
4. Yassıada
5. Demokrat Parti

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız:

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.

☐

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümün fotokopisi alınabilir.

☐

3- Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

☒

Yazarın imzası:

Tarih:

M. Qandir

02.03.2001

TÜRKÇE ABSTRACT

Cumhuriyet devrinin tanınmış hikayeci ve devlet adamı Samet Ağaoğlu, 1909 yılında Bakü'de doğmuştur. Babası ünlü fikir ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu'nun II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a gelmesinden bir yıl sonra ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelmiş, İlkokulu Fevziye Mektebinde, liseyi de Ankara Lisesinde okumuştur. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra ihtisas için gittiği Strazburg'da bir buçuk sene kalmış, derslerini verdiği halde, izne geldiği Türkiye'den siyasi sebeplerden dolayı tekrar gidememiş ve tahsili yarım kalmıştır.

Ankara'da İktisat ve Ticaret Bakanlığında memur olarak 1946 yılına kadar çalışmış, bu kurumda genç yaşta genel müdürlüğe kadar yükselmesine rağmen Türkiye'de çok partili hayata geçilince istifa edip Demokrat Partinin kurucuları arasına girmiştir. Ankara'dan aday olduğu 1946 genel seçimini kaybedince 1950 yılına kadar serbest avukatlık ve parti müfettişliği yapmış, bu arada Türkiye'nin dört bir yanını gezip görmek fırsatını bulmuştur. Bu görev onun Anadolu'yu ve Anadolu insanını daha yakından tanımasını sağlamıştır. 1950 genel seçimlerinde aday olduğu Manisa'dan millet vekili seçilmiş, bu başarısını 1954 ve 1957 seçimlerinde de tekrarlayarak 1960 yılına kadar on yıl millet vekilliğinin yanı sıra Başbakan Yardımcılığı, Sanayi ve Ticaret ve İşletmeler Bakanlıklarında bulunmuştur. 27 Mayıs İhtilâlinde sonra diğer Demokrat Partililer gibi Yassıada'da idamla yargılanmış, müebbet hapis cezası almış, cezasını çekerken 1965'de çıkan şartlı aflu serbest kalmıştır. Daha sonra tekrar siyasete girme teşebbüsünde bulunmuşsa da umduğunu bulamayınca tamamen çekilmiştir.

Son yıllarını babasının ve kendisinin hikaye, hatıra ve diğer eserlerini yayınlayarak geçiren Samet Ağaoğlu, 6 Ağustos 1982 tarihinde Cerrahpaşa Hastanesinde vefat etmiştir.

Edebiyatla ilgilenmeğe Hukuk Fakültesi son sınıfta okurken arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları Hep Gençlik dergisindeki yazılarıyla başlayan Ağaoğlu, Strazburg hayatını anlattığı Strazburg Hatıraları ile tanınmaya başlar. Hikayeleriyle

hatıra yazılarını Varlık, Yücel, Şadırvan ve Çığır dergilerinde yayımlamış, daha sonra çeşitli kitaplarda toplamıştır.

Samet Ağaoğlu, hikayelerinde çok sevdiği Dostoyevski'yi örnek almış, hikayelerindeki tiplerin bazılarını onun romanlarından esinlenerek seçmiştir. Onun Rus toplum yapısından çıkardığı tipler gibi, Ağaoğlu da Türk toplumundan bir takım küçük insanların ruh maceralarını işlemiştir. Bu insanların çoğu kuruntulu, dengesiz, evhamlı, ihtiraslı ve dramatik tiplerdir. Babasına ve kendisine ait yaşanmış olayları ve gerçek kişileri anlatan hatıra kitaplarında da hikayelerindeki gibi kurgu ve üslup peşindedir. Onun hikayelerinde gözlem ve hatıraları, hatıralarında da hikayeciliği iç içe geçmiştir. 1950'den sonra birçok edebiyatçının özendiği dilde aşırı yenilik akımına kendini kaptırmamış, Türkçe'nin tabî gelişimini takip etmiştir.

ABSTRACT

Samet Ağaoğlu who is the famous story-writer and statesman of the Republican era, was born in Baku in 1909. He arrived at İstanbul with his family one year later when his father Ahmet Ağaoğlu who is the famous savant and politician, arrived at İstanbul after 2nd Constitution. He finished Fevziye Primary School and later Ankara High School. After he graduated Ankara Law Faculty, he stayed for one and half years in Strasbourg where he went for master program. Although he succeeded the courses, he couldn't leave Turkey after holiday due to political reasons and that's why he couldn't complete his education.

He wrought in Ministry of Economy and Commerce as an official until 1946. Although he is promoted General Director position as a young man, he resigned in 1946 and joined to Democratic Party. He dealt with free advocacy and party inspectorship until 1950, and entered to the National Assembly as Manisa Deputy in 1950 general elections. He was elected in 1954-1957 general elections too and during his 10 years Assembly life, he wrought as Deputy Prime Minister and in different ministries. After 27 May 1960 revolution, he was judged to death with other Democratic Party members in Yassıada and he was sentenced for life punishment. He was set free with 1964 amnesty but he couldn't return to politics.

Samet Ağaoğlu passed his last years by writing his and his father's memory books and died on 6 August 1982 in İstanbul.

Samet Ağaoğlu started to be interested in literature in last class of Law Faculty and pressed his writings in the journal of "Hep Gençlik" which he published with his friends. He was known with "Strasbourg memories" which is about his strasbourg life. He published his stories and memory writings in Varlık, Yücel, Şadırvan Çığır journals and later collected them in different books.

Samet Ağaoğlu took Dostoyevsky who he loved very much as hisself's model. Ağaoğlu considered spirit adventures of some small humanbeings from Turkish society like Dostoyevsky did it for Russian society. Most of them are full of imaginary fears, unbalanced, full of anxieties. In his memory books which

presents his and his father's lived events and authentic persons, he followed editing and style, like in his story books. After 1950, many of story writers imitated newness in language movement, but Ağaoğlu didn't follow them. He possessed a bit conservative and classical but strong and skillful style in natural development of Turkish language.

